

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNIK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXXIII (2012), številka 42

ŽUPNIJSKE CERKVE

Kirche in Zairach.

Legende.

Ant. Demšar in Miha Naglič

Kdo in kako je zasnoval stavbo
opremo žirovske župne cerkve
(nova spoznanja ob njeni stole

Zgodovinski kontekst gradnje nove žu
Žireh (1877–1912)

Oktobra 1877 pride v Žiri nov župnik. Ime mu je
dopolnil je bibličnih 40 let, doma je iz bližnjih Roy, d
župnik na Premurju in Ilirski Bistrici. Žiri mož prihaja s
nalogo, zapisano v škofovem dekretu: zgraditi mošaš n
Stara cerkev sv. Martina je bila sicer timernostno zgod
mojstrovina, a za tako veliko župnijo je postala premai

Miha Naglič, urednik Žirovskega občasnika, kulturni delavec, novinar, esejist, filozof, je med pripravljanjem tega zvezka praznoval svojo šestdesetletnico. V imenu bralcev in v svojem imenu se mu zahvaljujemo za bogat avtorski prispevek in vse dobre ideje pri oblikovanju zbornika. Miha, obilo ustvarjalnega navdiha in zdravja ti želimo sodelavci Žirovskega občasnika.

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM

Žiri 2012

UVODNIK

Igor Jereb

Svoboden za življenje in poklican k služenju

Čeprav sem osvobojen vseh, sem vendar postal služabnik vseh, da bi jih čim več pridobil. Judom sem postal kakor Jud, da bi pridobil Jude; tistim, ki so pod postavo, kakor bi bil pod postavo, čeprav sam nisem pod postavo, da bi pridobil tiste, ki so pod postavo. Tistim, ki so brez postave, kakor bi bil sam brez postave, čeprav nisem brez Božje postave, ampak sem pod Kristusovo postavo, da bi pridobil tiste brez postave. Slabotnim sem postal slaboten, da bi pridobil slabotne. Vsem sem postal vse, da bi jih nekaj zagotovo rešil. Vse delam zaradi evangelija, da bi bil tudi sam deležen njegovih obljub. (1 Kor 9, 19–23)

Če namreč oznanjam evangelij, nimam pravice, da bi se ponašal, saj je to zame nujnost. Kajti gorje meni, če evangelija ne bi oznanjal! (1 Kor 9, 16)

Župnik Igor Jereb / Foto: Franc Temelj, 2012

Spoštovani ljudje dobre volje. Z gospodom Mihom Nagličem sva ugotovila, da je stoletnica naše župnijske cerkve, ki smo jo praznovali 11. 11. 2012, primeren trenutek, da napišem nekaj misli in vam po njih podam svoj pogled na čas, v katerem živimo, na Katoliško cerkev, katere del je žirovska župnija, na odprtost človeka do različnosti drugega človeka ter na iskrenost odnosov, ki so za življenje vsakega človeka resnično pomembni.

Naj najprej izrazim zahvalo za možnost, da po Žirovskem občasniku lahko pride moje razmišljanje tudi k ljudem, ki niso člani župnije, katero vodim po nadškofovem dekretu. Človek, ki v srcu dobro misli, bo namreč z zanimanjem prebral razmišljanje drugega in ob tem prebiranju razmišljal o trditvah, ki jih je le-ta izrekel. Ne bo jih nujno sprejel, bo pa odprt za različnost in jo bo znal spoštovati. Menim namreč, da je v naši Sloveniji in v svetu v tem času premalo sprejemanja različnosti. To nam le škodi. Preveč je deljenja na naše in njihove, na desne in leve, na ljudi brez hrbtenice in na ljudi, ki jo imajo, pa so zaradi ponosa nad tem tako polni sebe, da zato ne morejo z nikomer sodelovati.

Svet, v katerem danes živimo, v veliki meri hlepi le po denarju in popolni svobodi. Ni pomembno, ali je denar človek zaslužil, pač pa, da ga ima. Uživati moramo, četudi nismo dovolj vložili v to, da bi lahko. Ni pomembno. Tudi ne, ali drugi človek zaradi naše popolne svobode trpi, samo da smo mi dobro. Ne zanima nas trpljenje ljudi v Afriki ali Južni Ameriki ali na Bližnjem vzhodu, le da smo mi dobro. To je drugorazredna tema, samo da smo mi dobro. To je strašen vzorec, ki se razširja in je iz dneva v dan močnejši. Ni pomembno, da nam prirejajo novice, samo da smo mi dobro. Ni pomembno, da se čez vse meje zadolžujemo in tako »pojemo« več, kot ustvarimo, samo da smo mi dobro.

No, seveda so na svetu tudi drugačne vrste ljudje, ustanove in verske skupnosti, ki delujejo v pravem interesu ljudi, toda svet večinsko žal deluje na opisan način. In ker tudi tisti ljudje, ki se trudijo za pozitivne vrednote in dobrobit sveta, niso popolni, očitane sledi očitaju, izbijanje kredibilnosti sledi izbijanju kredibilnosti in kdo bi zato, morda upravičeno, lahko rekel, da je vse brez pomena, da se vse vrti v krogu, iz katerega praktično ni izhoda.

Tukaj se je treba zato vprašati, ali ima (bi imel) lahko ta nekdo celo prav? Odgovor je jasno negativen.

Ljudem bi bilo dobrodošlo spoznanje, da popolnega človeka ni in da je s človekom treba kljub temu spoštljivo sobivati. Človek naj drugemu človeku pomaga pri njegovem življenjskem napredovanju, skupaj pa naj oba gradita okoliščine za mirno življenje, kateremu naj dajeta oporo tudi država in civilna družba.

Vedno znova, ko prebiram komentarje na internetu, sem prizadet, ko vidim, koliko sovraštva in razdeljenosti se tam izraža. Škoda in še enkrat škoda! Nadalje sem žalosten, ker vidim, da je danes najbolj pomembna slaba novica. Dobrih novic je namreč le malo. Koristno bi bilo, če bi bile dobre novice bolj zastopane, koristno bi bilo veseliti se nad uspehom sočloveka, ne pa se naslajati ob njegovih napakah in slabostih z mislijo, češ poglej ga, kakšen je, dobro, da jaz nisem tak.

Skrb za skupno dobro bi bila tudi zelo dobrodošla, dobrodošlo bi bilo tudi kaznovanje tistih, ki so prestopili mejo dovoljenega. Le tako, brez prikrivanja in pometanja pod preprogo, bi bila lahko naša družba bogatejša in primerno okolje za naše ljudi »vseh barv«.

Kot duhovnik sem poslan k vsem ljudem v žirovski župniji in občini, delujem pa tudi širše, ko pomagam sosednjim duhovnikom in se udeležujem pri različnih

projektih Cerkve na Slovenskem. Če bi vstopil v to poslanstvo oziroma poklic preračunljivo zaradi ugleda ali denarja, bi bil hinavec. Slej ko prej bi tudi že zapustil poklic, če bi vstopil z omenjenima namenoma. Dejansko pa sem se na pot duhovništva podal v zavesti in globokem prepričanju, da Bog je in da mi je On namenil to pot ter z njo poslanstvo. V Svetem pismu zasledimo tako veselo sprejemanje Jezusove bližine kot tudi zavračanje njegove prisotnosti. Enako občutim tudi sam na mestu, na katerem sem. Velikokrat sem lepo dobrodošel pri ljudeh, zato sem sprejet kot človek in duhovnik, pogosto pa sem sprejet samo kot uradnik duhovnik ali kot nujno zlo. Včasih pa sem bil tudi že zavestno zavržen in nisem imel niti možnosti, da bi izvedel za razlog zavrnitve. Stanje sprejemam, čeprav mi je velikokrat tudi nelagodno in težko razumem, zakaj je tako. Menim, da se iskreni trud, da bi bil blizu ljudem, v mojih dejanjih lahko odkrije, zato je verjetno težava na drugi strani.

V današnjem svetu ni lahko biti duhovnik. To kmalu spoznaš. Kot bogoslovec vidiš večinoma le spodbudne reči v Cerkvi, vidiš le dobro izpeljane dejavnosti, vidiš le predanost duhovnikov, vernikov in vernic. To vidiš, ker to hočeš videti in ker hrepeniš, da bi postal to, kar si želiš in k čemur te je Bog poklical. Nova maša je višek tvojega hrepenenja. Kot duhovnik pa vidiš stvari bolj realno, bolj celostno, oblikuje te tudi kraj, v katerega si poslan. Zgodi se celo, da v določenem obdobju vidiš več slabega kot dobrega v tej Cerkvi, ki je tudi tvoja Cerkev. In včasih se vprašaš tudi, zakaj Bog določene stvari dopušča na način, kot se dogajajo. Hkrati pa se zavedaš svoje človeškosti in nepopolnosti, zato skušaš razumevati stanje. V nekem trenutku lahko prideš tudi do občutka, da te ljudje potrebujejo le za izdajanje raznih potrdil, da te potrebujejo le kot osebo za izsiljevanja, ko želijo biti botri in za to ne izpolnjujejo pogojev, da te potrebujejo le kot osebo za poniževanje in posmehovanje, da te potrebujejo le kot osebo za posploševanje ... In potem se spomniš na Kristusa, na zaničevanje, ki ga je bil deležen, na izdajo ljudi, ki so mu bili najbližji, in potem obstaneš, utihneš in skušaš moliti.

Cerkev vendar stori mnogo dobrega ljudem, mnogo dobrega za svet. In paradoks vsega je, da jo ljudje kljub prej napisani vsebini potrebujejo. Tudi taki, ki so najprej sovražni iz različnih razlogov, nato pa pridejo v ponižnosti in krotkosti. To je res zanimivo!

V Žireh sem že sedem polnih let, začelo je teči osmo. Vedno bolj se vključujem v krajevno dogajanje in hkrati občudujem vztrajnost ljudi na različnih področjih. Lepe dosežke imajo. A včasih so ti dosežki spodbujeni le na račun zavisti ter slabe volje, ker ni (bilo) po moje, kar pa ni dobro. Koliko več bi lahko še dosegli, če bi pozabili na zavist in nekoliko na svoj prav. Naj živi skupnost in iskrena konkretna prizadevanja za rast te skupnosti.

Primer omenjenega je tudi župnijska cerkev, ki je danes v ponos kraju. Ob začetku gradnje pa so bile, tako lahko beremo v zapisih iz tistega časa, razprtije glede lokacije, bilo je premikanje materialov iz ene zelene lokacije na drugo, bila so podtikanja, bilo je zaničevanje župnika Vidmarja, bilo je gledanje na osebne koristi, bilo je še marsikaj. Cerkev seveda sedaj stoji, praznovali smo stoletnico in se veselili, ob vsem pa smo imeli, upam, v zavesti tudi dogodke iz začetka gradnje, ki so se zgodili, pa niso bili potrebni. Ko bi le takratni ljudje bolj delovali po Kristusovem zgledu.

Podoben vzorec se ponavlja tudi danes ob določenih dogodkih znotraj župnije (npr. ob izgradnji prizidka) in tudi širše v kraju (npr. pri načrtovanju doma starejših občanov). Kot človek in kot župnik si tega nikakor ne želim, zato vedno spodbujam k

iskrenemu in odprtemu sodelovanju za blagor kraja in njegovih ljudi, saj nam Bog želi povezanosti, ali, če rečem drugače, bratstva in sestrinstva v pravem pomenu besede.

Žirovsko župnijsko občestvo je po moji oceni še zelo živo in dejavno v primerjavi z občestvi v nekaterih mestnih okoljih. Imamo predane ljudi, ki sodelujejo pri župnijskih dejavnostih, ki veliko vlagajo v to, da bi dejavnosti živele. Vsa pohvala jim gre zato za vse, s čimer pripomorejo k živosti skupnosti. Ob povedanem pa je treba razmišljati tudi o veri v tej skupnosti, o globini vere v vsakem članu in članici te skupnosti. O vernosti kogar koli lahko sodi le Gospod, a vendarle naj mi bo dopuščeno reči, da je veliko iskreno vernih, nekaj pa je tudi takih, ki s svojimi dejanji vere nikakor ne kažejo. Hkrati je treba tudi omeniti, da je med tistimi, ki v cerkev ne zahajajo, tudi veliko zelo plemenitih ljudi, ki bi lahko bili zgled marsikom, ki se ima za vernega. Hvala Bogu za mnoge lepe zglede, ob katerih se vsak lahko kaj nauči.

V župniji smo pred nedavnim zaključili misijon – duhovno poglobljanje ob nagovorih dveh redovnih duhovnikov, ki sta nas spodbujala, naj bomo dobri ljudje in naj živimo na Božji način. Verni smo bili povabljeni, naj našo vero pokažemo navzven z dejanji in naj bomo dobrohotni ter naj sočasno pričakujemo dobrohotnost ter sodelovanje tudi s strani ostalih ljudi v kraju. Zdi se mi, da je to resnična pot sobivanja in edina, ki lahko rodi rezultate, ki si jih vsi globoko v sebi želimo.

Vesoljna Katoliška cerkev je sila, ki kljub svojim nepopolnim človeškim akterjem kaže na Božjo dobroto in ljubezen. Kot taka pa je bolj kot vsi drugi ljudje na svetu zavezana k iskrenemu življenju in moralni ustreznosti. Kot taka izprašuje ljudem vest in je zato pogosto osovražena, saj sporoča, da človek nikoli nima popolne svobode, pa čeprav si je še tako neizmerno želi. Človekova svoboda se konča takoj, ko se začne svoboda drugega človeka, zato se morata dogovoriti, kako bosta sobivala. Hkrati nas zavedanje človekove fizične omejenosti tudi vabi, da razmišljamo o Nekom, ki nas presega, ki nam daje življenje in poslanstvo.

O Katoliški cerkvi se piše in govori veliko slabega. Nekaj od tega je žal res, veliko pa je žal tudi natolcevanj za potrebe javnosti. Tudi sam sem kdaj razočaran nad dejanji kakšnega vernika ali vernice, tudi nad dejanji kakšnega cerkvenega voditelja, a se hkrati zavedam, da sem tudi sam član Cerkve in da lahko s svojimi primernimi dejanji veliko prispevam k pozitivnemu pogledu nanjo. Hkrati je treba vedeti, da lahko obsojamo dejanja, ki jih kdo stori, sprejemati pa ga moramo kljub temu, saj je Božji otrok. Cerkev je tu po Božji volji, da oznanja Kristusovo oznanilo. Verjamem, da nas Bog pošilja v svet z določenimi nameni, tudi z namenom, da bi svet izboljševali. Kdaj pa kdaj mi je težko sprejeti tudi kakšno navodilo predstojnika (nadškofa), a če dobro premislim, je ravno v sprejemanju odreševanje.

Moje novomašno geslo je »Vsem sem postal vse«, ki se nato nadaljuje »da bi jih nekaj zagotovo rešil«. To so besede iz Prvega pisma Korinčanom, ki jih je zapisal apostol Pavel, goreč oznanjevalec Božje besede, ki je ob besedah tudi zelo računal na Boga in na njegovo milost. Enako ravnam tudi sam. Naj mi Bog pri tem dobrohotno pomaga.

Vsiljevanje idej ali vere v današnjem svetu nikakor ni na mestu. O tem, kar verjamemo, seveda lahko govorimo oziroma moramo govoriti, potem pa je zgled tisti, ki lahko prepriča in pritegne drugega. Besede mičejo, zgledi vlečejo, je resnica, ki je že dolgo znana. Vabim Te, spoštovani bralec, spoštovana bralka, da postaneš zgled človeka, ki drugega opazi, z njim živi danes in mu želi le dobro. Kasnejše razmišljanje o tem, kaj bi lahko storili v določenem času, pa nismo, ni produktivno.

Bog je eden in je vsemogočen. To globoko verjamem, zato o Njem govorim. On povezuje različno verne, On hrabri vse, On vsem daje, kar potrebujemo. Hvala mu za to.

Sem tudi človek, ki čuti, ki razmišlja, ki ga marsikaj veseli, ki je včasih tudi obupan in ki tudi potrebuje človeško pozornost. Vzemite me takega in skušajte z menoj sobivati. Morda moramo narediti še kakšen korak več, da bomo še bolj povezani v vsem dobrem in tudi slabem, kar nam dnevno prihaja na pot življenja.

Želim vam iskrene odprtosti, mnogo povezanosti in dobrohotnosti. Vedno ste dobrodošli v župnišče na klepet, ki ga lahko tudi dopolnimo z dobro kapljico.

Naj vas Bog blagoslavlja.

Miha Naglič

Zanimiva preteklost, zaskrbljena sedanjost, negotova prihodnost

V zadnjem času sem dobil več namigov, naj bo v Žirovskem občasniku več takega, kar ljudje najraje berejo, v čemer se prepoznajo. To pa so domoznanske teme, krajevna in osebna zgodovina, zgodbe vseh vrst ... Pa da naj enkrat že nehamo s tem, kdo je koga, zlasti v letih 1941–1945. No, kakor koli že obrnem, v tem zvezku sem skušal ustreči prvim, veliko je »biografike«, zgodb, moževanj. Drugim nisem mogel, dva od bralcev sta se odzvala na pisanje in poglede Alfonza Zajca v prejšnjih zvezkih. Sicer pa bo po mojem najbolj moteč in bodeč razmislek Viktorja Žaklja o žirovski sedanjosti in najbližji preteklosti ... A pojdimo lepo po vrsti.

Za uvodnik sem letos naprosil žirovskega župnika, gospoda Igorja Jereba. Sedem let je že v tej fari, letos pa je osrednji dogodek v župniji in gotovo tudi eden vidnejših v občini stoletnica naše župne cerkve. Ko bo to pisanje izšlo, bo vse že mimo, zato je prav, da se je župnik odločil, da napiše nekaj osebnega, o svojem poklicu in poslanstvu. »V nekem trenutku lahko prideš tudi do občutka, da te ljudje potrebujejo le za izdajanje raznih potrdil, da te potrebujejo le kot osebo za izsiljevanja, ko želijo biti botri in za to ne izpolnjujejo pogojev, da te potrebujejo le kot osebo za poniževanje in posmehovanje, da te potrebujejo le kot osebo za posploševanje ... In potem se spomniš na Kristusa, na zaničevanje, ki ga je bil deležen, na izdajo ljudi, ki so mu bili najbližji, in potem obstaneš, utihneš in skušaš moliti. Cerkev vendar stori mnogo dobrega ljudem, mnogo dobrega za svet. In paradoks vsega je, da jo ljudje kljub prej napisani vsebini potrebujejo. Tudi taki, ki so najprej sovražni iz različnih razlogov, nato pa pridejo v ponižnosti in krotkosti. To je res zanimivo!«

Ja, vsak se po svoje sprašuje o rečeh, ki ga obdajajo in tako ali drugače zadevajo. Sam ne živim več v občini Žiri, ampak v tistem delu, ki je bil nekdanji žirovski občini odtujen z rapalsko mejo. V Žireh sem dejaven samo še v muzeju in pri ŽO. Ne morem pa reči, da me ne zanimajo tudi druge žirovske reči. Že dolgo bi si rad odgovoril na nekaj vprašanj, ki po mojem občutku zadevajo in mučijo mnoge Žirovce. Denimo: Zakaj smo izgubili Alpino? Saj veste: Žiri so (bile) Alpina in ta je (bila) v Žireh ... Oblikovalec mag. Matjaž Mazzini, ki je kot učenec Tomaža Kržišnika ob 50-letnici Alpine prenavljal njeno grafično podobo, me je pred kratkim zasebno, a prizadeto opozoril na dejstvo, da je bila Alpina ena redkih slovenskih firm, ki je bila tudi v svetu prepoznavna po produktu, ki je bil končni izdelek za trg in se je prodajal pod Alpinino lastno blagovno znamko! Koliko pa je še takšnih slovenskih podjetij? Elan, morda Gorenje ... Kolektor in podobni uspešni in ugledni velikani izdelujejo le razne komponente, ki so vgrajene v beemveje in mercedese, sicer pa so kupcem teh prestižnih izdelkov nepoznane ...

Dalje: Zakaj v Žireh že kakih dvajset let stagniramo ali celo nazadujemo? V drugi polovici 20. stoletja so bile Žiri z Alpino pojem, sosedje v Poljanski dolini, na Rovtarskem in na »Taminskem« so nam našo gospodarsko moč in prepoznavnost zavidali, danes Žiri v svoji soseščini in v nacionalnem merilu po ničemer izrazito ne izstopajo. Ko se zapeljemo v večje sosednje kraje, je več kot očitno, da so se v zadnjih desetletjih razvijali pospešeno, Žiri pa ... Gotovo je dejstvo, da Alpina ugaša tudi in predvsem zaradi neugodnega položaja »šuštarije« na globalnem trgu, po drugi strani pa je res tudi, da se Žirovci nismo uspeli uveljaviti s čim drugim, vsaj ne na izrazit način. Glavno proizvodno podjetje v Žireh postaja (oziroma je že?) Poclain Hydraulics d. o. o. (nekdanj Kladivar Žiri), ki je del francoske globalne skupine tega imena. Etiketa Tiskarna in M Sora sta delniški družbi, ki sta – vsaj ti! – ostali v žirovski lasti. Kar nekaj je novih manjših, a uspešnih zasebnih družinskih podjetij: Ika/Mrak, Ino/Mur, Mapro/Plesec, Mizarstvo Žakelj, Lesko/Erznožnik, Mesarstvo Oblak ... Manjka pa nekaj bolj izrazitega, udarnega ... Nekaj takega, kar je bila Alpina.

Leta 1994 je Republika Slovenija Žirem ponovno ustanovila lastno občino. Je ta v 18 letih upravičila svoj obstoj? Novi župan si prizadeva, to je očitno, a v nekaj letih nadomestiti, kar je bilo zamujeno v nekaj desetletjih, pač ni mogoče. Imamo veliko in razmeroma dobro osnovno šolo, veliko župnijo, občasno dejavno kulturo, novi nordijski športni center in novi nogometni stadion ... Pred ljubljanskim maratonom 2012 so žirovske poti polne tekačev, čez poletje pa kolesarjev, to je prav fenomenalno; Žirovka maratonka je tekla na olimpijadi v Londonu, tam je tekmovala tudi gorska kolesarka iz nekdanj žirovskih Ledin ... Kako si razložiti paradoks, da je na Žirovskem razmeroma veliko prepoznavnih in uspešnih posameznikov in manjših organizacij, kot skupnost pa stagniramo ali celo nazadujemo? Kvantiteta ne preskoči v novo kvaliteto ...

Da ne bo nesporazuma. Zapisano v gornjih odstavkih je moje osebno spraševanje, ki nima ambicije objektivne diagnoze stanja in še manj pisanja receptov. Je le spraševanje. Vprašal sem se tudi, kdo med nami bi mogel na ta vprašanja odgovoriti. Viktor Žakelj, sem pomislil, on je eden od nas, hkrati pa ima do Žirov in Žirovcev primerno distanco. Povabil sem ga, naj napiše, kako on vidi te reči. Pa je napisal tako, da bo spet huda kri. Napisal je tako, kot zna, kot nam je že znano, v svojem prepoznavnem slogu. Tudi če se z njim ne strinjamo, je njegov prispevek dragocen zato, ker nastavlja ogledalo in spodbuja k razmisleku in polemiki, bolj

o tem, kako naprej, kakor o tistem, kar in kakor je bilo. Vsaj upam tako ... Berite in sodite. Če se ne strinjate, pa napišite, bomo objavili. Vprašajmo se tudi, kaj je takega, kar je na Žirovskem in med Žirovci obetavnega in spodbudnega? Imamo kakšno komparativno prednost, a je morda še nismo uveljavili?

Ena od tistih mladih Žirovk in Žirovcev, ki se poskušajo uveljaviti v svetu, je gotovo arhitektka Manca Ahlin, doma iz Izgorij. Nase je opozarjala že kot žirovska učenka. Ko je Tončka Stanonik, naša jezikovna urednica, prebrala pogovor z njo, mi je napisala: »Tale deklič je bil močno v moji zavesti. In veš, zakaj. Ker je že kot šolarka risala tako lepe predloge (vzorke) za čipke. Imela sem jih v glavi, zdaj pa sem se šla tudi prepričat. V brošuri Klekljanje na Žirovskem (Žiri 1991) so ti njeni vzorčki (mislim, da jih je šest) posejani čez vso vsebino. Zelo so originalni in avtorski, in če se vsaj malo spoznaš na sedanje risarke papircev, takoj vidiš, da niso niti iz delavnic Kežarjevih niti od nezamenljive Irme Sedej (poročene Pervanje). Če bi se Ahlinova razvijala v to smer, bi gotovo tudi žirovsko klekljarstvo dobilo svojo prepoznavno oblikovalko, risarko papircev. Toliko se ukvarjam s čipkami, preizkušam tudi avtorske vzorce, da si to upam mirno zapisati. Če mi bo v tem zimsko-jesenskem času ostalo še kaj časa, se bom ene od skic lotila in preverila svojo trditev.« Lepo. In prav bi bilo, če bi znali talentirane mlade ljudi, ki so si upali v svet, pritegniti tudi k ustvarjanju v Žireh, vsaj pri posamičnih projektih, kakršen je ta, ki ga nakazuje Tončka: avtorski vzorci za čipke. Res je škoda, če imajo ti mladi in talentirani ljudje z Žirmi samo še to povezavo, da prihajajo »na mamina nedeljska kosila« – kot pravilno ugotavlja Viktor.

Eno od področij, na katerih se Žirovci opazno izkazujemo, je šport. To pot izpostavljamo žirovske dosežke v maratonu. Marko Kavčič (Kamškov), ki ga je pretekel tudi sam, je sestavil seznam prvih maratoncev med nami. Nejko Podobnik je naredil intervju z najstarejšo in zelo opazno slovensko maratonko – 84-letno Ljubljančanko Heleno Žigon – za katero pa le malokdo ve, da je rojena Žirovka! K pisanju pa sem povabil tudi Žano Jereb, ta čas prvo damo slovenskega ženskega maratona. Lepo se človeku zdi, ko vidi svojo nekdanjo sosedo na Jezerih teči na olimpijskem maratonu! Preberite, kako sama doživlja svoje napore in kaj jo čaka po olimpijadi. »Na obzorju so že novi cilji, zato se je počasi spet začelo obdobje treningov, kar pomeni: vstajanje zgodaj zjutraj, jutranji trening, služba, popoldanski trening, spanje. In tako iz dneva v dan. Ampak v teku uživam, zato mi je tak način življenja všeč, če pa je na koncu ves tvoj trud poplačan, pa je še toliko lepše ...« Kaj pa mi drugi? Bomo naše športnike samo gledali, ali se tudi sami kaj potrudimo? Se. Ena od najbolj prepoznavnih rekreacijskih dejavnosti med Žirovci je hoja na Javorč. Organizirano, z vpisovanjem, poteka že 20 let, od 1992. Vredna bi bila posebnega članka in statističnega popisa. Ko sem bil zadnjič na Javorču, sem si v vitrini na lovski koči ogledal popise rezultatov in ugotovil, da sem eden od petih, ki že vseh 20 let nepretrgoma izpolnjujemo in presegamo normo (najmanj 30 vpisov letno): brata Matjaž in Stojan Žakelj, Marta Frelih, moj bratranec Tone Kristan in podpisani. Mislite si, kar hočete, tudi to je nekaj.

Soustanovitelj in sedanji izdajatelj ŽO je Muzejsko društvo Žiri. To pa upravlja žirovski muzej, ki se v prenovljeni Stari šoli počasi spet oziroma na novo sestavlja. Letošnja pridobitev je drugi del nove stalne razstave o žirovskem čevljarstvu: Razvoj Alpine in njene blagovne znamke. Odprli smo jo 20. aprila 2012, prikazuje pa razvoj čevljarstva v Žireh po drugi svetovni vojni, industrijsko obdobje Alpine. Nova

čevljarska razstava v Muzeju Žiri je zdaj na ogled v celoti, v daljšem zapisu jo tudi v ŽO predstavlja njena glavna avtorica mag. Tita Porenta. Berite, da vidite, kako se napiše poročilo o muzejski razstavi. Bogato, informativno.

Osrednjemu razdelku tega zvezka sem dal nadnaslov Na Žirovskem nekoč. Kar je ravno pravšnji klobuk za tako obsežen spis, kot so Moji zapisi starih moževanj. Naš sodelavec Peter Naglič, ki jih je v začetku poletja dopolnil 90, je že pred leti, ko je bil tudi sam že med starejšimi, v poseben zvezek in po spominu zapisal, kar se je za mizo in za pečjo moževalo v njihovi hiši, *Pr Makslnu* (zdaj Logaška cesta 19), ko je bil Peter sam še otrok in mladenič. V časih, ko so se ljudje, zlasti možakarji, še obiskovali, ko še ni sedel vsak zase, v svojem domu in pred svojim televizorjem. Ti moževalci so govorili o tistem, kar so sami slišali že v svoji rani mladosti, to pa je bilo v drugi polovici 19. stoletja. Pa o tistem, kako je bilo v Ameriki, kamor se je v zadnjih letih 19. in v prvih letih 20. stoletja podal vsak šesti Žirovec (po podatkih v knjigi Franca Jana). Pa o tem, kako je bilo v prvi svetovni vojni, ki so jo sami preživeli kot vojaki. Res zanimivo branje, tako berljivega v ŽO že nekaj časa ni bilo, z njim bo, upam, res postreženo tistim, ki jih omenjam v prvem stavku tega zapisa.

Se še spominjate mojstra Gabrijela, zidarja? *Dej mi kladva!* Ta *kladva*, kakor temu orodju rečejo v njegovem rojstnem kraju pri Mostu na Soči in mu Žirovci rečemo *kladu*, se je mnogim vtisnil v spomin in ta beseda je postala njegovo »partizansko« ime. Sam se ga bežno in nekoliko zamegljeno spominjam iz otroških let, v članku, ki ga je napisala njegova snaha, mag. Marija Velikonja, pa izvem, da je vodil tudi gradnjo šole, v katero sem hodil celih osem let. Zraven pa je bil tudi pri gradnji Zadružnega doma, največjega v Sloveniji, v katerem sem služboval skoraj poldrugo desetletje ...

Ne bom vas vprašal, ali vas zanima vreme? To zanima skoraj vse, pa naj bodo konservativni ali progresivni, klerikalni ali liberalni, desni ali levi ...; tako *ta črne* kot *ta ardeče* zanima, kakšne barve je nebo in kaj se nam pod njim obeta, prvi in drugi imajo raje lepo kot slabo vreme. In ni posebnega razloga, da bi bilo na Žirovskem kaj drugače. Marsičesa pa nismo vedeli, čeprav nas vse zanima. Ste vedeli, denimo, da je v Žireh že od leta 1895 vremenska postaja in z njo opazovalci vremena? Ste vedeli, kdo je bil prvi nepoklicni, a poklicani vremenar v Žireh? Luka Eržen, v letih 1895–1902. Najdlje pa je v tej vlogi nastopal šolski upravitelj Edvard Hribernik, od julija 1925 do junija 1962, kar 37 let! Za njim je to delo opravljala njegova žena Marija, pri Brcku v Novi vasi. Od julija 1982 pa je na tem položaju Simon Oblak, Primcov iz Nove vasi, torej tudi že 30 let. Bo dohitel in prehitel Hribernika? Odgovora na to vprašanje ne poznamo, na skoraj vsa druga, povezana z žirovskim vremenom in podnebjem, pa jih najdete v članku meteorologinje Mateje Nadbath: Meteorološka postaja Žiri. Ko ga je prebral eden od sourednikov, ga je presenetila velika količina povprečnih letnih padavin v Žireh, ki znaša skoraj dva metra! Berimo: »V Žireh je 1928 mm padavin letno referenčno povprečje, v tridesetletnem obdobju 1971–2000 je povprečje 1897 mm, v obdobju 1981–2010 pa 1815 mm. Leta 2011 smo namerili 1310 mm padavin, kar je četrta najnižja letna višina padavin od razpoložljivih letnih vrednosti (93 vrednosti) v obdobju delovanja postaje. Manj padavin je bilo zabeleženih v letih 1908, 1216 mm, 1949, 1256 mm, in 1946, 1304 mm. Leta 2010 je padlo 2153 mm, kar je deveto najbolj namočeno leto ob upoštevanju vseh podatkov; v tem obdobju je padlo največ padavin leta 1937, kar 2625 mm. Ob upoštevanju le meritev po letu 1945 je bilo najbolj sušno

leto 1949, najbolj namočeno pa leto 1965, 2541 mm.« Najbolj mokro leto je bilo torej 1937 in ne 1925 ali 1926, kot bi morda sodili po velikih povodnjih. V zadnjih letih se je količina padavin nekoliko znižala, vendar je vprašanje, ali to zadostuje za potrdilo domneve, da je manjša količina padavin posledica podnebnih sprememb? Leto 2011 je bilo res zelo suho, 2010 pa eno najbolj mokrih ... Ja, boste rekli, o vremenu pa lahko res kar vsak vsaj malo pomodruje, tudi če nebo ni modro.

Nadaljujmo v izpraševalnem slogu. Kdo je prvi nam znani likovni umetnik na Žirovskem, o katerem vemo nekaj gotovega in ne le domnevnega? Odgovor: podobar Jernej Jereb (1838–1929), Jerebov z Vrha Svetih Treh Kraljev. Ko sem leta 1998 pisal Kdo je kdo na Žirovskem, nekoč in danes, sem o njem (iz)vedel le malo, le kar je pisalo v nepopolnem članku v Slovenskem biografskem leksikonu, ki njegovo rojstvo postavlja v leto 1825, letnice smrti pa sploh nima. Gotovo je bilo v tem članku le to, da je najdlje živel in delal v Metliki. Ko sem pisal etnologinji Andreji Brancelj Bednaršek, direktorici Belokranjskega muzeja, mi je odgovorila, da ga seveda dobro pozna, saj je o njem napisala seminarsko nalogo. Poslala mi je kopijo. Ko smo šli 3. 11. 2001 na muzejski izlet v Belo krajino, smo si ogledali več njegovih del. Najprej manjša oltarja v župnijski cerkvi sv. Nikolaja v Metliki (1889), nato oltar v spodnji (južni) cerkvi pri Treh farah v Rosalnicah; v obeh cerkvah nam je bil za vodnika gospod Florijan Božnar, nekdanji žirovski in tedanji metliški župnik. Videli pa smo tudi Jerebov ikonostas v grkokatoliški cerkvi Cirila in Metoda v Metliki (1903), ki velja za njegovo glavno delo ... Že znana dejstva o nabožnem podobarju Jerebu je za ta zvezek povzel teolog Lojze Potočnik in v svojem popisovanju samostojno sklenil: »Brez dvoma pa lahko zapišemo, da je mojster Jernej z Vrha prvi po imenu znani v dolgi vrsti likovnikov, ki so se rodili na Žirovskem (*genius loci*) ter nato ustvarjali doma in po svetu.«

S člankom o našem prvem podobarju se začenja umetniško-kulturniški del tega ŽO. Najprej sta v njem dve zgodbi. Prvo, nadvse zanimivo, o tistem Mihatu, ki je dolga leta pred žirovsko cerkvijo prodajal razne drobne reči, starejši od 50 in več let se ga gotovo še spominjate. Zgodbo o njem je napisal Alfonz Zajec. Drugo in tematsko prav tako zanimivo pa Stanko Mlinar, o tem, kako je kupil svojo prvo vespo. Zgodbama, ki ostajata stvarni, dodajamo nekaj literarnega, v katerem se stvarno umetniško prepleta z izmišljenim: dve pesmi Janeza Ramoveša in odlomek iz daljšega proznega dela Tončke Stanonik. Sledijo poročila o nekaterih novih knjigah, ki so izšle v zadnjem času in nas še posebej zadevajo. Z zamudo objavljamo prikaz dragocene knjige Franca Jana o izseljevanju z Žirovskega v ZDA; napisal dr. Alojz Demšar, natančno, analitično, domiselno, tako kot se spodobi znanstveniku in univerzitetnemu profesorju. Dr. Petra Leben Seljak pa je prebrala knjigo Milana Vodnika o nežirovskem Žirovskem Vrhju, o hišah, ki stojijo v žirovskarskih naseljih na gorenjevaški strani Žirovskega vrha. Podpisani sem imel v rokah dve znanstveni deli naših sodelavcev. Ob novi knjigi Zdravka Mlinarja sem skušal bolj kot knjigo samo orisati razmerje tega rojaka do Žirov: Sociolog in domači kraj. Rad sem prelistal tudi Slovenski smučarski slovar, ki ga je uredila moja žirovska sošolka Milka Bokal. Tončka Stanonik je z njej lastno zavzetostjo in temeljitostjo ocenila prvo knjigo Marije Gantar.

Veliko je na Žirovskem kulturnih dogodkov, ki bi si zaslužili tudi svoj zapis v ŽO. Žal ni zapisovalcev, urednik sam pa ne more »pokrivati« vsega po vrsti, se tudi ne spodobí. To pot sem izbral dva dogodka: lansko odkritje Jobstove spominske

plošče na njegovi rojstni hiši na Brdu v Ziljski dolini, ki ni bila samo odkritje lepo oblikovanega in obdelanega kosa kamna, ampak veliko čezmejno kulturno dejanje, v katerem se je cela ekspedicija Žirovcev srečala s slovenskimi sonarodnjaki, ki v Jobstovih krajih živijo in delujejo zdaj, ko se sovražno vzdušje do koroških Slovencev končno popravlja v bolj prijazno razmerje; le Slovencev je v tistih krajih žal komaj še kaj. Drugi dogodek je bil tu, v Ledinah nad Žirmi, kjer se je na Jurečevi šupi zgodila ena od prireditev v vsedrjavni kulturni akciji Dnevi evropske kulturne dediščine, letos s temo Izkušnja dediščine. Gospodar Dušan Bogataj je povabil na ogled svoje muzejske zbirke kmečkih orodij in naprav, za finale pa je poskrbel dr. Alojz Demšar s predavanjem o življenju in delu na Ledinski planoti od 1291 do danes. Tretji dogodek je zapis Milene Miklavčič o marčevski premieri žirovskih gledališčnikov. Uprizoritev tragikomedije Evalda Flisarja Kaj pa Leonardo? se odlikuje predvsem po dobri igri in režiji Nadje Strajnar Zadnik, le naša publika se je baje smejala tudi takrat, ko se menda ne bi smela – a kdo ji sme in more to preprečiti?

Brez polemike pa tudi ne gre. Kot rečeno, že v prvem odstavku tega pisanja: nekaterim trditvam in razlagam, ki jih je v predlanski Naši zgodbi in v lanskem intervjuju zapisal oziroma izrekel Alfonz Zajec, oporekata Stane Primožič in Stanko Mlinar, oba med vojno partizanska borca, pozneje pa častnika JLA. Primožič oporeka Zajcu predvsem v konkretni razlagi, kdo je tistega nesrečnega dne ustrelil njegovega očeta. Mlinar pa Zajcu oporeka s trditvijo, da medvojne dogodke razlaga izrazito enostransko in to trditev tudi razloži. Sklep polemike je spravljiv. »V času, ko se o partizanih le redko sliši lepa beseda, s ponosom pišem o svojem sodelovanju na zmagoslavni poti našega 9. korpusa. Na tej poti smo italijansko mejo premaknili iz Osojnice in Mrzlega Vrha v predmestje Trsta in Gorice. Ne želim, da bi bralec tega prispevka zaključil, da je to nekakšen moj obračun z Alfonzom. Spoštujem in cenim njegov trud pri zbiranju podatkov o vseh žrtvah vojne na Žirovskem. Kritičen sem pa do dela njegovega pisanja v Žirovskem občasniku 2009 in 2011. Le enkrat sva se srečala. V zadnjem njegovem pogovoru z urednikom je rekel, da sem mu obljubil, da ga še obiščem, vendar to do sedaj še nisem storil. Želim, da o vsem, kar sva o isti temi pisala v Žirovskem občasniku, ko pridem v Žiri, v miru predebatirava za mizo v vrtu pri Županu na Dobračevi.« No, me prav zanima, ali se res srečata in ali je med spoštovanima možema ob njunih monologih možen tudi dialog.

Polemičnima zapisoma dodajamo še dva svojevrstna odmeva. Eden je e-pismo, s katerim se je filozof Andrej Kirn odzval na razpravo svojega sociološkega kolega Zdravka Mlinarja, tisto, ki smo jo lansko leto priložili kot samostojno knjižico. Drugi pa je govor, ki ga je ob sklepu pohoda ob rapalski meji imel Jadran Sterle, ustvarjalec, ki je v odličnih dokumentarnih filmih prikazal izbrana poglavja iz zgodovine primorskih Slovencev, tudi o življenju na oni strani rapalske meje.

V ŽO prisegamo predvsem na besedo, a tudi podob ne zanemarjamo. V svetih spisih piše, da je bila v začetku Beseda, ki je bila pri Bogu, ta pa je človeka ustvaril po svoji podobi ... Zdaj se pa brihtajmo, kaj je bilo prej, beseda ali podoba? Podobe so lahko tudi zgovorne – poglejte fotografije, ki jih je v dveh starih žirovskih hišah posnela Polona Mlakar Baldasin. Da imamo v tem zvezku članek o podobarju Jerneju Jerebu, smo že povedali; posebej, v barvni prilogi, si lahko ogledate njegove podobe. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani in v Cerkljanskem muzeju nam je uspelo najti nekaj načrtov za gradnjo naše nove farne cerkve – s prvo objavo le-teh naj tudi v ŽO skromno počastimo njeno letošnjo stoletnico ...

Tako, začeli smo z župnikovim uvodnikom, sklepamo s stoletnico cerkve, v kateri mašuje. Pa naj še kdo reče, da je Žirovski občasnik brezbožna publikacija. Nasprotno: tudi mi ne pričujemo le o človeških in minljivih, ampak po svoje tudi o svetih rečeh.

P. S. Ko je bil ta uvodnik že napisan, sem v pričujoči zvezek ŽO uvrstil še štiri besedila. Prvo je esej dr. Antona Mlinarja ob 50. obletnici drugega vatikanskega koncila, drugo je spominski zapis Tončke Stanonik o njenih in naših srečevanjih s pokojnim idrijskim prijateljem in muzealcem Jurijem Bavdažem, tretje je članek o knjigi, ki jo je uredila dr. Marija Stanonik, poročilo o njej pa je napisala Milka Bokal. Četrto besedilo, o katerem bi rad tu še kaj pripomnil, pa je članek, ki sva ga napisala skupaj z dr. Alojzom Demšarjem. Skušala sva poiskati zanesljiv odgovor na vprašanje, kdo je arhitekt stavbe žirovske župne cerkve.

Ob stoletnici naše cerkve, ki smo jo obhajali novembra 2012, lahko zapišemo, da vemo, kdo je njen glavni graditelj: župnik Josip Vidmar, ki je bil z nalogo, da jo zgradi, poslan v Žiri in si je za novo cerkev tudi največ prizadeval. Izvedbo gradnje je vodil mojster Peter Bevk iz Cerknega s svojo ekipo, sodelovali so mnogi Žirovci. Kdo pa je njen arhitekt, avtor stavbe in njene opreme? Običajno se navaja »A. Weber z Dunaja«. Pa je že kdo videl njegove načrte ali kak drug izvirni pisni vir, ki bi potrjeval to navedbo?

Poglejmo najprej, ali je arhitekt tega imena sploh živel in deloval? Je. Najdemo ga v spletnem leksikonu nemških arhitektov (<http://www.architektenlexikon.at/de/1350.htm>), kjer je natančno predstavljen v daljšem članku. Iz njega izvemo, da se je rodil 1858 v Litomericah na Češkem (takrat je bilo v rabi tudi nemško ime Leitmeritz), umrl pa 1942 na Dunaju, kjer je tudi deloval. Letos je torej minilo 70 let od njegove smrti. V seznamu njegovih del je tudi tale omemba: »o. J. / Kirche, Sairach (Krain) / Ziri, SLO (Renovierung)«. Kar pomeni: brez letnice, cerkev v Žireh na Kranjskem, današnji Sloveniji, prenova. Izdelal naj bi torej načrt(e) za »renoviranje«, ne za novogradnjo?

Naslednji korak je iskanje po arhivih in muzejih. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (NŠAL) sem v škatli, ki hrani korespondenco škofije z žirovsko župnijo, že pred leti v nekem dopisu našel omembo, da je osnutek načrta za novo cerkve predložil tudi arhitekt Maks Fabiani. Samega osnutka v tem svežnju ni in mi ga tudi v poznejšem iskanju (še) ni uspelo najti, arhitektov arhiv v Štanjelu na Krasu je med vojno zgorel – tako kot žirovski župnijski. Letos sem po e-pošti znova poizvedoval, ali NŠAL hrani tudi načrte slovenskih cerkva. Odgovor je bil »da, med njimi je tudi nekaj žirovskih«, s povabilom, naj pridemo pogledat. In smo šli, 26. 9. 2012, dr. Petra Leben Seljak, dr. Alojz Demšar (oba sta v tem arhivu že stalna obiskovalca) in podpisani. Našli smo tole:

- načrt tlorisa nove cerkve, 1901, podpisa avtorja nismo uspeli razbrati;
- načrt prižnice iz leta 1913, pod katerim je dejansko podpisan Anton Weber;
- dva načrta za cerkvene sedeže in tlake (»Kirchenstuhl und Pflasterplan«), prav tako iz leta 1913, podpisan A. Weber;
- nekaj pisem iz korespondence med arhitektom A. Webrom in župnikom Josipom Logarjem iz leta 1914.

Iz najdenega je bilo mogoče sklepati, da je A. Weber avtor več načrtov za notranjo opremo nove cerkve (prižnica, tlaki, klopi ...), avtor zgradbe pa je nekdo drug. To je domneva, ki jo je bilo treba potrditi ali ovreči. Kdo je podpisan na

načrtu tlorisa za novo stavbo? Odgovor je po daljšem in uspešnem iskanju, ki je na trenutke spominjalo na intelektualno detektivko, našel dr. Alojz Demšar. Obrnil se je na več poznavalcev in preveril celo vrsto tiskanih virov in z veliko gotovostjo dognal, da sta avtorja načrta Faleschini in Schuppler. Danes bi rekli, da je projekt nastal v biroju Faleschini-Schuppler. Vendar je dokončna potrditev tega prišla zadnji hip, tik preden je šel Žirovski občasnik v tisk. Strokovnjak za arhitekturo in cerkveno umetnost 19. in 20. stoletja dr. Franci Lazarini je razbral podpisa na načrtu cerkve in to sta res Faleschini in Schuppler. Weber je avtor načrtov za notranjo opremo že zgrajene cerkve, ni pa arhitekt cerkvene stavbe! Kogar zanima več, naj prebere omenjeni članek.

Kar želim še dodati na tem mestu, je spoznanje, da so bili k izdelavi načrtov za novo cerkev in njeno opremo povabljeni vrhunski arhitekti tistega časa (okrog 1900) in umetnostnozgodovinska stroka. Načrte za žirovsko cerkev je presojal stavbarski odsek Društva za krščansko umetnost, ki ga je vodilo naslednje spoznanje: »Poglavitno skrb in največ dela je imelo društvo s tem, da je z nasveti, ocenami in tuintam z načrti pripomoglo, da se je na Kranjskem tudi zadnje dobo izvršilo lepo število cerkvenih umetnin po pravilih liturgike in krščanske umetniške tradicije. Pozornost društva je bila torej obrnjena predvsem v sedanjost; a ker imajo umetnine v službi bogočastja trajno vrednost umetniških spomenikov, je društvo s svojim delovanjem poskrbelo hkrati za prihodnost /.../« Sto let pozneje lahko ugotovimo, da žirovska župna cerkev ni le mogočna stavba, ampak tudi spodobno umetniško delo.

O okusih pa ne razpravljamo. Lahko bi se sicer vprašali, zakaj je cerkev prav taka, kot je. Tako velika in oblikovana zelo tradicionalno, v času, ki ga je tudi v arhitekturi zaznamoval »spor« med modernisti in tradicionalisti ... Kot bi tisti, ki so o tem projektu odločali, ne hoteli ničesar tvegati, ne samo očitka modernizma, ampak tudi kakršne koli nedoslednosti v verskem delu z narodom, ki ga je, tako na kranjski deželni kot na žirovski občinski ravni, zaznamovala naraščajoča ločitev duhov ... V Žiri je po njihovem (oziroma po mojem) sodila cerkev, ki bo že po svoji pojavnosti arhitekturna dominantna sredi kotline, ki bo pričala, da je ta kraj v dolini »na koncu sveta« katoliški, pod patronatom vesoljne Cerkve ... Priznati je treba, da so bili tisti, ki so takrat odločali o teh rečeh, tudi v tem oziru uspešni. Kljub polstoletnemu obdobju 1941–1991, v katerem so se uveljavili tudi drugačni pogledi. A to je zdaj vse že zgodovina, nova cerkev pa ostaja. Edino, kar je treba vpričo nje resnično obžalovati, je to, da farno občestvo ob novi ni zmoglo ohraniti tudi stare cerkve ... A glejte, tudi z njo je tako, kot da bi hotela po krščansko vstati od mrtvih v večno življenje. Septembra t. l. nam je gospod Edo Kapetanović iz Sarajeva poslal fotografijo slike umetnika Franja Kopača, ki je leta 1910 naslikal prav to cerkev. Te slike doslej nismo poznali, v ŽO jo vidite prvič.

Ja, je že tako: če se išče, se zmeraj še kaj novega odkrije.

Pripisano pred martinovim 2012.

OB STOLETNICI ŽIROVSKE ŽUPNIJSKE CERKVE

Alojz Demšar in Miha Naglič

Kdo in kako je zasnoval stavbo in notranjo opremo žirovske župnijske cerkve sv. Martina (nova spoznanja ob njeni stoletnici)

Zgodovinski kontekst gradnje nove župnijske cerkve v Žireh (1877–1912)

Oktobra 1877 pride v Žiri nov župnik. Ime mu je Josip Vidmar, dopolnil je bibličnih 40 let, doma je iz bližnjih Rovt, dotlej je bil župnik na Premu pri Ilirski Bistrici. Zreli mož prihaja s posebno nalogo, zapisano v škofovem dekretu: zgraditi moraš novo cerkev! Stara cerkev sv. Martina je bila sicer umetnostnozgodovinska mojstrovina, a za tako veliko župnijo je postala premajhna, tudi njena lega ni bila najbolj ugodna, ob pogostih povodnjih je cerkev in pokopališče ob njej zalivala voda. Potrebi po gradnji nove cerkve, ki jo je začel novi župnik oznanjati že v prvih letih službovanja,¹ ni tako rekoč nihče oporekal. Tudi prve nabirke v denarju so bile temu primerno visoke.² Zapletati pa se je začelo pri vprašanju, kje naj nova cerkev stoji. Ob stari cerkvi se je v stoletjih spletlo celo gnezdo gostiln, prodajaln, raznih obrti, pa šola, pošta, davkarija, orožniška postaja ... Za vse te je bila lega v neposredni bližini cerkve in župnišča življenjskega pomena. A vse več ljudi in njihovih dejavnosti se je na novo naseljevalo tudi ob cesti, ki je vodila iz Starih Žirov čez Žirovsko kotlino navzgor in po Poljanski dolini navzdol do Škofje Loke. Tu so bile druge tri vasi v nižinskem delu župnije: Stara vas, Nova vas in Dobračeva. Farani iz teh vasi, okoliških hribov in dolin ne bi imeli nič proti, če bi se nova cerkev zgradila nekje na sredi doline,

Župnik Josip Vidmar (1837–1911), graditelj nove cerkve, kip v župnišču Žiri.

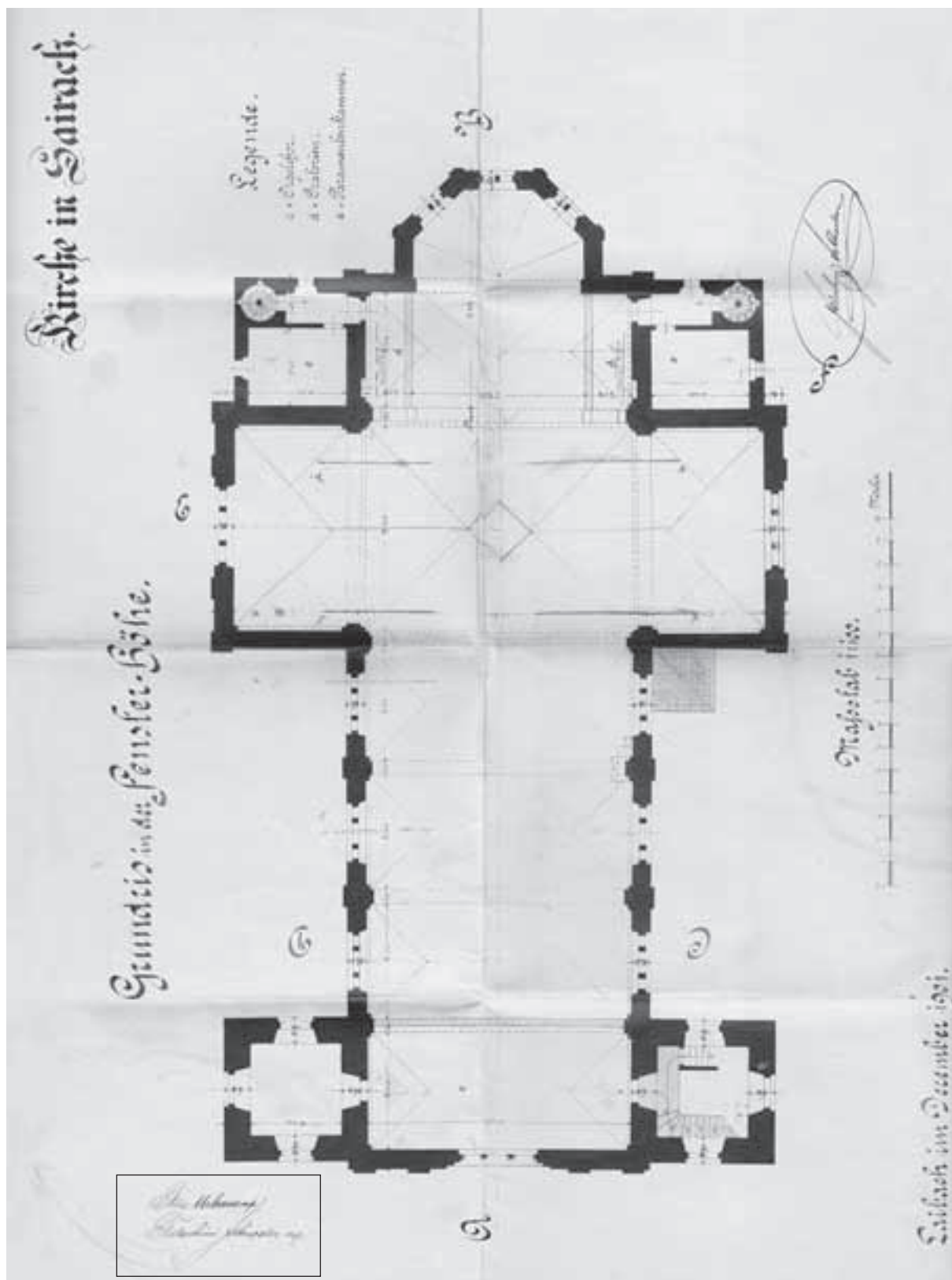
- ¹ Da je treba zgraditi novo cerkev, je novi župnik faranom prvič oznanil na 4. postno nedeljo leta 1879, ob razglasitvi tistega leta za sveto leto, na čast 50-letnice papeževanja Pija IX. Vir: Kronika župnije Žiri, rokopis, hrani župnijski urad Žiri, str. 34.
- ² »Leta 1888 se je v spomin 40 letnega vladanja cesarja Franca Jožefa vprizorjena tombola v korist nove župne cerkve zelo dobro obnesla.« Vir: Kronika župnije Žiri, rokopis, hrani župnijski urad Žiri, str. 35.

Žirovska župnijska cerkev sv. Martina / Foto: Tanja Mlinar, november 2012

Nova žirovska župnijska cerkev sv. Martina, zadaj vas Žiri in stara župnijska cerkev sv. Martina, verjetno poleti 1912, za cerkvijo še stoji konstrukcija za tire do kamnoloma v Žirku. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

Cerkev v Žireh, Načrt tlorisa v višini oken, merilo 1 : 100, Ljubljana, december 1901, podpisana Faleschini in Schuppler / NŠAL, fond Načrti, šk. 13 / Za primerjavo je spodaj levo dodan njun podpis na načrtu Urbančeve hiše na Trubarjevi 1 v Ljubljani (nekdanji Centromerkur) / ZAL, fond 489, fasc. 1511

na desnem bregu Sore, ki je delila oba za gradnjo zainteresirana dela; ta dva sta v razpravi, kje naj cerkev stoji, vse bolj postajala nasprotna si tabora.

Da bi bilo vse to še bolj zapleteno, je žirovska delitev, porojena v pripravi na gradnjo nove cerkve, sovpadla z ločitvijo duhov na Slovenskem, ki se je začela zaostrovati po letu 1890, poosebljala pa sta jo dr. Anton Mahnič na klerikalni in dr. Ivan Tavčar na liberalni strani; slednji je imel kot poljanski rojak tudi redne odvetniške in politične odnose z liberalno usmerjenimi Žirovci in nastopal kot njihov dejavni podpornik. In tako je z leti nanese, da so se začeli Starožirovci, zbrani okrog stare cerkve, enačiti s »klerikalci«, tabor na oni strani Sore pa z »liberalci«. Prvi in drugi so bili za novo cerkev, le da »liberalci« na desnem bregu bolj od »klerikalcev« na levem...³ Razumi, kdor more! Vse skupaj bi bilo komično, če ne bi bilo tudi tragično. Zlasti za gospoda župnika, ki je v več kot tridesetih letih, ko je za gradnjo zbiral ljudi in denar, tudi ostarel in zbolel.⁴ Do leta 1906, ko se je gradnja dejansko začela, je zbral del potrebnega denarja in vse dokumente,⁵ gradnji pa sam ni bil več kos. Umrli je 30. marca 1911, ko je bila cerkvena stavba že pod streho, v notranjosti pa še prazna. Ko so jo 20. novembra 1910 blagoslovili in se je v njej brala prva sveta maša, je ostareli in hudo bolni gospod sedel v zakristiji na stolu in gledal na oltar. Posvetitve nove cerkev na Martinovo nedeljo, 17. novembra 1912, pa ni dočakal.

O tem, kako zapletene so bile razmere v letih pred začetkom gradnje, priča tudi dejstvo, da je moral ljubljanski škof Anton B. Jeglič večkrat osebno posredovati.⁶ Prvič že 24. in 25. junija 1899, ko je v drugem letu svojega škofovanja birmal v žirovski župniji. Glavno posredovanje pa je opravil v dneh od 2. do 4. novembra 1906, ko mu je uspelo pomiriti sprti strani na obeh bregovih Sore in ju združiti za delo pri gradnji nove cerkve in na političnem prizorišču. Do župnika je bil škof ves čas zelo kritičen, saj Vidmar v letih tik pred gradnjo in med njo zaradi starosti in bolezni očitno ni več obvladoval zapletenega položaja. Zato mu je za prvega kaplana v letih 1906–1910 poslal energičnega Pavla Perka, ki je s škofovo pomočjo obvladal sprte duhove in jih združil v skupna prizadevanja za katoliško stvar. Prizor, ki ga je opisal Perko,⁷ je filmski: kako gre skupina mož, med njimi so idrijski dekan Arko in imenovani kaplan ter mežnar Jože Filipič, s škofom na čelu po dežju in blatu iz Žirov pod Žirkom in skozi Bazovice na Ledinico. Desno od njih je deroča in razlita Sora, škof pa hodi z okovano palico in v dolgem črnem talarju, ki je na dnu ves moker in blaten; ko pride med ljudi, ne izgublja časa s preobuvanjem in preoblačenjem, temveč »preobrača« Žirovce na pot, na kateri je on pastir ... Tretjič je bil škof v Žireh 10. decembra 1909 in četrtrič v nedeljo, 17. novembra 1912, ko je novo cerkev posvetil.

Kronologija načrtovanja stavbe nove cerkve

Kronologijo načrtovanja stavbe in opreme nove cerkve sv. Martina v Žireh lahko vsaj v skopi obliki sestavimo iz zapisov o delovanju Društva za krščansko umetnost v Ljubljani. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1894 in je ljubljanskima škofoma

³ Pavel Perko, Kako se je v Žireh zidalo, *Žirovski občasnik* (1983), št. 5/6, str. 120–122.

⁴ Ivan Pečnik: »V župnem arhivu je najti dosti pisem in odgovorov, ki dokazujejo, da je bil župnik Vidmar pri zidanju cerkve pravi mučenik.« Vir: Kronika župnije Žiri, rokopis, hrani župnijski urad Žiri, str. 39.

⁵ »Imajo lepe načrte in 20.000 gld.« Anton B. Jeglič; Strah me je iti v Žire, Iz škofovskega dnevnika, *Žirovski občasnik* (2010), št. 40, str. 119–132.

⁶ Anton B. Jeglič; Strah me je iti v Žire, Iz škofovskega dnevnika, *Žirovski občasnik* (2010), št. 40, str. 117–132.

⁷ Pavel Perko, Škof zna!, *Žirovski občasnik* (2010), št. 40, str. 132–135.

Jakobu Missii in njegovemu nasledniku Jegliču služilo kot svetovalno telo pri vprašanih krščanske umetnosti in spomeniškega varstva. Med drugim je presojalo o primernosti načrtov za gradnjo novih cerkva.⁸ Društvo je izdajalo *Izvestja »Društva za krščansko umetnost« v Ljubljani* (v nadaljevanju *Izvestja*), ki so izšla petkrat, od leta 1896 do 1913.⁹

Prvič je načrt nove župne cerkve v Žireh stavbarski odsek Društva za krščansko umetnost pregledal v letih 1895–1896, arhitekt ni naveden: »Razpravljale in rešile so se dosedaj sledeče predloge, ki so bile večinoma društvu od prečast. knezoškof. ordinarijata v presojo izročene: pod točko 19. (od 20 točk) načrt nove župne cerkve v Žireh.«¹⁰ Verjetno je na ta načrt cerkve mislil škof Anton B. Jeglič, ko je v svoj dnevnik 24. junija 1899 ob obisku Žirov zapisal: »Že 20 let se pripravlja za novo cerkev. Imajo lepe načrte in 20.000 gld.«¹¹

Čez pet let je na seji stavbarskega odseka društva 18. aprila 1901 »v presojo prišel tudi načrt stavbnega svetnika Waschiza za župno cerkev v Žireh.«¹² V kakšni povezavi je bil ta načrt s tistim izpred petih let, ni znano. Škof Jeglič omenja v dnevniku že 24. junija 1899 prihod inženirja Vašice v Žiri, »da vse prostore pregleda in svoje mnenje pove.«¹³ Zato lahko domnevamo, da je bil avtor prvega načrta tudi Waschiza in so leta 1901 presojali njegov dopolnjeni načrt. Inženir Vašica (Waschiza) je verjetno stavbni svetnik pri deželni vladi v Ljubljani Roman Waschica, ki je bil leta 1902 imenovan za višjega stavbnega svetnika.¹⁴ Prvi in drugi načrt v nadškofijskem arhivu v Ljubljani nista ohranjena.

Edini ohranjeni načrt stavbe župnijske cerkve v Žireh, tloris v višini oken, je bil narejen v Ljubljani decembra 1901 (načrt je na strani 19).¹⁵ Na načrtu je podpis Faleschinija in Schupplerja.¹⁶ Nosilni zidovi sedanje cerkve so zgrajeni po tem načrtu, vrata v zakristijo in zakristija pa se razlikujejo od načrtovanih.¹⁷ Ta načrt je stavbarski odsek Društva za krščansko umetnost verjetno imel na mizi na dveh sejah, 15. in 17. aprila 1902, ko sta »Odsekovi seji presojali načrt za župno cerkev v Žireh.«¹⁸ V *Izvestjih* je samo ta skopi zapis in tudi v takratnem tisku (*Slovenec, Dom in svet*) nismo našli dodatnih vesti o teh dveh sejah in avtorju načrta. Da je bil načrt Faleschinija in Schupplerja iz nadškofijskega arhiva res uporabljen pri zidavi žirovske cerkve, nam potrjujejo zapisi o delovanju Društva za krščansko umetnost med letoma 1903 in 1906. Društvo je odobrilo »načrt za novo župno cerkev v Žireh (Faleschini-Schuppler)«.¹⁹ Razlike med načrtom iz leta 1901 in sedanjo cerkvijo

8 Damjan Prelovšek, Arhitekt Vancaš in stavba škofovih zavodov, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije*, Ljubljana 2002, str. 23–28.

9 Razpuščeno je bilo marca 1931, žal je izginila tudi sled za društvenim arhivom: G. Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, *Zbornik za umetnostno zgodovino* (2007), št. 43, str. 288–305. Zapisi o delovanju društva so tudi v reviji *Dom in svet* leta 1903 (št. 1, 4, 5), leta 1907 (št. 5) in leta 1913 (št. 6) in v časniku *Slovenec*.

10 *Prvo izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leto 1895 in 1896*, Ljubljana 1896, str. VII.

11 Anton B. Jeglič, Strah me je iti v Žire (Iz škofovega dnevnika), *Žirovski občasnik* (2010), št. 40, str. 117–132.

12 *Tretje izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za l. 1899–1902*, Ljubljana 1902, str. 14.

13 A. B. Jeglič, Strah me je iti v Žire (Iz škofovega dnevnika), *Žirovski občasnik* (2010), št. 40, str. 117–132.

14 *Kmetijske in rokodelske novice*, 12. 4. 1902, letnik 60, št. 15, str. 147.

15 Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL), Fond Načrti, šk. 13, Kirche in Sairach, Grundris in der Fenster-Höhe.

16 Zahvaljujemo se dr. Franciju Lazariniju, ki je razbral podpis in predlagal dopolnitve in popravke v rokopisu.

17 Zahvaljujemo se Viljemu Erženu za meritve cerkve in primerjavo izmer z načrtom.

18 *Tretje izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za l. 1899–1902*, Ljubljana 1902, str. 15.

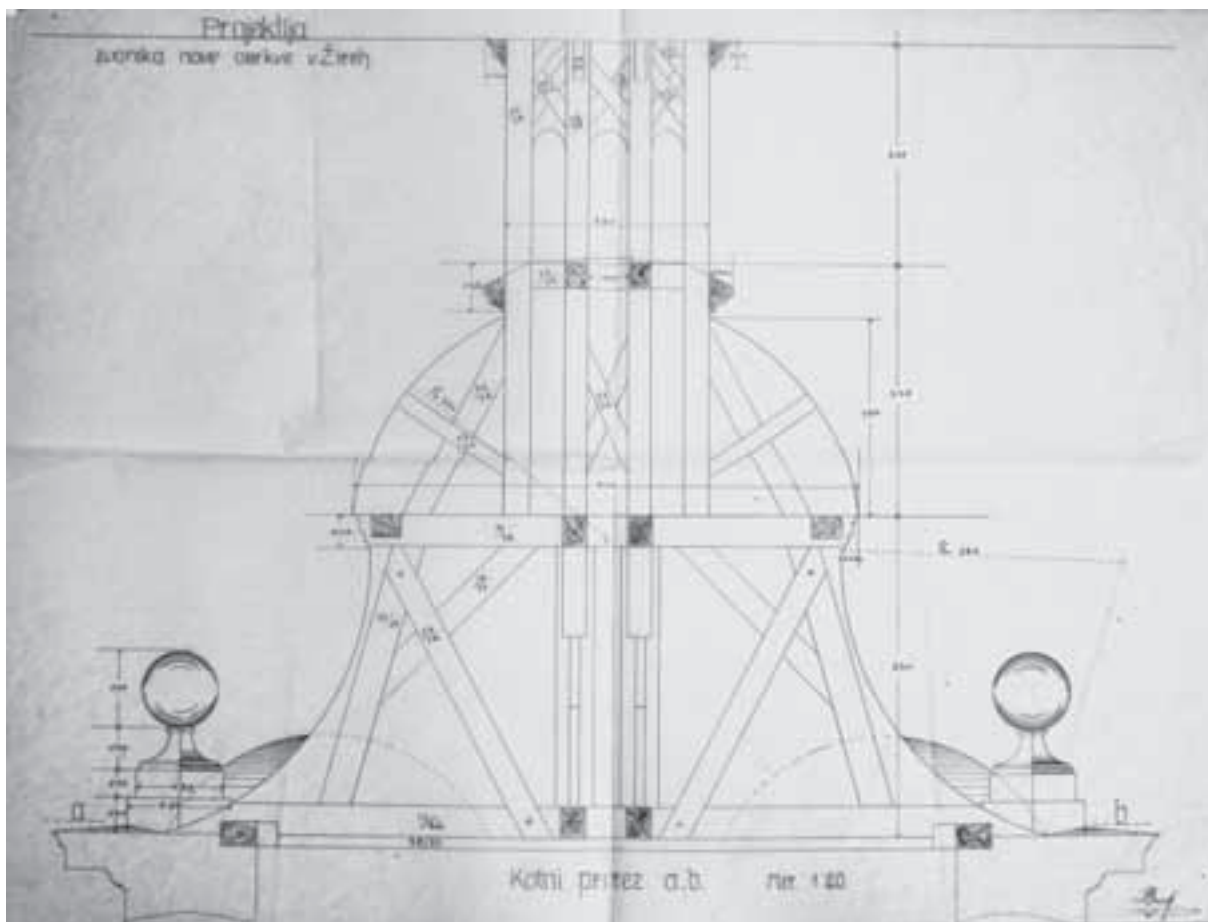
19 *Četrto izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leta 1903–1906*, Ljubljana 1907, str. 9–10. *Dom in svet* 20 (1907), št. 5, str. 238–239, zelo obširna ocena *Četrtega izvestja*, ki povzema vse pomembnejše podatke iz te publikacije. Zajeto 4. 11. 2012: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NRAFBOD/?query=%27title%3dDru%5%a1tvo+za+kr%5%a1%c4%8dansko%27&pageSize=25>

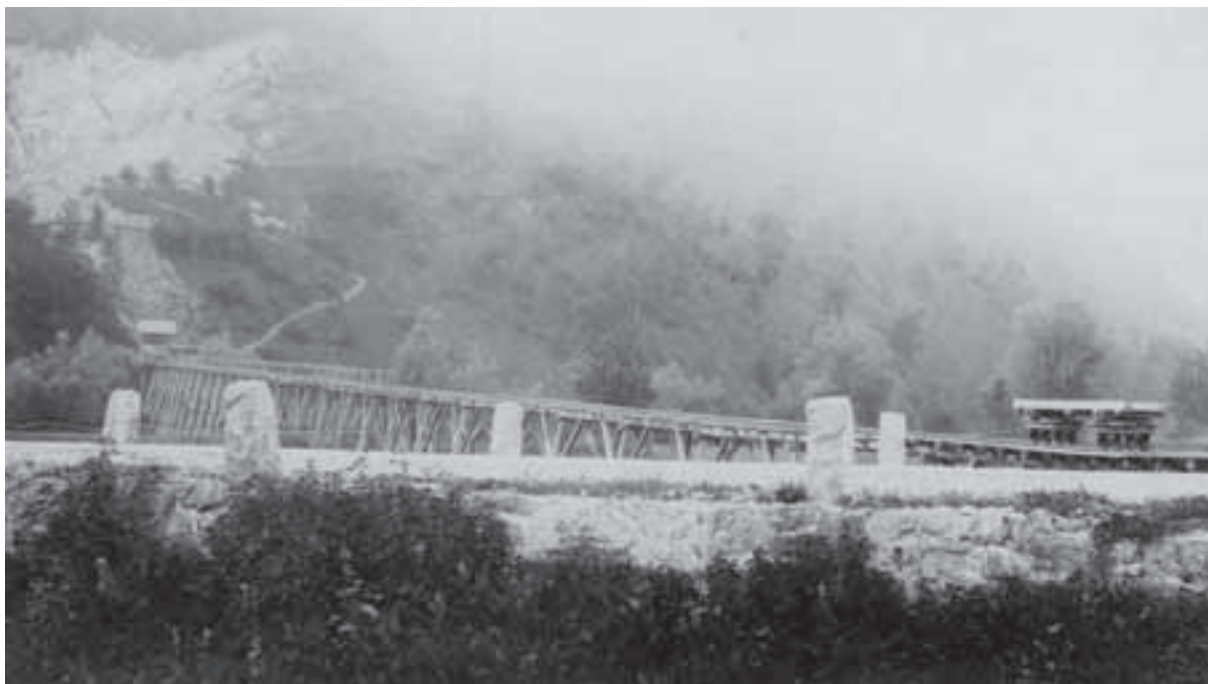
Gradnja nove cerkve, okrog 1908 / Fototeka Muzejskega društva Žiri. Glej tudi knjigo pod opombo 26 (*Bogastvo in beda ljudi ali božji otroci v Žireh*, str. 68).

Gradbenik Peter Bevk iz Cerknega (zadaj levo z odpeto srjco in zanj značilnim klobukom, zraven njega sin Peter) na enem od njegovih gradbišč / Foto: Cerkljanski muzej, Cerkno

»Projektija zvonika nove cerkve v Žireh«, načrt s podpisom gradbenika Petra Bevka iz Cerknega, ki je novo cerkev gradil. / Cerkljanski muzej, Cerkno

Lesena konstrukcija za tire, po katerih so prevažali kamenje z Žirka do gradbišča nove cerkve, okrog 1908.

Notranjost nove cerkve na dan posvečenja,
17. 11. 1912 / Hrani: Župnijski urad Žiri.

Zunanost nove cerkve na dan posvečenja, 17. 11. 1912. Na tej
razglednici z napako (namesto posvečenja piše blagoslovljenja)
se vidi sneg, ki je obilno zapadel prav na ta dan. / Fototeka
Muzejskega društva Žiri

potrjujejo, da so načrt pred gradnjo še spreminjali, verjetno na zahtevo društva: »Natanko se pregledali in proučili naslednji načrti, v kolikor je bilo potrebno, so se nasvetovale spremembe ter podala primerna navodila.«²⁰

Kdo sta bila Faleschini in Schuppler? Poglejmo nekaj podatkov o teh dveh načrtovalcih žirovske cerkve iz zapisa Vlada Valenčiča:²¹ »Franc Faleschini ml. je nadaljeval obrt svojega očeta, ljubljanskega zidarskega mojstra, ki je prišel iz Možaca (Moggio) v Furlaniji, kjer je bil tudi sam rojen leta 1840. Dovršil je višjo realko v Benetkah, študiral tehniko na univerzi v Padovi, kjer je 1866 diplomiral in nato dve leti obiskoval akademijo za arhitekturo v Benetkah /.../ Od 1872 do 1880 je vodil pri očetu, stavbeniku v Ljubljani, razna stavbna dela in izdeloval načrte in proračune za visoke zgradbe /.../ Leta 1898 je Faleschini stopil v družbo s svojim zetom stavbnim mojstrom Edmundom Schupplerjem, s katerim sta vodila stavbno obrt pod firmo Faleschini & Schuppler do 1910 /.../ Umrl je 1917 v velikem uboštvi /.../ Edmund Schuppler je bil rojen na Moravskem, dovršil je višjo obrtno šolo in bil potem zaposlen pri stavbnih podjetjih, pred letom 1898 je bil nazadnje samostojni stavbni mojster.«

Franc Faleschini ml. je načrtoval in zgradil mnogo cerkvenih in samostanskih zgradb. Po načrtu graškega arhitekta Roberta Mikovicsa je vodil gradnjo cerkve sv. Vida, zdaj bazilike Marije Pomagaj na Brezjah (1889–1900). Po ljubljanskem potresu je obnavljal in prezidaval frančiškansko cerkev in samostan v Ljubljani. Pripravil je načrt in zgradil župno cerkev sv. Vida v Želimljah (okrog 1900), zgradil je med drugimi cerkev sv. Lenarta v Sostrem (leta 1897), cerkev Srca Jezusovega na Taboru v Ljubljani (1881–1883, načrt Adolf Wagner) in cerkev sv. Jerneja v Kočevju (1900–1903, načrt Friedrich baron Schmidt).

Gradnja nove župne cerkve v letih 1906–1912

Priprave na gradnjo nove župne cerkve so trajale več kot četrto stoletje, vse do leta 1906, ko se je gradnja dejansko začela. Po načrtih, ki sta jih podpisala Faleschini in Schuppler, je gradbena dela prevzel podjetnik Peter Bevk (1854–1931) iz Cerknega.²² Sredi 20. stoletja so še živeli Žirovci, ki so se ga spominjali po njegovem značilnem klobuku, ki ga je imel ves čas na glavi. Ta mož je bil sicer vrhunski zidarski mojster, v svoji karieri pa je doživel veliko nesrečo, katere negativni sloves se ga je držal vse življenje. Ko je zidal novo župno cerkev sv. Nikolaja v Bohinjski Bistrici, se mu je podrl zvonik in padel na obok cerkvene ladje. *Zgodnja Danica* je tedaj priobčila: »Bohinj: Dne 6. avgust 1881 se je na Bohinjski Bistrici med 8. in 9. uro dopoldne zgodila prehuda nesreča, ki je dežela ne bo kmali pozabila. Ravno ko je bila namreč cerkev dozidana in se je imelo pričeti tesarsko delo, se je poderl cerkveni stolp, padel je na obok, ki se je vderl,²³ in pokopanih je bilo več ljudi, med njimi tudi gosp. kaplan Janez Jerala /.../ Pokopani so bili 8. avgusta 4 moški, 5 je bilo ranjenih živih, kaplan in en zidar še nista bila najdena. Cerkev je neki do srede razdjana; škode

²⁰ Četrto izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leta 1903–1906, Ljubljana 1907, str. 9–10.

²¹ V. Valenčič, Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja, *Kronika (Ljubljana)* 18 (1970) 135–146.

²² Viktor Prezelj, Peter Bevk, gradbeni mojster, Idrijski razgledi, leto 1992, št. 1–2, str. 134–136, dostopno na dLib.

²³ Podobno se je zgodilo, ko so leta 1927 minirali zvonik stare žirovske župne cerkve in je ta padel na ladjo. Namenoma ali po nesreči?

40–50 tisoč /.../«²⁴ Za žirovsko vedenje pa je pomenljiva tudi tale izjava ene od prič, zabeležena v bistriški župnijski kroniki: »Zidanje cerkve je prvotno prevzel zidarSKI mojster Bevk iz Cerknega. Po porušenju se delo ni več njemu zaupalo. Prevzel je delo stavbinski mojster Faleschini iz Ljubljane /.../«²⁵ Ta mojster je bil namreč oče arhitekta istega imena in priimka, ki je podpisal načrte za novo žirovsko cerkev. A najbrž ne bomo nikoli izvedeli, kako je bistriška nesreča vplivala na razmerje arhitekta in gradbenika v izvedbi žirovskega projekta. Med bohinjsko in žirovsko je Bevk sezidal še vsaj tri nove župne cerkve: sv. Lenarta v Črnem Vrhu nad Polhovim Gradcem (po ljubljanskem potresu 1895), sv. Urha in sv. Martina na Zaplani, posvečeno 1897 (v njej je pozneje župnikoval žirovski župnik Ivan Pečnik) in sv. Vida v Lučinah (1898–1899). Naredil je načrt za rekonstrukcijo zvonika cerkve sv. Ane v Cerknem in načrt leta 1908 tudi realiziral. Zvonik je precej podoben žirovskima, ki ju je zgradil kako leto pozneje. Zgradil je več javnih in zasebnih stavb v Cerknem (Gospodarski dom z moderno mlekaro, 1903), hotel Didič v Idriji (1910), žirovska cerkev pa je nedvomno njegova največja gradnja.

Mojster Bevk je imel s seboj celo ekipo zidarjev, tesarjev in drugih mojstrov in pomočnikov. Iz ustnega izročila je znano, da so bili med njimi tudi kamnoseki italijanskega rodu, vsaj dva sta v Žireh ostala, o čemer še danes pričata priimka Mazzini in Nicoletti. Farani so sodelovali kot »prostovoljci«, s »tlako«, vsak dan v tednu je bila na vrsti ena od vasi v župniji. Domačini so sodelovali predvsem tako, da so pripravljali gradbeni material in ga dovažali na gradbišče. Žgali so apno, izdelovali, sušili in žgali opeko, sejali in dovažali pesek, v okoliških gozdovih sekali les, ga na žagah nažagali in vse to s pari volov in konj dovažali na gradbišče. Lomili in tovorili so kamenje, marmor so vozili iz Hotavelj. Gradbeni material, ki se ni dobil doma (zlasti cement in železo), so dovažali s škofjeloške železniške postaje. Ohranilo se je več fotografij, ki kažejo stavbo v različnih fazah gradnje. Na eni je tudi lesena konstrukcija, podobna železniškemu mostu, po katerem so iz kamnoloma v bližnjem Žirku v vozičkih dovažali tam nalomljeno kamenje. Poln voziček je sam od sebe drsel navzdol in hkrati navzgor vlekel praznega ...

Samo od sebe se postavlja tudi vprašanje, koliko je vse to stalo. Po pisanju župnika Pečnika naj bi imel župnik Vidmar pred začetkom gradnje zbranih 200.000 goldinarjev²⁶ oziroma 400.000 kron. To je bil za tiste čase res velik denar. Krava, ki je bila takrat zelo cenjena žival, je stala okrog 500 kron, kilogram prvovrstne govedine pa okoli dve kroni. Omenjeni znesek bi torej zadostoval za nakup črede 800 krav ali 200 ton najboljšega mesa, pri čemer je treba upoštevati, da so bili ti izdelki v takratnih časih razmeroma dražji kot v današnjih. Vidmarjevi prihranki so začeli z leti gradnje kopneti in tedaj je veliko vlogo odigralo dejstvo, da je župniku ob podpori škofa Jegliča in kranjskih deželnih oblasti uspelo prepričati oblasti na Dunaju, da so dovolile

²⁴ *Zgodnja Danica*, 12. avgust 1881, odlomek.

²⁵ Janez Pikon, Bistriški zvonik, <http://www.gore-ljudje.net/novosti/80301/>

²⁶ Več avtorjev, *Bogastvo in beda ljudi ali božji otroci v Žireh* /kronika ob stoletnici župne cerkve/, Žiri 2012, str. 50. Ta številka je najbrž napačna, je previsoka. Isti avtor, župnik Ivan Pečnik zapiše v rokopisni Kroniki župnije Žiri na strani 39: »Koncem leta 1905. je bilo skupaj zbranega denarja v Kranjski hranilnici v Ljubljani 30.000 goldinarjev.« Mogoče bi moralo v citirani knjigi pisati 200.000 kron. Če bi sešteli Vidmarjevih 60.000 kron in denar iz Seljakove ustanove (122.000 kron), bi se približali tej številki. Škof Jeglič navaja v svojem dnevniku, da je imel župnik leta 1899 zbranih 20.000 goldinarjev, 6. 11. 1906 pa isti zapiše: »Zbali so se stroškov: za cerkev je šele 60.000 K (proračunana je na 140.000 K) /.../« In 10. 11. 1908 zapiše škof: »Zadnjič sem pozabil prositi, da se sme ustanova Sellak porabiti za popravilo cerkve na Ledinici (40.000 K) in za dozidavo nove cerkve v Žireh (80.000 K).« Kakor koli že: najbolj verjetno je, da je bil večji del gotovine, porabljene za gradnjo nove cerkve, iz Seljakove ustanove; gotovinska vsota, ki jo je zbrala župnija, je bila morda celo nižja.

spremembo namena za porabo denarja, ki se je nabral v Seljakovi ustanovi. Več virov se ujema, da ga je bilo okrog 120.000 kron. Jernej Seljak, Svetletov iz Jarče Doline, je umrl 1866 kot bogat notar v Trstu. Svoje premoženje je zapustil ustanovi, iz katere naj bi se ustanovili kaplanija in šola pri podružnici sv. Ane na Ledinici. S tem denarjem bi se zgradila kaplanija in plačeval kaplan, ki bi učil otroke iz okoliških vasi, med njimi seveda tudi tiste iz Seljakove rodne doline. Viri pričajo, da je postopek spremembe namembnosti trajal več let.²⁷ In hvala Bogu, da je bil župnik pri tem uspešen, ker bi sicer zbrani denar razvrednotila izjemno visoka inflacija, ki jo je prinesla vojna, pred njo pa je niso poznali. Finančni viri gradnje so bili torej predvsem trije: prihranki, ki jih je v številnih darovanjih za novo cerkev 30 let nabiral župnik Vidmar, denar iz Seljakove ustanove in prostovoljno delo (»tlaka«) faranov. Kolikšna je bila skupna vrednost gradnje nove cerkve v denarju, je težko oceniti, vsekakor pa precej več kot »proračunanih« 140.000 kron. Ko je bila cerkev 1912 posvečena, je bila to še prazna stavba, kot je vidno na fotografiji notranjosti cerkve na dan posvečenja. Vsak, ki je v svojem življenju gradil, pa ve, da se glavni stroški začno šele, ko je hiša že pod streho. Najbrž je bilo tako tudi v tem primeru. Vidmarjev naslednik Josip Logar, ki je župnikoval v letih 1911–1933, je še vsa ta leta zbiral denar in se trudil za čim boljšo opremo nove cerkve. O tej pa v naslednjem poglavju.

Anton Weber ni arhitekt stavbe, ampak opreme nove cerkve

Za opremo nastajajoče cerkve so razpisali natečaj, ki je v *Izvestjih* takole opisan:²⁸ »Za novo župno cerkev v Žireh je bilo poskrbeti načrtov za notranjo upravo /mišljena je *oprava, oprema*; op. p./ . Na iniciativo »Društva za krščansko umetnost« se je obrnil knezoškofijski ordinarijat ljubljanski na dunajsko društvo »Österreichische Gesellschaft für christliche Kunst«. Imenovano društvo je razpisalo natečaj za veliki oltar in prižnico med umetniki, ki so člani društva. V seji juryje dne 13. aprila 1912, katere se je udeležil kot zastopnik knezoškofijskega ordinarijata knezoškofijski tajnik Jožef Dostal, je bil sprejet načrt stavbnega svetnika arhitekta A. Weberja z Dunaja. V odborovi seji »Društva za krščansko umetnost« dne 17. maja 1912 se načrt natanko pregledal, nasvetovala pa so nekatere izpremembe, ki so bile potrebne v liturgičnem smislu. Po tem načrtu se zdaj izvršuje veliki oltar za zgoraj imenovano župno cerkev, in sicer izvršuje marmor: Feliks Toman, kovinska dela: Ivan Kregar, za veliko mozaično steno pa še ni določeno. Modelne skice za kipe je predložil podobar Ivan Pengov.« Nekaj načrtov za opremo žirovske cerkve je arhitekt Anton Weber razstavil oktobra in novembra leta 1913 v Zavodu za pospeševanje obrti v Ljubljani, /.../ »izmed katerih bi bilo posebno opozoriti na krasno nebo, kojega osnutek je bil na razstavi cerkvenih umetnosti na Dunaju leta 1912 odlikovan. Istotako zaslužita oba načrta dveh bander posebno pozornost.«²⁹ Ohranjen je Webrov načrt prižnice iz oktobra 1913,³⁰ izdelal je tudi dva načrta tlakov in klopi v

²⁷ O Jerneju Seljaku in njegovi ustanovi je v arhivih na voljo bogata dokumentacija, največ v Arhivu Slovenije, Državnem arhivu v Trstu in arhivu Finančnega ministrstva na Dunaju.

²⁸ *Peto izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani 1907–1912*, Ljubljana 1913, str. 16.

²⁹ *Slovenec* 46, št. 251, 31. oktobra 1913, str. 6.

³⁰ NŠAL, Fond Načrti, šk. 13, Kanzel für Sairach i. Kr., 1:XX, Anton Weber, Wien, okt. 1913.

cerkvi.³¹ Ohranjena so tri njegova lastnoročna pisma žirovskemu župniku Logarju, napisana 21. februarja 1914, 6. marca 1914 in 16. maja 1914.³² Weber piše, da je kamnosek Toman uporabil za oltar dalmatinski marmor, da Pengov zamuja z izdelavo štirih kipov angelov, da naj bi keramične plošče za tlak naročili na Dunaju pri Lederer und Nessenyi, Operngasse 14, plošče pa naj bi položila Kokelj in Vodnik.

Arhitekt Anton Weber, ki je načrtoval opremo nove žirovske cerkve, se je rodil 1858 v Litomericach na Češkem, umrl pa 1942 na Dunaju, kjer je tudi deloval. Najdemo ga v spletnem leksikonu nemških arhitektov,³³ kjer je natančno predstavljen v daljšem članku. Najprej je bil zaposlen pri arhitektu Friedrichu baronu Schmidtu, kjer je sodeloval pri načrtih za novo dunajsko mestno hišo (Wiener Rathaus, gradnja 1872–1883). Nato je vodil samostojen arhitekturni studio s številnimi sodelavci, v katerem so pripravljali načrte za cerkve in obnovo starih stavb, pa tudi za vile in hotele.

Oltarni mozaik sv. Martina sta izdelala v delavnici »Wiener Mosaikwerkstätte« na Dunaju Leopold Forstner (lastnik delavnice) in Josef Wild,³⁴ v cerkev pa so ga postavili v začetku septembra 1913.³⁵ Žirovski župnik Logar je v delavnici mojstra Milavca naročil nove orgle, ki so še danes ponos žirovske cerkve, omaro zanje je načrtoval tedaj še mladi arhitekt Ivan Vurnik. Večino mizarskih del je opravil vrhunski mojster Jakob Demšar, Česnov iz Stare vasi pri Žireh. Ko je njegov sin Viktorijan leta 1928 pel novo mašo, je novomašnikov stric Jernej Kopač, svečarski podjetnik v Ljubljani, cerkvi daroval novo električno razsvetljavo in lestence, ki jo krasijo še danes. Posebna je zgodba z novimi zvonovi in tako naprej. A to je že zgodba, ki se godi po letu 1912 in dopolnjuje gradnjo v letih 1906–1912.

Namesto sklepa

Za stavbo nove žirovske cerkve sv. Martina sta bila verjetno izdelana dva načrta. O prvem, ki ga je izdelal stavbni svetnik Waschiza (tudi inženir Vašica, Waschica), ne vemo nič določnega. Cerkev je bila zgrajena po načrtu arhitekta Faleschinija in gradbenika Schupplerja iz Ljubljane. V nadškofijskem arhivu je ohranjen njun tloris cerkve v višini oken iz leta 1901. Za opremo cerkve so izpeljali natečaj med člani dunajskega »Österreichische Gesellschaft für christliche Kunst«, na katerem so izdelavo načrtov dodelili dunajskemu arhitektu Antonu Webbru. Po njegovih načrtih so kamnoseška dela za oltar naredili v ljubljanski delavnici Feliksa Tomana, tabernakelj je izdelal Ivan Kregar, oltarni kipi angelov pa so delo Ivana Pengova. Mozaik sv. Martina pa so naredili v znameniti delavnici Leopolda Forstnerja »Wiener Mosaikwerkstätte« na Dunaju. Dva zvonova so ulili pri Samassi v Ljubljani in jih dvignili v zvonik v nedeljo, 14. julija 1914. Orgle, zadnje, 37. delo orgelskega mojstra Ivana Milavca, postavljene v omaro arhitekta Ivana Vurnika, so

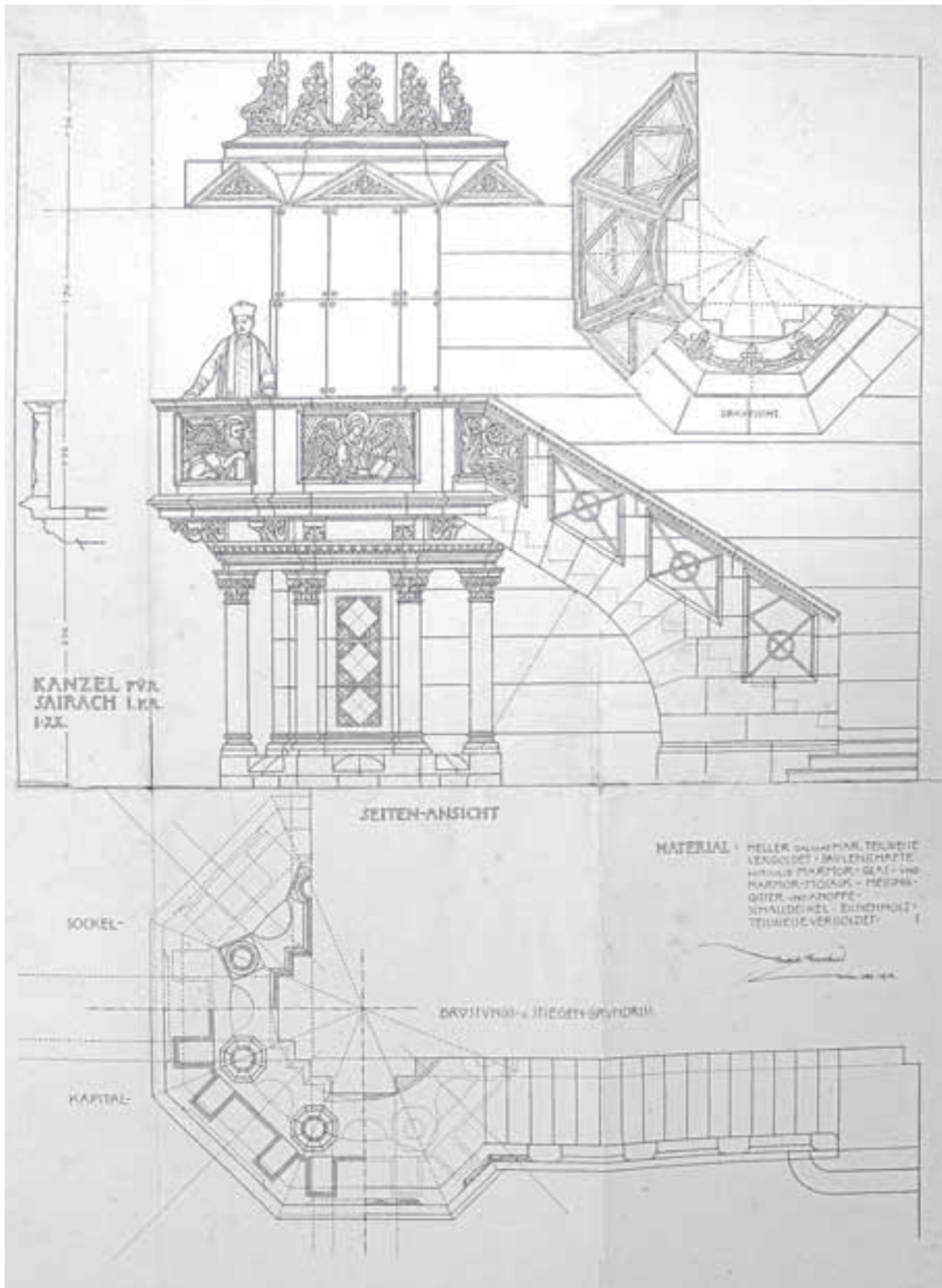
31 NŠAL, Fond Načrti, šk. 13, (a) Sairach Kirchenstuhl 'v' Pfasterplan, merilo 1 : 20, Anton Weber, 5. 8. 13, (b) Sairach Kirchenstuhl 'v' Pfasterplan, merilo 1 : 50, Anton Weber, 1. 5. 13. Klopi v cerkvi so enake, kot so vrisane v načrtu, kvadratne plošče v tlaku pa imajo manjšo stranico kot v načrtu.

32 NŠAL, Fond Načrti, šk. 13, Dopisnica, napisana 21. 2. 1914, in pismi, napisani 6. 3. 1914 in 16. 5. 1914. Zahvaljujemo se prof. dr. Borisu Čehu za pomoč pri branju pisem.

33 <http://www.architektenlexikon.at/de/1350.htm>

34 Leopold Forstner (1878–1936) je bil priznan mojster mozaika, sodeloval je s pomembnimi umetniki svojega časa, med drugimi z Gustavom Klimtom. Josef Wild je omenjen na spletni strani o mozaiku v cerkvi sv. Frančiška Asiškega v New Yorku (6. 11. 2012): <http://www.stfrancisnyc.org/great-mosaic/>

35 *Laibacher Zeitung*, št. 204, str. 1860, 5. september 1913.

Prižnica za Žiri na Kranjskem, merilo 1 : 20, podpisan »arhitekt A. Weber«, Dunaj, oktober 1913 / NŠAL, fond Načrti. šk. 13.

Anton Weber (1858–1942), arhitekt, ki je naredil načrte za prižnico, oltar, klopi in tlake v žirovski cerkvi sv. Martina. / Künstlerhaus Archiv, Dunaj

Prižnica v novi cerkvi, po načrtu arhitekta Antona Webra / Fotografiral France Stele, 1925, stekleno ploščo hrani INDOK center Direktorata za kulturno dediščino.

Kipar Ivan Pengov (1878–1932) je iz istrskega marmorja izklesal štiri kipe angelov za oltar v novi cerkvi. / Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Oltar v novi cerkvi, detajl / Fotografiral France Stele, 1925, stekleno ploščo hrani INDOK center Direktorata za kulturno dediščino.

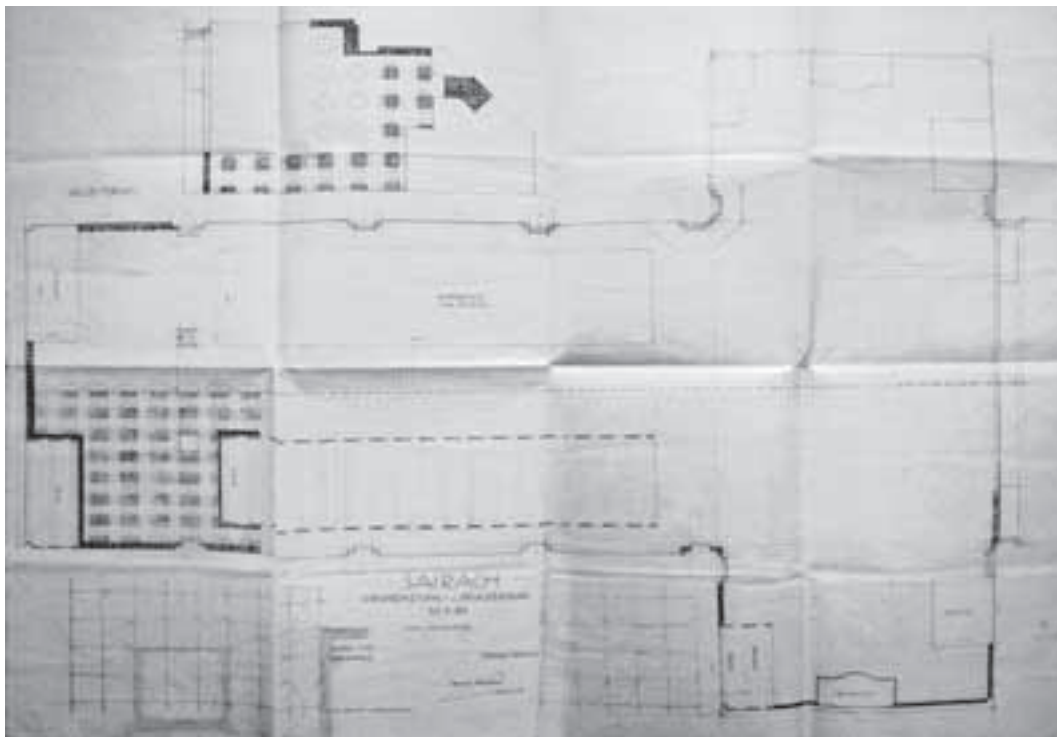

Ivan Kregar (1867–1931) je izdelal tabernakelj za oltar v novi cerkvi. / Wikipedia

»Model za žirovsko cerkev«, najbrž gre za skico dela cerkvenega inventarja, mogoče del oltarja ali klopi. Skica se je ohranila v arhivu nekdanjega cerkljanskega fotografa in podobarja Franca Peternelja, zdaj jo hrani Cerkljanski muzej.

Dopisnica arhitekta Antona Webra žirovskemu župniku Josipu Logarju, Dunaj, 21. 2. 1914. /.../ pri Lederer und Nessenyi dobimo 10 % popusta za plošče za tlak /.../ načrt za obhajilno mizo je bil odposlan na ordinariat /.../ nadaljeval bom z urejanjem papirjev za prižnico in okna / NŠAL, fond Načrti, šk. 13

Načrt za cerkvene sedeže in tlake (»Kirchenstuhl und Pflasterplan«), merilo 1 : 50, podpisan A. Weber, Dunaj, 1. 5. 1913 /NŠAL, fond Načrti, šk. 13

Stara župna cerkev sv. Martina v Žireh, kakor jo je leta 1910 upodobil slikar Franjo Kopač. Sliko hrani Edo Kapetanović, Sarajevo.

Kor v novi cerkvi, orgle iz delavnice mojstra Milavca, omara po načrtu arhitekta Ivana Vurnika / Fotografiral France Stele, 1925, stekleno ploščo hrani INDOK center Direktorata za kulturno dediščino.

Oltar v novi cerkvi / Fotografiral France Stele, 1925, stekleno ploščo hrani INDOK center Direktorata za kulturno dediščino.

blagoslovili na četrto adventno nedeljo v decembru leta 1914. Na ta dan je nanje igral skladatelj Stanko Premrl, ker je bil žirovski organist Anton Jobst pri vojaki. Oprema cerkve je bila zastavljena ambiciozno. Tako iz pisma A. Webra župniku Logarju dne 16. 5. 1914 izvemo, da je za oltar žirovske cerkve kamnosek Feliks Toman uporabil kvaliteten dalmatinski marmor, kakršnega so uporabljali že pri gradnji Dioklecijanove palače v Splitu (iz Pučišća na Braču, op. p.).

Ali nam opisana kronologija načrtovanja stavbe in opreme nove cerkve sv. Martina v Žireh lahko pojasni arhitekturo cerkvene stavbe in njeno notranjo opremo? Pri načrtih za žirovsko cerkev in njeno opremo so imeli odločilno besedo visoki dostojanstveniki ljubljanske škofije. Naročniki in tudi načrtovalci so za vzor vzeli nekatere nove cerkve in dela nekaterih, posebej cenjenih arhitektov.³⁶ Na vprašanje o vzorih naročnikov in ustvarjalcev načrta žirovske cerkve pa bi morda lahko odgovoril kdo drug. Oltarni mozaik sv. Martina, ki daje cerkveni zgradbi v historičnem slogu mikaven modernistični pridih, je v barvni Slikovni prilogi na strani 225.

Namen tega članka je bil najti odgovor na vprašanje v naslovu: Kdo in kako je zasnoval stavbo in notranjo opremo žirovske župne cerkve sv. Martina? Odgovor sva našla: stavbo sta zasnovala arhitekt in stavbenik Franc Faleschini ml. in stavbenik Edmund Schuppler, notranjo opremo pa arhitekt Anton Weber. Tako se ne bo več ponavljala napaka, ki se vleče skozi večino tiskanih in ustnih virov in vse pripisuje Webu – pa ne po krivdi tega cenjenega arhitekta. In ne nazadnje: ta objava je poklon Žirovskega občasnika žirovski župnijski cerkvi ob njeni stoletnici. Naj še naprej služi svojemu bogočastnemu namenu!

³⁶ Damjan Prelovšek, Arhitekt Vancaš in stavba škofovih zavodov, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije*, Ljubljana 2002, str. 23–28.

AKTUALNI RAZMISLEK

Anton Mlinar

»Ne pozabite, da Cerkev ni nikakršen muzej!«

Pol stoletja po drugem vatikanskem koncilu

Enajstega oktobra letos je minilo 50 let od začetka drugega vatikanskega koncila, 21. ekumenskega koncila po vrsti. Ekumenskih v pravem pomenu besede je bilo le prvih sedem koncilov, zadnje tri pa priznava za ekumenske samo Katoliška cerkev s papežem v Rimu. Grška beseda *oikoumene* pomeni 'naša hiša', skupna streha, pod katero živimo. Drugi vatikanski koncil je z večjimi ali manjšimi presledki trajal do 8. decembra 1965. Kako s te časovne razdalje v nekaj besedah predstaviti zgodbo tega koncila in tega časa v Cerkvi do danes? Kakšno vlogo ima čas pri predstavitvi dogodkov? Kako presoјati koncil, dosežke, izvedbe, napake? Je potrebna revizija ali je treba napovedovati nov koncil? Podobna vprašanja bi si najbrž lahko postavili spričo stote obletnice župnijske cerkve sv. Martina v Žireh. Kako je prišlo do načrtov? Kako so jo gradili? Zakaj so gradili tako veliko cerkev? Morda bi bilo dobro kaj vedeti o razporejenju ljudi, ki so gradili, in tistih, ki so gradnjo spremljali, o vplivu gradnje na dožemanje družbe ipd. Z zornega kota trajnostne arhitekture bi si želeli kaj vedeti o uporabljenih materialih, sestavi zidov in varnosti zgradbe. Vprašanj je veliko in vsa se tako ali drugače nanašajo na usihanje tradicionalne verske pripadnosti v Evropi in po svetu. Ocenjevanje in napovedi so zato nujno nenatančne in splošne.

Drugi vatikanski koncil je bil nedvomno največji dogodek v Katoliški cerkvi v 20. stoletju. Po mnenju analitikov cerkvenih razmer zunaj in znotraj institucionaliziranega krščanstva je bil veliko presenečenje. Nekaj zaslug pri tem je imel že papež Pij XII., v marsičem velik, zlasti v diplomaciji, a v marsičem tudi odgovoren za globoko krizo, v katero je zašla rimska teologija. Z okrožnico *Humani generis* (1950) se je zazidal pred svetom, z dogmatiko pa, ki je bila v senci te okrožnice, je poskušal narediti red na moralnem področju in v odnosu s sodobno družbeno kulturo, ki jo je razglasil za napadalno. Istega leta je z dogmatizacijo marijanske pobožnosti – 1. novembra 1950 je razglasil dogmo o Marijinem vnebovzetju – rimska teologija dosegla enega svojih najbolj nenavadnih vrhuncev.

Analitiki celo povezujejo sklic drugega vatikanskega koncila s prvim vatikanskim koncilom, ki se zaradi političnih razmer (priključitev papeške države Italiji leta 1870) ni mogel končati po pričakovanjih. Tako bi razlogi za sklic prvega bili latentni razlogi »ljudi iz Vatikana« za sklic drugega. Podobno kot je težko govoriti o zgodovinskih razlogih za sklic prvega vatikanskega koncila in je težko

razumeti njegove sklepe ter številne poteze papežev v 19. in prvi polovici 20. stoletja, v katerih so se sklicevali na koncil, je težko pričakovati, da bi lahko na taki osnovi prišlo do sklica drugega oziroma do katerega od dveh njegovih ciljev: *aggiornamenta* (zdanitev) in zedinjenja vseh kristjanov. Seveda ni naše vprašanje, ali iskanje razlogov v preteklosti lahko pojasni vzgib povsem novih teženj, ki jih je prinesel papež Janez XXIII. (1958–63) z napovedjo sklica koncila že tri mesece po izvolitvi, pač pa gre za preprosto radovednost, zakaj se je Cerkev znašla na nasprotnem bregu temeljne sinteze Vzhoda in Zahoda, Severa in Juga kot najpomembnejše funkcije kulture, in sicer pri razkroju teh pojmov, ki že od nekdaj ločujejo človeštvo. Kako bi si lahko predstavljali papeža Janeza XXIII. spričo dejstva, da je papež Pij IX., ki je sklical prvi vatikanski koncil, demokracijo in napredek ožigosal kot škodljiva. Na prvem vatikanskem koncilu ni mogla priti do besede občutljivost teologije za socialna vprašanja, avtonomijo in svobodo.

Sredi 19. stoletja ne gre spregledati vloge Johna Henryja Newmana in njegovih prizadevanj na področju teološkega izobraževanja. Poznavalci ga imajo za »očeta drugega vatikanskega koncila« (I. Kerr), ker je trdil, da ni pomembno le to, kar koncil pove, pač pa tudi, česar ne pove. Evangelizacija tedaj pač ni bila koncilsko tema. Koncilu tedaj ni uspelo prekiniti spopada med teološkimi sistemi, ki so razdvajali katoliški svet vse od reformacije naprej, pač pa je skopal še nekoliko globlje jarke. Newman je opozarjal na nesorazmerje med teološkim znanjem in etiko, pri čemer je pridobljeno znanje hromilo vsakršno možnost etične refleksije. Newman je leta 1845 zapustil Anglikansko cerkev in vstopil v eno najbolj problematičnih obdobj rimskega katolicizma. *Ideja o univerzi*, ki jo je pisal v tem obdobju (večinoma spomladi 1852), je nekakšen dnevniški zapis razpoloženja: sam je delo ocenil kot svoje najbolj popolno delo, ki mu je prineslo največ bridkosti. Iz časovne oddaljenosti 160 let od nastanka tega monumentalnega dela lahko vidimo, da sta bila dva Newmanova poudarka glede teološkega izobraževanja – da je namreč treba znanje iskati zaradi njega samega in da bi bilo treba teološko znanje iskati mimo vsakršnih vplivov religije ali drugih nazorov in prepričanj –, pomemben vzvod ciljev drugega vatikanskega koncila. Teologija je del celotnega univerzuma znanja, ker je intimno povezana z vsemi drugimi znanji. Če hoče teologija odigrati pomembno vlogo v znanosti, kulturi in družbi, mora sama odkriti, da je del mreže znanj kot eno njenih vozlišč. Vsestransko izobražena osebnost se ne more zadovoljiti s tem, da bi ga posamezna disciplina posrkala vase, kajti iskanje znanja »ni le pasivno sprejemanje [znanja], pač pa simultana dejavnost zavesti« (6. razprava). Newmanu »intelektualna kultura«, kot je rekel temu znanju, ni neko dobro orodje za neke druge namene, pač pa je nekaj dobrega, ker teži k dobremu in je orodje dobrega. V bistvu mu je šlo za radikalni premislek o pomenu človeške prisotnosti v svetu.

Okus po zemlji

Newman je zato razlikoval tako med teologijo in religijo kot tudi med religijo in krščanstvom ter krščanstvom in katolištvom. Stvar intelektualne kulture je bilo, ali je moč govoriti o medsebojnem vplivu teologije in krščanstva, in sicer ne toliko zaradi nesprejemljive domneve vodstva Cerkve, da ima oblast nad teološkim znanjem,

2nd Vatican Council
(Photo: GIORDANI)

X marks protruding arm of
St. La Salle's statue, 16 feet tall

Drugi vatikanski koncil, plenarno zasedanje

kot zaradi utelešenega, stvarnega spoznanja o nujnosti preseganja nekakšne *večne* teologije (*theologia perennis*), ki je bila naučena in neživljenjska. S tem je že nakazal pomen tistih prenovitvenih gibanj, ki so odločilno vplivala na potek drugega vatikanskega koncila in jih ni bilo več moč zaustaviti z ozkimi začasnimi interesi neutelešenega razuma, s katerimi se je poskušal ohraniti *status quo*. Pred drugim vatikanskim koncilom sta bila že dolgo časa živa liturgično gibanje in biblična prenova teologije. V teku je bila prenova moralne teologije in družbenega nauka Cerkev. Francoski poskus duhovnikov delavcev se je sicer končal na silo; rimska kurija tudi ni bila nenaklonjena sociologiji verstev kot delu rednega teološkega izobraževanja; milanski nadškof Giovanni Battista Montini ni hotel napisati spremne besede Häringovi novi moralni teologiji *La legge di Cristo*, ker bi mu to utegnilo škodovati kot »vatikanskemu človeku«, ipd. Toda ti dejavniki so se pokazali za ključne v napovedi koncila kot *aggiornamenta*, zdanitve, prezračenja Cerkev in vrnitve k virom. Spet bi lahko navajali Newmana, ki je rekel, da je voda najbolj bistra pri izviru oziroma da je bolje imeti preprosto vero kot razgledan razum, ki ne priznava povezanosti teologije z drugimi znanji, ki oblikujejo osebnost. Osrednji vidik prizemljitve teologije in vere je bil etični značaj kultiviranega razuma, ki pa ni bil problematičen samo na strani »ljudi iz Vatikana«, pač pa tudi pri mnogih drugih, ki jim je neobčutljivost Cerkev za družbena in kulturna vprašanja kot tudi njena samoizključenost godila. Po Newmanovem mnenju je za razumevanje sodobnih problemov ključnega pomena poznati razmere v zgodnjem krščanstvu, ki so pripeljale do koncila kot temeljne metode soočanja s problemi. Newmanovo zagovornišvo prizemljitve je torej dvojno: na eni strani je rimski katolicizem samovoljno izključeval stvari iz univerzuma znanja, sklicujoč se na občutljivost teologije, na drugi strani pa je popularna kultura izključevala religijo kot nekaj nekompatibilnega z razgledanostjo sodobnega Zahoda (8. razprava).

Koncil je »pomiritev« in »ukoreninjenje«; oblikuje pogoje, v katerih se lahko izrazi sposobnost reševanja težav, tej pa (lahko) sledi refleksija (čemur rečemo uresničevanje koncila). V analizah drugega vatikanskega koncila pogosto beremo, da sklepi koncila še niso uresničeni in da sodobni kristjani koncila v marsičem še sploh niso dojeli. V takih analizah ni zaznati ideje koncila, udeleženi, v kateri so zaznave vprašanj in problemov odvisne od tistih, ki jih opazujejo. Ne gre za dekrete, ki bi jih bilo treba uresničiti, pač pa za sočasno porajanje skupnega prostora in za prebujanje občutljivosti za legitimno drugačnost drugih.

Nalezljivi optimizem

Glede na analize razmer pred koncilom se je zdel odziv »ljudi iz Vatikana«, da bo koncil dokončal z delom nekaterih neposlušnih in sumljivih profesorjev, precej pričakovan. Tudi že prej imenovana okrožnica *Humani generis* Pija XII. je veljala za palico, saj ni dopuščala nobene možnosti dialoga o kulturnih kontekstih, v marsičem pa je naletela na nasproten odziv. Razprava o uporabi maternega jezika v bogoslužju je pokazala, da je bilo ukazovanje latinske kulture povsem nezgodovinsko početje. Čeprav je železno pravilo latinščine ostalo nedotaknjeno do koncila, je bilo na drugi strani pri mnogih živo prepričanje, da bo koncil prinesel spremembo.

Kar je bilo za uradno imenovane škofo in teologe v pripravljajalnih komisijah vsaj deloma hladen tuš, je bilo za reformne teologe (Y. Congar, P. de Lubac, B. Häring in še nekatere druge) znamenje časa. Papež Janez XXIII. jih je uvrstil na seznam sodelujočih v pripravi koncila proti volji Svetega oficija, tedanje kongregacije za nauk vere. Toda to zanje nikakor ni pomenilo lahkega dela. »Šlo je za nenehen boj med toplo in hladno fronto,« je zapisal Häring. Teologi z uradnega seznama pripravljajalnih komisij (ki so bili v glavnem škofo in kardinali) so pred koncilom pripravili 70 besedil različnih dokumentov. Menili so, da jih bo zbor le potrdil in da bodo zasedanja bolj ali manj formalnost. Med njimi sta bila tudi osnutka dogmatične konstitucije o usodi nekrščenih otrok in o izvirnem grehu. Ta povsem neživljenjska teologija je bila le fasada še mnogo bolj neživljenjske (zlasti družinske) morale, ki se je v marsičem sklicevala na okrožnico *Casti connubii* (1930) in se izvajala s trdo roko. Niti eden od pripravljenih tekstov ni preživel koncilске razprave. Ko je Janez XXIII. nekoč obiskal pripravljajalno komisijo in so mu ponudili v branje očitno precej dolgočasen tekst, je nekaj časa bral, potem pa rekel: »Ne pozabite, da Cerkev ni nikakršen muzej!« Osnutki preživete teologije niso imeli nobene možnosti, da bi preživeli razpoloženje udeležencev na koncilu. Na začetku so sicer najvišji predstavniki *Svetega oficija* (Ottaviani, Parente, Tromp) pozvali udeležence, naj kar se da hitro sprejmejo pripravljena besedila, a jim je gesta kardinala Légerja iz Toronta, ki je vstal, vprašal, po kaj je sploh prišel, ter se napotil k vratom, vzela veter iz jader. Led je bil prebit. Kardinal Suenens je to razpoloženje opisal kot »brezupen primer optimizma«.

Milost dvoma

Ne glede na velika nasprotja v teku koncila med t. i. konservativci in progresisti se je število tistih, ki so odpirali prostor dihanja in podpirali ustvarjalni dvom, postopoma večal. B. Häring v svojih spominih na koncil pravi, da ga je najbolj opogumila *milost dvoma*, ki se je v razpravo priplazila zadnji trenutek. To je bil nujni pogoj, kot so kasneje ugotavljali teologi, da se je lahko koncil začel ukvarjati z vprašanjem Cerkve v sodobnem svetu in se zanimati za pereča vprašanja sodobnega časa. Največji korak na koncilu je bil storjen takrat, ko so udeleženci začeli poslušati drug drugega. V tem se je nedvomno izrazila prvotna koncilska ideja. Prav razglašanje dvoma za greh, ki je domišljavo zavračalo osebno odločitev in trdovratno vztrajalo pri dogmatizmu, kaže, kako pomembno je povezati teoretično vprašanje o tem, kaj se priznava kot vednost, in konkretno skupnost, ki to priznava. Tako znanost, ki ni nikoli popolna gotovost, kot tudi vera sta si podobni v svoji elementarni naravnosti, da bi resničnost videli v kompleksnosti. Ni treba vedeti vsega, da bi videli, da je cilj spoznanja utelešenje tega spoznanja v konkretni skupnosti.

Pavel VI. in neodločenost

Izvolitev kardinala Montinija za kasnejšega papeža Pavla VI. je sovpadala z nekaterimi najtežjimi vprašanji v drugem obdobju drugega vatikanskega koncila. Število besedil se je skrčilo na 13 (štiri konstitucije in devet dekretov) oziroma na 16,

če štejemo še tri izjave. Med najtežjimi je bilo vprašanje kolegialnosti in subsidiarnosti krajevnih Cerkva ter posledično decentralizacije in maternega jezika v bogoslužju. Izjemnega pomena za današnje razumevanje krščanstva je bilo mnenje o »avtonomiji zemeljskih stvarnosti«, izraženo v pastoralni konstituciji *Gaudium et spes* (1965), s čimer se je začel dialog med znanostjo in vero. Med nedvomne dosežke koncila spada izjava o verski svobodi, ki je ena od treh izjav. In še bi lahko naštevali.

Na drugi strani je bila neodločnost sicer zelo izobraženega papeža, ki je bil pod vplivom konservativnih struj. To se je zlasti videlo v poskusu, da bi v besedilu pravkar omenjene konstitucije z obsodbo komunizma tudi kot socialnega gibanja onemogočili sodelovanje ortodoksnih Cerkva ter odprli teološko povsem nesmiselno fronto. Na drugi strani tudi ni bilo trdne odločenosti glede načina reševanja etičnih vprašanj v zakonu in družini, glede nenasilnih metod in politike miru v mednarodnih sporih. Mnoga vprašanja, ki si jih je zastavila pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu, zadnji dokument koncila, so čakala na ugodnejši čas po koncilu. Veliko se je pričakovalo od dela komisije, ki jo je ustanovil že Janez XXIII. z namenom, da bi presodila vprašanje o skladnosti krščanskega razumevanja zakona, odgovornega starševstva in možnosti, ki jih daje parom kontracepcijska pilula. Okrožnica *Humanae vitae* (1968) je, tudi če ne bi šteli nekaterih najbolj konservativnih interpretacij in zahtev, povezanih z njo, povzročila globoko krizo zaupanja v Cerkvi in družbi. Tako je to kontraverzno besedilo na ironičen način pokazalo na pomen »oikonomije«, izročila prve cerkvene skupnosti, ki je težka vprašanja presojala pnevmatološko, v prostoru diha(nja). Pokoncilске razmere so pokazale, da je bilo hitenje s sprejemanjem nekaterih dokumentov nepotrebno.

Aktualnost koncilске ideje

O pravkar povedanem lahko danes govorimo drugače tudi zaradi ideje medkulturnega mišljenja, ki je v novo luč postavilo razumevanje demokracije, svobode in odgovornosti. Ideja je bila rezultat filozofsko-etične sinteze, utemeljene na novem dojetju človeške skupnosti-v-svetu (Škof, 2007). Prav prvo filozofsko-etično vprašanje skupnosti se nanaša na začetek, preden se je kaj začelo, to je na brezpogojno priznanje drugačnosti drugega in legitimnost njegove drugačnosti. Ne glede na različne vrste potreb, ki jih ima človek, je najpomembnejše oblikovanje tega skupnega življenjskega prostora dihanja. Z drugimi besedami to pomeni, da cela vrsta pogojenosti človeškega bivanja ne more zadovoljivo odgovoriti na to, kaj in kdo smo, ker nas ne pogojujejo tako absolutno, kot nas pogojujeta svoboda in odgovornost. Etičnemu spoznanju ne pripisujemo le instrumentalne vloge, pač pa čutimo, da metoda izvedbe dejanja spada k samemu spoznanju.

Poudariti hočemo, da sta svoboda in demokratičnost okvir, v katerem koncil razumemo drugače, kot če bi ga analizirali v kontekstu tradicionalno preobremenjenih družbenih okvirjev. Z današnjega zornega kota ni opravičila za metode preverjanja lojalnosti, ki so ji bili izpostavljeni številni verniki na primer pri sprejemanju okrožnice *Humanae vitae* (1968). Z vidika soodvisnega porajanja človeškega prostora, ki vključuje mnoge prej »nepomembne« ali zatrte izkušnje, so nekatere teme, ki jih je treba omeniti kot »koncilске« – in so aktualne, na primer celibat ali žensko duhovništvo, zgovoren primer, da poznati ti dve vprašanji, še

Papež Janez XXIII., sklicatelj koncila, 1962

Papež Pavel VI., pod njim se je 1965 koncil sklenil.

Drugi vatikanski koncil, plenarno zasedanje

ne pomeni poznati metode, kako se z njimi soočiti. Dajanje prednosti enemu ali drugemu je povzročalo nesporazume, ki se deloma odražajo tudi na lestvici zaupanja Cerkvi. Tega problema ni bistveno premaknil niti karizmatični in ustvarjalni papež Janez Pavel II. Morda je bil razlog v tem, ker je tudi on, kot mnogi drugi, koncil razumel kot program, kot metodo, ne kot spoznanje. Z vidika sočasnega porajanja spoznanja in metode bi bilo treba presojati mnoga druga vprašanja, ki v kontekstu koncilske ideje – ali širše: ideje svobode in demokratičnosti – še niso dobile zadovoljive obravnave, na primer transparentnost v odnosu z javnostjo, stališče do smrtne kazni in do »pravične vojne«, soočanje s škandali v Cerkvi, podoba kaznujočega Boga (v času izbruha AIDS-a), ekološka zavest, etika miru in nenasilje, vloga ženske v družbi, deklerikalizacija Cerkve in številna druga.

V luči ideje koncila – kot tudi drugega vatikanskega koncila – je moč upati, če povzamem besede L. Kolakowskega, da bo vedno dovolj razlogov za to, da bodo ljudje iskali pogovor pod skupno streho in da se jim pri tem ne bo treba ubadati z neovrgljivim pojasnilom racionalistov, da so neumni in da naj raje delajo. V tej ideji je nek »radikalni dvom o dokončnem jeziku« (R. Rorty, 1989: 73), in sicer kot izraz prevzetosti nad jezikom drugega.

Literatura:

Škof, Lenart. 2007. K pojmu medkulturnosti pri Deweyu. *Annales. Ser. hist. sociol.* 17 (2): 393–402.

Häring, Bernhard. 1989. *Meine Erfahrung mit der Kirche*. Freiburg: Herder.

Rorty, Richard. 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Viktor Žakelj

Pogled z razdalje

Morda bi bilo bolje, če bi naslovil: Pogled od zunaj. Še bolje pa bi bilo, če uredniku ne bi ustregel in bi mu rekel tako, kot sem večini, ki so me in me še sprašujejo, kaj mislim, kam vse to pelje. Gre le za običajni dolgoročni ekonomski cikel in samo počakati je treba, pa bomo spet na valu. Se je začelo zadnje dejanje kapitalistične ere in kaj potem ...?

Po vsebini je to pisanje kakofonija v črnem.

Z nikomer v kraju nimam nobenega stika, dostopnih podatkov o gospodarskem gibanju krajevnih podjetij že dolgo ne spremljam več. Žiri doživljam kot vikendaško destinacijo. Slaba infrastruktura je moteča, a za mene neboleča, je pravzaprav ne potrebujem. Ne z ljudmi ne s krajem nisem interesno povezan. Občasno komu pomagam, to nadvse rad počnem. Prizadene me zlasti, ker mladim ljudem zadnja leta ne morem več pomagati k zaposlitvi; sto, dvesto se jih prijavi na razpisano delovno mesto, potem pa koga vzamejo ali ne – čista loterija. Žalostno! Žal na koncu predora ni videti luči. Sem pa »in«, kot se reče, a drugje in na drugih področjih in dobro mi gre. (To sem dopisal le zaradi pogubne žirovske nevoščljivosti. Če je nujna, naj plamti tudi v tem primeru – do bridkega konca, seveda.)

Ko se je zgodil preobrat v začetku devetdesetih let, sem bil zrel človek, v najboljših letih. Končal sem kar nekaj šol, imel za seboj pestro poklicno pot, bil sem že nekaj let v jedru nastajanja slovenske (tedaj še tudi jugoslovanske) politike. Thatcherizem in reagonomika sta se kmalu preimenovala v neoliberalizem, ki naj bi rešil krizo tedanjega kapitalizma – zanj sem vedel, da je korak v napačno smer, v slepo ulico. Del ekonomske in druge družboslovne stroke je na to tudi opozarjal,

a ni bil slišan. Padec berlinskega zidu, ki je omogočil (razen na Balkanu) mirno preurejanje evropskih meja, je sprožal evforijo. Se še spomnite: vse osvobajajoči kapitalizem bodi iz srca pozdravljen! Naš bo, seveda, skandinavski, v kratkem bomo »vzhodna Švica«, na hitro moramo družbeno premoženje olastniti in produktivnost bo čez noč narasla, vsaka malo večja vas naj postane občina – lokalna demokracija nas bo v kratkem osrečila; malo kasneje pa še: v vsako regijo svojo univerzo! Glave imamo oprane, zgodovina se mora napisati na novo. Podstat današnje Evrope je kvizlinštvo. Upornišтво je bilo in je uvoženi boljševizem ... Dovolj o tem.

Vsak pomislek je bil označen za delo sil kontinuitete, zarota komunajzarjev. Mladci, tedaj še v pošvedranih čevljih, polnih blata z vaških kolovozov, eksotičnih poklicev, s poudarjenimi dialekti, so v revolucionarni retoriki napovedovali novo carstvo svobode in sreče. Vse je bilo tako znano, a od večine volilnega telesa neprepoznano. Se še spomnite, gospe in gospodje, tistih časov?

Še nekaj iz zgodovine, da bi lažje razumeli sedanost in ne gojili lažnih upov glede prihodnosti. Leta 1929 nastopi velika kriza. Pričakovani ciklični pojav. Svet se zamaje v temeljih. Keynes, kot Marx kapitalizma, pokliče na pomoč državo, Hitler in Mussolini začneta s pripravami na vojno. Počasi problem realizacije, bi rekli ekonomisti, ni več problem, povpraševanje vse bolj sledi ponudbi. Ni res, da je bila kriza premagana čez štiri leta, premagana je bila šele leta 1945.

Nastopi čas obnove. Ponudba ne sledi povpraševanju. Rastejo tovarne. Delovnih mest je na pretek. Slovenija na primer, s tem pa tudi naše Žiri, doživlja osrečujoča leta industrializma. Žiri so rezultat poveljne obnove, socialističnega industrializma. Hvala našim predhodnikom, ki so – svetopisemsko rečeno – razumeli znamenje časa. Pika!

Ob koncu šestdesetih let kriza spet začne kazati zobe. Razvite države modernizirajo svojo industrijo, »milom in silom« osvajajo nabavne in prodajne trge. Mali in nerazviti rešujejo velike in bogate.

Nadebudni Vrhničan Kavčič razume tedanji čas. Hoče modernizirati slovensko gospodarstvo, kapitalizirati strateško lego Slovenije, družbeno lastnino narediti za delniško lastnino zaposlenih. Jugoslavija za kaj takega še ni zrela. Tudi Slovenija se mora ukloniti.

Žirovska podjetja se širijo, modernizirajo, odpirajo v svet. Kriza nas ni prizadela. Zaslužni za to so tedanji vodilni v gospodarstvu in lokalni politiki (nekateri so imeli tudi dobre vezi s tedanjo republiško vrhuško).

Krize od tedaj dalje ne pojenjajo, sledijo si druga za drugo. Pri nas, dodatno, partizanska generacija odhaja. Za seboj ni pustila ne idej in ne prida ljudi, ki bi znali in tudi zmogli v turbulentnih spremembah v ekonomiji, politiki in monoteističnih religijah najti vsaj kratek predah za premislek. Problemi so se grmadili. Marš v preteklost se je mnogim kazal kot rešitev.

Osemdeseta leta so bila prav podivjana: poindustrijska era postaja realnost, družbe se informatizirajo, sovjetski imperij začenja razpadati, dotedanje (pol)kolonialne države želijo postati čez noč velesile in si grabežljivo prisvajajo ostanke še posebej redkih surovin v vedno bolj globaliziranem in interesno podeljenem svetu (takrat je bilo zapisano, da svet postaja dolga vas), sleherni narod je želel postati nacija, Nemčijo spet razganja, ZDA začnejo spominjati na ugašajoči Rim, na Balkanu se spet iz dneva v dan bolj sovražimo.

Žiri so mirna oaza na koncu sveta. Počasi pa je le začel v kraj kapljati strah, ljudje se začnejo bati, da bodo izgubili, kar so ustvarili, kar imajo. Tisti, ki so bili prepričani, da jih je zgodovina prikrajšala, da jih je dotedanja politika dušila in da zato niso mogli uveljaviti svojih (neizmernih) talentov, so menili, da končno le prihaja njihovih pet minut in so zato postajali iz dneva v dan glasnejši. Tudi sla po maščevanju je tedaj visela v zraku.

Potem se je zgodilo, kar se je moralo zgoditi. Čudežno prebrodimo razpad Jugoslavije. Nekateri mislijo, da poslej nismo za severne in zahodne sosesde več slovanski gnoj (nikoli nas niso imenovali slovenski – saj menda veste: »slave« pomeni v angleščini suženj), da bo poslej slovanski element v Evropi cenjen. So, ste danes še vedno tega prepričanja? Čehi nam žal niso bili za zgled, ne tedaj in ne danes.

Potem gradimo, se zadolžujemo, zapiramo »nepotrebne fabrike« (sladkorno tovarno, npr.), raste nekaj obrti (hvala bogu), ne gradi pa se nobena večja nova tovarna. Podjetja se morajo privatizirati, pa naj stane, kolikor hoče. Za izbranice politikov, ki so sedaj že gospodje v Armanijevih »gvantih«, se tovarne samoodkupujejo. Nekaj časa to gre, tako dobimo tudi nekaj slovenskih kapitalistov (Divji zahod na slovenski način), potem se zalomi. Nova politična elita pa z vedno manj izbranimi besedami za te grdobije krivi »druge«. Armada brezposelnih narašča, revščina trka že na vedno več vrat. Televizija pa nas večer za večerom seznanja, kdo, kdaj, kje in koliko je ukradel državi, sodelavcem, nam vsem. Temu se v novoreku reče svoboda, politični pluralizem, pa raziskovalno novinarstvo, korupcija, pogosto skorumpirano sodstvo itd. Za aktualne politike ali bivše politike, ki jih tu in tam kdo vendarle zaloti pri poslu, ki smo mu v dobrih starih časih rekli nezakonito ravnanje ali tatvina ali kar kriminal, je to zarota političnih tekmecev ... Pa kaj bi, odprite TV, pa boste izvedeli. (Lahko pa vzamete v roko kar nekaj knjig, ki govorijo o trgovanju z orožjem samozvanih osamosvojiteljev, na primer.)

Dobrih novic kot da ni. Pa so. Večina med nami je poštena, dela, inovira, ustvarja. Ta dejanja in ti ljudje niso zanimivi, kajti le slaba novica je dobra novica in ta se prodaja – novice pa so, saj smo v kapitalizmu, tržno blago, mar ne?

Volilna večina je k vzvodom oblasti postavila (ali pa so se postavili, tako kot v tem mandatu, kar sami) tudi take, ki pravijo: Čim slabše, tem boljše. Lačen človek je menda ubogljiv in vodljiv, tistim med temi reveži, ki je ustrezno indoktriniran, pa se ljubkovalno reče kar ovčica.

In Žiri? Nič drugače, nič drugačni. Volilna večina nam je desetletje in več zagotavljala nesposobno in nedelavno občinsko (samo)upravo. Ne verjamete mi, *nej dam gmah, bate djal*. Lepo prosim, pojdite v sosednje kraje: v Idrijo, Logatec, Gorenjo vas, Cerklje, kar peš ali s kolesom (da bo ceneje in še ekološko povrh). Lahko se oglasite še pri sedanjem našem marljivem županu, morda se potoži, morda ... Potem pa sodite. In če ugotovite, da se motim, zakričite: Na pranger z njim!

In gospodarstvo? Mladi podjetniki so in morajo biti naš ponos in vzor. So dokaz, da je podjetniški duh v Žireh še vedno živ. Čestitam!

Etiketa: po t. i. (če me spomin ne vara) Markovičevem zakonu se (pogumno) olastnini. Dobro preživi najhujši čas krize, a predvsem zato, ker gre pri njih za t. i. notranje lastništvo, ki je zagotovo prihodnost. Pričakujem pa nov zagon.

Kladivar: po pameti vodilnih se reši domačih tajkunov, če prav vem seveda, ki so jim že dihalo za ovratnik. Podjetje se je s sodelovanjem pravega lastništva internacionaliziralo, živi in bo živelo, ne bo pa nikoli več žirovsko, kar bo vsaj

mnoge stare kladivarce bolelo. Toda to je kapitalizem, a v tem primeru, na srečo, ni v najslabši obliki.

M Sora: vzoren lastniški, programski in organizacijski model s pametnim direktorjem in dobro predhodnico, pa tudi moj soimenjak – še prej – ni bil slab (v nekem trenutku sem ga celo napak sodil – mea culpa). To je po lastniški strukturi, kolikor vem, in s poslovnimi ambicijami v prihodnost naravnano podjetje. M Sora ne sme razočarati.

Alpina: nekoč simbol žirovskega industrializma, naš ponos. Danes na žalosten konec obsojeno podjetje – kaj bi dal, da se motim! Če do tega pride, bo prava tragika za zaposlene in katastrofa za Žiri kot celoto. Za to žalostno usodo ne krivite nikogar. Od vas izvoljeni niso dvignili glasu, ko je tudi vaš *fan* (bi rekli Angleži), pokojni Andrej Bajuk, in njegov adjutant, danes v drugi stranki, Marko Pogačnik, vodil »transparentno« prodajo Alpine. Pozabili ste ali niste hoteli vedeti, da sta Martin Kopač in Tomaž Košir še vedno najboljša slovenska poznavalca »šuštarije« (in verjeli ste neoliberalni desnici, da ni pomembno, kdo je lastnik – mora pa biti njihov! Se razume!). Pameten človek se znanju ne odpoveduje. Kaj je v tem primeru prevladalo: nevoščljivost, nazorska zadrtnost, politična omejenost? Vsakega nekaj – vsega tega je v Žireh v izobilju.

Alpina je tedaj po zaslugi Matjaža Rutarja (Sem vam izdal tajno?) dobila najboljšega direktorja in večinskega lastnika (menda?) med slabimi možnostmi – Matjaža Lenassija. Mož objektivno ni mogel izpolniti ne lastne želje ne zahtev lastnikov (akumulativna sposobnost Alpine), zato je moral iti. Ne poznam ga posebej dobro (prebral pa sem njegov CV, ko je dobil nagrado Gospodarske zbornice Slovenije – iz njega je razbrati, da je mož dokaj sposoben), a verjemite mi, da njegova zamenjava ni dobra ne za Alpino in ne za Žiri, kot tudi ni bil že pred leti odhod Janka Rejca in Mateje Debeljak nedavno tega, menda. (Ta dva nekoliko bolje poznam. Oba sta spoštovanja vredna.) Vsi trije po so z nekaterimi drugimi »starimi alpinci« dolgo držali barko nad vodo, to je treba priznati, kajti šuštariji se v Evropi ne piše najbolje.

O žirovski infrastrukturi ne kaže izgubljeni besed. To pot vas, volilna večina, ne bom pošiljal na ekskurzijo. Bodimo pa veseli, da imamo nordijski center, nogometno igrišče in da se dograjuje šola. Veliko, a premalo za dvajset let. Se motim?

Bil sem naprošen, da morebitnemu lokalnemu bralstvu postavim ogledalo. Ko se bo kak lokalni (grešni) veljak v njem prepoznal, zna biti ogorčen. Ne trpite, prosim. Poberite kamen in ga vrzite v ogledalo. Mene ne bo zadelo in ne bolelo. Podplat je koža čez in čez postala, ponavljam za pesnikom. (In dodajam: česa vsega sem bil deležen, ko sem v imenu svoje stranke predlagal plebiscit – idejo že leta pohotno lastninijo, ve se kdo! Tudi to, da imamo Žirovci dan spomina, sem jaz predlagal in utemeljil v soglasju z Ido in Mihom, pa še vedno samooklicani »dediči NOB« mislijo, da je to prinesel sv. Miklavž ali vsaj »brezbožni dedek Mraz«.) Ogledalo se bo razletelo, podoba, verjemite mi, pa bo ostala. In kdaj kasneje zna kdo reči: mož, ki je to pisal, je imel prav, pošteno je napisal in bil je pogumen.

Dodajam: podpisani nima nobenega interesa, z nobenim omenjenim ni ne sorodstveno ne kako drugače povezan, na tem gnojišču tudi nisem željan kikirikati. Pozanimajte se, vprašajte imenovane, pa boste izvedeli. (Z anonimnimi klici in s prav takimi pismi se ne obremenjujte. Za to sem že leta gluha in slepa. Nimam časa, preveč drugega berem.)

In prihodnost? Vprašanje za milijon dolarjev. Pa vendar, ker sem vprašan, povem, kar mislim: trda nam bo predla, zanamcem bo še huje, tudi če svet milom (upajmo?), ne torej silom, ne spremeni veljavne kapitalistične družbenoekonomske paradigme. Jedro tega drugačnega vzorca vedenja in delovanja je povsem spremenjen odnos do okolja. Ta naš skupni dom peša, dobesedno umira, degradira, in to hitreje, kot smo si pripravljeni priznati. In dalje: ustvarjeno bo treba pošteno deliti! Ta čas se morda sto tisoč ljudi obmetava s tortami, če se slikovito izrazim, nekaj milijard na drugi strani pa umira od lakote. Ne izraelski zid, ne evropski »šengen«, ne kateri drugi zid ne bo obvaroval bogate pred črnim, rumenim pa vse bolj tudi belim lačnim svetom – lakota že »preti odpreti grada trdna vrata«, pravi pesem.

Kaj pa Žiri in Žirovci? Kriza, spoštovani, je globalna, a reševati se bo treba lokalno. »Uzdaj se use i u svoje kljuse«, pravijo naši (dovčerajsnji) južni bratje. In prav imajo. Za vsako delovno mesto se bo treba boriti, vsake gajbe doma pridelanega krompirja se moramo veseliti.

Žiri nimajo posebnega resursa, bi rekli ekonomisti, se je pa tu vedno rojevalo veliko pametnih glav in znanje je danes v svetu, v Sloveniji, in seveda tudi v Žireh, edini vir, edina naša prednost, postaja dominanten proizvodni tvorec. Lahko računamo vsaj na katero od teh glav? Nisem optimist. To je odvisno od obče družbene klime, od stanja gospodarske in družbene infrastrukture ter intelektualne ravni posloводства v malem, srednjem in velikem gospodarstvu, v javni upravi in družbenih dejavnostih. Zaenkrat vsaj pa je stanje takšno, da našo nadarjeno mladež privabijo v Žiri edino mamina nedeljska kosila ...

Ampak upanje, pravijo, umira zadnje, zato dodajam: v Žiri je znanje v preteklosti že tudi pritekalo – v Kladivar, Etiketo, pa tudi v Alpino (tedaj sem bil še pričujoč). Se lahko to ponovi? Mora se!

Minili so časi, ko smo se lahko reševali s »pridnimi rokami«, sedaj se lahko edino s »pametnimi glavami«. Lahko ta izražena želja tu, na koncu sveta, meso postane?

Uredniški pripis:

Avtor je to besedilo napisal na povabilo odgovornega urednika. Njegova stališča so njegovi osebni pogledi in ne izražajo stališč uredništva Žirovskega občasnika in posameznih urednikov.

INTERVJU MANCA AHLIN, ŽIROVSKA ARHITEKTKA V NEW YORKU

Milena Miklavčič

Ko postane iskanje smisel

Time Warner Center na Columbus Circlu, 2009. V ozadju je najprestižnejša ulica na Manhattnu, Central Park South.

Arhitektka Manca Ahlin, doma iz Izgorij, je v Ljubljani zaključila študij arhitekture, s svojo pronicljivostjo in inovativnostjo pa je na nagradnih natečajih že v času študija, pogosteje pa po diplomi, segala po prvih mestih. Tako je v okviru sodelovanja z birojem Scapelab prejela drugo nagrado za tri umetniške akademije v Ljubljani, tretjo nagrado za Center Eda v Novi Gorici v avtorski ekipi s štirimi sošolci s fakultete, prvo nagrado za kulturni center Miren, prav tako v samostojni avtorski ekipi. Žal projekt s pridobljenim gradbenim dovoljenjem zaradi recesije še čaka na uresničenje. Magistrski študij je vpisala na univerzi v Barceloni, ob tem pa bila povabljen v ZDA na postavitve inštalacije v okviru arhitekturnega simpozija na SIU (Southern Illinois University Carbondale). Na ameriška tla se je ponovno vrnila leta 2007. Od takrat naprej sodeluje s studiem Archipelagos v New Yorku. Leta 2010 so bili nagrajeni kot ena najboljših novih arhitekturnih praks v tem mestu, kar je še posebno velik uspeh glede na to, da so v studiu zaposleni le trije arhitekti. Pohvalijo se lahko s prvo nagrado za projektiranje akademije scenskih umetnosti v Sarajevu, s četrto nagrado na vabljenem natečaju za urbanistični načrt za Veliko Plažo v Črni gori – za ureditev 13 km obale s turističnim naseljem za 30.000 ljudi. Prav zdaj so sredi dela pri gradnji multifunkcionalne koncertne dvorane v Queensu (New York) s kapaciteto 1800 ljudi. Manca pa se, vzporedno, zadnje čase veliko ukvarja s svojo lastno znamko Mantzalin, saj se vse bolj drzno spušča v oblikovanje manjših inštalacij, predmetov in nakita.

Spoznali sva se pred leti, ko je še kot šolarka sodelovala na nekem občinskem razpisu, če se ne motim, so organizatorji zbirali ideje za najboljši žirovski spominek. Čut za drugačnost v pristopu do vsega, kar počne, pa je, tako sem prepričana, podedovala tudi po očetu Francu, ki je med drugim vrsto let zbiral eksponate iz prve svetovne vojne. Čeprav je Manca danes razpeta med različnimi projekti, ki jo vodijo z enega konca sveta do drugega, si je ob jesenskem obisku domačih vzela čas, da sva se usedli h kavi in pokramljali. In prvo vprašanje je bilo zelo klasično:

Zakaj ste si izbrali ravno študij arhitekture?

Mogoče bo slišati malo klišejsko, ampak že kot otrok sem sanjala o oblikovanju hiš. Takrat še nisem vedela, kaj arhitektura v resnici pomeni. Oče je bil mizar, veliko časa sem preživela pri njem v delavnici, se igrala z lesom, izdelovala hiške, kopala po peskovniku in iz ostankov desk sestavljala mesta.

Se je potem v srednji šoli zgodilo kaj šokantnega?

Pisala sem seminarsko nalogo o Plečnikovi arhitekturi in zaradi tega sem pogosto obiskovala tudi arhitekturno knjižnico. Vse, česar sem se tam dotaknila, mi je v trenutku postalo ljubo in zelo domače. Takratna občutja težko racionalno opišem. Enostavno sem začutila, kam bo vodila moja življenjska pot. Na prvi dan predavanj sem slišala reči dekana: »Opravili ste maturo in sprejemne izpite, zdaj pa še enkrat premislite, kje ste.« Meni ni bilo treba, vedela sem, da sem prišla tja, kamor sem želela.

Magisterij vas je zvabil v Španijo?

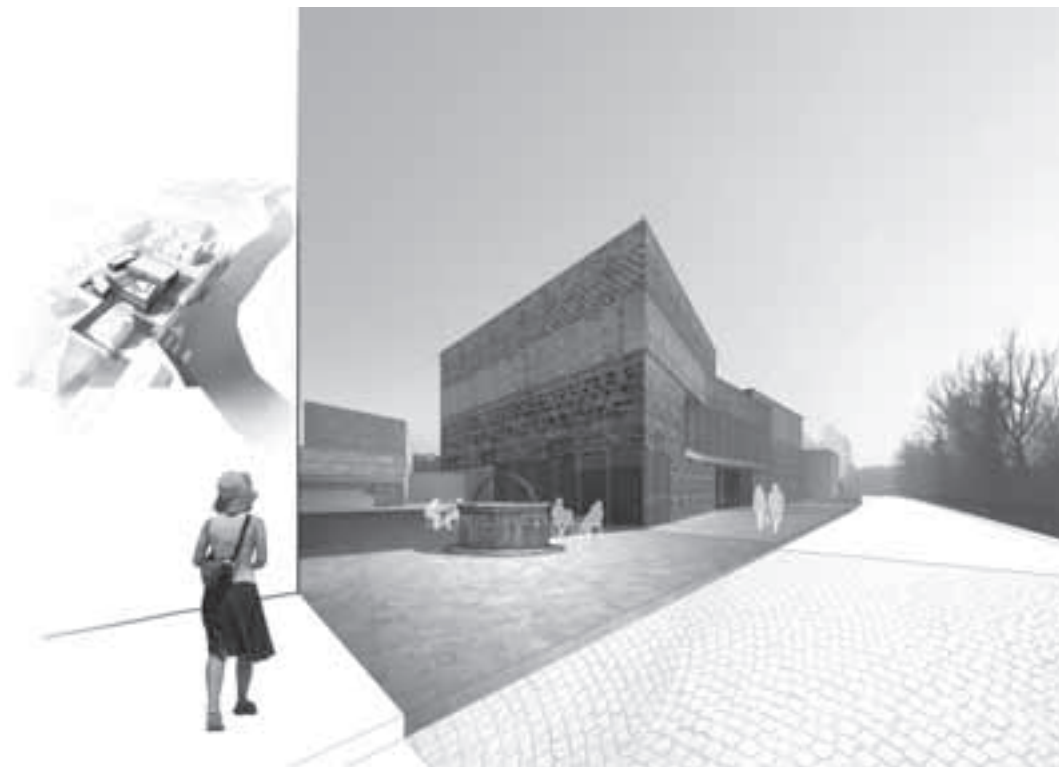
Izkušnje, ki sem jih pridobila, so neprecenljive. Opazila sem med drugim, da so Španci zelo selektivni pri tem, kaj je vredno ohranjati. Vsaka stara stavba ni avtomatično zaščitena. V Barceloni ščitijo urbanizem in ne arhitekture, razen

posameznih izjemnih stavb. Znotraj urbanistične mreže lahko gradijo, kar hočejo, saj mesto spodbuja moderno arhitekturo in zaradi večje pestrosti prostora tudi zelo intenzivno vabijo tuje arhitekta. Mesto ima vizijo. Ko se odločijo, zrušijo tudi 200 ha površin in gradijo na novo. V Ljubljani si kaj podobnega ne moremo zamisliti.

Vaš rojstni kraj Žiri ima danes drugačno podobo kot pred desetletji, domala vse, kar je bilo ravninskega, se je pozidalo, bregovi, ki obdajajo kotlino, pa so namenjeni kmetovanju. Mar si ne želite, da bi bilo prav nasprotno?

Na vsak način, saj so griči veliko prijetnejši za bivanje, tako zaradi obilice sonca kot razgledov. Hribovit teren lahko izkoriščamo za vhode v etaže in terase, ni nevarnosti za poplave ... Le malo več razmisleka pri projektiranju je treba. Če bi pokukali čez mejo, v avstrijsko pokrajino Vorarlberg (Predarlsko), bi opazili, kako tam skrbno varujejo rodovitno zemljo. Kljub mnogim identičnostim imajo povsem drugačno in bolj sodobno kulturo bivanja kot mi. Gradijo moderne lesene hiše, ki se zlivajo z okolico. Velik poudarek je dan sožitju z naravo. Pri nas je zaščiten skoraj vsak starejši objekt, nimamo nekih objektivnih kriterijev, kaj od tega je vredno in kaj ne. Moti me predvsem to, da država objekt zaščiti, potem pa nihče ne investira v njegovo prenovo, in zgradba naprej razpada. Tako se je zgodilo tudi z ljubljanskim Kolizejem.

Že nekaj časa živite v New Yorku in ne bom vas vprašala, ali vas tam navdušujejo ptice, nebo in borovnice, zanima me, katere so tiste stavbe, ob katerih zajamete sapo?

Kulturni Center Miren. Prva nagrada na javnem natečaju, projektna skupina: Manca Ahlin, Matjaž Pegan, Saša Vuk, Helena Eržen, 2010.

Ko so v New Yorku odprli dva projekta arhitektov Diller-Scofidio, sem ostala brez sape. Prvi je Highline, kjer gre za ureditev opuščene dvignjene železniške proge v park, drugi je prenova dvorane v Lincoln centru. Pri obeh me je navdušil občutek za prostor, detajli in tehnična dovršenost.

Tudi naši predniki so že v prejšnjih stoletjih hodili čez lužo s trebuhom za kruhom. Mislite, da ste jim kaj podobni?

Do neke mere. A zdaj so drugi časi. Ko me je prišla obiskat sestra, sva si ogledali tudi Ellis Island, to je otok, kamor so predavnimi leti peljali emigrante, da so še pred pristankom na celini pred zdravniško in še kakšno drugo komisijo preverili, ali so primerni za bivanje v državi. Ob ogledu muzeja zgodovine ameriške imigracije sem zares začutila razliko med nekoč in danes. Meni je bilo veliko lažje: z letalom sem na ameriških tleh v desetih urah, vrnem se, kadar želim. Predniki pa so lahko le upali, da bodo še kdaj videli rodne kraje.

Kako pa je na letališču? Se Američani zaradi 11. septembra še zmeraj vsega in vsakega bojijo?

Predvsem prvi obisk je nekaj neverjetnega. Ko prideš z letala, te agresivno in neprijazno usmerjajo do okencev, kjer lahko čakaš tudi več ur. Na vsak način je treba imeti urejeno vizo. Če si večkratni obiskovalec ameriške celine (tudi kot evropski državljani, ki jim za krajše obiske viza ni potrebna), jim postaneš hitro sumljiv, lahko se zgodi, da te sprašujejo in vrtajo vate po razlogih obiska tudi po več ur.

Tri umetniške akademije v Ljubljani. Druga nagrada na javnem natečaju, Scapelab, 2005.

... potem pa se znajdete na ulici, kjer se pred vašimi očmi, v živo, odvrtijo filmi, ki ste jih doma gledali po televiziji. Kakšni so prvi občutki doživetja Amerike?

Zelo zanimivi, moram reči. Vse je veliko, ogromno, glasno, stalno se nekaj dogaja, že v prvih trenutkih, ko sem stala na pločniku, sem ugotovila, da filmi, ki sem jih videla, temeljijo na resnici. Stalno se tudi slišijo sirene, pravzaprav se ne spomnim, da bi kdaj »slišala« trenutek tišine. Človek dobi občutek veličastnosti, razume Američane, od kod jim ta samozavest, ki so si jo zgradili.

So Američani precej drugačni od nas Slovencev?

Všeč so mi, ker se ne obremenjujejo z malenkostmi, če sem iskrena, imajo tudi povsem drugačen pogled na svet. Zanimiva je njihova samozavest, saj verjamejo, da so sposobni narediti vse, česar si zaželi. Nam Slovencem, ki ves čas dvomimo o sebi, gre to včasih celo na živce. Po drugi strani nas presenečajo, ker se iskreno veselijo uspeha tudi drugih. Pravijo, da zato, ker vedo, da so lahko tudi sami deležni kakšne koristi pri rezanju torte. Pri Slovencih je prav nasprotno: ko uspemo, slišimo za hrbtom neprimerne komentarje, začinjene z nevoščljivostjo, pritlehnostmi.

Če so res tako odprti, kot pravite, se potem da hitro navezati stike?

Zanimivo vprašanje, hm. Skoraj vsakodnevni prizori so – in tudi meni se je to že zgodilo – ko v restavraciji srebaš kavo, prisede popoln tujec, ki začne že po uvodni vljudnosti razlagati svojo življenjsko zgodbo, brez zadržkov razkriva probleme v zakonu, službi. Ko je čas za odhod, vstane, pozdravi in – odide. Četudi je pustil v

druženju pomemben delček svoje intimnosti, se niti ne ozre, izgubi se v množici in do naslednjega srečanja običajno nikoli več ne pride. Meni se zdijo tovrstni odnosi zelo površinski, kljub navidezni odprtosti pa je moč zelo redko s kom navezati globlji odnos, kaj šele trdno prijateljstvo.

Zakaj?

Razlogov je verjetno več. Sklepam, da je to zato, ker so prisiljeni, da se zaradi različnih razlogov nenehno selijo. V Američanih še nisem zaznala podobnih občutkov navezanosti na dom, kot so značilni za Slovence. Zelo enostavno jim je zložiti stvari v kovček in se preseliti na povsem drugi konec države. Ohlapni stiki, ki jih gojijo drug do drugega, so po mojem posledica lastne obrambe pred bolečino ob slovesu.

Doma ste iz majhne vasice Izgorje, kjer je verjetno manj hiš, kot je stanovanj v bloku, kjer živite. Kako ste se, vajeni gozdov in čebeljega brenčanja, znašli čez lužo?

Mnogim Slovincem je že Ljubljana preveliko mesto s preveč hrupa in ljudmi. Življenja v njem si ne morejo niti zamisliti. Meni je bila premajhna, preozka, nenehno me je vlekle drugam. Od nekdaj sem čutila, vedela pravzaprav, da hočem nekoč živeti v mestu z najmanj milijon prebivalci. Zabavno, kajne? Si lahko predstavljate, kakšno moč in strast sem začutila v sebi, ko sem pristala v New Yorku? To se je po nizu dogodkov zgodilo na veliko srečo še pred recesijo. Takrat je bilo dela za arhitekta veliko, zato sem imela zelo hitro dosti ponudb za službo. Začetno vznemirjenost je postavila na realna tla gora papirjev, ki sem jih morala predložiti, da o pridobitvi delovne vize ne govorim. Vse skupaj mi je vzelo ogromno časa in energije, a me ni odvrnilo od namere, da tam vsaj začasno živim, delam, ustvarjam.

Ste redno zaposleni za nedoločen čas, pogodbeno?

Nič od naštetega. Način dela je v Ameriki drugačen od našega. Pojem redne službe skoraj ne obstaja. Marsikdo je že slišal za primere, ko so posamezniki na odgovornih mestih delali več let, potem pa zarana pride v pisarno šef in reče, da je pogodba prekinjena, da je treba v pol ure zapustiti firmo. Še isti trenutek odpuščenemu zablokirajo tudi vse račune, maile, različne kartice. To si težko predstavljamo. Všeč pa mi je, ker je po drugi strani pri Američanih odgovornost do dela bistveno drugačna: vsak posameznik sam odgovarja za napake, ki jih naredi, resnejšim najpogostejše sledi odpustitev.

To pomeni, da se ne morejo skriti niti za sistem, versko-politično prepričanje, ne morejo obdolžiti sodelavcev?

No ja, včasih si pomagajo z denarjem (smeh). Težko govorim o drugih poklicih, vem pa, da je v arhitekturi težko zanikati napako, ko pride do konkretnih posledic.

Med odraščanjem ste morali delati na kmetiji, tudi pozneje, ko ste bili študentka, ste si denar služili sami. Treba je bilo gledati na vsak evro, zlepa vam ni bilo poslano z rožicami. Vam to, da ste 'utrjeni', kaj koristi?

To, da sem celo življenje preživela v kmečkem okolju, kjer vladajo precej drugačna pravila, tudi moralna, mi včasih povzroča težave. Enostavno se ne znam

dovolj dobro tržiti. Prav tako se ne znam pohvaliti, moja samopromocija je zelo šibka, verjetno sem prepričana, da se že dobro delo kot tako lahko samo pohvali. Veste, Slovenci smo tukaj in še kje drugje znani po tem, da pridno in tiho delamo, Američani pa to znajo krepko izkoriščati.

Nič mi še niste povedali o biroju Archipelagos, kjer delate?

Je zelo majhen studio, celo za slovenske razmere. Že na začetku, ko sem prišla, smo zmagali na natečaju za akademijo scenskih umetnosti v Sarajevu. To je bilo krasno izhodišče! Natečaj je bil zelo specifičen. V Bosni, četudi že po vojni, je v arhitekturi še zmeraj vladal kaos, na razpis se je prijavilo okoli 60 birojev iz domala vseh evropskih držav, zmagati med njimi je bil res velik uspeh. Osemnadstropna stavba s 6000 m² uporabne površine stoji v središču mesta, na Skenderiji, zasnovana pa je kot izobraževalna ustanova, katere del je tudi gledališče, namenjeno javnim predstavam. Sarajevska akademija scenskih umetnosti je ena bolj uglednih tovrstnih ustanov na Balkanskem polotoku in se lahko pohvali z nekdanjimi študenti, ki so danes igralci s svetovnim ugledom. Ob tem moram dodati, da so nagrade na arhitekturnih natečajih, kjerkoli že, precej bizarne, ker v nadaljevanju prinašajo ogromno dela. (smeh) V primeru Sarajeva, to moram reči, je bilo drugače. Sledil je nepozaben obisk tega mesta, ki ima v času filmskega festivala še poseben čar.

Prepričana pa sem, da vam je zmaga dala krila?

Ja, res se je zgodilo prav to. Že čez nekaj mesecev smo se udeležili enega največjih urbanističnih natečajev v Evropi, ureditev Velike Plaže v Črni gori. Dobili smo četrto nagrado v sodelovanju s projektivnim birojem iz Hong Konga. A vmes, med natečaji,

Archipelagos, 2008. Osnovna ekipa biroja zadnjih pet let.

je treba tudi živeti. V našem studiu smo oblikovali kar nekaj restavracij v New Yorku. V glavnem je šlo za notranje preureditve, kajti treba je vedeti, da je v New Yorku zelo težko zgraditi kaj novega. Zato je večina našega dela osredotočenega na notranjo oblikovanje. Ta čas bedimo nad gradnjo nove koncertne dvorane z restavracijo v Long Island Cityju, v kateri bo mogoče organizirati različne dogodke, od koncertov do porok in modnih revij.

Kadar načrtujete tovrstne projekte, ob njih razmišljate po slovensko ali ameriško?

Hm. Priznati moram, da poskušam kombinirati različne metodologije, od domačih do španskih. Ameriškim se včasih skušam izogniti, ker so precej konservativne.

Pa se še malo zadrživa pri koncertni dvorani, kakšna bo?

Imamo srečo, da jo gradi zasebni investitor, ki se zelo dobro razume na sodobno estetiko in, kar je zelo pomembno, ni odvisen od finančne krize. Dogovarjanje z njim je prijetno, to moram reči. Objekt je moderen in precej netipičen za tisti predel New Yorka, kjer bo stal in kjer je večina prebivalcev grškega porekla, tako kot investitor. Ko smo oblikovali prostor, ki bo primarno služil grško usmerjenim dogodkom, smo morali razmišljati po grško. Tudi pri nabavi specifične opreme in notranje razporeditve. Ves čas, ko se ukvarjam s katerim koli projektom, ne le s tem, moram imeti v mislih, da je promocija bistvena za nadaljnjo uspešno poslovanje v New Yorku, ki je že tako prenasičen z dogodki. Tudi zato smo se odločili, da v osrednji prostor tega objekta umestimo LCD-zaslon, ki bo največji v državi. Fasado bomo obložili z atraktivnimi ploščami, ki jih za nas prav v tem času testno izdelujejo v Kanadi. Poseben poudarek bo dan osvetlitvi prostora, za to sem zadolžila Marjeto Zupančič iz studia Soncesenca v Trebnjem. Z njo smo uspešno sodelovali že pri prejšnjih projektih.

Ali na otvoritev povabijo tudi arhitekta?

Ja, seveda, upam, da bo tudi tokrat tako. Obetamo si dobro zabavo z veliko razbitih krožnikov. (smeh)

Ali radi obiskujete lokale, katerim ste vdahnili notranjo podobo?

Hm, ja, vsake toliko časa. V miru posedim, obenem pa se mi zdi vznemirljivo opazovati, kako je prostor, ki sem ga oblikovala, zaživel. Potem poiščem podrobnosti, ki so jih investitorji naredili drugače, včasih so mi spremembe všeč, drugič ne, se pa na njih učim.

Vam pri vašem delu pustijo svobodne roke ali pa se radi vtikajo?

Pri objektih odprtega tipa so želje naročnikov naravnane predvsem v komercialno smer. Take želje pridejo najbolj do izraza pri projektiranju gostinskih objektov. Zato je treba do potankosti poznati vsebine, ki bodo lokal zapolnjevale. Kar pa se tiče načrtovanja stanovanjskih objektov, je velika razlika v primerjavi z Evropo. Vsak gleda na to, da bo prostor zasnovan tako, da lastnik pozneje, ko ga bo prodajal, ne bo imel težav. Moram pa reči, da tovrstne želje povzročajo arhitektu zelo velike frustracije. (smeh)

East River z mostom Triboro v Astoriji, 2012. Ena najlepših kolesarskih prog s pogledom na silhueto Manhattna.

East River pri Parku Astorija, 2012. V ozadju je osrednji del Manhattna, Midtown.

Gradbišče koncertne dvorane v Long Island Cityju, 2012. Ta čas največji projekt biroja Archipelagos in tudi eno izmed redkih aktivnih gradbišč v mestu.

Slovenske zasebne hiše so bile nekoč, v šestdesetih in sedemdesetih letih, zidane po enem in istem kopitu v obliki kocke. Kaj pa ameriške?

Povsod, tudi v Ameriki, zlahka najdemo vzorce. Izjema so razkošne vile, ki pritegnejo poglede vsakega arhitekta, lahko pa so podobno grozljive kot slovenske. Zanimivo je, v kakšnem stanovanju živi Donald Trump, na primer. Njegov okus je zame osebno zelo tuj, uporablja veliko zlata in ornamentov. Kar pa se tiče hiš srednjega razreda, moram reči, da so le-te predvsem lesene. Gradijo jih za eno generacijo, maksimalno dve. Redkokdaj načrtujejo, da se bodo v njih postarali. Prostori so pogosto večji in udobni, hiše so hitreje zgrajene kot naše, z manj stresa in truda, predvsem z manj vloženega denarja. Takrat, ko Američane presenetijo orkani, jih zaradi tovrstne gradnje sicer kritiziramo, v vseh drugih okoliščinah pa so njihove hiše zelo praktične in uporabne.

Veliko sva že govorili o arhitekturi in vsem, kar je povezano z njo. Če pride Slovenka v ZDA, si mora prav tako poiskati stanovanje ali si bivanje uredi kako drugače?

Za večino je iskanje bivališča zelo stresen korak, zame na srečo ni bil. Ko sem se odločila, da najamem stanovanje, se mi je ponudila priložnost, da sem ga prevzela od prijateljice. Raje ne pomislim, da bi bilo kako drugače, saj bi za iskanje potrebovala več mesecev. Lastniki so namreč do tujcev precej nezaupljivi. Potrebovala bi garancijo banke, potrdilo o zagotovljeni službi in plačilni sposobnosti in še marsikaj.

Kakšno je vaše stanovanje? Živate v nevarnem okolišu?

Takih – nevarnih – je vse manj. Moje izkušnje v New Yorku so po življenju v Barceloni zelo prijetne in tukaj se dejansko počutim varneje kot v Španiji. Pred leti sem nekaj mesecev živela v Harlemu, ki je še pred desetimi leti veljal za najnevarnejši predel na Manhattnu, kamor belec ni upal stopiti niti podnevi. Zdaj ni več tako. Čeprav se soseska bolj počasi prenavlja, v njej nisem doživela nobenih neprijetnosti. Okoliš, kjer bivam sedaj, je pretežno evropski ter eden varnejših v mestu.

Imate na vratih varnostno ključavnico?

O, ne, ne, nimam. (smeh)

Koliko osebnih stvari ste prinesli s seboj?

Dva kovčka. (smeh) V tem primeru se lahko identificiram s priseljenci pred sto leti. Je pa res, da je večina mojega najpomembnejšega dela shranjena na računalniku, ta pa potuje z menoj povsod. Ta trenutek ne vem, koliko časa bom še ostala v New Yorku. Ste vedeli, da so stanovanja, ki so na voljo, običajno neopremljena, vendar je socialni sistem, kako pohištvo prehaja od enega lastnika do drugega, zelo razvit in pisan na kože, ki so podobne moji? Pohištvo kroži, kar je zelo koristno. Ko bom morda nekoč šla drugam, bom svojega razdala med prijatelje, točno tako bo, kot takrat, ko je prišlo v mojo last.

Prosti čas?

New York omogoča vse, kar si zamisliš. Vedno so na izbiro različne predstave in aktivnosti, veliko se dogaja – poleti tudi na ulicah.

»Klekljani« most, Archipelagos, 2008. V okviru vabljenega mednarodnega natečaja za ureditev Velike Plaže v Črni gori je bil predlagan tudi most za pešce na Adi Bojani.

Melrose Ballroom, Archipelagos, 2012. Koncertna dvorana z restavracijo, ki bo gostila med drugim različne vrste koncertov, modne revije, poroke itd.

Trgovinica butične pekarnice Pain d'Avignon, Archipelagos, 2009. Projekt sledi tipologiji industrijskih objektov v soseski jugovzhodnega dela Manhattna.

Se povprečni Američani prav tako radi vtikajo v politiko kot mi?

Mislim, da je takšno vsevedenje vtkano v naše navade. A New York ni tipična Amerika. Namreč: okoli 65 odstotkov njegovih prebivalcev so tujci, ki so precej manj obremenjeni s politiko. Vsekakor pa letošnje volilno leto postaja skoraj komično ob opazovanju tekme med demokrati in republikanci, ki se vse bolj smešijo v očeh publike.

Ste tudi oblikovalka nakita, fotografinja?

Za zdaj je oblikovanje nakita le malo resnejši hobi, a ni izključeno, da bo prav to tisto, kar me bo v prihodnosti zaposlovalo. Za zdaj večinoma izdelujem kose po naročilu, ko gre za kakšne posebne želje. Tako je na primer nastala unikatna ogrlica za kolegico, ki jo je nosila na svetovni konferenci TED. Velikokrat pa se navdih zgodi kar med potjo v službo, ob zanimivem naključnem pogovoru.

Pred časom ste svoja dela že razstavljali?

To se je zgodilo v neki kratkočasni trgovinici, ko me je modna oblikovalka Sanja Grčić povabila k sodelovanju. V izložbo sem postavila tudi čipke. Radovedne obiskovalce je predvsem zanimalo, kako se čipka izdeluje. S seboj sem imela punkelj, pa jim je bilo lahko ustreči.

Ko pridete domov, v Izgorje, vas verjetno crklja mama, kaj pa je običajno na vašem krožniku v New Yorku?

New York je svetovna mešanica kultur in omogoča pokušanje vseh kuhinj sveta. Noro bi bilo, če tega ne bi izkoristila. Dostikrat je z izborom tipa hrane povezana posamezna lokacija v mestu, saj je ogromno sosesk, od koder zadiši po nacionalni kulinariki tamkajšnjih prebivalcev. Slovencem najbližja sta verjetno Poljska in Rusija, obstaja pa tudi kar nekaj lokalov s čevapi in bureki, predvsem v soseski, kjer živim.

Se da dobiti tudi koruzne žgance in kislo mleko?

Hehe, nikoli jih še nisem iskala. Če obstajajo restavracije s polnjenimi paprikami in golažem, morajo biti nekje na meniju tudi žganci ...

Manca, v imenu sodelavcev in bralcev Žirovskega občasnika: prinesite nam iz New Yorka kaj takega, česar na Žirovskem še nimamo ...

MARATON IN ŽIROVCI

Nejko Podobnik

Tečem od leta 1947 ...

Pogovor z žirovsko rojakinjo Heleno Žigon, živo legendo slovenskega maratona

Kar nekaj starejših in skoraj pozabljenih Žirovcev je zunaj domačega kraja naredilo vrhunsko športno kariero. Spomnimo se absolutnega jugoslovanskega prvaka v judu Marjana Mačka, v njegovi senci Petra Šubica, pa smučarja Borisa Strela, olimpijca v smučarskem teku Romana Seljaka, smučarskega skakalca Ota Giacomellija, pozabljen je planiški skakalec Jože Jaševac itd. Tu so še drugi, ki so se bolj držali domačega kraja, pa o njih kdaj drugič. Popolno presenečenje pa je bila za večino od nas zdaj že legendarna maratonka, 84-letna Helena Mlinar, poročena Žigon, ki živi z možem v mirnem območju Kodeljevega v Ljubljani. Ker gre za nam

Izdatna zbirka priznanj – preko 80 pokalov in brez števila medalj – pa ni še konca ...

tako skrivnostno osebnost, sem se potrudil in si iz župnišča v Žireh in s pomočjo prijateljev in Heleninih sorodnikov preskrbel vpogled v njeno družinsko drevo po žirovski plati (glej dodatek). Zdaj bo Žirovcem bolj znano, za koga gre, radovednosti bo zadoščeno!

Človeka je treba spoznati od blizu – to mi je omogočila njena sorodnica Andreja, po domače »Kadrnova« s Sela pri Žireh, zdaj živi v Mali Ligojni pri Vrhniku. Moje sogovornice najava intervjuja za Žirovski občasnik ni niti malo zmotila, čeprav sem jo pozdravil sredi ceste ob koncu njenega dopoldanskega teka.

Zdaj že vemo, da ste na svet prišli v Žireh, Vas pa prosimo, da nam o okoliščinah svojega rojstva poveste kaj več?

Rojena sem bila 13. aprila 1928 kot nezakonski otrok matere Ivane Mlinar pri Andrejcu na Dobračevi št. 47. Moj oče je bil Albin Križnik, s katerim pa se mati ni poročila. Ko sem bila stara nekaj mesecev (po eni varianti le en mesec; Marica Mlinar, Frančiškova, letnik 1921, trdi, da je bila mati Ivana/Johana s punčko v Žireh oziroma pri Kafurju na Selu najmanj dve leti), me je prišel v Žiri iskat oče in od takrat sem nekaj časa živela pri starih starših. Stari oče Anton Križnik je imel gostilno na Brdu pri Ljubljani. Ko sem bila stara štiri do pet let, je umrla stara mati, moj oče pa se je poročil in dobila sem mačeho. Moja prava mati Marija Mlinar se je kasneje poročila z Jožetom Jančigajem, s katerim sta se že med drugo svetovno vojno preselila v Avstrijo. S tem možem je potem imela še tri otroke: Vido (letnik 1930), Mirana (1935) in Branka (1939), ki pa ne živi več. To sta moja polbrata in polsestra. Mater sem prvič obiskala in spoznala v Avstriji, leta 1950 v Salzburgu. Od takrat sva ohranili stike in si večkrat pisali. Leta 1951 se je mama s svojo družino preselila v Avstralijo. Z mamom sva ohranili lepe stike, saj sem jo v Avstraliji kar dvakrat obiskala; umrla je leta 1986.

Že vaše življenje se je začelo dramatično, saj se je baje vaša mati pri porodu zatekla na Ledinico 11, v hišo, ki se ji je po domače reklo »Vovšerca«, kasneje »Pr' Pepelci«, danes stoji na tem mestu ob reki Sori nova hiša Ledinica 1.

O tem ne vem nič, vem pa, da sem imela že od vsega začetka veliko veselje za tekanje in potepanje, pa še priganjali so me kar naprej: »Glej, da boš hitro nazaj!« Spala sem na podstrehi, na slami, in tudi kakšno podgano sem dobila za družbo. Naj povem, da se je tudi stari oče poročil še drugič, njegovi ženi pa nisem marala reči mama, ampak teta. Ko sem začela hoditi v šolo, sem bila čez dan pri starih starših. Kljub temu da smo živeli v gostilni, so mi v vsako jed vlili malo vode, razen v fižol. Nikomur pravzaprav ni bilo mar zame. Oče je pil, večinoma je bil zdoma, poleg tega so ga še za osem let zaprli, tja do leta 1950 ...

Strašljivo ...

Da, pa je kar trajalo in trajalo ... Mačeha je bila res hudobna. Lahko rečem, da sem bila tepena trikrat na dan, vse od zgodnje mladosti, tako rekoč do odraslosti. Porabili so me za vsako opravilo, vedno sem bila vprežena v delo in pod pritiskom. Toda nikoli nisem obupala! Morda me je to tako dobro pripravilo za življenje ...

Toda tako ne more biti večno. Posebno, ko človek odraste, si želi stran od takih razmer?

Tudi folklorni plesi so bili njeno veselje.

Helenina polsestra Vida, Helena in mama Ivana v Avstraliji

Druga z leve – Helena, poleg nje mama Ivana, poročena Jančigaj, bratova žena in sestra Vida, ki jo v Žireh kar dobro poznajo, saj vsakič, ko pride na obisk, kak teden preživi pri Tatjani Orešnik.

Z družinskega maratona Franja: v sredini Helena, desno njena vnukinja

Vedno v prvih vrstah; druga z leve Helena Žigon

Cilj maratona v Radencih, 1983

Na Ulovki pri Vrhniki, 1997

V naravi s prijateljicami je najlepše.

Ljubljanski maraton je skoraj obveza.

Najpogosteje jo spremlja prijateljica Radojka Prijon.

Ljubljanski maraton je skoraj obveza.

Da, vedno sem si želela stran od hiše, v osamosvojitv. Ko sem končala šolo, sem začela tako razmišljati. Prvo zaposlitev sem našla v Kartonažni tovarni v Ljubljani. Odselila sem se, pa so me hoteli s silo pripeljati nazaj, tudi s policijo. Dokončno sem se osamosvojila in se pri dvajsetih letih zaposlila v kadrovskega oddelku gradbenega podjetja Gradis, kjer sem ostala do leta 1981, ko sem se upokojila.

Kaj pa družina, ki ste jo ustvarili?

O, moža sem spoznala kmalu potem, ko sem se odločila, da grem od doma, in sicer na plesu na Jami, v Šiški. Življenje je skočilo, kot bi mignil, in sedaj sva z možem Stanetom v pokoju, imava dve hčerki, štiri vnukinje in enega vnuka, potem pa seveda še šest pravnučkov. Izredno dobro se razumemo, vse rojstne dneve praznujemo skupaj.

Vaše družinsko življenje smo tako že nekako spoznali, toda pri vas sem pravzaprav zaradi vaših športnih dosežkov ...

Tečem od leta 1947, če ne štejem nenehnega otroškega tekanja. Najprej sem tekala po ljubljanskem Tivoliju in ob tem spoznala znanega športnega novinarja Marka Rožmana. Ta pa me je usmeril k pravemu trenerju Stanetu Ureku ...

O, ta ima pa spomenik na gostilni Na Vidmu v Poljanah. Znan je tudi vsakoletni Urekov pohod na Goro ...

Eno je sam tek, drugo pa je zaupanje vase, ko človek začne nastopati javno. Nisem si kar takoj upala, čeprav so me prijateljice in drugi nagovarjali, pa še nobene prave opreme nisem imela. Pa sem nekoč vendarle poskusila in že kar takoj zmagala. Ljudje so me opazili in sledila so tekmovanja, tek za tek: od teka čez drn in strn, preko polmaratonov do maratonov. Kar preko 80 pokalov se je nabralo in brez števila priznanj. Seveda je vse to zahtevalo usklajevanje z vsemi obveznostmi, tako službenimi kot družinskimi, to ni bilo vedno lahko.

Ste se ukvarjali še s kakšnim drugim športom?

O, seveda, kolesarjenje je tudi moj šport, pred leti sem nastopila na kolesarskem maratonu Franja od Ljubljane do Cerknega in nazaj ... Pa tek na smučeh, alpsko smučanje, plavanje, ples ... vse to mi je blizu.

Vsestranska športnica torej, za vedno?

Če ne bo bolezni, kar pa sem že izkusila, saj sem pred dvajsetimi leti zbolela za rakom na želodcu. Pozdravila sem se – tudi zaradi dobre telesne kondicije in trdne volje!

In seveda podpore družine, kajne?

Ja, to pa res lahko rečem, mož mi je vedno stal ob strani, me razumel in podpiral.

Kaj pa je po vašem vaš največji življenjski športni dosežek?

To je svetovno znani maraton v New Yorku, kjer sem bila v svoji kategoriji peta, prav tako na evropskem prvenstvu ...

Spoštovana rojakinja, hvala za pogovor. V imenu žirovskih rojakov in Žirovskega občasnika vam želim še mnogo dobrih tekov, predvsem pa zdravja!

Dodatek: Pogled v rod Helene Žigon roj. Mlinar

Rojstna hiša Helene Žigon roj. Mlinar (nekoč Dobračeva 47, zdaj Selo 60) je bila zgrajena po letu 1825. Prvi znani lastnik je bil hišar Anton Gantar (leta 1869, takrat se je hiši reklo »Pri stari mlineri«). Nato je bila lastnica samsko dekle Katarina Gantar (u. 14. 3. 1897), za njo pa njena nezakonska hči Marija Gantar (16. 6. 1863–22. 10. 1892). Marijin prvi mož je bil Peter Strlič (28. 6. 1855–13. 10. 1884, por. 22. 11. 1880), Hansov oz. Ganzov z Dobračeve 20. Imela sta tri otroke, preživela pa je le prvorojenka Marija Strlič, ki se je primožila k Trčku na Dobračevo 26. Drugi mož Marije Gantar pa je bil Andrej Mlinar, ded maratonke Helene Žigon, ki je dal hiši novo hišno ime Andrejc. Andrej je bil verjetno čevljar, ker se je hiši leta 1900 reklo tudi »Šuštar Andrej«. Poročen je bil trikrat in je imel skupaj 21 otrok. Ivana Mlinar, mati Helene Žigon, je bila rojena v njegovem drugem zakonu s Franco Jereb.

Andrej Mlinar (27. 11. 1861–19. 9. 1935) je bil rojen v Stari vasi 7, pri Frančišk, kot tretjerojeni od sedmih otrok. Andrejev oče je bil bajtar Anton Mlinar (22. 5. 1828–28. 9. 1889, sin Janeza Mlinarja in Marije Gantar, Hamcov iz Stare vasi 10), ki se je k Frančišk priženil leta 1858, ko je vzel domačo hčer Marijo Bačnar (24. 5. 1834–26. 3. 1889, hči novohišarja Janeza Bačnarja in Marije Erznožnik).

Andrej Mlinar se je na Dobračevo 47 priženil, ko je 29. 6. 1886 vzel gospodinjo Marijo Gantar, vdovo po Petru Strliču. Imela sta štiri otroke, preživel je le prvorojenec Franc Mlinar (5. 4. 1887–6. 10. 1922 ali 1932, poročen, umrl v Pittsburgu v Ameriki).

Druga žena Andreja Mlinarja je postala Franca Jereb (23. 1. 1870–1. 2. 1906, por. 5. 2. 1893), Lomičarjeva iz Žirovskega Vrha 30. Rodila mu je pet hčera, preživele so štiri. Poleg najmlajše Ivane Mlinar (roj. 21. 3. 1904, mati maratonke Helene Žigon) še Marjana (roj. 26. 9. 1894, por. 29. 10. 1929 v Beogradu), Angela (28. 5. 1898–16. 5. 1944, por. 3. 11. 1935; z možem sta umrla med bombardiranjem Beograda) in Marija (roj. 8. 9. 1899, por. 12. 4. 1925 v Gorenji vasi s Pavlom Debeljakom).

Tri mesece po smrti žene France se je vdovec Andrej Mlinar oženil še v tretje, tokrat z Marijo Kržišnik (22. 8. 1880–2. 12. 1930, por. 8. 5. 1906), rojeno pri Brezarju na Selu 11. Imela sta 12 otrok, domačijo je nasledil tretjerojeni Dominik Mlinar (1. 8. 1909–9. 11. 1960, por. 15. 10. 1949 z Rozinko Kisovec).

Pripis urednika:

Obsežne in laikom skoraj nepregledne rodoslovne podatke je iz knjige Status animarum, ki jo hrani Župnijski urad v Žireh, izpisal Nejko Podobnik (za hišo Dobračeva 47 po letu 1882). V gornji povzetek jih je strnila dr. Petra Leben Seljak, ki je dodala še podatke o zgodovini hiše in prednikih Andreja Mlinarja.

Marko Kavčič

Žirovski maratonce

Maratoni so se v Sloveniji pojavili v 80. letih prejšnjega stoletja. Prvi so bili organizirani v Bovcu, Kranju in Radencih. Le slednji je z vsakoletno organizacijo vzdržal do 3. tisočletja, ko smo priča ponovnemu razcvetu teka kot rekreacijske dejavnosti doma in v svetu. Leta 1996 so ob Radencih prvič maraton organizirali tudi v Ljubljani. Po množičnosti tekačev je Ljubljana že pred leti prekosila Radence.

V 80. letih se je s tekom rekreativno ukvarjalo bolj malo Žirovcev, še manj pa se jih je spopadlo z maratonsko preizkušnjo. Takrat maraton pač še ni bil v modi, tako kot je danes. Eden redkih, ki je takrat pretekel cel maraton (42,195 km), je bil Srečo Erznožnik. Mali maraton (21,097 km) pa je v tistih časih pretekel tudi danes 81-letni Adolf Križnar. Pretekel ga je tudi še pri svojih osemdesetih.

Še pred letom 2000 so s tekom na najdaljši progi opravili Andrej Poljanšek, Irena Poljanšek (Slabe) in Silvo Benedik. Tudi sam sem bil med prvimi (leta 2000), ki je pretekel najdaljšo olimpijsko atletske preizkušnjo.

Leta 2006 je rezultate žirovskih maratoncev začel zbirati Borut Malavašič (priznani tekaški trener). Pri tem sem mu pomagal tudi jaz in potem s tem nadaljeval sam do pomladi 2009. Kasneje sem to opustil, ker je tekmovalo vse več Žirovcev (vseh ne poznam več) na različnih maratonih in je bilo nemogoče vse slediti. Če pa podatki niso popolni, se mi to ni zdelo več primerno, niti pošteno do tistih, ki bi jih izpustil.

Do pomladi 2009 je maraton preteklo dvajset moških in dve ženski. Mali maraton pa več kot 50 moških in 20 žensk.

Rezultati (najboljših deset) do marca 2009

	Tekač	Letnik	Starost	Bruto čas	Neto čas	Datum	Mesto	Država
1	Goran Ikič	1979	27	2:50:01	2:49:55	07. 05. 2006	Trst	ITA
2	Matej Poljanšek	1971	36	2:54:57	2:54:56	28. 10. 2007	Ljubljana	SLO
3	Andrej Poljanšek	1959	41	2:57:58		20. 05. 2000	Radenci	SLO
4	Jože Vehar	1972	35	2:59:43	2:59:34	28. 10. 2007	Ljubljana	SLO
5	Peter Potočnik	1976	31	3:06:45	3:06:24	19. 05. 2007	Radenci	SLO
6	Srečo Erznožnik	1954	29	3:10:32		29. 10. 1983	Kranj	SLO
7	Borut Malavašič	1972	31	3:11:06	3:11:04	16. 03. 2003	Ferrara	ITA
8	Samo Jereb	1963	45	3:16:07	3:15:49	26. 10. 2008	Ljubljana	SLO
9	Marko Kavčič	1961	39	3:20:25	3:16:41	26. 11. 2000	Firence	ITA
10	Silvo Benedik	1960	37	3:20:54		26. 10. 1997	Ljubljana	SLO

	Tekačica	Letnik	Starost	Bruto čas	Neto čas	Datum	Mesto	Država
1	Irena Poljanšek	1960	39	3:52:10	3:52:07	24. 10. 1999	Ljubljana	SLO
2	Hermína Križnar	1969	37	3:52:26	3:49:46	29. 10. 2006	Ljubljana	SLO

Na tem seznamu manjkajo najboljši moški in najboljši dve ženski, ki so se svojih prvih maratonov udeležili po marcu 2009. Cene Šubic (letnik 1985) je v Ljubljani 24. 10. 2010 dosegel čas 2:44:48. Tudi Katja Rakušček (letnik 1970) je najboljši rezultat dosegla v Ljubljani: 23. 10. 2011, čas 3:17:04. Prva dama žirovskega maratona pa je seveda olimpijka Žana Jereb (letnica 1984), ki je trenutno lastnica absolutno najboljšega rezultata (tudi med moškimi). V Utrechtu na Nizozemskem je 9. 4. 2012 dosegla olimpijsko normo za London s časom 2:39:47.

Spodaj je še prikaz najboljših tekačev in tekačic na malem maratonu marca 2009.

	Tekač	Letnik	Starost	Bruto čas	Neto čas	Datum	Mesto	Država
1	Goran Ikič	1979	28	1:14:28		25. 03. 2007	Sežana	Ita-Slo
2	Borut Malavašič	1972	32	1:14:43	1:14:43	21. 11. 2004	Palmanova	ITA
3	Matej Poljanšek	1971	33	1:17:42	1:17:42	21. 11. 2004	Palmanova	ITA
4	Jure Kosmač	1978	28	1:19:52	1:19:48	26. 03. 2006	Sežana	Ita-Slo
5	Srečo Erznožnik	1954	34	1:20:10		23. 04. 1988	Radenci	SLO
6	Cveto Tavčar	1952	56	1:21:36		21. 09. 2008	Koper–Milje	Ita-Slo
7	Jože Vehar	1972	35	1:23:46	1:23:29	06. 05. 2007	Trst	ITA
8	Marko Kavčič	1961	41	1:24:47	1:24:28	27. 10. 2002	Ljubljana	SLO
9	Peter Potočnik	1976	30	1:25:02	1:24:38	29. 10. 2006	Ljubljana	Ita-Slo
10	Borut Poljanšek	1974	31	1:27:03	1:26:44	08. 05. 2005	Trst	ITA

	Tekačica	Letnik	Starost	Bruto čas	Neto čas	Datum	Mesto	Država
1	Katja Rakušček	1970	38	1:26:11	1:26:05	26. 10. 2008	Ljubljana	SLO
2	Žana Jereb	1984	24	1:33:43	1:33:14	23. 11. 2008	Palmanova	ITA
3	Hermína Križnar	1969	34	1:37:58	1:37:47	26. 10. 2003	Ljubljana	SLO
4	Nela Mlinar	1985	18	1:38:13	1:37:41	26. 10. 2003	Ljubljana	SLO
5	Sonja Bogataj	1970	38	1:43:37	1:42:51	26. 10. 2008	Ljubljana	SLO

Dodajam še dva najboljša izida (moški in ženske) malega maratona, ki sta bila dosežena po marcu 2009.

	Tekač	Letnik	Starost	Bruto čas	Neto čas	Datum	Mesto	Država
1	Urban Jereb	1993	21	1:08:58		23. 10. 2011	Ljubljana	SLO
1	Žana Jereb	1984	28	1:17:14		22. 4. 2012	Reka	HRV

Zbiranje teh rezultatov je seveda neuradno, zato obstaja možnost, da podatki niso popolni; možno je, da kdo manjka oziroma da sem komu spregledal najboljši izid, za kar se opravičujem.

Po moji osebni definiciji so žirovski maratonce vsi, ki živijo v občini Žiri, in tisti, ki so v njej živeli v svoji mladosti.

Žana Jereb

Tečem ...

Tek postaja zadnja leta vse bolj popularen, čeprav ga ima še vedno veliko ljudi za dolgočasen šport. Ampak sama na to gledam drugače. Različne kombinacije vremena, počutja, misli in ljudi, ki jih srečaš na poti, naredijo vsak tek nekaj posebnega, pa četudi gre za vedno isto pot. Naj vam na kratko opišem mojo tekaško pot, ki je sicer kratka, ampak nedvomno zelo zanimiva. Še do nedavnega sem se večkrat vprašala: »Kaj pa, če se ti je vse to le sanjalo?« Na trenutke sem imela občutek, da živim v pravljici. Tek mi je prinesel veliko lepega in temu, da vedno več ljudi teče, se sploh ne čudim.

Junija 2008 sem opustila igranje košarke in kmalu ugotovila, da brez športne aktivnosti, pa naj bo kakršna koli že, ne bom mogla živeti. Tako sem presežek energije preusmerila v tek. Sprva sem tekla vsak dan po ustaljeni poti (od doma čez Ledinico do Sovre pa naprej v Žirovnico in po isti poti nazaj). In kljub temu

Žana Jereb na olimpijskem maratonu v Londonu, 5. 8. 2012

da sem jo pretekla že več stokrat, mi je še vedno najljubša. Konec avgusta 2008 me je oče povabil na polmaraton ob Vrbskem jezeru na Koroškem. Že ta tekma me je popolnoma prevzela, zato sem se tudi pozneje z veseljem pridružila očetu, ko je odšel na kakšno tekaško tekmovanje. Jeseni leta 2009 sem tako prvič nastopila na maratonu v Ljubljani. Prvega maratona sem se lotila z veliko mero previdnosti in strahospoštovanja, saj je skoraj vsak članek o maratonu, ki sem ga prebrala, govoril o krizi, ki nastane po tridesetem kilometru. In vedno, ko mi spomin uide na mojih prvih pretečenih 42 km, se najprej spomnim, kako sem od tridesetega kilometra naprej čakala, kdaj bom padla v krizo (oziroma kdaj se bom zaletela v zid, kot pravimo v maratonskem žargonu). A o zidu ni bilo ne duha ne sluha, prav nasprotno, uživala sem v vsakem kilometru.

Že takoj po prvem maratonu sem začela razmišljati o novih podvigih. Oče se je med drugim ukvarjal tudi s triatlonom in ni se mu bilo treba zelo truditi, da me je prepričal, naj se preizkusim tudi v tem športu. Tako sem poleg teka začela tudi plavati in kolesariti. Junija 2010 sem se udeležila prve tekme v polovičnem Ironmanu (1,9 km plavanja, 90 km kolesarjenja in 21,1 km teka). Tudi triatlon me je že na prvi tekmi popolnoma prevzel. Če povem po pravici, sem ga vzljubila še bolj kot sam tek, in prav triatlon je bil glavni razlog, da nisem teka začela trenirati že prej. V letih 2010 in 2011 sem se v prvi polovici leta bolj posvečala triatlonu, v drugi polovici oziroma jeseni, ko sem se pripravljala za maraton, pa sem več časa namenila teku. Svoje maratonske čase sem iz tekme v tekmo izboljševala in na Ljubljanskem maratonu 2011 je bil moj cilj teči pod tremi urami. Ta maraton je bil zame od vseh najboljši. Z mano je tekkel Klemen (moj fant). Po pretečenem prvem krogu (v Ljubljani je proga sestavljena iz dveh krogov po 21,1 km) sem po zvočniku slišala, da je brat Urban na polovičnem maratonu postavil nov državni mladinski rekord. Ta novica mi je dala še dodatna krila, tako da sva drugi krog še nekoliko pospešila. Počutila sem se odlično, sploh nisem imela občutka, da sem na tekmi, saj sva se s Klemnom med tekom brez težav pogovarjala in ob progi sem sempatja pozdravila kakšnega znanca, ki je navijal za naju. V cilj sem pritekla nasmejana, s časom 2.52,33, kar je zadostovalo za končno 7. mesto oziroma 3. mesto med Slovenkami.

Po tem maratonu me je brat Urban še z večjo vnemo začel prepričevati, naj vendarle začnem trenirati v tekaški skupini Romana Kejžarja (najboljšega slovenskega maratonce), kjer trenira tudi sam. Njegova ideja mi sprva ni bila všeč, ker sem poleg teka zelo rada tudi plavala in kolesarila. In če bi se resno posvetila teku, bi morala na triatlon pozabiti. Poleg tega sem najraje tekla sama, saj le tako lahko tempo in dolžino teka prilagodiš svojemu trenutnemu počutju. Ker Urban pri prepričevanju ni bil najbolj uspešen, me je poklicala Katja, takrat edina punca, ki je trenirala v Romanovi skupini. Povabila me je na tek okrog Rožnika. Tekli sva poldrugo uro in ves ta čas me je prepričevala, naj vendarle poizkusim. Da lahko še vedno neham, če mi ne bo všeč; da bi lahko s svojim talentom in z organiziranim treningom ogromno dosegla; da bi bilo super, če bi bila v skupini še kakšna punca; da ... Na koncu sem se vendarle vdala in obljubila sem ji, da pridem na naslednji trening. Tako sem se prvo sredo v decembru 2011 odpravila v Ljubljano na stadion. Že po prvem skupnem treningu sem ugotovila, da je treniranje v skupini veliko bolj učinkovito, saj te skupina prisili, da tečeš hitreje, kot če bi tekkel sam. Poleg tega so prav vsi tekači v skupini name naredili odličen prvi vtis in iz treninga v trening

smo postajali prava klapa. Roman mi je po prvem treningu predstavil načrte za leto 2012. Ko mi je rekel, da bom aprila 2012 na enem izmed maratonov lovila B-normo za olimpijske igre v Londonu, sem od šoka samo prikimila, sama pri sebi pa sem si rekla: »Tale pa ima bujno domišljijo!«

Od takrat naprej je šlo zares. Vsako nedeljo zvečer mi Roman pošlje načrt treningov za teden dni vnaprej, moja naloga pa je, da ga kar se da vestno izpolnim. Do danes nisem izpustila še niti enega treninga. V obdobju najtežjih treningov je moj dan videti nekako takole: Vstajanje ob 4.50, na hitro spravim nekaj malega vase ter se po obrazu umijem z mrzlo vodo, da se kolikor toliko zbudim. Ob 5.15 sem že pred domačo hišo pripravljena na jutranji trening. V poletnem času so jutranji treningi nekaj najlepšega – tišina, svež zrak ... Zaželim si, da bi se po napornem jutranjem treningu zleknila v travo, ampak za take stvari mi na žalost zmanjka časa, saj moram biti ob sedmih že v službi. Od sedmih do treh sem v službi. Ko pridem iz službe, se za 30 minut usedem, nato je na vrsti popoldanski trening. Po treningu me čaka kosilo oziroma večerja, ki mi jo po mojih željah pripravi mami. V obdobju najtežjih treningov je moja zadnja ura za spanje 20.30, saj si le tako nabere dovolj moči za naslednji dan. Če povzamem, je moj dan sestavljen iz treninga, službe, hrane in spanja. Časa za druge stvari ni. Večini ljudi se zdi tak način življenja nesprejemljiv, ampak verjemite mi, izplačalo se je. Napredek je bil viden iz treninga

Žana Jereb na olimpijskem maratonu v Londonu, 5. 8. 2012

v trening in bolj ko se je bližal 9. april (maraton v Utrechtu – Nizozemska), v boljši formi sem bila.

Čas od decembra, ko sem začela sodelovati z Romanom, pa do 9. aprila, je minil v trenutku in nenadoma sem stala na startu maratona v Utrechtu. Začetek tekme sem pričakala popolnoma sproščeno, saj sem vedela, da nimam česa izgubiti. Ob sebi sem imela tri tempo tekače – trenerja Romana, Klemna in Gašperja – ter spremljevalca na kolesu. Ti so skrbeli za narekovanje tempa, med tekom so mi nosili pijačo, za njimi sem se skrivala pred vetrom, skratka omogočili so mi, da sem vse svoje moči usmerila v premikanje nog. Dogovorjeni smo bili, da ostanejo ob meni, dokler jim ne poidejo moči, saj je bil veter na nekaterih delih proge res močan. Proga je bila ravninska, tempo je bil enakomeren, vremenske razmere z izjemo močnega vetra idealne, počutje odlično – skratka popoln dan. Na 35. kilometru me je kot zadnji zapustil Klemen, ki je zadnji teden pred tekmo zbolel. Če bi bil zdrav, bi mi z lahkoto pomagal do konca. Kmalu zatem se mi je pridružil Roman na kolesu. Na 33. kilometru je iz teka presedlal na kolo in me do konca spremljal na kolesu. Nenehno me je spodbujal, imela sem občutek, da bi mi dal vso svojo moč, če bi le lahko. V cilj sem pritekla kot tretja s časom 2.39,47 in tako izpolnila B-normo za olimpijske igre v Londonu. Nad dosežkom sem bila navdušena in potrebovala sem kar nekaj časa, da sem dojela, kaj mi je uspelo. Če bi mi kdo pred enim letom rekel, da bom tekmovala na olimpijskih igrah v Londonu, bi ga vprašala po zdravi pameti. Olimpijske igre veljajo za največji športni dogodek na svetu in so sanje vsakega športnika. Vem, da mnogi izmed njih več deset let skrbno načrtujejo in trdo garajo, da bi bili del tega dogodka. Najbrž me je prav zaradi tega skoraj vsak novinar najprej vprašal, kako mi je uspel tako dober rezultat v tako kratkem času. Sama menim, da je to posledica več dejavnikov. Naj omenim nekaj najpomembnejših. Res je, da sem se teku resno posvetila šele decembra 2011, kar pa ne pomeni, da sem pred tem poležavala na kavču. Že od malega sem se ukvarjala z različnimi športi, poleg tega izhajam iz družine, kjer šport pomeni način življenja. Že vrabci na strehi čivkajo, da brez treninga in popolne predanosti ne gre. Veliko zaslug pripisujem tudi temu, da imam to srečo, da imam okrog sebe izjemne ljudi. Imeti družino in sorodnike, kot jih imam sama, je privilegij. Domači mi s svojimi, čeprav na videz majhnimi dejanji omogočajo, da se lahko maksimalno posvetim teku. V Ljubljani imam fanta, ki mi stoodstotno stoji ob strani na vsakem koraku. Veliko mi pomeni to, da imam ob sebi nekoga, s katerim se lahko pogovarjam o teku in vsem, kar sodi zraven. In ker je tudi sam športnik (triatlonec), me popolnoma razume.

Ogromno zaslug za moj dosežek ima trener Roman Kejžar s svojim znanjem in izkušnjami. Že od samega začetka sodelovanja je verjel vame. On ne opravlja zgolj funkcije trenerja, ampak mnogo več. Pomagal mi je, da sem se uspešno vključila v svet atletike, ki mi je bil do nedavnega povsem neznan. Nikakor ne morem mimo mojih sotekačev, ki prav tako trenirajo pri Romanu. Najtežje treninge v tednu navadno opravimo skupaj, saj je lažje teči v skupini. Nema lokrat so se žrtvovali zame tako, da so prilagodili svoj trening mojemu in tekli z mano ter mi tako pomagali, da sem trening naredila po načrtu.

Po maratonu v Utrechtu sem imela dva tedna aktivnega počitka, kar pomeni, da sem trikrat tedensko lahkotno tekla, preostale dni pa sem plavala ali kolesarila, saj sem oboje že pošteno pogrešala. Ker je z B-normo na olimpijskih igrah lahko nastopila samo ena Slovenka, je bilo treba počakati do začetka julija. Takrat je bil

zadnji rok za doseganje norm. Kljub temu na začetek julija nisem mogla čakati križem rok. Maja sem se tako začela pripravljati na London. Motivacije za trening mi ni manjkalo, kljub temu da se je začelo obdobje sončnega vremena, ki ga navadno izkoristimo za poležavanje na plaži ali v prijetni senci.

Nastop na olimpijskih igrah v Londonu sem vzela kot nagrado in priložnost za nabiranje izkušenj, saj sem že z maratonom v Utrechtu več kot presegla cilje, ki sem si jih zadala. O tistih desetih dneh, ki sem jih preživela v Londonu, lahko povem le najboljše. Vsi športniki smo bivali v olimpijski vasi, ki je spominjala na mesto v malem. Šlo je za večje, popolnoma novo stanovanjsko naselje. Že na daleč se je videlo, kateri blok pripada posamezni državi, saj so bili balkoni in stene blokov okrašeni z državnimi zastavami. V vasi je bila ogromna jedilnica, odprta 24 ur na dan. Toliko različnih jedi na enem mestu še nisem videla in prepričana sem, da so v njej tudi najbolj izbirčni našli kaj, kar jim je bilo všeč. Organizatorji so velik poudarek namenili tudi varnosti. Pred vsakim vstopom v vas si moral skozi vsaj dva rentgena in vsaj trem varnostnikom si moral pokazati akreditacijo in vsebino prtljage. Sama tekma pa je bila nasploh nekaj posebnega. Stati na startni črti z najboljšimi maratonkami iz celega sveta – neprecenljivo! Trasa maratona je potekala v središču Londona mimo največjih znamenitosti, kot so Buckinghamska palača, Trafalgarski trg, Parlament, Tower of London, Katedrala svetega Pavla ... Za ogled teh znamenitosti med tekmo sicer nisem imela časa, sem jih pa imela možnost videti na ogledu trase tri dni pred tekmo. Olimpijski maraton si bom zapomnila predvsem po enkratnem vzdušju ob progi. Že na maratonu v Ljubljani je vzdušje ob progi

Žana Jereb na olimpijskem maratonu v Londonu, 5. 8. 2012

izjemno, ampak s tistim na olimpijskem maratonu se ne more primerjati. Ogromne množice gledalcev, ki so glasno spodbujali prav vse tekmovalke na vsakem metru proge, te prisilijo, da daš vse od sebe. Med samo tekmo, ko je najbolj težko, so se mi v glavi porajala vprašanja, kot na primer »Ali mi je bilo sploh treba tega?«, ampak občutki po prihodu v cilj so tako fantastični, da je vse hudo pozabljeno.

Ker je vsega lepega enkrat konec, je napočil tudi čas, ko so se olimpijske igre zaključile in moje življenje se je spet počasi postavilo v nekoliko »bolj normalne« tirnice. Na obzorju so že novi cilji, zato se je počasi spet začelo obdobje treningov, kar pomeni: vstajanje zgodaj zjutraj, jutranji trening, služba, popoldanski trening, spanje. In tako iz dneva v dan. Ampak v teku uživam, zato mi je tak način življenja všeč, če pa je na koncu ves tvoj trud poplačan, pa je še toliko lepše ...

Pripis urednika:

Žani Jereb so po vrnitvi z olimpijskih iger v Londonu, kjer je tekmovala v maratonu 5. avgusta 2012, v Žireh priredili lep sprejem. V Žirovskem občasniku objavljamo njen članek, ki ga je napisala na našo prošnjo, in ji želimo, da bi še naprej tekla s takim veseljem!

Žana teče na domači Ledinici. / Foto: Borut Šorli

NOVA STALNA RAZSTAVA V MUZEJU ŽIRI

Tita Porenta¹

Žirovsko čevljarstvo na razstavi v Stari šoli

Novembra 2010 je bila v Stari šoli v Žireh slovesna otvoritev prvega dela stalne razstave o razvoju žirovskega čevljarstva do ustanovitve Alpine, letos konec aprila pa še razstava o razvoju blagovne znamke Tovarne obutve Alpina Žiri. Razstavni projekt je izpeljalo Muzejsko društvo Žiri pod vodstvom Mihe Nagliča v sodelovanju z Alpino, Občino Žiri, drugi del pa tudi z Ministrstvom RS za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, ki je podprlo prijavo društva na javni razpis za kulturno dediščino.

Na začetku so bili čevlji ... / Foto: Gregor Klemenčič, 2010

¹ PORENTA, mag. Tita, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljjske občine – Mestni muzej Radovljica, Linhartov trg 1, 4240 Radovljica. E-naslov: titaporenta@gmail.com.

Poleg navedenih ustanov so pri oblikovanju razstave sodelovali številni strokovnjaki, člani Muzejskega društva Žiri in domačini, ki so navedeni na obsežnem seznamu uvodnega panoja na hodniku v prvem nadstropju šole in v brošuri, ki je izšla ob razstavi.² Namen pričujočega članka je povzeti delo vseh, ki smo se vsak po svoje trudili spraviti zgodbo o razvoju žirovskega čevljarstva od začetkov pa do danes v obliko muzejske razstave. V nadaljevanju jih bom predstavila v kontekstu njihovega dela pri razstavnem projektu.

V odboru za pripravo projekta so sodelovali Anton Beovič st. kot predstavnik Občine Žiri, Marko Kavčič kot predstavnik Alpine, d. o. o. ter Rok Klemenčič, dr. Petra Leben Seljak in Miha Naglič iz Muzejskega društva Žiri. V tej sestavi smo se dobivali, dokler ni bil postavljen koncept razstave, s kakršnim so se strinjali člani odbora.

Avtorica obeh razstav sem muzejska svetovalka Tita Porenta, po izobrazbi mag. zgodovine in univ. dipl. etnologinja. K sodelovanju me je povabil Miha Naglič, ker sem bila vrsto let v službi v Tržiškem muzeju, kjer sem se precej ukvarjala z varovanjem tržiške in slovenske čevljarske in usnjarske dediščine. Moje »muzejske čevljarske reference« so poznale tudi stanovske kolegice Žirovka red. prof. ddr. Marija Stanonik, mag. Monika Kokalj Kočevar, muzejska svetovalka v Muzeju za novejšo zgodovino Slovenije, in Ivana Leskovec, direktorica Mestnega muzeja Idrija, ki so posredovale moj kontakt.

Čeprav sem od leta 2008 v službi v Muzejih radovljjske občine, kjer vodim Mestni muzej Radovljica, sem se za sodelovanje v projektu odločila zato, ker je bil v Tržiškem muzeju leta 1989 izdelan načrt za ustanovitev *Slovenskega čevljarskega muzeja*³, ki se po osamosvojitvi Slovenije ni izvajal v načrtovanih okvirih, saj so v povsem novih družbenogospodarskih razmerah tedanje slovenske čevljarske tovarne, ki bi sicer lahko materialno podprle to idejo, v večini propadle.⁴ O podobni ideji, ki sta jo oblikovala dr. Marija Stanonik⁵ in dr. Angelos Baš⁶, so razmišljali tudi v Žireh, zato tedanji direktor Alpine Bojan Starman ni podpisal dogovora o sodelovanju s Tržiškim muzejem. V Tržiču se je načrt izvajal v lokalnih okvirih ob podpori Peka, Žirovcem pa še ni uspelo ustanoviti svojega muzeja, ki bi sistematično obdeloval in nadgrajeval zbirke. Potem ko sem več let spoznavala tržiško čevljarsko zgodbo in dediščino, sem bila zelo vesela, da sem se po več kot dvajsetih letih, ko je končno padla »železna zavesa« med čevljarskima središčema, lahko seznanila s še eno zgodbo in uredila še žirovsko zbirko, ki je nekoliko drugačna od tržiške. Veliko dela sem imela, vendar za mano je zanimiva izkušnja.

Moj koncept razstave je zajemal vse faze muzejskega dela: zbiranje novega gradiva, konserviranje muzejskega gradiva za razstavo, dokumentacijo (izdelavo inventarne knjige), proučevanje gradiva, vzpostavitev sistema pravilnega hranjenja muzejskega gradiva, oblikovanje vsebine razstave, predlog primera pedagoškega in andragoškega programa ter promocijo razstave. Ker Muzejsko društvo Žiri

2 Porenta, Tita: »Lepšega pač ni na svetu kot je naš čevljarski stan ...«. Brošura ob razstavi. Žiri: Muzejsko društvo Žiri, 2012.

3 Avtorica načrta je Zvonka Pretnar, med letoma 1988 in 1999 direktorica Zavoda za kulturo in izobraževanje Tržič.

4 Izjemi sta bili Peko in Alpina, Ciciban pa se je preoblikoval v družinsko podjetje.

5 Stanonik, Marija: Bodica ali potica za Muzejsko društvo Žiri. V: *Žirovski občasnik*, let. VIII, 1987, št. 13. Žiri, 157.

6 Baš, Angelos: Za žirovsko muzejsko zbirko obutve na Slovenskem. V: *Žirovski občasnik*, let. IX, 1988, št. 14. Žiri, 193.

Med številnimi besedami so ob odprtju razstave za predah poskrbeli odlični pevci Moškega pevskega zbora Alpina pod vodstvom zborovodja Andreja Žaklja. / Foto: Polona Mlakar Baldasin, 2010

Sodelavci prvega dela razstave ob odprtju 5. 11. 2010 pred vhodom v prvo razstavišče, ki ga krasi fotografija originalnih vrat ene izmed nekdanjih žirovskih čevljarških delavnic z zanimivo intarzijo škornja. Od leve proti desni: Miha Naglič, Tita Porenta, Rok Klemenčič in Beta Poljanšek Koman. / Foto: Polona Mlakar Baldasin, 2010

ni imelo urejene inventarne knjige, pač pa le seznam gradiva, ki je bil vključen v prvotno razstavo, sem morala najprej pregledati že zbrano originalno gradivo in ga urediti po vsebinskih sklopih. V ta namen sem prečepela marsikatero soboto na podstrešju Zdravstvenega doma, kjer ima društvo svoje depoje. Poleg tega sem prebrala številno literaturo – prispevke o žirovskem čevljarstvu, ki so bili do sedaj objavljeni v *Žirovskem občasniku*, *Loških razgledih*, *Alpininih jubilejnih publikacijah* in delno v tovarniškem glasilu *Alpine Delo življenje*. Iz teh informacij je počasi rasel vsebinski koncept – zgodba, ki jo je bilo treba povedati s pomočjo eksponatov in fotografij, jo prenesti na panoje in podstavke. Poleg obstoječe zbirke sem v razstavo želela vnesti še novo gradivo. Pri tem mi je bil v veliko pomoč Rok Klemenčič, ki izjemno dobro pozna lokalno okolje in ljudi. Iz literature in razgovorov sem spoznavala razvoj Muzejskega društva Žiri in njegove zbirke, kar sem na kratko predstavila na uvodnem panoju na hodniku v prvem nadstropju Stare šole. Naj povzamem, da sta Žirem zadnje poldrugo stoletje poleg kmetijstva dajali gospodarski pečat tudi čevljarstvo in klekljarstvo. Ob njunem moderniziranju oziroma usihanju so Žirovci želeli ti dve tradiciji in krajevni posebnosti ohraniti za spomin tudi v obliki muzejske zbirke. Na razstavi tradiciji žirovskih čevljarjev in klekljaric simbolično povezuje salonar s čipko⁷, izdelan 1969 po vzorcu Danijela Primožiča. Salonar je razstavljen v drugi sobi med čevlji iz modnega programa Alpine.

Prvo razstavo o žirovskem čevljarstvu so si obiskovalci lahko ogledali v prostorni delavnici ob otvoritvi nove *Tovarne športnih čevljev* v Žireh že 15. avgusta 1948. Žal se o tem dogodku ni ohranila nobena fotografija, pač pa nekaj prispevkov v tedanjem časopisju⁸ in spomini.

20. maja 1970 so se za muzejsko dejavnost zavzeti Žirovci najprej organizirali v pododboru *Muzejskega društva Škofja Loka*. Že tri leta kasneje, 1973, so skupaj z loškimi kolegi in pod strokovnim vodstvom *Loškega muzeja Škofja Loka* v Stari šoli v Žireh iz številnih donacij domačinov uredili prvi stalni muzejski zbirki o razvoju čevljarstva in klekljanja v žirovski dolini.⁹ Leta 1975 so v skladu z novo zakonodajo o društvih ustanovili svoje muzejsko društvo. Za razvoj zbirk je bilo izrednega pomena delo članov društva, ki so gradivo zbirali, urejali, proučevali in omogočali obiskovalcem njegov ogled. V zbirki Muzejskega društva Žiri se je ohranila *Ustanovna listina Muzejskega društva Žiri z dne 26. decembra 1975*.¹⁰ 25. maja 1980 so bile ob deseti obletnici muzejske dejavnosti v Žireh zbirke prvič preurejene oziroma dopolnjene z zbirko NOB. Nekaj posnetkov prvotne zbirke je objavljenih v članku Marije Stanonik.¹¹

Skupaj z nekaterimi drugimi (*Likovna zbirka* in *Zbirka NOB*) sta bili čevljarska in klekljarska zbirka na ogled vse do leta 2004, ko se je začela prenova stavbe Stare šole in načrtovanje novih programov in vsebin. Kakšna je bila postavitev pred zadnjo prenovo, je bilo vidno na fotografiji iz jubilejnega zbornika.¹²

⁷ Salonar s čipko, MDŽ, inv. št. ŽI;235.

⁸ *Ljudska pravica*, 17. 8. 1948, 144–145.

⁹ Stanonik, Marija: *Zgodovina žirovskega čevljarstva*. V: *Loški razgledi*, letn. 18, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1971.

¹⁰ Ustanovna listina, MDŽ, inv. št. ŽI;175.

¹¹ Marija Stanonik: *O čevljarskem poklicu in o življenju čevljarjev v Žireh*. V: *Loški razgledi*, letn. 19, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1971. Prim.: Marija Stanonik: *Delo žirovskih čevljarjev*. V: *Loški razgledi*, letn. 20, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

¹² Zbornik 30 let Tovarne obutve Žiri, 1977.

Ta čas je bila zbirka shranjena v prostorih Zdravstvenega doma Žiri. Stara šola je bila prenovljena in slovesno odprta 2009.

Zadnjič prenovljena in dopolnjena žirovska čevljarska zbirka je bila delno ponovno na ogled ob 40. obletnici ustanovitve žirovskega pododbora *Muzejskega društva Škofja Loka* 5. novembra 2010.¹³

Drugi pano na hodniku Stare šole je namenjen informiranju naključnih obiskovalcev, da je za zanimivo okrašenimi vrati ob določenih dnevih nekaj na ogled. Na njem je na kratko predstavljena vsebina čevljarske razstave, ki sem ji izbrala naslov »LEPŠEGA PAČ NI NA SVETU, KOT JE NAŠ ČEVLJARSKI STAN ...« Žirovsko čevljarstvo skozi čas. Citat je vzet iz neke stare čevljarske pesmice, ki jo je zapisala dr. Stanonikova in objavila v jubilejnem zborniku ob 30-letnici Alpine.¹⁴

Hkrati s snovanjem vsebine razstave se je »delal« tudi osnutek tehnične postavitve, pri čemer je sodelovala oblikovalka Beta Poljanšek Koman. Žirovci jo dobro poznajo kot avtorico arhitekturne podobe muzejskega kompleksa.¹⁵ S Koman-Poljanškovo sva morali premisliti tudi rešitve nekaterih drugih problemov, kot so bili ekonomična izraba prostora za razstavo, sistem hranjenja muzejskega gradiva,

Pri snovanju in postavljanju razstave je bil v veliko pomoč Marijan Bogataj, nekdanji Alpinin tehnolog. Na fotografiji mu pri sortiranju orodja očitno »prišepetava« pokojni Leander Mlinar, katerega družinska fotografija služi za ozadje rekonstrukcije delavnice iz 30. let 20. stoletja (na desni). / Foto: Tita Porenta, 2010

¹³ Glej Vabilo na otvoritev prvega dela razstave, 5. november 2010.

¹⁴ Stanonik, Marija: Razvoj čevljarstva v Žireh. V: *30 let Tovarne obutve Žiri*. Žiri, 1977, 39.

¹⁵ Matjaž Mazzini: Od Štale do Ambasade: Pogovor z Beto Poljanšek Koman in Jakom Komanom. V: *Žirovski občasnik*, letn. XVII (1996), št. 23/24, 14–24.

osvetlitev prostora, potrebne inštalacije, izbrati razstavno opremo, določiti način namestitve podnapisov in podobno. Skupaj sva oblikovali in popravljali panoje s teksti in načrtovali postavitev eksponatov. Oblikovalka je izbirala dobre in kvalitetne materiale ter domače podizvajalce.

V prvem delu razstava pripoveduje o najstarejših sledovih čevljarjev v Poljanski dolini v času freisinškega gospodstva ter o skromnih, a odločnih začetkih domačih čevljarskih mojstrov, ki so svoje znamenite žirovske čevlje v 19. stoletju začeli prodajati daleč zunaj rodne doline.

V žirovskem turističnem vodniku¹⁶ sem prebrala, da je v okolici Žirov ohranjena zanimiva arheološka točka – Matjaževe kamre. Okoli 50.000 let pred sedanostjo se je tam zadrževal neandertalec – Pražirovec. Na vprašanje avtorja v vodniku, kakšne čevlje so nosili in če so sploh bili obuti, sem dobila odgovor dveh različnih strokovnjakov – arheologa dr. Petra Turka iz Narodnega muzeja Slovenije in antropologinje dr. Petre Leban Seljak, da so o tem, ali si je Pražirovec s preprostim orodjem že znal izdelati obutev, mnenja strokovnjakov deljena, gotovo pa bi mu le-ta v tedanjem podnebj vsaj za silo zaščitila nogo pred mrazom, vlago in ostrimi kamni. V Narodnem muzeju Slovenije sem našla upodobitev bosih neandertalcev iz idrijskega konca iz obdobja, ko so tam našli znamenito piščal iz medvedove goleni¹⁷, na katero zna Ljuben Dimkaroski¹⁸ danes zaigrati ne samo preproste pesmice, ampak tudi naše ljudske viže in sodobne napeve. Prav tako iz Narodnega muzeja je fotografija arheoloških najdb – orodij neandertalca iz Matjaževih kamr, ki dokazujejo, da so tedanji prebivalci že znali predelovati kože.

Od konca 13. stoletja do leta 1803 je območje Žirov spadalo pod loško gospodstvo, ki je bilo last freisinških škofov. Med pretežno kmečkim prebivalstvom so se v urbarjih poznega srednjega veka pojavili tudi podeželski čevljarji, ki niso bili člani loškega čevljarskega ceha. Čevlje so za lastne potrebe in kmečko trgovino izdelovali iz kvalitetnejšega, doma ustrojenega usnja, zato so prišli z loškimi meščani večkrat v spor, o čemer nam poročajo številne vizitacije škofovih odposlancev. Medtem ko se vizitacije verjetno hranijo v arhivih v Freisingu, ki jih je dobro poznal in proučil Pavle Blaznik v svoji knjigi *Škofja Loka in loško gospodstvo: (973–1803)*¹⁹, a jih za razstavo žal nisem mogla pridobiti, so v *Arhivu Republike Slovenije* ohranjeni stari urbarji. Na fotografiji si lahko ogledate zapis v loškem urbarju iz leta 1501 o prvem omenjenem podeželskem čevljarju Petru Shusterju²⁰. Dolgo obdobje je na razstavi ponazorjeno tudi z Valvasorjevo upodobitvijo sedeža srednjeveškega fevdalnega gospodstva v Škofji Loki iz fototeke Loškega muzeja in podoba kmeta z značilnim obuvalom iz 1. polovice 16. stoletja, ki jo hrani Mestni muzej Ljubljana. Delo podeželskih strojarjev iz 16. stoletja je upodobljeno tudi na znani freski iz cerkve sv. Nedelje v Crngrobu, ki jo je prispeval Slovenski etnografski muzej; povezavo podeželskih obrtnikov iz Poljanske doline z mestnimi čevljarji smo ponazorili s fotografijo čevljarske cehovske skrinjice, ki jo sicer lahko v originalu vidite v Loškem muzeju.

16 Naglič, Miha: *Žirovski vodnik: priročnik za Žirovce in vse, ki prihajajo v Žiri*. Ljubljana: Pegaz International, 2001.

17 Avtor risbe: Jurij Mikuletič. Foto: Tomaž Lauko.

18 Ljuben Dimkaroski. (*1952, Prilep), glasbenik in pisatelj.

19 Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospodstvo: (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

20 Loški urbar iz leta 150. Hrani *Arhiv Republike Slovenije*, SI AS 1074 Zbirka urbarjev (1350–1850).

Družbene spremembe konec 18. stoletja (terezijanske in jožefinske reforme) in Napoleonove vojne v začetku 19. stoletja so pospešile propad loškega srednjeveškega fevdalnega posestva. Žirovci so se smeli svobodno podati v svet, od koder so prinesli novo znanje o izdelovanju čevljev. V tem procesu sta bila za tedanje Slovence najbolj pomembna dva zakona, in sicer *Patent o obrteh iz leta 1732*, ki je omejil stare privilegije cehov v mestih, in *Patent o odpravi nevoljništva*, ki je v 18. stoletju kmetom postopoma prinesel osebno svobodo. Oba patenta hrani Arhiv Republike Slovenije in jih je podobno kot ostale fotografije v prvem delu razstave fotografiral žal že pokojni fotograf Igor Pustovrh.

Za primerjavo med zgoraj predstavljeno obutveno kulturo na Slovenskem od poznega srednjega veka do začetka 19. stoletja in sočasno evropsko modo sem iz raznih katalogov evropskih čevljarских muzejev izbrala nekaj najbolj bizarnih oblik obuval med 14. in 19. stoletjem. Njihova značilnost so bile različne ekstremne oblike (npr. čevlji »poulaine«, za katere je značilna dolga konica; čvelj, imenovan »kravji gobec«, z ekstremno širokim sprednjim delom in beneške »chopines«, cokle, visoke tudi do pol metra, da so se dame, ki so jih nosile, pri hoji morale opirati na svoje služabnice) ali bogato okrasje (čevlji vladarjev, baročna peta iz 18. stoletja, čevlji, okrašeni z ogromnimi šnolami in zavihki). Vse do začetka 20. stoletja je bil par čevljev izdelan enako za levo in desno nogo, čeprav so zdravniki anatomi že nekaj časa opozarjali, da je nošenje čevljev na enako kopito škodljivo zdravju nog. Evropejci nižjih družbenih slojev so tako kot pri nas nosili preprostejša obuvala, izdelana iz usnja ali lesa.

V 19. stoletju je splošen družbeni in gospodarski razvoj Žirovcem pokazal pot v svet: na sezonsko delo v madžarske rudnike, v Bosno, v slavonske in druge gozdove

Čevljarški mojster Anton Gorjup ob odprtju ni delal le novih čevljev, ocenjeval je tudi delo stanovskih kolegov. / Foto: Polona Mlakar Baldasin, 2010

na vzhodu velike avstrijske monarhije. V prihodnosti bi se bilo zanimivo pozanimati, v katerih madžarskih rudnikih so sloveli žirovski težki čevlji! Morda spomin nanje ohranjajo v katerem od tamkajšnjih bližnjih muzejev.

Zemljiška odveza po letu 1848 in liberalnejša obrtna zakonodaja v avstro-ogrski monarhiji²¹ sta omogočili razcvet posameznih obrti tudi v prej pretežno kmečkem okolju. Med posameznimi obrtni v vaseh okoli Žirov v tem obdobju že prevlada čevljarstvo. Ena izmed teorij, zakaj so se lotili prav čevljarstva, kaže v objavah dr. Stanonikove na značilnost pokrajine na obronkih Žirovske kotline. Žiri leže namreč precej visoko in med hribi. Tu so zime hude in z veliko padavin. Pokrajina je precej gozdnata, zemlja težka, tereni kamniti. Najbližja večja središča, kot so Idrija, Logatec in Škofja Loka, so oddaljena od 17 do 29 km. Za »žlobudro« je bilo treba imeti nepremočljivo obutev, za razgiban teren pa trdne podplate in vzdržljive čevlje, kakršne so znali izdelati Žirovci. To pokrajino na razstavi ponazarja fotografija, ki je bila objavljena v zborniku, ki je izšel ob 30-letnici Alpine.²²

Domači čevljarji so se svojega dela lotili najprej s hojo v »štero« po kmetijah (žirovsko »po paura«) v okoliške vasi, največkrat v Goropeke, Kladje, Oselico, Ledine, Jarčjo Dolino, Zabrežnik, Breznico, Korite in drugam.²³ Nekaj razglednic teh vasi izpred 1. svetovne vojne nam je za razstavo posredoval zbiralec starih razglednic Vili Eržen, najlepše razglednice pa so zbrane tudi v albumu, ki je izšel leta 2000.²⁴ Čevlji, izdelani ali popravljeni na kmetih, niso bili take kvalitete kot tisti, ki so jih kasneje izdelovali v čevljarskih delavnicah, kljub temu pa so bili dragocen kos garderobe. Na peti in podplatu so bili okovani z močnimi kroparskimi žebli »planinčarji«. Usnjene dele so krpali in popravljali toliko časa, dokler niso razpadli.²⁵ Na štero spominja tudi oljna slika Antona Kristana (1890–1967) *Čevljar*,²⁶ na kateri se vidi, kakšno je bilo skromno delovno okolje podeželskega čevljarja na kmetih, ki ni imel niti svoje delovne mizice, ampak je orodje razporedil kar po klopih in šival pod oknom, da je kar najbolje izkoristil naravno svetlobo in ni bilo treba sedeti ob petrolejkah. Na tako pot je čevljar vzel s sabo popotno skrinjico za orodje (imenovano »skrinca«, »šušarska škatla« ali »kišta«) s ključem in predali za orodje²⁷ ter čevljarski stolček²⁸ in nekaj kopit. Goveje usnje za čevlje, izdelane na kmetih, so čevljarju kmetje po navadi priskrbeli sami. Doma so zaklali govedo in dali kožo »v stroj« (v apneno vodo in čreslo iz hrastovega ali jelovega lubja) kar doma ali pa so jo odnesli k najbližjemu strojarju v Žiri, na Selo, v Staro vas ali Podklanec.²⁹ Svojo usodo je eden izmed starih čevljarjev prelil celo v verze:

*En šuštar je pršu
z vanajnih dežel
na stou se je usiedu
pa j' šivat začieu.*

21 Obrtni zakon iz 1859 in Obrtna novela 1888.

22 Zbornik 30 let Tovarne obutve Žiri, 1977, 7.

23 Stanonik, Marija: Razvoj čevljarstva v Žireh. V: *30 let Tovarne obutve Žiri*. Žiri, 1977, str. 32.

24 Franc Temelj: Žirovski album: najkrasnejše žirovske razgledne dopisnice: 1899–2000. Ljubljana: Pegaz International, 2000.

25 Čevljarska zbirka MDŽ, ŽI;152 in ŽI;153.

26 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;179.

27 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;94.

28 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;90.

29 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;204.

*Je šivau tri dni
žgancev pa le ni
kràh kot grebien
paberem šara
pa griem.³⁰*

Že pred prvo svetovno vojno pa so nekateri čevljarji na Dobračevi, v Novi vasi in Stari vasi ter v Žireh ustanovili tudi svoje delavnice. V žirovski čevljarški zbirki in na razstavi se je poleg starih razglednic med gradivom ohranil spomin na nekatere izmed njih:

- posetnica čevljarja Jakoba Burnika »Ganze«, ki poleg čevljarjev iz družine Kopač (*Bèndetovih*) iz Nove vasi velja za začetnika samostojne čevljarške obrti v Žireh;³¹
- reklamni letak Najstarija slovenska obučarska radiona JOSIP ŽAKELJNA SIN, Žiri, Slovenija. Letak delavnice Joža Žakeljna »Friza« je, podobno kot številni drugi, že v času pred 1. svetovno vojno napisan v srbohrvaškem jeziku, kar dokazuje navezanost žirovskih čevljarjev na kasnejši jugoslovanski trg;³²
- posetnica čevljarškega mojstra Antona Žaklja iz Stare vasi;³³
- napisna tabla nad delavnico čevljarja Jakoba Strliča (1865–1944), ki se je pri Burniku izučil leta 1890;³⁴
- cenik čevljarškega mojstra Jerneja Mlinarja (1866–1939) iz Žirov, izdan leta 1894 kot prvi tiskani cenik v slovenskem jeziku;³⁵
- upna knjiga čevljarja Ivana Kopača pred 1. svetovno vojno, iz katere je razvidno, kakšna naročila je leta 1910 dobil pri družini Ivana Kaučiča iz Žirov. Na platnici (na levi strani) si je zapisoval tudi pomembne podatke o živini, ki je bila tedaj še vedno zelo pomemben vir preživetja v pretežno kmečkem okolju;³⁶
- letak čevljarja Matije Zajca, »Matička«, katerega »Cipelarska ručna radionica« je bila ustanovljena 1893.³⁷ V njegovo delavnico so vodila zanimiva vrata z izrezljanimi škornji iz leta 1901, ki so domiselno združevala estetsko funkcijo glavnega hišnega vhoda za prikaz dejavnosti in učinkovito reklamo. Ker so bila vrata premasivna, da bi jih vključili v razstavni prostor, smo jih fotografirali in fotografijo nalepili na vhodna vrata na razstavo.³⁸

V delavnicah so mojstri s pomočniki in vajenci izdelovali težke čevlje (*šihtovce, kvedrovce, bakandže, krampižerje, štifelne*, pa tudi *meksikajnarice, ženske štefletne, oficirske škornje in čevlje za otroke*). Čevljarji so do ustanovitve tovarne v Žireh večinoma izdelovali čevlje po meri. Za natančno merjenje noge so uporabljali posebno napravo, ki so jo vedno imeli s sabo tudi na sejmi, ko so zbirali naročila.³⁹

30 Povedal Rudolf Kristan s Sela, zapisala Marija Stanonik (Razvoj čevljarstva v Žireh. V: 30 let Tovarne obutve Žiri. Žiri, 1977, str. 39).

31 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;226.

32 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;227.

33 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;228.

34 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;237.

35 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;229.

36 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;225.

37 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;223.

38 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;16.

39 Čevljarška zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;211.

Svoje izdelke so prodajali na sejmi, po ustanovitvi pošte v Žireh⁴⁰ pa so jih vedno pogosteje pošiljali znanim odjemalcem po pošti. Čevlje so zavili v vrečevino, nanjo prišli zaplato z naslovom in žigom. Ta način je prikazan tudi na kratkem filmu v Filmskem obzorniku 30 iz leta 1948, ki je bil sneman na razstavi ob otvoritvi *Tovarne čevljev Žiri*.⁴¹ Kasneje so jih pošiljali v zabojčkih (*kiščah*) za 1–12 parov predvsem v madžarske rudnike in slavonske gozdove. Na razstavi si lahko ogledate seznam naslovov (*»atriese«*) odjemalcev čevljarja Ivana Kopača, ki jim je pred 1. svetovno vojno čevlje pošiljal po pošti.⁴²

Žirovci so veliko čevljev prodali tudi na sejmi (*sejmih, sejmovah*). Sejmarski dnevi v bližnjih trgih so bili zapisani v pratikah. Za transport čevljev so uporabljali velike skrinje, *kište*,⁴³ z izbočenim pokrovom, okovane in s ključavnico (*taško*). Ob straneh so imele dva ročaja. Na sejme so jih po navadi vozili na navadnih lojtrnih vozovih najeti vozniki.

V začetku 20. stoletja sta ustanovljeni že prvi zadrugi. 19. oktobra 1907 je bila ustanovljena *Čevljarsko gospodarska zadruga* na Dobračevi, z namenom pospeševati gospodarstvo svojih članov s skupnim poslovanjem. Na razstavi v tem vsebinskem sklopu predstavljamo dvojezični cenik Združenih čevljarskih mojstrov v Žireh.⁴⁴

Pred prvo svetovno vojno se je začelo razvijati tudi strokovno izobraževanje za čevljarje. Najprej v Idriji, nato pa še v Žireh so organizirali prva čevljarska strokovna tečaja. Iz leta 1908 se je ohranila zanimiva fotografija udeležencev prvega strokovnega tečaja v Žireh.⁴⁵ Tečaj, ki je trajal tri tedne, sta organizirala Jernej Mlinar in Ivan Zajc, vodil ga je strokovni učitelj France Kumeršek. Vsak izmed udeležencev je prejel potrdilo o udeležbi, ki ga je v imenu ravnatelja *Obrtnega pospeševalnega urada c. kr. Trgovskega ministrstva* podpisal strokovni učitelj France Kumeršek.⁴⁶ Na tem tečaju so žirovski mojstri spoznali prve stroje, zlasti je bil tedaj priljubljen levoramni čevljarski stroj – levoročni šivalni stroj za šivanje zgornjih delov. Še preden je bil tečaj končan, ga je naročilo že pet tečajnikov. Eden izmed njih se je ohranil v zbirki MDŽ.⁴⁷ Stroj je bil v precej slabem stanju, zato ga je bilo treba, tako kot druge stroje in kovinske naprave, ki so razstavljene, očistiti in zaščititi pred rjavenjem, kar so storili v Tržiškem muzeju, kjer je zaposlen strojni inženir Boštjan Meglič.

Druga zanimiva novost, za katero so mojstri izvedeli na prvem tečaju leta 1908, je bil nož »cušnjader«, ki je od tedaj naprej zamenjal stari »linkovec« in okrogli čevljarski nož.⁴⁸

Po 1. svetovni vojni in nastanku Kraljevine SHS so se vzpostavile ugodne razmere za domače podjetništvo. Žirovsko čevljarstvo in obrt nasploh sta v 20. letih 20. stoletja vstopila v svoje zlato obdobje: število čevljarskih mojstrov z nekaj pomočniki

40 Poštna hiša v Žireh pred 1. svetovno vojno. Detajl razglednice, odposlane 1899. Original hrani: Viljem Eržen.

41 Film hrani Slovenski filmski arhiv v Arhivu Republike Slovenije.

42 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;231.

43 V zbirki MDŽ hranijo kar nekaj takih skrinj, zaradi pomanjkanja prostora je razstavljena samo ena, in sicer vpisana pod inv. št. ŽI;20.

44 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;238.

45 Originalno fotografijo je posredovala hči Leandra Mlinarja Zorka Štajer, Žiri.

46 Potrdilo o udeležbi čevljarskega mojstra Jakoba Strliča iz Žirov na potovalnem mojstrskem tečaju za čevljarje v Žireh, z dne 3. avgusta do 5. septembra 1908. Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;224.

47 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;5.

48 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;218, ŽI;217, ŽI;220.

in vajenci je naraslo z 20 na 60.⁴⁹ Odprl se je nov jugoslovanski trg, ki so ga osvajali s pomočjo prodajnih zastopnikov (agenture), kasneje tudi z ustanavljanjem svojih trgovin. Proizvodnja je bila še vedno ročna. Najmočnejše delavnice so se specializirale za izdelovanje novih vrst obutve. Specializacija dela in razvoj delavske zakonodaje sta povzročila razpadanje starih patriarhalnih odnosov v delavnicah, ki so jih izpodrivala nova mezdna razmerja med mojstri in pomočniki ter vključevanje žensk v proizvodni proces, vendar je bilo delo še vedno precej vezano na jesensko in zimsko sezono.

To obdobje je na razstavi ponazorjeno z rekonstrukcijo ene izmed takratnih številnih žirovskih družinskih delavnic, čevljarska delavnica Leandra Mlinarja.⁵⁰ Fotografija iz leta 1930 se je ohranila v družinskem arhivu. Pod povečano podobo družine Leander s pomočniki in vajenci je na podestu razstavljena oprema za opravljanje čevljarske obrti: delovne mizice, čevljarski stolčki, tipično orodje, ki ga je več vrst (kovinsko in leseno), stelaža za kopita, »rišpate«, »balhe«, kleme in šobe, šivalni stroj, nekaj naprav za kovičenje, tnalno, čeber za vodo in druge čevljarske potrebščine. V ozadju je razstavljena slika z motivom zime,⁵¹ ki ponazarja letni čas, v katerem so čevljarji največ delali v delavnicah, saj je bila zemlja poleg obrti še vedno

Z razstavo, ki jo je 5. 11. 2010 javnosti predal Matjaž Lenassi, tedanji direktor Alpine – ta je skupaj z Občino Žiri finančno najbolj podprla prenovu zbirke – so bili očitno zadovoljni tudi najmlajši obiskovalci ... Na levi sedi mojster Franc Kranjc, ob odprtju sta skupaj z mojstrom Antonom Gorjupom prikazovala ročno izdelavo žirovskega čevlja. / Foto: Ambrož Porenta, 2010

49 Stanonik, Marija: Razvoj čevljarstva v Žireh. V: *30 let Tovarne obutve Žiri*. Žiri, 1977, 28.

50 Leander Mlinar, čevljarski mojster in učitelj, Žiri.

51 »Dobračeva«. Avtor: Pavle Sedej, 2000. Original hrani Pavle Sedej, Žiri.

pomemben vir preživetja družine in spominja na kmečki izvor žirovskih obrtnikov. Poleg slike visi stenska ura,⁵² ki je dajala svoj ritem načinu življenja čevljarjev.

V 30. letih 20. stoletja se žirovski čevljarji na krizo, zaostrene gospodarske razmere in rastočo industrijsko konkurenco odzovejo z združevanjem v tri večje zadruge in eno delniško družbo, v katerih je bilo zaposlenih okoli 250 čevljarjev. Svoje delavnice obdržijo le največji podjetniki.⁵³ Zaradi izgube dela so žirovski čevljarski pomočniki leta 1936 organizirali splošno stavko in se povezali v sindikat.

Na razstavi v ta vsebinski kontekst spadajo fotografije pod delavnico. Brata Naglič, ki sta ustanovila podjetje BRANA za izdelovanje in izvoz čevljev,⁵⁴ sta svojo trgovino odprla v Beogradu.⁵⁵ Ivan Zajc je na Dobračevi okoli leta 1902 ustanovil *Ročno radionico cipela i oficirskih čizama*. V obdobju med obema vojnama je zaposloval okoli 30 pomočnikov, svoji trgovini je imel tudi na Hrvaškem (Otočac in Knin). Fotografiji na razstavi prikazujeta prevoz obutve iz delavnice Ivana Zajca v prodajalno Otočac v Liki leta 1935⁵⁶ in naslovnico Cenika št. 14 *Ročne delavnice cipela i čizama Ivan Zajc* iz leta 1938.⁵⁷

Med pomembnejšimi čevljarskimi delavnicami v obdobju med obema vojnama sta na razstavi zastopani še delavnici Gantar^{58, 59} ter delavnica Jožefa Mačka, prav tako z lično izdelanim cenikom.⁶⁰

Poleg omenjenih večjih delavnic so kot odgovor na gospodarsko krizo v začetku 30. let 20. stoletja in veliko konkurenco Peka in Bate delovale tudi številne zadruge, ki so združevale manjše mojstre, ki so skupaj kupovali stroje in imeli svoje agente za prodajo na terenu. Na ta način so delovale *Postolarska zadruga* v Stari vasi,⁶¹ zadruga *Sora*, ustanovljena 18. julija 1931,⁶² *Produktivna čišmarska zadruga*⁶³ in *Čevljarsko gospodarska zadruga*.⁶⁴

Med 2. svetovno vojno so v Žireh v manjšem obsegu delovale Gantarjeva in Zajčeva delavnica ter *Čevljarska gospodarska zadruga*, *Postolarska zadruga*, *Čišmarska zadruga* in zadruga *Sora*. V bližnjih gozdovih so delovale tudi nekatere partizanske čevljarske delavnice. Ker so leta 1943 Žiri osvobodili partizani, so se Nemci umaknili v Kranj in pri tem zaplenili ter odpeljali ves material, stroje in čevlje iz domačih delavnic in jih uskladiščili v tamkajšnjem *Narodnem domu*, ki se je ohranil na fotografiji iz Gorenjskega muzeja.

20. decembra 1943 so v nekdanji usnjarni Leopolda Zupana na Savski cesti 2 v Kranju ustanovili in registrirali podjetje, imenovano *Kriegsarbeitsgemeinschaft der Sairacher Schuhmacher*, kjer so se zaposlili lastniki in delničarji zaplenjenih žirovskih čevljarskih delavnic in zadrug ter številni delavci, ki se niso hoteli

52 Razstavljena stenska ura je izposojena iz Etnološke zbirke Loškega muzeja Škofja Loka.

53 Ivan Zajc, brata Naglič, Gantar, Jožef Maček.

54 Reklamni plakat podjetja Brana. Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;240.

55 Čevljarski mojster Naglič med jugoslovanskimi oficirji. Originalno fotografijo hrani Ada Uršič, Žiri.

56 Originalno fotografijo hrani Ernest Demšar.

57 Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;248.

58 Fotografija zaposlenih v delavnici Gantar v 30. letih 20. stoletja. Originalno fotografijo hrani Franc Temelj, Žiri.

59 Cenik št. 20 čevljarske delavnice Gantar iz Žirov, 1. 11. 1939. Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;250.

60 Naslovnica cenika mojstra Jožefa Mačka iz Žirov, Dravska banovina. Original je last Roka Klemenčiča iz Žirov.

61 Na razstavi je zastopana fotografija poslopja nekdanje Postolarske zadruge v Stari vasi, 30. leta 20. stoletja. Originalno fotografijo hrani Dušan Strlič, Žiri.

62 V zbirki se je ohranil cenik čevljarske zadruge Sora, ročne radionice cipela Žiri, 15. 1. 1941. Čevljarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;249.

63 Stanonik, Marija: Razvoj čevljarstva v Žireh. V: *30 let Tovarne obutve Žiri*. Žiri, 1977, 28

64 Prav tam.

Delo na terenu (2008–2010) in v zbirki poleti 2010. Od leve proti desni: Beta Poljanšek Koman, Miha Naglič, Tita Porenta in Rok Klemenčič. / Foto: Jaka Koman

pridružiti partizanom. V podjetju so ročno izdelovali moške in ženske zbite čevlje za civilno prebivalstvo. Delavnica je bila v stavbi, kjer je danes uprava ZAL, enote za Gorenjsko, sodobna fotografija na razstavi pa je povzeta iz fototeke *Muzeja novejšje zgodovine Slovenije*. V Alpini se je med evidenčnimi knjigami zaposlenih ohranil tudi seznam članov *Kriegsarbeitsgemeinschaft der Sairacher Schuhmacher* iz leta 1944.

Po končani vojni so po posredovanju Ministrstva za industrijo celotno opremo prepeljali nazaj v Žiri, kjer je bila že junija ustanovljena zadruga *Čevljarna Žiri*, iz katere se je razvila tovarna Alpina.

Zadnji del razstave o žirovskem čevljarstvu pred ustanovitvijo Alpine je posvečen čevljarским vajencem. Za ta tematski sklop smo poiskali pomenljivi naslov iz ohranjenih značilnih dokumentov – učnih pogodb, ki se glasi »SLUŽITI PRIČNE ...«: O vajencih

(*ler(k)ovcih, lerpубih*) v delavnicah žirovskih čevljarских mojstrov pred 2. svetovno vojno.

Do druge svetovne vojne so se mladi odločali za poklic čevljarja iz različnih razlogov; največ je bilo takih, ki druge možnosti zaradi revščine niso imeli, drugim se je zdelo, da bodo z izučitvijo najhitreje prišli do kruha. Precej jih je čevljarско tradicijo povzelo za očetom, najmanj pa je bilo takih, ki so se za ta poklic odločali iz resničnega veselja. Vajensko dobo so začeli pri 13. ali 14. letih in je trajala najmanj tri leta.

Status čevljarских vajencev se je v tem času razlikoval glede na razmere v posameznih delavnicah. O teh razmerah so odločali mojstri, precej pa so nanje vplivali tudi pomočniki.

Vajenci so se najprej učili preprostih čevljarских opravil. Poleg tega so morali skrbeti za čistočo in red v delavnicah, neredko so pomagali tudi mojstrovi ženi pri gospodinjskih opravilih.

Posebnost vajenske dobe žirovskih čevljarjev je bila »*sujšna*« (svojščina). To je bilo delo, ki ga je vajenec lahko opravljal za svoje potrebe ali pa mu ga je mojster plačal.

Ob koncu učne dobe so vajenci do leta 1921 dobili le spričevala, po tem letu pa so delali izpit pri drugem mojstru. V skladu z novo delavsko zakonodajo so prejeli še učne pogodbe, ki so zmanjševale samovoljo mojstrov in precej izboljšale težek položaj vajencev.

Na razstavi so na ogled fotografije in originalni dokumenti iz čevljarске zbirke Muzejskega društva Žiri:

- čevlјarska delavnica Ivana Zajca v Stari vasi s pomočniki in vajenci v 20. letih 20. stoletja,⁶⁵
- fotografija prve generacije povojnih čevlјarskih vajencev »Čevlјarne Žiri« v Strojarni iz leta 1946,⁶⁶
- naslovnica prvega učbenika za čevlјarstvo avtorjev Jožeta Steinmanna in Jožeta Zajca,⁶⁷
- učna pogodba iz leta 1913,⁶⁸
- spričevalo čevlјarskega vajenca Matevža Pečelina iz Žirov iz leta 1897,⁶⁹
- preizkuševalni zapisnik iz leta 1930,⁷⁰
- učna pogodba iz leta 1924,⁷¹
- pisni teoretični del pomočniškega izpita iz leta 1930,⁷²
- izdelek praktičnega dela pomočniškega izpita iz leta 1930,⁷³
- spričevalo pomočniškega izpita iz leta 1930,⁷⁴
- vprašalna pola za zdravniško preiskavo vajenca iz leta 1930⁷⁵ in
- navoza (kneftra), ki je bila dolgo časa učinkovit »vzgojni pripomoček« za marsikaterega vajenca.⁷⁶

Ta »vajenski kot« na razstavi služi tudi kot pedagoški kotiček, kjer bi ob ustreznem angažiranju članov društva, ki dežurajo na razstavi, obiskovalci lahko tudi sami poskusili najosnovnejša čevlјarska opravila, ki so se jih učili vajenci. V ta namen je mizar Marko Mrlak izdelal kopije čevlјarske mizice in treh stolov. Obiskovalci bi si lahko nadeli čevlјarske predpasnike, se usedli na čevlјarske stolčke in se po navodilih vodiča preizkusili v izdelovanju drete ali vsaj uporabe »štrajfežna«, zategovanju drete in držanju čevlja z navozo, zabijanju lesenih klincev v podplat, loščenju čevljev in izkopitenju čevlja. V sodobni muzejski pedagogiki je izkušnja obiskovalca na razstavi, kjer lahko sam sodeluje pri kakšnem preprostem procesu, za nekatere neprecenljive vrednosti, saj to naredi zbirko živo. Za otvoritev 5. novembra 2010 sta vajenski kot oživila žirovska mojstra Franc Kranjc in Anton Gorjup, ki sta prikazovala šivano in zbito ročno tehnologijo žirovskega klasičnega čevlja.

Seveda pa na sodobni razstavi ne gre brez »tehnike«. Nad pedagoškim oziroma vajenskim kotičkom je nameščen LCD-ekran, na katerem si lahko obiskovalci ogledajo dokumentarno igrani film »Žirovski čevlјar«, ki prikazuje faze ročne izdelave gojzar šivane obutve in obutve v klinčani – zbiti izdelavi. Film je bil posnet v Žireh 2010. Projekt je vodil Rok Klemenčič, avtor scenarija in branega besedila je Marjan Bogataj, za kamero 1, montažo in fotografijo je skrbel Darjan Kacin, za kamero 2 pa Ivan Menard. Besedilo bereta Mojca Oblak in Andreja Zamernik

⁶⁵ Originalno fotografijo hrani Ernest Demšar, Žiri.

⁶⁶ Fototeka Muzejskega društva Žiri.

⁶⁷ J. Steinmann, J. Zajc: Strokovni nauk za čevlјarstvo, Ljubljana 1943. Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;247.

⁶⁸ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;232.

⁶⁹ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;233.

⁷⁰ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;244.

⁷¹ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;241.

⁷² Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;242.

⁷³ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;243.

⁷⁴ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;245.

⁷⁵ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;246.

⁷⁶ Čevlјarska zbirka MDŽ, inv. št. ŽI;83.

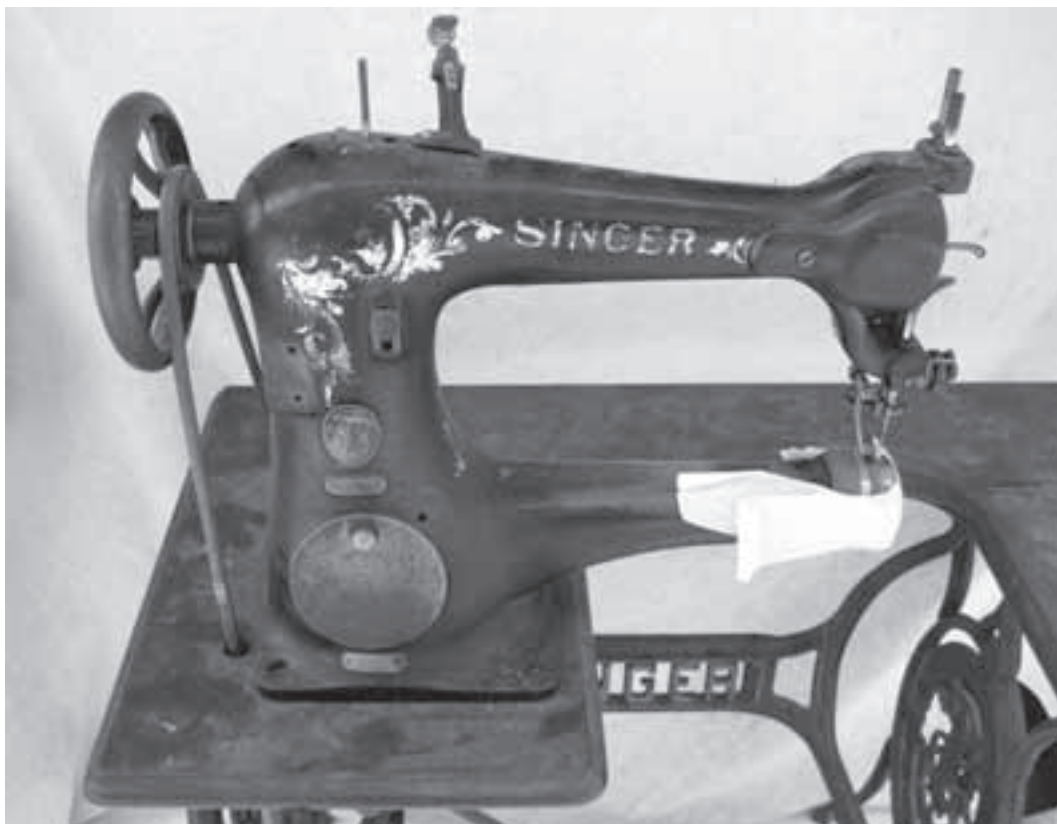
iz Radia Sora. Čevljarstvo delo sta prikazovala Anton Gorjup in Franc Kranjc ter šivalka Danica Gorjup.

V Slovenskem filmskem arhivu so nam posredovali tudi filmsko reportažo z otvoritve prve stavbe Alpine leta 1948, ki si jo prav tako lahko ogledate na razstavi.⁷⁷

V pripravi so še izpopolnjene projekcije eksponatov s podrobnejšo razlago, ki bodo na razstavo vključene na dotikalnem zaslonu.

Med strokovnimi sodelavci, ki so pregledali razstavna besedila in izbor eksponatov, naj omenim Alfonza Zajca, Marjana Bogataja in Toneta Mlakarja. Razstavna besedila so bila pripravljena na podlagi številne prebrane literature, med katero so bile najbolj kompleksno predstavljene objave domačinke dr. Marije Stanonik, in gradiva, ki ga hrani Muzejsko društvo Žiri. Na prvem delu razstave je na ogled okrog 200 eksponatov in 50 fotografij. Vse razstavljeno gradivo je zabeleženo v novi inventarni knjigi.

Gradijo na razstavi je večinoma hranjeno v čevljarški zbirki Muzejskega društva Žiri, kopije pa smo povzeli po originalih, ki jih hranijo Arhiv Republike Slovenije, Narodni muzej Slovenije, Loški muzej Škofja Loka in zasebni zbiralci. Pri fotografiranju in fotografskem reproduciranju originalov je sodelovalo tudi precej fotografov, ki so izdelali profesionalne fotografije, shranjene v digitalnem arhivu

Čevljarški šivalni stroj iz zbirke MDŽ, najprej ga je bilo treba temeljito očistiti in premazati z zaščitnimi sredstvi pred rjavenjem, kar so opravili v Tržiškem muzeju. / Foto: Boštjan Meglič, 2010

⁷⁷ Filmski obzornik 30: Industrija čevljev v Žireh, 1948. Original hrani Slovenski filmski arhiv, Arhiv Republike Slovenije.

društva, in sicer: Marko Habič (Slovenski etnografski muzej), Darjan Kacin, Gregor Klemenčič, Tomaž Lauko (Narodni muzej Slovenije), Polona Mlakar Baldasin, Igor Pustovrh in Janez Pelko.

Vse kovinske eksponate so konservirali v Tržiškem muzeju (Boštjan Meglič), lesene in usnjene pa v konservatorski delavnici Gorenjskega muzeja pod vodstvom Marjance Jeglič in v sodelovanju z Zdeno Kramar. Vse eksponate, ki jih je Rok Klemenčič odpeljal v konserviranje, je bilo treba fotografirati, popisati, opremiti z novimi inventarnimi številkami in ustrezno zaščititi za pravilen prevoz. Ko so se predmeti vrnili v Žiri, jih je bilo treba ponovno pregledati in razvrstiti oziroma izbrati za razstavo. Gradivo, ki ni uvrščeno na razstavo, je shranjeno v globokih predalih pod razstavnimi podesti, ločeno od preostalega gradiva, ki še ni bilo očiščeno in zaščiteno pred rjavenjem in drugimi procesi staranja gradiva. Konservatorji iz Gorenjskega muzeja sta opravili meritve vlage in nihanja temperature v razstavnem prostoru ter dali navodila za pravilno vzdrževanje klime. Posebno skrb bo treba posvetiti še rešitvi zaščite muzejskih predmetov pred krajo.

Razstavna besedila in podnapise je lektorirala univ. dipl. slovenistka Jerneja Jelovčan, v angleščino jih je prevedla univ. dipl. etnologinja in anglistka Nives Sulič Dular, specialistka za prevajanje strokovnih besedil s področja humanistike.

Tehnično postavitve je zasnovala arhitektka in oblikovalka Beta Poljanšek Koman, ki je oblikovala tudi vabilo, plakat, info tablo in informacijski pult. Lesene podeste s shranjevalnimi predali je izdelalo podjetje Mizarstvo Artač. Panoje je tiskalo podjetje Oblikovanje Križaj.

Prvi del razstave sta finančno podprli Alpina, d. o. o. in Občina Žiri.

Slovesno odprtje razstave je bilo 5. novembra 2010. Na otvoritvi je zapel Moški pevski zbor Alpina pod vodstvom Andreja Žaklja, nekaj kratkih besed pa so številni publiki namenili Miha Naglič, predsednik Muzejskega društva Žiri, mag. Tita Porenta, avtorica razstave, in Rok Klemenčič, ki v imenu MDŽ skrbi za muzejsko gradivo. Razstavo je javnosti predal tedanji predsednik uprave Alpine, d. o. o. Matjaž Lenassi.

Dogodek je odmeval v številnih medijih:

- Hanc, Marjana: *Čevlji so bili zelo dragoceni*. V: DELO, 8. 11. 2010, 4.
- Kavčič, Igor: *Prenovili stalno čevljarsko razstavo*. V: Gorenjski Glas, 9. 11. 2010, naslovnica.
- Kavčič, Igor: *Trden in trpežen kot Žirovec*. V: Gorenjski Glas, 16. 11. 2010, 12–13.
- Kavčič, Igor: *Mit Schuhen durchs Leben*, Zgodba o žirovskem preživetju, dvojezični članek, Nachbar/Sosed, 15. 12. 2010.
- Naglič, Miha: *Zadnji čevljar*. V: Gorenjski Glas, GG+, 5. 11. 2010, 16.

Drugi del razstave, ki je posvečen razvoju Alpine in njenih blagovnih znamk, bomo predstavili v naslednji številki Žirovskega občasnika.

Uporabljena literatura

- Baš, Angelos: Za žirovsko muzejsko zbirko obutve na Slovenskem. V: *Žirovski občasnik*, let. IX, 1988, št. 14. Žiri, str. 193.
- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo: (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Čevljarstvo v Žireh. Žiri: Osnovna šola Žiri, 2008.
- Durian-Ress, Saskia: *Schuhe*. Hirmer Verlag, 1991.
- Holynski, Nada, Žontar, Majda: *Gorenjska industrija od manufaktur do danes: tovarne in njihovi izdelki*. Kranj, Gorenjski muzej, 1992.
- Mazzini, Matjaž: *Od Štale do Ambassade: Pogovor z Beto Poljanšek Koman in Jakom Komanom*. V: *Žirovski občasnik*, letn. XVII (1996), št. 23/24, 14–24.
- Naglič, Miha: *Iz preteklosti v prihodnost žirovskega muzeja*. V: *Žirovski občasnik*, št. 25/26, 1997, 77–79.
- Naglič, Miha: *Žirovski vodnik: priročnik za Žirovce in vse, ki prihajajo v Žiri*. Ljubljana: Pegaz International, 2001.
- Pivk, Vladimir: *Po sledih nekega dokumenta*. V: *Žirovski občasnik*, št. 25/26, 189–195.
- Pol stoletja Alpine. Zbornik. Žiri: Alpina, tovarna obutve, d.d., 1997.
- Porenta, Tita: »Lepšega pač ni na svetu kot je naš čevljarški stan...«. Brošura ob razstavi. Žiri: Muzejsko društvo Žiri, 2012.
- Primožič, Tadeja: *Začetki muzeja v Žireh. Muzejsko društvo v Žireh – včeraj, danes – in tudi jutri*. V: *Žirovski občasnik*, št. 25/26, 1997, 61–67.
- Rink, Zdravko: *Moja vajenska doba in delo v Sori (1936–1941)*. Tipkopis, 2008.
- Stanonik, Marija: *O čevljarškem poklicu in o življenju čevljarjev v Žireh*. V: *Loški razgledi*, letn. 19, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1971.
- Stanonik, Marija: *Zgodovina žirovskega čevljarstva*. V: *Loški razgledi*, letn. 18, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1972.
- Stanonik, Marija: *Delo žirovskih čevljarjev*. V: *Loški razgledi*, letn. 20, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Stanonik, Marija: *Bodica ali potica za Muzejsko društvo Žiri*. V: *Žirovski občasnik*, let. VIII, 1987, št. 13. Žiri, str. 157.
- Temelj, Franc: *Žirovski album: najkrasnejše žirovske razgledne dopisnice: 1899–2000*. Ljubljana: Pegaz International, 2000.
- Zbornik 30 let Tovarne obutve Žiri, 1977.

Končni izdelek / Foto: Polona Mlakar Baldasin, 2010

NA ŽIROVSKEM NEKOČ

Peter Naglič

Moji zapisi starih moževanj

Ti zapisi so sestavljeni po mojem spominu iz debat zimskih večerov ter nedeljskih popoldnevov, ko so prišli k mojemu očetu Maksu¹ v vas Franc Krašna², po domače *Mare*, stric Jernej Naglič³, očetov brat iz Stare vasi, stric Gašper Gregorač – Brence,⁴ Jakob Strlič⁵ (ta star Strlič, Ganzov Jakob z Dobračeve) in Janez Gantar⁶, po domače Budnar, brat moje mame. Moj oče, Brence, očetov brat Jernej in Franc Krašna so bili vojaki v 1. svetovni vojni. Jernej, Gašper in Janez Gantar pa so bili tudi v Ameriki. Budnar se je vrnil iz Amerike šele po končani vojni. Zato so pogovori tekli predvsem v obujanju spominov na doživetja v vojni in v Ameriki, moževali in modrovali pa so tudi o domačih razmerah in dogodkih iz Žirov in bližnje okolice. Nekatere stavke in pripovedi sem zapisal kar v narečju, da so v tej izvirni ljudski govorici bolj sveži in slikoviti. Rad bi, da te sočne pripovedi iz dolgih zimskih večerov, ki so minevali ob moževanju in klekljanju čipk dolgo v noč, ne bi šle v pozabo. Kljub težkim življenjskim razmeram v boju za obstanek se iz teh pripovedi čutita življenjska moč in optimizem, ki veje iz besed teh ljudi; ko so jih pripovedovali, so dajale moč, voljo in pogum vsem, ki so jih poslušali, bile pa so tudi zanimive vsebine.

Najprej nekaj starožirovskih

Pri Budnarju⁷ v Uršnem koncu⁸ so še v letih po 1870 zvečer pozimi ženske predle predivo pri trskah, ki so bile zapete v klešče, imenovane čelešnik. Možakarji, ki so k predicam prišli v vas, pa so modrovali in zbijali šale.

1 Maksimilijan Naglič (1869–1949), živel v hiši Žiri 68 (zdaj Logaška 19), kjer se še danes reče *Pr Maksimu*. V njegovi hiši so potekala moževanja, po katerih so nastali ti zapisi.

2 Franc Krašna (1885–1956), živel v hiši Žiri 50, ki je bila prej v lasti kovača, ki se je pisal More, narečno *Mare*; tako so tudi Krašni rekli kar *Mare*.

3 Jernej Naglič (1879–1952), po vrnitvi iz Amerike kupil hišo Stara vas 12 (zdaj nova hiša Dražgoška 2), v letih 1914–18 se je kot avstrijski vojak boril v 1. svetovni vojni in končal v ruskem ujetništvu.

4 Gašper Gregorač (1878–1959), gospodar pri Brencetu, takrat Žiri 8, zdaj Logaška 14, poročen s Katarino Naglič (1877–1941), sestro Maksa in Jerneja Nagliča.

5 Jakob Strlič (1865–1944), Ganzov z Dobračeve, čevljar, se priženil k hiši Žiri 11 (nasproti Štefana, zdaj Logaška 32, nova hiša), ki se je po njem tudi imenovala.

6 Janez Gantar (1865–1957), Budnarjev, svak Maksa in stric Petra Nagliča.

7 Pri Budnarju, nasproti Tutla/Štefana, tedaj Žiri 42, zdaj nova hiša, Logaška 33.

8 Uršn konc, ledinsko ime za del Starih Žirov, ki leži med Logaško cesto in vrsniškim bregom. Glej še: Petra Leben Seljak, Kaj je prav: Ušn konc ali Uršn konc?, ŽO, št. 40 (2010), str. 209–210.

Tako so menili, da zvečer, ko se v Okroglicah⁹ oglasi prva žaba, kliče: *Budnar, Budnar, Budnar ...* Ko se oglasi k prvi še druga žaba, pa kličeta: *Tutl, Tutl, Tutl ...* Ko se dvema žabama pridruži tretja, skupaj kličejo: *Gričer, Gričer, Gričer ...* Ko se oglasi v Okroglicah ves žabji zbor pomladi in v poletnih večerih, pa kliče: *Mare, Mare, Mare, Mare ...* Ta hišna imena so v tem koncu Žirov še danes, le žabjega oglašanja v Okroglicah ni več, ker je regulacija Sore odpravila mlakuže, v katerih so v množicah domovale žabe.

Pomladi v prisojnih rebrih v Brekovicah oživi petje ptic, med njimi je zlasti slišen kos, ki prepeva svojo pesem: *U Žerovskn vrh sn mrzu fažu jidu, triebh bali, triebh bali, triebh bali ...* Golob pa v teh pomladnih dneh kruli: *Za pluo tam čepim, pa puška malim, pa zajčka ustrelim p, pumf.*

Ko se Balantovemu Grogu s Tabra zamerijo v mlinu, gre on tja, ko ni bilo nikogar doma, se podela v stope, jih zagoni, gre na travnik pred hišo in se smeje oglašja: *he he, drek se uhe ...*

Ko je v 19. stoletju pri Nagliču, največjem kmetu v Starih Žireh, med zimo s skladovnice neznanec ponoči kradel *zlavнке (panače)*¹⁰, ki pozimi dobro ogrejejo peč, so se domislili, kako ujeti tatu. Iz skladovnice vzamejo en zlavnk, mu s svedrom zvrtajo luknjo, vanj nasujejo in nabijejo *purfla* in luknjo s cvekom dobro zabijejo. Dekli in gospodinjci pa povejo, naj ta zlavnk pustijo v skladovnici. Ne bodi vrag, že po parih dneh pridejo od Balanta s Tabra prav k Nagliču prosit za malo apna in peska z utemeljitvijo, da morajo popraviti sredi zime peč, ker se jim je nekaj poškodovala. Pesek in apno so jim dali in s tem zvedeli za tatu, ker mu je nastavljeni zlavnk močno poškodoval peč.

Na vasi je bil možakar, ki je sovaščanu kradel jabolka v sadovnjaku. Ni mu bilo dovolj, da bi vzel, kar bi zmoget nesti. Nekega večera so ga zalotili vaški fantje, ko je s *kripco* peljal jabolka domov. Pa se domislijo. Nekega sobotnega večera napravijo velik plakat. Narišejo velikega dedca s kapo s šiltom, ki pelje polno kripo jabolk, in ga obesijo na plakarno desko sredi vasi. Da bi bil možakar na plakatu prepoznaven, so mu narisali med nogami veliko dolgo mošnjo. Namreč, temu možakarju se je po domače reklo *Mašnur*.¹¹ Ljudje, ki so v nedeljo zjutraj hodili k maši, so vsi videli ta plakat ter se smejali, kako je bil na zanimiv način odkrit tat jabolk. Mojemu očetu je Mašnur po tistem prizadeto pripovedoval o dogodku in rekel: *Pa na vieš, kak je biu naran, pa kejšna douga mašna je jemu ta hudič*. Okrog tega plakata je bilo smeha po vasi še celih 14 dni po dogodku.

V minulih stoletjih so bili med fanti močni vaški spori. Niso dopustili, da bi hodili vasovat k dekletom v Žiri fantje iz sosednjih vasi, predvsem ne z Dobračeve. Če so koga zalotili, je takoj sledil pretep. Z Dobračeve so hodili pobje na *Auf!* ponoči klicat

Maks Naglič (1869–1949), *Maksl*, oče avtorja teh moževanj. / Osebni arhiv Petra Nagliča

Peter Naglič, ko je imel 14 let (1936). / Osebni arhiv Petra Nagliča

⁹ Ime velikega in pretežno močvirnega Nagličevega travnika, ki je bil prvotno poraščen z dobom, na desnem bregu Sore nad Mršakom.

¹⁰ SSJ: panjač, večje poleno, panj; po žirovsko *panač*, pogostejše *zlavnk*.

¹¹ Mašnur (Mošnivec), Žiri 89, zdaj nova hiša Na studencu 6.

Peter Naglič v zrelih moških letih, okrog 50. / Osebni arhiv Petra Nagliča

pobe v Žiri. Nekega večera pa je bilo vsem tega dosti. Sredi noči vstanejo pobi, dvignejo še dedce ter se vname pravi boj okrog stare cerkve in pokopališča. Tepejo se s cepci, železnimi *štangami*, cepini, z *vahtami* (helebardami) dolgo v noč. Pretep je bil tako hud, da je nekaj udeležencev obležalo v nezavesti. Klicali in zbudili so tedanjega župnika Janeza Majnika, da jih je dal v sveto olje in dva od teh pretepenih sta umrla.

Po kmetijah je hodil možakar po imenu Prelesnik in ljudem, kdor je bil za to, naredil denar. Možakar je svoj čas delal v cesarsko-kraljevi kovnici na Dunaju in tam ukradel stroj za kovanje drobiža. Kovanci, ki jih je naredil Prelesnik, so bili enaki pravim; ti so imeli na zadnji strani cesarsko krono z vstran nagnjenim križcem, ker je bila Madžarska, ki ji je bil cesar Franc Jožef I. takrat kralj, podrejena cesarskemu Dunaju, zato je bil križec v cesarski kroni nagnjen. Rekli pa so, da tako pridobljen denar ni dal nobenega pravega učinka nikjer, kjer ga jim je Prelesnik naredil.

Ko smo se ob večerih vračali z dela izza Žirka, se je domov vračal tudi stari Bajt s Tabra. Ko je že legel mrak nad dolino, nad Hlibčerjevim Budnkam se je že pojavljala prva megla, iz njega so se oglasile prve žabe, pa je mož dejal: *Frdamansk, daž ba, žaba vieka kat kruota.*

V začetku tega stoletja smo imeli v našem Uršnem koncu pri eni bajti čedno in šarmantno Mico. Imela je polno oboževalcev, a pravi ji ni bil nihče. Za enega je rekla, da je prestar, za drugega, da še dec ni, ker ima samo muštace, naslednjega je zavrnila, da ni postaven, itd.

Preteklo je par let, Mica pa je bila še zmeraj sama. In tako pride zgodnje pepelnično jutro. Mici pobje privlečejo ploho in vsi zajokajo pred hišo: *Oh, zakej se nisl amažila – ka sn prelipa bila*; vsi zajamrajo in zajokajo, pa spet vodeči fant skupine zajoka: *Zakej se nisl amažila, ka sn zberljiva bila*; nakar zajokajo ostali iz skupine: *Zakej se nisl amažila, ka sn zbadljiva bila* – in to so ponavljali skoraj do pepelničnega jutra.

Peter Naglič, 83-letnik (2005). / Osebni arhiv Petra Nagliča

Na pustni torek popoldne sredi 30. let 20. stoletja se pri Šemončku fantje napravijo v maškare, in sicer v ženske in pobe. Pa gredo po vasi navzdol. Polno je radovednežev. Ena izmed maškar gre proti hiši, kjer je med gledalci tudi gospodinja Marjana. Ko gospodinjo posebej pozdravi ena izmed maškar, jo Marjana vpraša, če bi jedla *ocvirkovco*. Maškara pa ji posmehljivo odgovori, jaz jem samo salame. Ker salame ni dobila, oddrvi naprej.

Ko so k neki gostilni na vasi fantje hodili *na mašino* rezat *rezanco*, se je pripetil zanimiv dogodek. Bilo je na začetku 20. stoletja na pustni torek. Za večerno pustovanje so v koči že imeli pripravljene veliko ocvirkovce in kuhanega svinjskega mesa. Ker se že večeri, zaključijo z delom in mlada domača hči povabi na večerjo. Ko sedejo v veži za mizo, jim prinese malo ocvirkovco. Ker je bila tako majhna, da za tri dedce ni predstavljala obeda, Gričar pokliče dekle nazaj, naj ona razreže

in razdeli mednje. Dekleta je bilo sram, ker tudi ona ni znala za te fante iz te male ocvirkovce narediti kosov, ki bi ustrezali tem delavnim, in je zbežala. Zatem jim prinese na mizo zelo redko *turščno župo* (koruzni močnik). Ob svetlobi je bila tako redka, da so se fantje videli v njej. Pa vstane Gričar in pravi: Moram pogledat, mogoče se vidi tudi cerkveni *turn*, bom pogledal, mogoče se vidi tudi na uro. Pri tej hiši so bili podobni tudi odnosi do poslov.

Še na začetku 20. stoletja se je pošta iz Žirov v Loko vozila s konji. Pošta je tedaj bila v hiši v Starih Žireh, za tedanje čase prav impozantni. Sedaj je to razpadajoča stavba nasproti Leandra.¹² Pošto je vozil s parom konj voznik, imenovan postiljon, vsako jutro, zgodaj. Ta voznik je bil tisti čas Matevž Gantar, Budnarjev iz Žirov, takrat h. št. 42. Da je vsako jutro pravočasno vstal, sta ga budili dve uri budilki, postavljeni na prazno kartonasto škatlo, da sta še močnejše budili. Zraven pošte je zmeraj lahko peljal še kakšnega potnika. Pred odhodom je vselej s poštnim rogom najavil odhod z znanim signalom: »Če dala boš groš, popeljala se boš, / če groša ne daš, se peljala ne boš.« Voznik pošte je bil moje mame brat in je padel v 1. svetovni vojni pri Asiagu¹³ v Italiji, pri nas je za spomin nanj še zmeraj ena njegova ura budilka iz tistih časov.

Pred državnoborskimi volitvami v stari Avstriji. Za Notranjsko je bil liberalni kandidat Gruden, pa so se klerikalci takole ponorčevali iz njega: »Oj, december ali gruden, al' si zmešan, al' si čuden, kar še Notranjska stoji, Gruden maja zmagal ni!«¹⁴

V stari Avstriji je bila pri Petronu v Žireh znana gostilna. V oknu gostilne je bilo pisno vabilo gostom: »Danes za denar, jutri zastonj!«

Jernej Naglič (1879–1952), brat Maksa / Hrani: Miha Naglič

Sejmi v Žireh do 2. svetovne vojne

Največja živinsko kramarska sejma sta bila jeseni na sv. Uršulo, 21. oktobra, in spomladi na sredpostno sredo. V času stare Avstrije je bilo na sejmu do 1700 glav živine, krav in volov. Kupci so prišli celo iz Rezije, Benečije, Vidma in Trsta. Na sv. Antona, 13. junija, je bil vsako leto živinsko kramarski sejem na sejmišču pri Katrniku, na prostoru, kjer je zdaj park pred Osnovno šolo v Žireh.

Gostilne v Starih Žireh ob koncu 19. stoletja

Ker se je vse življenje tedaj odvijalo tam, kjer je stala farna cerkev, je bilo na tem našem koncu kraja večje, za tiste razmere kar veliko število gostiln, in sicer na Griču

¹² Žiri 56, zdaj Starožirowska 7. V tej imenitni hiši je bila še okrog 1900 Pošta, pozneje so jo kupili Mrovcovi iz Opal, zato je bilo zadnje hišno ime Pr Mrovc. Zdaj stoji le še del te hiše.

¹³ V znameniti bitki ob avstro-ogrske protiofenzivi maja 1916 se je tu na antantni strani boril tudi pisatelj Ernest Hemingway.

¹⁴ Zanimiva besedna igra, ki jo ustvarjata sinonim (gruden – december) in homonim (ime meseca in priimek: gruden – Gruden). Op. T. S.

pri Gričarju¹⁵ in spodaj pri Tutlu, sedaj pri Štefanu.¹⁶ Tu so se zadrževali Vrsnikarji in pivci iz Brekovške doline. Dalje je bila gostilna pri Petronu, nasproti pri Kafurju, na sredi vasi pri Kopšetju, zraven gostilna pri Špicarju, pa gostilna pri Peku, čez cesto gostilna in trgovina pri Lengarju, kar je gostilna še danes, ob stari cerkvi gostilna pri Brežnčanu ter ob mostu čez Soro gostilna pri Tinetu.

Vino so vozili furmani in gostilniški hlapci s *tajslni*¹⁷ iz Vipave po stari cesti, iz Erzolja, Gaberij, Šmarja in okolice. Za pot domov so furmani dobili od gospodarjev, pri katerih so vino natočili, *fasle*¹⁸ vina, da niso bili žejni.

Velikim sodom, ki so jih vozili, polnim vina, so rekli: *Sn nataču in vazu dvi barigli vina*. Še posebna zanimivost: v Žiri in okolico so hodili posamezni kramarji iz Vipave in tu nakupili jajc, *putra*, petelinčkov in drugih reči in jih nosili na trg v Trst. Nakupljeno robo so naložili v za to napravljen koš, podoben *listnku* s tremi predali. V Trst so hodili preko Zavrata, Godoviča, Črnega Vrha, Cola, prečkali so Vipavsko dolino in naprej preko Krasa v mesto. Iz Žirov v Trst so rabili 16 ur hoje.

Včasih so hlapci in dekle menjavali gospodarje vsako leto v januarju, in sicer ob sv. Neži, 21. januarja, pa do 20. januarja naslednje leto, tj. do sv. Boštjana. Glede na te menjave je bil med ljudmi rek: *Svieta Nieže punkl vieže* (v ruto zavito vse imetje, kar ga je dekla ali hlapec imel), *sviet Baštjan ga nese stran*.

V zimskem času so hlapci hodili v gozd sekat smreke kar iz gostilne, da je bil čas polno izkoriščen. Ker so imeli pri Tinetu en gozd daleč od doma, tam zgoraj nad Podlescem, so že ob prvem dnevu rinili na pot in glede na to, da bodo ves dan zdoma, je gospodinja hlapcema za malico skuhalo jetrca, jih s kruhom zavila v ruto in dala za na pot. Ko se je že docela zdanilo in imata z malim hlapcem že za sabo Novo vas, pravi starejši hlapec mlademu Janezu: *Vieš, prid ba nuč, kat bava madva u gmajn*. Janezu se to zdi malo čudno in ga vpraša: *A je tu tuk deleč?* Starejši hlapec pa mu odgovori, da ne. *Vieš, tam pr anm kmet u Račeu se prav pr Nuoč, zatu bava madva prid pr Nuoč, kat bava u gmajn*. In tako je Janez spoznal, da bo res prej Noč kot bosta prišla v gozd.

Na svečnico so bile pred 2. svetovno vojno vsako leto gasilske veselice, v Žireh pri Petronu, na Dobračevi pa pri Županu. K Županu na Dobračevo pride fant, ki je ravnokar končal šolo, in na veselici se sreča s svojim nekdanjim učiteljem. Ta ga ogovori: »Janez, si tudi ti tukaj?« *Ja, sn*. »Pa kaj plešeš?« Janez mu odgovori: *Mal že*. Učitelj pa ga hudomušno pogleda in reče: »Ja, ja, prazna glava se rada vrtil.«

Pri Preskarju¹⁹ /tudi *Pr Peškulc*/ v Tabru so imeli sina z imenom Aleš. Šolo je obiskoval sredi vasi, bila je v zgradbi, ki je bila nekdanj last loških gospodov. Nekega jutra pride Aleš v šolo in se sreča z dimnikarjem, ki je prišel v šolo ometat dimnike. Aleš se ga ustraši in zbeži domov. Ker se otrok tako prestrašen vrne, ga oče začudeno vpraša, zakaj je pritekel domov. Aleš pa mu odgovori: *Črno je bel, esje je jemil, na viem te je bl, a je bla tedaba, a je biu tedabn duh, a je biu sam tedič* (Črno je bilo, lasje je imelo, ne vem, kaj je bilo, a je bila hudoba, a je bil hudobni duh, a je bil sam hudič.). Oče se je napotil v šolo in tam srečal dimnikarja ter takoj vedel, da se je otrok prestrašil dimnikarja.

¹⁵ Žiri 14, zdaj Logaška 44, tu je zdaj hiša, ki sta jo zgradila Polde in Olga Strlič.

¹⁶ Žiri 13, zdaj Logaška 46. Najprej se je reklo *Pr Mihab* (1869, po Mihatu Nagliču, pradedu pisca te opombe), nato *Tutelj*, *Pr Tutl* (1900), zdaj *Pr Štefan*.

¹⁷ Nemško *Deichselwagen*, dvovprežni, ojni voz, iz *Deichsel*, oje, ojnica. SSKJ: tajselj: težek voz s širšimi platišči.

¹⁸ Nemško *das Fässlein*, sodček.

¹⁹ Tedaj Žiri 39, zdaj Tabor 6, nova hiša.

Kadar piha veter iz severovzhodne smeri proti Žirovski kotlini, se sliši zvonjenje iz Planine pri Suhem dolu nad Lučinami. Starejši domačini Žirov vedo povedati, da tam zelo ubrano pojejo zvonovi, pojejo pravo melodijo: »Pod dremeljnom, pod Pavlnom, pod lepim belim holmnom ...« In to se ponavlja v prijetno melodičnem zvonjenju. Cerkev na Planini stoji na lepem okroglem griču, posvečena je sv. Pavlu.

Janez Kavčič, Tonc iz Tabra, je pripovedoval, da je ob veliki povodnji jeseni leta 1926, ko je bil za Žirkom, voda v globinah tega griča strašno bučala. Verjetno izhaja od takih hudih nalivov in dolgotrajnega deževja, da narasla voda v globinah Žirka buči in je slišati in čutiti, kot da Lintvern tolče z repom ob skale.

V osnovni šoli so nam otrokom pripovedovali, da stoji Trčkova hiša v Tabru na starih temeljih nekdanje utrdbe, ki je bila zgrajena za obrambo proti Turkom. Pripovedovali so nam tudi, da je nekoč na vrhu Žirka stal mlin na veter. In da so Žiri trikrat pogorele, da so tedaj zgoreli v farovžu vsi pisni viri.

Učitelji so nam tudi pripovedovali, da je bila prva učilnica s poukom v Boštjanovi hiši²⁰ nasproti Lengerja v Starih Žireh.

Nekdanja mežnija stoji še danes. To je pritlehna zgradba, tam za Špicarjem, ki jo je Špicar kupil ob razprodaji nekdanje župnijske imovine. V njej je imel nekaj let ledenico za potrebe svoje gostilne. Zadnji mežnar, ki je bival v tej hiši, se je pisal Jankovič, po rodu iz Vipavske doline. Zadnji mežnarji v stari cerkvi pa so bili Solettijevi, živeli so v hiši, ki se ji danes po domače reče pri Petelinu pod Žirkom.

Pri Štefanu (Žiri 13), okoli leta 1925. Na peči desno (s klobukom na glavi) sedi Franc Krašna, po domače Mare, glavni junak teh moževanj. Od klekljarij je druga z desne Makslova Jehana (Marija Naglič, roj. Gantar, Budnarjeva), žena Maksa in mama Petra Nagliča. (Natančnejša razlaga fotografije v Knjigi hiš na Žirovskem, 2010, stran 411.) / Foto: Štefan Mlakar

20 V Status animarum župnije Žiri sta pri hiši Žiri 48 vpisana še lastnika pred Boštjanom Nagličem in to sta bila žirovski mežnar in učitelj Valentin Albreht (1806–1880) ter njegova žena Helena Mlinar (1815–1888). Njuna hči Katarina se je poročila s Tomažem Nagličem (Žiri 53, Tine), njuna hči Urša (vnukinja učitelja Valentina Albrehta) pa je bila žena Boštjana Nagliča. Ta se je k hiši priženil, Urša pa je bila njegova sestrična.

O stari žirovski cerkvi, župniji in duhovnikih

Velikonočna procesija z vstajenjem se je v 19. stoletju v Žireh praznovala na velikonočno jutro s pričetkom ob 4. uri zjutraj. Ljudi je k vstajenju zbudilo že po 3. uri pokanje 15 možnarjev, ki so bili nastavljeni na poti nad cerkvijo, ki pelje za Žirk. Fantje so na tej poti zakurili ogenj, v njem so segreli železni drog s špico, da je žarel, in tako v zaporedju z utrinkom žareče špice v prašnico aktivirali /užgali/ vseh 15 možnarjev. Zatem so pričeli zvoniti v farni cerkvi zvonovi, fantje so *pejnkali* (klenkali) in tako farane vabili k velikonočnemu vstajenju.

Do leta 1911 so bile Stare Žiri središče vsega krajevnega dogajanja. Tu je pod Žirkom stala stara župnijska cerkev s pokopališčem. Na Dobračevo so prenesli pokopališče že leta 1889. Spominjam se, ko so na dan Vseh svetih (1. novembra) na starem pokopališču še prižigali sveče na grobovih svojih rajnih. Leta 1927 pa je tedanji župnik Josip Logar staro cerkev prodal s pokopališčem vred inženirju Pelhanu, ta pa je cerkev podrl, pokopališče poravnal in tu postavil parno žago. Ko se je leta 1929 ali 1930 nekje v Dalmaciji z motorjem smrtno ponesrečil, so Žirovci rekli, da ga je zadela božja kazen, ker je podrl cerkev in poravnal večstoletno pokopališče. Tudi z Vrsnika so pokopavali mrtve na tem starem pokopališču.

Ker je postala stara cerkev premajhna glede na rastoče število ljudi iz stoletja v stoletje, se je tedanji župnik Josip Vidmar že pred koncem 19. stoletja odločil za gradnjo nove cerkve. Da bi dobil potrebno dovoljenje od škofije, je naprosil Matajcovega Lovreta iz Račeve, ki je bil tesar, da je šel na *velb* (strop) cerkve in je tolkel s težkim kladivom po velbu, da so nastale razpoke. Nato je župnik z Dunaja povabil strokovno komisijo, da je ugotovila nevarnost za ljudi in tako so potem dobili dovoljenje škofije za gradnjo nove cerkve. Bogoslužje so nazadnje prenesli na Dobračevo. Poleg dejstva, da je cerkev postala premajhna, je ob večjem deževju vanjo prihajala voda, tako da se je moral duhovnik z ministranti premakniti čisto pred oltar. Navedeni podatki so majhen povzetek mnogih pripovedovanj in pričevanj mojega očeta Maksa in matere Ivane. Je pa še mnogo zanimivih stvari okrog teh dogodkov.

Po pripovedi mojega očeta Maksa, rojenega 1869 v Žireh, se je dobro videlo, da je bila cerkev trikrat dozidana. Najprej je stal glavni oltar proti Žirovskemu vrhu. Takrat je bil farni patron še sv. Andrej. Potem je bil dozidan zvonik. Zvonovi v tem zvoniku so nosili letnico 1777, končali pa so na travniku pri Linzu, pretopljeni v topove za avstrijsko vojsko. Nazadnje je bila cerkev dozidana tako, da je bil prezbiterij obrnjen proti Goropekam, kar se iz ostankov vidi še danes.

Ko so v letu 1927 podirali staro cerkev in pripravljali *plac* za žago, so imeli velike težave, ker je bilo zidovje zelo trdno grajeno. Ko so ga podirali, so pripovedovali, da se je skala v zidu rajši zdrobila, kot bi malta popustila. Zvonik jim je delal prave preglavice, je pripovedoval moj oče. Polovico zvonika so spodkopali, meneč, da bo, ko ga zminirajo, padel v hrib. Zgodilo pa se je ravno nasprotno, podrl se je na cerkev, na ladjo. Tako so imeli velike težave z ogromno količino materiala, ki ga je bilo treba odstraniti, da so prišli do prostora, kjer je stala parna lokomotiva. Moj oče si je šel podiranje zvonika ogledat v Žirk; stal je na poti, ki pelje za Žirk, in je podiranje zvonika dobro videl. Povedal nam je: »Ko se je podrl in padel na nebo cerkve, ko je vse bobnelo in se kadilo, so mi prišle solze v oči, kaj delajo s tem božjim hramom, v katerem sem prejel vse svete zakramente, zdaj pa doživlja tako

hudo usodo in oskrunjenje. Tudi v meni se je nekaj podiralo, ko se je podiral ta sveti prostor, v katerem so naši predniki več stoletij dobivali moč in uteho, da so lahko preživeli in ustvarjali ob težavah, ki jih je prinašala narava in časi, v katerih je teklo njihovo življenje.«

Zanimiva je pomisel nekaterih Žirovcev za nekdanjega župnika gospoda Josipa Logarja: »Če daš Logarju zlatnik, bo ratal iz njega drek, če pa ga daš Muhovcovemu Jožetu, bo iz dreka ratal zlatnik.« Gospod Logar je bil zelo visoko študiran duhovnik ter izjemen govornik. Ljudje pa so rekli, da mož ni imel srečne roke v poslih, v katere se je podajal. Ko je proti koncu svojega službovanja v začetku 30. let 20. stoletja kupil na kredit štiri nove zvonove, so Mačkovi šuštarji rekli, ko so peli, da se glasijo takole: *vse na puf, vse na puf*.

In še o kaplanu Benedičiču iz 19. stoletja. Ker mu kmetje niso pripeljali drv za *biro*,²¹ ki so mu jo bili dolžni, je neke nedelje s prižnice prebral le najnujnejše, potem pa jih nagovoril: *Zima prikima, ptičke spodi, kaplana že zebe, polena pa ni. In konc.* Že v tistem tednu so mu kmetje pripeljali dovolj drv, je pripovedoval moj oče, ki je bil takrat pri maši.

Žirovci in drugi / O medkrajevnih odnošajih

Mesto Idrija je bilo v prejšnjih stoletjih pomembno prodajno in nabavno središče za svojo bližnjo kmečko okolico; v mestu so lahko okoliški kmetje prodali *putr*, mleko, jajca in druge kmečke pridelke. V Idriji pa se je lahko kupil kruh, ki ga je v tedanjih časih po okoliških krajih zelo manjkalo. Tako so se rodili verzi:

Brencetovi (Žiri 8 in 9), okoli leta 1924. Sedita Katarina (roj. Naglič, sestra Maksa in Jerneja) in njen mož Gašper Gregorač, Brence, eden od moževalcev. (Natančnejša razlaga fotografije v Knjigi hiš na Žirovskem, 2010, stran 408.)

²¹ SSKJ: bera, nekdanja dajatev učiteljem in cerkvenim ljudem. Več v: Marija Stanonik, O nabiralništvu na Žirovskem, ŽO, št. 17, str. 69–70.

Jakob Strlič (Žiri 11), eden od moževalcev v tem pisanju. (Natančnejša razlaga fotografije v Knjigi hiš na Žirovskem, 2010, stran 410.)

*Preljuba je ledinska fara,
pod cesarjem nima para,
hajdi s pine u Idrje,
nazaj pa hlebec frimaje.*²²

Pina /*pine*/ je bila lesena posoda s pokrovom, v njej so s *prtovncami* na hrbtih nosili v Idrijo mleko, nazaj pa kruh.

Ko je okrog leta 1880 obiskal Idrijo cesar Franc Jožef I.,²³ je posestnik in podobar Matevž Dežela iz Žirovskih Krnic,²⁴ ki je bil ta čas na obisku v Idriji – v gostilni v Nebesih – dejal med pivci: *Naš cesar je fejš mož, sam prov nima, ka sitga tiče futra.* Za to izjavo proti cesarju ga je nekdo zatožil in je bil klican na sodišče v Idrijo. Sodnik ga vpraša, če je res on to izjavil v gostilni v Nebesih. Rekel je, da je res. Sodnik ga opozori: Pa vi veste, gospod Dežela, da ste govorili proti cesarski visokosti in je to kaznivo. Dežela mu odgovori: Vem, a kar sem govoril, je resnica. Sodnik: Pa se zavedate, da ste za te vaše izjave lahko kaznovani. Dežela: Tudi to vem. Sodnik mu nato predlaga: Če Vi te svoje izjave prekličete, ne boste kaznovani in zaprti.

Dežela pa mu trdo odgovori: Tega pa ne bom preklical, ko je vendar res, da naš cesar *sam site tiče futra*. Za to je bil Matevž Dežela rajši obsojen na pol leta zavora in dejansko zaprt, kot da bi preklical resnico razmer tedanjega časa. Iz opisanega primera se vidi, kako je naš podeželski človek ocenjeval tedanje družbene razmere, kako se je boril za enakost in pravice, hotel za vsako ceno ostati mož beseda in se ne upogniti pred krivicami.

Zbadljivka o mehkužni Idrijčanki okoli leta 1880: *Lub muj, krap ure, muke ni, otroče veka, muž je na šehtu, pr svetn Antun h maš zvani, kej mi je za strt?!*

Iz istega obdobja iz Idrije. Pri hiši zmanjka *cukra*. Ponj pošljejo sina Korleta. Da ne bi pozabil, ta med potjo do trgovine nenehno ponavlja: eno kilo cukra, eno kilo cukra, eno kilo cukra ... Ko pride v trgovino, ga prodajalka vpraša: Korle, kaj bi? Prosim, eno kilo popra. Trgovka ga opozori in vpraša: *Korle, a na ba tu preveč?* Korle se zamisli in reče prodajalki: *Oh, vosu, prosn, ana kila cukra.*

Pa še ena zbadljivka iz Idrije: Idrijčan se sreča na ozki viseči brvi s *Tamincam* in mu reče: *Jest se Tamincu na maknem.* Taminc pa mu odgovori: *Jest pa vidna!* in skoči v Idrijco ...

Žirovske zbadljivke iz 19. stoletja. Če je kdo hotel užaliti Žirovca (iz starega dela Žirov), ga je zbodel, da smo *ta provi za bakom* /prvi za bikom/.

Zbadljivka za Novovaščane: *Corn in Krek gresta za žabam u tek, Corn je prepadi, Krek je ustrelji.*

Zbadljivka za Poljance: *Lisica le laj, sej sn na kozl.*

Tako pa zvoni pri sv. Urbanu nad Todražem, da bi pomirilo nevihto poleti: *Variv jejdo, variv jejdo.* Ko ni nič zaleglo, so potem peli zvonovi: *Tete plejntaj, tete šmejntaj.*

²² *Frimaje* naj bi pomenilo nosijo.

²³ Cesar Franc Jožef I. ni nikoli obiskal Idrije, to mi je potrdil tudi zgodovinar Darko Viler, kustos Mestnega muzeja Idrija. To seveda ne pomeni, da krniški rojak ni mogel v samih Nebesih govoriti čez cesarja in zaradi tega odgovarjati pred zemeljskim sodiščem.

²⁴ Žirovske Krnice so se tako imenovali do 1918, ko so sodile v občino Žiri, od katere jih je odrezala rapalska meja. Danes se to naselje imenuje Ledinske Krnice.

Iz krajev v žirovski sosesčini

Zahodno nad vasjo Ledine nad Idrijo se dviga hrib z imenom Gradišče. Po pripovedovanju starejših možakarjev je tako, da kadar se spomladi na tem hribu naredi listje, so v Vipavi že zrele češnje. To je pa baje šele okrog 1. maja.

V prejšnjem stoletju se je med Govejkom in Razpotjem zgodil velik rop. Ko so v Idrijo peljali v *kasi* (blagajni) denar v spremstvu dveh žandarjev, so roparji napadli voz in vzeli kaso z denarjem, ki je bil namenjen za plače idrijskih knapov. Rop je bil tako hitro izveden, da žandarja iz presenečenja nista ničesar utegnila ukrepati. Žandarja sta bila vsled nepazljivosti, da se je kraja lahko izvršila, obsojena in ustreljena.

Iz prejšnjega stoletja v Novi vasi. V skromni bajti je živel možakar v revščini, pa je zato rad od časa do časa kaj *paguzmov* (ukradel). Na žandarmerijo pride iz te vasi gospodar in prijavi, da mu je bil ukraden *boh špeha* (tj. cel velik kos špeha, kar ga ima prašič, in tak kos so posušili v dimu). Glede na to, da je bil ta revni možakar v soseski znan prav po tem, da rad kaj izmakne in takega so poznali tudi žandarji, se je po prijavi kraje patrola žandarjev napotila naravnost k njemu, da izvede hišno preiskavo. Možakarju se je zdelo, da ga bodo sigurno osumili, bil pa je zviti in se je na preiskavo pripravil. Boh špeha je zavil v cunje, ga položil v otroško zibel in dobro pokril. Ko je opazil, da se žandarji bližajo njegovi hiši, sede na stol poleg zibelke in jo ziblje ter na lahno poje: *tutaj, tutaj, tutaj* ... Ko žandarji stopijo v bajto, jih možakar opozori, naj ravnajo potihoma, da ne zbude otroka. Žandarji povejo, zakaj so prišli, možakar resen taji, da o zadevi ne ve ničesar, in jim pravi: »Pa pogledjte po vsej bajti, saj tak kos se ne da skriti.« Žandarji prekucnejo vso bajto, v zibel, kjer se je zibal špeh, pa ni nihče pogledal. Še na misel ni prišlo žandarjem, da jih je zviti možakar lepo prevaral.

Z Vrsnika, iz sredine 70. let 19. stoletja. Iz pripovedi moje stare matere po moji mami. »Tam pri nekem kmetu sem služila za deklo. V tistem času se je zgodil nenavaden dogodek, ki bi se skoraj končal s smrtjo. Sosed, kmet, je brez *prašanja* (dovoljenja) vozil čez zemljišče, ki je bilo last kmeta, kjer sem jaz služila. Ko ta sosed spet pripelje po prepovedani poti z voli in vozom, ga moj gospodar ustavi z opozorilom: *Al kej nagainjsk, al salamenjsk nagainjsk, tod na baš vazu!* Tu se vname prepir, z ostrimi, grobimi izrazi med sosedoma. Ko moj gospodar ugotovi, da sosed ne bo odnehal, se vleže pred vprego na pot in mu pove še enkrat: *Tod na baš vazu!* Jezen in predrzen sosed pa požene par volov z vozom naprej, kar čez soseda. K sreči ga živali niso pomečkale. Spor se je nadaljeval in zaključil na višjem sodišču v Ljubljani. Ker sem bila kot dekla prisotna dogodku, sem morala za pričo v Ljubljano in bila tedaj tam prvič in zadnjič. Peljali smo se s konjsko vprego.

Ko sem služila pri tem kmetu za deklo, se spominjam še, kako je šel mežnar mimo mojega okna vsako jutro še pred dnem z laterno v cerkev, da je ob prvem svitu zvonil svetemu jutru. In ob tem zvonjenju smo morali posli (hlapci in dekletke) vsako jutro vstati in spet se je pričel delavnik do trde noči, iz dneva v dan. Spominjam se, je pripovedovala stara mati, ko se je pripravljalo podnevi in ponoči k hudi uri (k nevihti) in je spet šel mežnar v cerkev in zvonil. Zvonit je šel, čeprav se je močno bliskalo in treskalo.²⁵ Ponoči je šel z laterno ob vsaki nevihti.«

Pa je bil tedaj kmet z Vrsnika (*Hkavč*), ki je ob mokrem poletju modroval: *Nabedn na vi, kej se prav u deži san sašit*. (Nobeden ne ve, kaj se pravi v dežju sušiti

²⁵ Vrsniška cerkev sv. Tomaža stoji na hribu med obema vasema, mežnar je imel torej kar dolgo pot do nje.

seno.) In še ena od istega kmeta, ko je po dolgi zimi že težko čakal pomladi. Za pomlad je verjel, da se je pričela, ko je prišla in se oglasila kukavica, in dejal: *Če nab zapiela paruga aprila* (malega travna), *muore trejtga, če ne trejtga, muore petga, če ne petga, muore desetga, al petnajstga pa muore!*

V Osojnici nad kmetom Urbanom so votline daleč notri pod Vrsnik, ki so jim včasih rekli Osojniški grad. Baje so se v teh votlinah skrivali že proti Turkom. Na tej kmetiji (*Pr Vrban*) so bili v stari Avstriji tudi dobri kovači. Če so ti kovači okovali voz, je zelo rad tekel. Tako je bilo v ljudskem reku v Žireh. *Akse* (osi) so izdelovali, jih skovali iz koncev rudniških svedrov iz Idrije. Bili so taki mojstri, da so izdelali tudi samokrese.

Nad cesto iz Žirov v Goropeke je predel, ki se mu pravi Pod grobom. Znano je, da je v prejšnjih stoletjih po naših krajih divjala kuga. Prizadela je tudi vas Goropeke, da je ostala živa baje le ena dekla. In ta dekla je vse umrle potem speljala v bližnji gozd in tam pokopala. Od tedaj se ta gozd imenuje Pod grobom. Dogodek omenja tudi Lenček v Slovenskem romarju.

Še pred 2. svetovno vojno, ko so vsako jutro iz Goropek ljudje hodili v adventu k raznim mašam, so si po poti svetili z baklami in laternami. Glede na to, da je bila še trda tema, pot (zdaj cesta) je vodila skozi gozd do Žirov, so bili zanimivi prizori, ko so te goreče bakle čarobno svetile v noč in se premikale, ko so jih nosili ljudje.

Zanimiv dogodek, ko so bile Žiri še vezane pod sodni okraj Idrija. Ker se kmet, stari Balčk iz Goropek, ni v celoti podrejal tedanjim cesarskim postavam, je bil kaznovan oziroma obsojen na zaporno kazen. Pa se tudi na poziv sodišča iz Idrije na prestajanje kazni ni odzval in so ga prišli aretirat žandarji na dom v Goropeke. Ko prideta žandarja v hišo, vprašata gospodinjo, če je gospodar doma. Gospodinja odgovori, da je, ju vljudno sprejme, povabi za mizo, prinese jima žganja in suhe domače klobase pa hleb kruha jima ponudi, naj malo pomalicata. Ona pa da gre poklicat gospodarja, ker je na njivi, da se preobleče in pripravi za pot. Žandarja malicata in ob dobrem žganju modrujeta, čas pa teče. Ko ga mine že precej, gospodarja pa od nikjer, opomnita gospodinjo, češ zdaj je pa že čas, da odrinemo. Gospodinja pa jima odvrne: »Oče bo že kmalu v Idriji. Naročil mi je, naj vama povem, da je šel rajši sam, ker če bi ga v *rajdah* pod Razpotjem prišla jeza, bi vaju zmetal v grapo, potem bi bil pa še več zaprt.« Tako jih je kmet prevaral, ker je bilo sramota, da bi ga gnala žandarja skozi naselja in bi bil vsem na očeh.

V prejšnjem stoletju so bile po premožnih kmetijah ohceti po cel teden. Tako je pripovedoval moj oče. Na takih ohceti so godli s *pleh musko Plašurnčerji* iz Govejka. Eden iz te *muske* je več let godel v cesarski bandi na Dunaju. Ko se je vrnil domov, je ustanovil svojo bando. Na takih ohceti so uganjali tudi razne norčije. Imeli so »hudičeve bukve«, dejali so jim »Kalamon«.²⁶ Iz teh bukev so brali in pripovedovali razne štorije. Veliko so se jih pa še sami izmislili. Ko so zašpilali, so še zapeli: *Ka banda zagrmí in buobn zabači, pom, pom, pom, pom, pom, pom, tana, tara, tata. Za nim pa bas in horn, pa paje tak sigurn ti dra, ti dra, la la, ti dra, ti dra, la la. Vmies pa klarinet se sliš zmed vsih trampet ta dram, ta dram, ta dram, ta dram, ta dram, ta dram.*

²⁶ Gre za Kolomonov žegen, na Slovenskem najbolj razširjeno vražarsko knjižico, eno od t. i. črnih bukev (zagovori in rotenja, navodila za klicanje duhov in iskanje zakladov, napotki za uporabo nekaterih rastlin: po Slovenskem etnološkem leksikonu), ljudske nabožne knjige, ki so bile močno razširjene med prebivalstvom. Op. T. S.

Na lovski veselici je bil tudi starejši *jagar*, ki je bil v društvu le ljubiteljsko in zaradi ponosa, da je lahko nosil puško. Ko so na tej veselici že malo popili in bili dobre volje, prisede k njemu prijatelj in ga vpraša po trofejah. Mimo pride še precej ogret fant iz te bratovščine, sliši pogovor in se ponorčuje: *Ti pa tak še nis družga ubeve kat litar vina, ka si biu u gastiln pejen*. Prizadeti pa ga jedko zavrne: *Kej baš ti nergov in me šimfal, ka še neč na vieš* in se mu posmehljivo namuzne.

V Idršku nad Žirovnico so za potrebe rudnika živega srebra v Idriji kmetje več stoletij kuhali apnenice. Bili so pravi strokovnjaki. Idrško žgano apno je po kvaliteti slovelo daleč naokrog. V Žirovnici pa so v 19. stoletju še kuhali oglje. Glede na to, da je v tej dolini večinoma bukov gozd, trga za drva pa ni bilo, so svojo surovino unovčevali tako, da so jo predelali v oglje.

Žito se je do začetka 20. stoletja večinoma mlatilo na roke. Redki so imeli že mlatilnice, ki jih je gonil *gepl*. Gepl je imel dolg lesen tram z *rinko*. Na ta tram je bila privezana volovska ali konjska vprega, ki jo je v krogu vodil hlapec ali dekla ali kakšen od otrok iz družine ali pa pastir. Tako so mlatili žito po teden dni ali še več. Kjer niso imeli geplna, so mlatilnico gonili (vrteli) štirje močni moški. Vrteti je bilo potrebno tako hitro, da je mlatilnica dobila potrebne obrate, ker je le tako žito dobro omlatila. Bil je rek, da če mašina ne zabuči, ne omlati dobro.

Iz takega dela sta se še pred 1. svetovno vojno z *Dolov* pozno zvečer preko Zakovka neke sobote vračala domov moj oče in *Mare* iz Uršnega konca. Ko sta v Ravnah zapuščala Jernačevo kmetijo in se pričela spuščati proti stezi *po Ogovncah*²⁷, zaskovika v krošnjah sova. Mare se ji oglasi *tevik, tevik hudič*. Ker je bila noč zelo

Žiri ob državni meji, razglednica, pred 2. svetovno vojno. V hišah ob današnji Logaški cesti (v desnem spodnjem kotu te slike) so živeli moževalci tega besedila. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

27 *Po Ogovncah* se reče stezi, ki je najkrajša pot iz Raven v Sovro, skozi gozd, v katerem so včasih kuhali oglje.

temna, nista mogla dobiti steze za navzdol po Ogovncah. »Iščeva, iščeva, steze pa nikjer. Sova pa se še vedno oglašča nad najinima glavama. Dolgo v noč tavava po znanem terenu in iščeva stezo, toda najti je nisva mogla. Usedevala se in čakava. Ko pa je pri Sv. Treh Kraljih zazvonilo sveto jutro, se pred nama pokaže steza ter greva proti domu skozi Brekovice. Sova naju še vedno spremlja. Večkrat se v krošnjah drevja nad nama oglašča. Ko sva že skoraj doma, pa pravi Mare: *Zdej je pa vandr nejnjk astal hudič!* Pa se takoj nad njima v Štefanovih *jabkah* spet oglasi *tevik, tevik tevik*, Mare pa reče mojemu očetu: *A vieš, Maks! kar mal graza me je, ka naj na spasti ta hudič!* Od tu sta se napotila vsak na svoj dom v vasi, sova pa se je še oglašala, dokler se ni popolnoma zdanilo.

Na vasi /v Žirovskih Krnicah/ je živela ženska, nezakonska mati Liparca. Ker je živela v revščini, se je nekega dne napotila v cerkev in pričela zvoniti. Mežnar leti v zvonik in jo vpraša, zakaj zvonijo, Liparca pa mu odgovori: »Ker je pravica umrla.« In se je razvedelo po vsem kraju, kako je Liparca zvonila, ko je umrla pravica.

Stara večerna molitev, ki jo je, ko je legla k počitku, molila stara mati mojega očeta v Dolah nad Idrijo:

*Buh in ta svet božji križ
k me nocoj dal položiš,
jutro ob pravem cajt gar zbudiš,
ko boje svet trije angeli pel,
k se boje veselil, k boje šli k maš:
Ajngl, ajngl, pejt ti namest mene,
ka se tri maše bero in pojo,
de taj in maj duš loži bo ...*

Ta molitev izvira še iz 70. in 80. let 18. stoletja.

Vaške starožitnosti z Žirovskega

Moja stara mati o gostačih in deklah. »Ko sem bila mlada, sem morala iti služiti za pastirico. Imela nisem ne čevljev ne prave obleke. Jeseni, ko je bila že slana, sem morala bosa gnati živino na pašo. Tako me je zeblo v noge, da sem prav težko čakala, ko se je kakšna žival usrala, pa sem šla stat v tisti topel drek, da sem si malo pogrela noge. Proti dežju sem imela posebno ogrinjalo iz tankih lesnih dolgih *oblovnc*, nabranih na *špago*, da sem bila s tem ogrnjena ter malo zavarovana proti dežju.

Ko pa sem se omožila s Tonetom, ki je bil gozdni delavec in hodil vsako leto vso sezono sekati les na Koroško, sem med letom ostala sama z otroki, ki so se vsako leto množili. Vse leto sem morala hoditi na dela h kmetu, ker smo v njegovi bajti gostovali. Z vsakdanjim delom pri njem čez celo leto sem zaslužila, da smo lahko stanovali v njegovi bajti. Zmanjkovalo mi je celo časa, da bi šla kupiti *turšco* (koruzo), da smo imeli moko za *župo*. Ker nisem imela denarja, sem hodila kupovat v trgovino *na puf* in dobro ime, saj me je trgovec poznal, da bom siguren plačnik, ko se mož Tone na zimo z zaslužkom vrne domov. Pod jesen, ko so dozorele že hruške in *češpe*, so si otroci tešili lakoto s sadjem.« Ob vsem tem stanju in trpljenju gostačev

je še dejala: *Ciev liet gaspadarju garaš in dielaš z nim, kat da bi ga nasu u kuoš, če bi pa jesen kaš z nim sam trd dal pastavu, baš muogu brž stran z bajte, pa kam?* Iz teh kratkih misli se vidi vsa tragičnost življenja takratnih gостаčev.

Vsako jesen, še pred 2. svetovno vojno, so bila zelo znana in zanimiva opravila *majenje* (ličkanje) koruze ter *metje* prosa. Pri teh opravilih so se pri kmetih zvečer zbrali fantje in dekleta z vasi, marsikje še iz sosednjih vasi. Ko se je že precej koruze omajilo, je gospodar pokazal, kje se bo spravljalo in obešalo. Nekaj fantov je zvezano koruzo nosilo, nekaj pa jo je obešalo. Med delom je bilo polno smeha, igrivih prispodob, petja in zabave. Dekleta so se trudila, katera bo dobila več rdečih *keržov* /storžev/, ker tista, ki jih bo imela več, se bo drugo leto prej in sigurno omožila. Prav tako veselo in zabavno je bilo tudi ob metju prosa. Med delom se je točil sladek mošt in postregli so s svežim doma pečenim kruhom. Ponekod pa se je ob koncu počistilo skedenj in še zaplesalo ob pijači in bobih (krofih) ali ocvirkovci. Lepi običaji in spomini, ki so polnili življenje mladih in krepili povezanost in družabnost, čeprav v skopih časih.

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja se je po Žirovskem še veliko klekljalo. Zaposlitev ni bilo, dela in zaslužka je manjkalo. Bila je od 1930 do 1936 prava gospodarska kriza. To so bili težki časi. Majhen zaslužek je v tem času nudilo čipkarstvo. Klekljalo se je pri vsaki hiši. V mnogih primerih tudi otroci in moški. V jesenskih in zimskih večerih je bilo v navadi, da so se klekljarice iz vasi zbrale en večer pri eni hiši, drug večer pa pri sosedu in tako naprej. Klekljalo se je zmeraj pozno v noč. Najmanj do polnoči ali do ene ponoči. Zjutraj pa se je že spet pričelo ob osmih. Med klekljanjem se je prepevalo narodne in nabožne pesmi. Klekljaricam so prišli delat družbo fantje iz vasi, pa tudi iz sosednjih vasi.

Pogled na vasi v žirovski kotlini pred 2. svetovno vojno: v ospredju Dobračeva, nad njo Stara vas in del Žirov, levo Nova vas in nad njo Goropeški grič. / Razglednica iz fototeke Muzejskega društva Žiri

V predpuštnem času se je tudi zaplesalo. Ta navada je bila znana bolj v hribovskih vaseh, kjer je bilo doma žganje. Del večera so dekleta klekljala, potem pa so *povštre* pospravila in pokrila. V hiši, kjer se je klekljalo, so napravili prostor, harmonikar je potegnil svoj meh in pričelo se je rajanje. Tak ples se je imenoval *bal* in se je raztegnil še pozno v noč. Kljub tedanjim slabim življenjskim razmeram ljudem ni manjkalo življenjske vedrine. Družabnost je bila na visoki stopnji, kar je še posebno mladim vlivalo življenjski optimizem. Ta zapis je le skromen utrinek iz tedanjega časa.

Učiteljica, gospodična Ana Menard, nam je v tretjem razredu osnovne šole v Žireh pripovedovala, da je bilo v Žirovski dolini nekoč jezero, da se je župnik iz Javorij v Poljanski dolini vozil s čolnom maševat v Hlevni Vrh pod Sv. Tremi Kralji.

Ko še ni bilo ceste iz Žirov proti Fužinam in Trebiji, je bila iz Poljanske doline preko Žirovskega vrha tovarna in pozneje kolovozna pot. Ta je peljala z vrha Žirovskega vrha mimo kmeta Javornika, se spuščala v dolino Rakulka in mimo Dobračeve v Staro vas, mimo Žirov v Brekovic, naprej v Podklanec in po dolini Črne, kjer je zavila levo navzgor proti Zavrnatcu in naprej na Veharše, Godovič, Črni Vrh, čez Col v Vipavsko dolino in čez Kras v Trst. Od tedaj se je pri Javorniku v Žirovskemu Vrhu reklo med starejšimi ljudmi *pr Javrnk na cist* /pri Javorniku na cesti/.

Še ni tako dolgo, ko so po kmetih hodili obrtniki delat na dom, zlasti šivilje in krojači, kovači, kolarji, čevljarji (*šuštariji*), mizarji itd. Reklo se je, da hodijo *v štero*. Največ dela so imeli, kadar se je pri hiši možila katera od hčera ali ko so pričakovali ta mlado. Kolarji so delali nove vozove in popravljali stare, enako kovači in tisti, ki so delali sode, škafe, golide, posodo za merjenje žita (*mernk, polovnak, četrtnc* /mernik, polovnjak, četrtnica/). Mernik je vseboval približno 30 kg pšenice ob normalni letini. Tak obrtnik je bil pri hiši (v šteri) po celih 14 dni ali še več, dokler ni dokončal naročila.

Posebej velja pri teh mojstrih omeniti *Tamincovga šuštarja* iz Račeve. Ta je delal čevlje po naročilu. Sam je napravil kopito, zgornje dele (*obrtale*) in potem izdelal čevlje. Zanimiva je bila njegova govorica, ko je iskal delo. *A nucaš kejšne čivlčke? Jest ti jih nardim karšne ka češ, ka češ špičeste, ka češ tumpaste* – in je to pokazal s prsti desne roke. *Pa tud kejšn škafc al pa galida ti nardim z nakruojenih duog, s smrikovga lesa, s smrike, ka je rasla za grapa, pred suonc.*

Zanimiva je tudi ocena *tastarga Žvrlina* s Sela, očeta Tomaža Šorlija. Ko so na kakšni kmetiji ali domačiji slabo gospodarili, pa so gospodarjenje počasi le izboljšali, je rekel: *Tistu je nikaj uriedn, kadar se človk sam zbadi!*

Načitan možakar mi ob nekem pogovoru pove naslednjo misel: »Veš, zakaj so nekateri prevzetni?« Rekel sem mu, da ne vem. Pa mi pojasni: »Veš, prevzetni so zato, da za njo skrijejo svojo duševno (osebno) revščino.«

Uspavanka, ki jo je pela moja mama, ko je nas pestovala:

1. Suk – suk, suk, suk, suk, baba ima bel klobuk, dec pa ima kapo, pa plešeta v grapo.
2. Cigu, migu, bel Boštjan, krave pasu dopoldan, Breza zgubu, Mavre ni, sir bi jedu, kruha ni!

Moja babica, očetova mati, pa nam je pela:

*Včasih pomlad je lušno blo,
so ptički peli prav lepo,
so rožce cvetele po rožnem polj,
vse je zeleno okol.*

Zanimiv dogodek že po 2. svetovni vojni v Žireh. Starejši reven možakar prinese k čevljarju Jakobu v popravilo precej ponošene čevlje. Ko stopi v delavnico, ga vljudno nagovori z Dober dan in ga prosi: Jakob, bi mi ti popravil te moje čevlje. Prinesel sem ti še ta *priktašn* (stara usnata denarnica), da boš imel za flike. *Vieš, te živle bam pal jemu še za u ziemle*. Mojster Jakob vzame čevlje v roke, jih z očali ogleduje in včasih spod očal pogleda še možakarja Korlna, ki ga prosi za popravilo. Obrača tiste ponošene čevlje v rokah, nazadnje pa reče: *Vieš, Karl, kar damu jih nes, za u ziemle sa že take dast dobre*. Ta dogodek je brž prišel na vaški glas.

Bajtar Mare (Franc Krašna)

Na take jesenske in zimske večere je v naši vasi skoraj vsak večer prišel na vasovanje bajtar Mare. Z ženo sta živela v majhni, skromni bajti,²⁸ kriti še s slamo. Ker je bil težak invalid iz 1. svetovne vojne, si nista mogla ustvariti družine. A kljub temu možakarju ni manjkalo življenjskega optimizma. Ko je *pavrdjal* svoji dve govedi, je odšel skoraj vsak večer vasovat v sosjesko na vasi. Ker smo vedeli, da rad pove, kako je bilo v vojski in na fronti v Galiciji, se je napeljal pogovor v to smer. *Vedruh še na vieste, kej je živlejne, kej je vajna, kak je bl na fruont. Ka sma bl u švarnlinij,²⁹ u šicgrabnah,³⁰ u daži, ka je bl vade nuotr u grabnah da kalina. Menaže nam zarad ajngrifa³¹ Rusov nisa magl prpelat. Rusi sa naredl tak prtisk, de sma muogl medruh curikat. Ka sma se ankat ustavl, tam u an vas, pa mene pakliče oberlajtnant,³² ka je viedu, de sn jest tud mesar, in mi prav, ti Mare, in da mi še anga sovdata, pa pejta h tem kmietu in uzemita anga vola, pa ga pabita, de bama imel menaže. In hudeč, vieš Maks, s tem savdatom grieva kie, jest brž zletim še na štala, a vieš, brž sn tam duobu za an klabuk jajc. Pal grieva pa u štala, aštrekava anga velizga baka, ga ženeva kie pad an jabk, ga pategneva gar, de ga bam ubev. V tistn cajt pa spet nardeje Rusi na nas angrif, ka sa ugatoul, de imama medrujh rast.³³ Vieš, prleti granata glih kie u tist jabk, ka je visu bak. Še sam rep sn vidu, kak ga je vrgl u left, ka je baka raznesl ...* Maretu in kamaradu seveda ni bilo nič. In takih zanimivih pripovedovanj je bilo ob tistih večerih še mnogo, popestrili in krajšali so čas in prisotne zabavali.

Pa še pripoved Mareta, kako je bilo, ko je v župnišču služil za hlapca. *Vieš, Maks, tam sn se jemu dabr. Dila sn jemu dast, za jist pa tud. Ankat mi pa župnik Vidmar narači, nej prpraun kalesu, de ga bam peleu na Dabračeva, ka ba jemu tam maše. Jest kalesu prpraun, naštimam kojne in pavim gaspadarju, de sn prpravljen za puot. Gaspud župnik prideje. Ka je biu že prletn pa trd, sn mu še pamagau, de je magu zlizt gar na kalesu, pal pa paženem. Vieš, takat še ni bla ciesta tak zrihtana in gladka kat je zdej. Vieš, pa ciest je bl pouhn lukn pa jam, de je kalesu kar adskakvau, ka sn fjakau pred Dabračeu. Ankat pa pagledam nazaj, gar pr Pretipovš, dieca pa nakir!*

28 Stala je na kraju, kjer je zdaj hiša Martine Štefanove.

29 *Švarnlinija*: gotovo Schwarmlinie (mogoče so rekli tudi Schwärmlinie, ampak danes to ne bi bilo običajno); v leksikonih piše, da je to isto kot Schützenlinie, strelska vrsta. Torej razporeditev v prečni vrsti, po širini. Besedna družina: Schwarm, glagol schwärmen; gl. tudi ausschwärmen. Opombo pripravil moj prijatelj Zvonko Škofič, prevajalec v Celovcu.

30 V strelskih jarkih (Schießgraben).

31 Nemško *der Angriff*, napad.

32 Nemško *der Oberleutnant*, nadporočnik.

33 Nemško *die Rast*, počitek.

Ka je tuok rupal, sn ga nejnk astresu. Jest brž kojne s kalesnom abrnem in zafjakam nazaj pa dieca in ga dabim tam nejnk pr Lomari, ka se je atresau in atiepau blat az sukne. Spet sn mu pamagau zlizt gar nazaj u kalesu, pal pa pagnau, de nisva prevč zamudla za h maš. Vieš, tak se je tu zguodl. Gaspud še nisa bl prevč jez n name. Sa mi pa djal, nej drugaj bel pačas furam, ka je slaba ciesta ...

In iz teh jesenskih in zimskih večerov še ena zanimiva pripoved našega vasovalca Mareta. *Vieš, Maks, ka sn jest biu had rajnen pr Pšemis, ³⁴ sa me sanitejci pabral in pelal tam s fronte u an krankhaus. ³⁵ Ka sn se že mal apamuogu, sa nas pal vse prešibal na vagone in adpelal pret Dunaju. Ka sa nas prpelal u Vinernojštat, ³⁶ nas tam ausvagoniraje ³⁷ in prelažie na trajnarske ³⁸ vazave. Tam na tem štacjon sa nas prčakale deklieta in babe s peškuti in čajem. Vieš, ka prideje kie h men, sej sa me use poznale, mi tišale in panujale ruoke in vpile 'Zdravo, Mare! Živjo, Mare!' Vieš, tak je bl takat.*

Ne glede na njegovo težko invalidsko stanje – imel je v vojni prestreljen komolec desne roke, ki je bila negibna, prestreljen je bil tudi skozi moda, da si ni mogel ustvariti družine – je bil vseeno poln humorja ter življenjskega optimizma. Čeprav je živel z ženo v skromni bajti ter z eno kravo in brez zemlje, ga nikdar nisem videl potrtega in slabe volje. Bil je priučen mesar. V jesenskem in zimskem času je tu okoli klal prašiče po kmetijah in bajtarjem. Včasih tudi kje kakšnega bika in teleta in si s tem zaslužkom boljšal težke gmotne razmere.

Naslednji primer pokaže Mareta v pravi humorni podobi. Bilo je leta 1928, ko ga moj oče zaprosi za klanje prašiča. Domenila sta se za 7. decembra ob 8. uri zjutraj. Oče pripravi vse potrebno opremo, da ne bo ovir za pričetek hišnega praznika, ko pride *klavc*. Tudi sosede naprosi, da bodo prašiča pomagali spraviti na stol in držati v času klanja. Toda Mare napravi čisto po svoje zanimivo senzacijo. Namesto da bi prišel ob osmih, kot je bilo dogovorjeno, prideta s sosedom Tonetom že ob 5. uri zjutraj, ko je bila še trda tema. Pri nas smo seveda še vsi trdno spali. V navadi je bilo, da smo zvečer glavna vežna vrata zaklepali. Ker so bila vrata zaklenjena, pričneta prišleka s kljuko vrat robantiti in klicati očeta. *Maks, ustan! Kej hudiče, a še ležiš?* Oče in mati hitro vstaneta, se oblečeta, oče hiti odklenit in odpret vežna vrata. Vsi se smejejo, ker jih je vrgel iz postelje. Preden se pripravijo na klanje, jim oče ponudi kozarček domačega žganja. Ko to pijejo, vmes pripoveduje Mare: *As hudeč, ti ležiš, jest sn pa dans zaklov in abdielov že sedn prešičev, štir u Sour pr Abraht pa tri pr Plesk, čeprou je šele piet zutrej.* Da je ublažil morebitno nejevoljo in napetost staršev, ker je spremenil uro svojim nameram, je z debelim humorjem pripovedoval, kaj vse je tisto jutro že naredil, in usmeril pogovor tako, da so se vsi smejali, ker so vedeli, da je to nemogoče, da preprosto ni res. Tak je bil naš Mare.

Ob nekem zimskem večeru, ko je bil pri nas na vasovanju, je Mare povedal očetu, kar mu je pripovedoval *kamarat*, s katerim sta bila skupaj v bolnici. *Jest sn biu pr infanteriji, ³⁹ uon je biu pa pr arteleriji. Pa mi prpoveduje: 'Ti na vieš, kuk je bl ana zima sniega u Karpatih. Ka sa Rusi na nas nariedl angrif, sma medruh muogl curikat. Pa pridema notr zad. Oberlojtnant nam da rast, jest, ka sn jemu kojne, vidn tam bliz an križ, ga ženem kie in za križ prviežem. U tistn cajt sa Rusi zamerkal, ki sma se*

³⁴ Przemyśl, izgovarja se *Pšemis*, danes mesto na Poljskem, v začetku 1. svetovne vojne prizorišče velikih in hudih bojev za tretjo največjo utrdbo v Evropi, ki jo je tu, v takratni Galiciji, zgradila in branila vojska Avstro-Ogrske.

³⁵ Nemško *das Krankenhaus*, bolnišnica.

³⁶ Wiener Neustadt, Dunajsko Novo mesto, mesto južno od Dunaja.

³⁷ Ausvagonirati, spraviti iz vagonov.

³⁸ Nemško *Trainwagen*, trenski voz, pratežen (SSKJ).

³⁹ Nemško *die Infanterie*, pehota.

medrujh stacioniral, pa spet na nas narde angrif. Medrujh se od tle brž umaknema deleč nazaj. Vieš, spamlad, ka sma medrujh forikal,⁴⁰ sma šl pa tam mim. A vieš, ki je visu muoj kuojn? Na križu, na vrh turma je abvisu, pal ka je snieg odkapnu. Jest kuojne takat nisl utiegnu adviezat, ka sma tuok hit zbežal. Tuok je bl tam snega ...

Pa še nek drugi dogodek, ki ga je Mare pripovedoval očetu, naj povzamem. Vieš, Maksl, u Rusij pade agramn snega. Tam so ries debiele zime. Taku mi je pravu an muoj kamarad, ka je biu pr kanonah. Tam so tud tuok velike mlakuže, de nisma magl s kanoni naprej. Pa pade kamanda. Pejte tam u meje, pa nasiekajte smriekovih hlodov, de jih bama palužl pa mlakuž, de bama magl naprej. Vieš, mi grema kie u meje. Odkidama sneig akul smriek in jih požagama. Te smrieke sa dajale kar pa 8 žagavcov. Vieš, pa tud od tuod sa nas Rusi pregnal. Ka sa nas napadl, sma mugl bejžet. Vieš, pamlad, ka sa pa naš napadl, sma pršl spet tam skujz. A vieš, ka je snieg skapnu, sn šele vidu, kuok ga je bl. Še štori sa jemel po štir žagovce. Tuk sniega tam pade. Take debiele zime sa tam, de baš viedu.

Ob rapalski meji

V letu ob koncu 1. svetovne vojne (1918) so Italijani prišli skoraj v Žiri. Tako je nastala v Osojnici nova državna meja med Kraljevino SHS in Italijo. Ta nova delitev Slovenije je po razpadu avstro-ogrške monarhije tudi v naših krajih močno zarezala

Žiri pred 1925, ko sta stali še obe cerkvi. V ospredju levo mogočna Nagličevina: dva hleva, kozolec in hiša. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

40 Nemško *vorrückten*, napredovati, prodirati.

v ustaljeni način življenja. Nekatere kmetije je meja razdelila, da so imeli nekateri tukajšnji kmetje in posestniki zemljišče odtlej v Italiji oziroma v obeh državah. Nekateri kmetje iz sosednjih vasi, ki jih je nova meja odtrgala, pa v Jugoslaviji. Pričele so se težave pri spravilu sena in drugih pridelkov iz Italije, ker so zahtevali Italijani, da se ves promet odvija preko določenih mejnih prehodov. Glede na to, da v večini primerov za kmete v obeh smereh to ni bilo prikladno, so bili ostri zapleti in kršitve, ki so se končevali z nekaj dni zapora v Idriji.

Prišel se je močno razvijati tudi kontrabant v obeh smereh. Sol, karbid, živo srebro, konji, goveja živina, riž, tobak, prava kava, suhe gobe, čevlji, barantanje z lirami in dinarji, okoli leta 1941 pa še z nemškimi markami. To so bili artikli, zanimivi za tihotapljenje. Če je šlo po sreči, pa tudi za hiter zaslužek. To pa je bilo mamljivo in kontrabantarjev ni manjkalo, čeprav je bilo veliko tveganja. Nekateri so imeli mejne stražnike podkupljene, da so varno tihotapili. Bili pa so primeri, ko so prišli navzkriž z mejnimi organi in se je končalo v zaporih, nekaj pa celo s smrtjo na meji. Takšno stanje je v Žireh oziroma ob državni meji trajalo vse do razpada Kraljevine Italije, tj. do 8. septembra 1943. Poleg kontrabanta so bile razpredene še vohunske linije, ki so se nekatere končale s strogim zaporom, druge pa s konfinacijo v Italiji. Koliko je bilo s strani Italijanov nacionalnih *šikan* nad našim slovenskim življenjem po nekdanjih žirovskih vaseh, ki so prišle pod Italijo! Ko se je po letu 1945 oziroma 1947 državna meja od tod dokončno poslovila, se je med sosednjimi vasmii in kraji spet pričelo razvijati normalno življenje.

Po vojni so v letih med 1918 in 1920 Italijani v Osojnici kar trikrat prestavljali mejo. Najprej je bila pri Brencetovih njivah v Osojnici (zdaj nasproti Čeferina), drugič je bila v Leteh, kjer se še zdaj v gozdu dobi bodeča žica iz te razmejitve. Tretjič, kjer je obstala, pa je bila ob potoku Letnik, kjer je razmejitev še zdaj vidna, kjer stoji ob cesti tudi velik betonski mejnik.⁴¹

Ker je takoj po 1. svetovni vojni v Žireh manjkalo soli, so na *šverc* hodili ponjo v Govejk, Srnak ali v Ledine. Tako se je Luka s sinom napotil ponjo v Srnak. Vračala sta se s težkim nahrbtnikom po stezi v Leteh. Pa ju zaloti italijanska patrila in zaustavi: *Stai fermo!*⁴² Oče Luka se ustavi, sin pa se s težkim nahrbtnikom spusti v beg po drči v grapo Letnika in tako ubeži. Očeta Luka aretirajo in odženejo v Ledine na komando in zaslišanje. Zaprejo ga v hišni pripor, po domače *Pr Lavr*. Tam je moral cepiti drva. Medtem ko oče Luka cepi drva za karabinjerje, se iz Idrije vrne domov gospodar *Lavr*. Pa vidi, da ima pri hiši poznanega *kamarata*. Ker gospodar ni vedel, kaj se je ta čas dogajalo, ga vpraša: *Luka, kej pa ti tle dielaš?* Oče Luka pa mu odgovori: *Pr Lavare drava cepare*. Ker se je gospodar *Lavr* dobro razumel z Italijani, je dosegel, da so po nekaj dneh očeta Luka izpustili, sin pa je sol z nahrbtnikom Italijanom srečno unesel.

Zanimiv dogodek s sredine 30. let 20. stoletja, zgodil se je v eni tukajšnjih gostiln. Ko sta okrog prvega v mesecu graničarja iz ene od karavl dvignila plače za svojo skupino, sta se domov grede ustavila še malo v sosednji gostilni. Naročita in dobila *rakije*, zatem naročita še vina. Ko ju je pijača nekoliko ogrela, prav kmalu zapojeta eno svojo: *Niko nema toga, kao Srbija, uh*. In ta rek ponavljajoče pojeta. Ta čas je v gostilni pil svoj kozarček žganja tudi *tesavc* Pavle. Tudi on je bil že dobre

41 Avtor misli na mejnik št. 39/XXX, ki še stoji v Osojnici ob cesti Žiri–Idrija in je v času rapalske meje označeval meddržavni mejni prehod.

42 Stoj!

volje, pa poje z njima vred: *Niko nema toga, kao Srbija, uš*. In pojejo vsak svojo veselo verzijo. Graničarja sta ponosna, ko Slovenec z njima po srbsko prepeva, in ga eden pohvali: *Nitko ovde ne zna srpski kao čika Pavle*. In vsi pojejo naprej, vsak po svoje. Ko pa graničarja spoznata, kaj in kako pravzaprav poje tesar Pavle, se jezno dvigneta proti njemu, a jima ta pravočasno uteče. Graničarja pa mu besna in z znanimi srbskimi kletvicami psujeta *oca i majku slovenačku*. Dogodek je hitro prišel v javnost, ki se je graničarjem na tiho posmihala.

Dodatek 1

Kako smo čez mejo v Italijo prenesli slovenske pesmi!

V februarju leta 1930 prispe iz Spodnje Idrije pismo, naslovljeno na mojo mater Ivano Naglič, Žiri, tedaj št. 68, s prošnjo, če lahko preskrbi nekaj partitur slovenskih pesmi. V Spodnji Idriji, ki je tedaj spadala pod Kraljevino Italijo, je bila pri Svetliku poročena njena sestra Neža Gantar, poročena Podobnik. Ta kmetija je omogočila študij duhovniku gospodu Slavku Podobniku, ki je teologijo študiral v Gorici. Ker je tedanja fašistična Italija strogo prepovedala tisk vseh slovenskih besedil in še posebej slovenskih pesmi, se teh v Italiji tedaj ni dobilo.

Tako se je torej gospod Slavko Podobnik, takrat še semenišnik, s tem pismom obrnil na mojo mater z omenjeno prošnjo. Moja mati nagovori mojega očeta Maksa Nagliča, naj gre k žirovskemu organistu, gospodu Antonu Jobstu, in ga prosi, da mu preskrbi nekaj partitur slovenskih skladb. Gospod Jobst mu obljubi, da bo te skladbe preskrbel v teku meseca dni, ko lahko pride ponje. Ko je oče v začetku aprila 1930 partiture dobil, sta z materjo razmišljala, kako jih spraviti čez državno mejo v Italijo. Porodila se jima je misel, da jih bomo nesli otroci. Namreč, otroci smo lahko brez večjih težav hodili čez državno mejo, mimo stražnikov, brez pregledov. Tako so določili mene, da bom jaz te skladbe prenesel čez mejo.

S pismom so v Spodnjo Idrijo, k Svetliku, obvestili gospoda Slavka Podobnika, da smo želene skladbe dobili. Določili so datum in mesto, kjer naj bi se nad naseljem Osojnica v gozdnem delu ceste z gospodom Podobnikom dobili. Omenjene skladbe so skrbno zapakirali v materino naglavno ruto in jih privezali meni na hrbet, med majico in srajco, pod suknjič. In tako smo se določenega dne jaz in obe moji sestri (vsi še otroci) pripravili na pot. Pri jugoslovanskih stražnikih v Osojnici lepo pozdravimo in na vprašanja, kam gremo, odgovorimo, da v Govejk, in smo lahko šli naprej. Ko pridemo do italijanskih stražnikov, jih lepo pozdravimo z *mandžorno*. Na vprašanja, kam gremo, jim povemo, da v Govejk, stražnik pa z roko pokaže, da lahko gremo naprej. Ko gremo po cesti proti Govejku, nam v gozdu na tem predelu že pride naproti Slavko Podobnik. Gospoda smo dobro poznali, saj je bil večkrat doma v Spodnji Idriji, ko smo šli k teti Neži na obisk.

Ob srečanju nas veselo pozdravi in vpraša, kako je šlo. Odgovorimo mu, brez vsakih težav. Nato z očmi pogleda navzgor in navzdol po cesti, če je prazna. Namreč, po njej so stalno hodile italijanske obmejne patrulje. Ko ugotovi, da je varno, si slečem suknjič, s hrbtne strani dvignem srajco, odveže mi zapakirane skladbe ter jih hitro in skrbno spravi pod svojo semenišniško obleko. Ko gremo skupaj z njim še en čas proti Govejku, se veselo z nami pogovarja. Malo pred vasjo

se od nas poslovili in zahvali za storjeno uslugo. Mi pa se po dolini napotimo nazaj proti domu. Starša sta v napetosti čakala, če nam je naloga uspela in se srečno vrnemo domov. Veselo povemo, da je šlo vse brez težav in zapletov. Tako smo otroci to zahtevno nalogo uspešno opravili, v zadovoljstvo staršev in sorodnikov v Spodnji Idriji.

Dodatek 2

Kako sva v maju 1941 s Pagonovim Janezom z Dobračeve reševala knjižnico takratnega Prosvetnega društva v Žireh

Bilo je v drugi polovici maja 1941, ko je Janez prišel k meni domov ter mi povedal, da Nemci kurijo knjižnico Sokolskega društva Žiri. Nagovoril me je, če bi mu šel pomagat, da rešiva knjižnico našega prosvetnega društva pred uničenjem. Pobudo sem brez obotavljanja sprejel. Z Janezom sva do vojne prijateljevala, zato sem mu pri tej pomembni akciji, ki jo je organiziral, rad pomagal. Knjižnica našega društva se je tedaj nahajala v novozgrajenem prosvetnem domu, v sedanjem parku pred Osnovno šolo Žiri, ob zgradbi tedanje občine Žiri. Ko so Nemci pripravljali prostore za naselitev svoje vojske, žandarmerije in financarjev, so med drugim spraznili tudi Sokolski dom in ob praznjenju sežgali tudi sokolsko knjižnico.

Da ne bi ista usoda doletela še knjižnice Prosvetnega društva Žiri, sva dobila dvokolesno vozilo (*kripo*) in šla v akcijo. Knjige sva naložila v to vozilo, jih

Žiri pred 2. svetovno vojno, že brez stare cerkve. Najbolj desna hiša je Makslnova, hiša teh moževanj. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

prekrila z odejo (*deko*) in jih spravila na varno pri Ani Primožič v Mrovcovi hiši, nekdanj avstrijski pošti, nasproti Leandra Mlinarja v Starih Žireh. Takrat nisva niti pomislila na nevarnost, ki sva se ji izpostavila. Naglo sva jih naložila. Ko sva jih vozila mimo trgovca Primožiča in *farovža* pred cerkvijo, kjer so že bili nastanjeni Nemci, žandarji in financi, nama je bilo sicer malo tesno pri srcu, a najina vest je bila močnejša in akcija nama je uspela brez zapleta. Tako je knjižnica vso vojno ostala na varnem.

Po končani 2. svetovni vojni, ko so se stvari urejale in je življenje dobilo spet normalne obrise, se je tudi v Žireh na novo organiziralo kulturno življenje. Na novo je bilo potrebno organizirati tudi knjižnico. In prav te obvarovane in ohranjene knjige bivšega Prosvetnega društva Žiri so bile osnova za novo nastajajočo knjižnico. Zatem je tedanji KLO Žiri odkupil še večje število knjig iz zasebne knjižnice brata Julija Gliha iz Idrije, ki nam jih je ponudil v prodajo. Tovariš Julij Gliha je bil že med vojno glavni organizator Pihalne godbe XXXI. divizije IX. korpusa, po vojni pa glavni organizator Pihalne godbe Alpina. Bil je zavzet kulturno-politični delavec v Žireh.

Tako je del povečanja knjižnega fonda v tej prvi povojni in še zdaj obstoječi krajevni knjižnici tudi njegova zasluga. Še posebej pa je zanj zaslužna že dolgo pokojna Ana Primožič, Mrovcova mama v Žireh, ki je v maju 1941 knjige Prosvetnega društva sprejela v varstvo in jih vso vojno varovala, da niso prišle v roke nemškimi okupatorjem, ki so uničevali vse, kar je bilo slovenskega in je budilo našo narodno zavest in samobitnost.

Stare Žiri pred 1. svetovno vojno. / Fototeka Muzejskega društva Žiri

(Zapise Petra Nagliča je iz tu in tam težje čitljivega rokopisa v zvezku prepisala Katja Širca, uredil in z opombami opremil Miha Naglič, jezikovno pregledala Tončka Stanonik. Upošteva je avtorjevo odločitev, da je nekatere stavke in daljše dele besedila zapisal v narečju, smo si prizadevali rokopisu ohraniti čim bolj izvirno podobo, zato smo jezikovne popravke omejili predvsem na pravilno rabo ločil, velike začetnice, sklanjatev. Na posebnosti, npr. na narečne ali nižje pogovorne besede, smo opozorili z drugačno pisavo (ležeči tisk) ob prvi omembi takšnega izraza. Pri zapisu narečnih besed smo upoštevali nekatere značilnosti žirovskega govora (akanje, dvoglasniki za dolge e in o, vokalna redukcija itd.), vendar smo pri tem uporabili le znake iz nabora slovenske abecede, ne pa tudi naglasnih znamenj in znakov, ki označujejo različno kakovost in dolžino samoglasnikov in dvoglasnikov.

Uredniški pripis in voščilo:

Z objavo teh »zapisov starih moževanj« želim v Žirovskem občasniku po svoje počastiti avtorja tega obsežnega in dragocenega besedila, našega sodelavca Petra Nagliča, ki je 5. julija 2012 dopolnil 90 let. Imenovani je bil v prvih 25 letih po 2. svetovni vojni eden vodilnih družbenopolitičnih delavcev v kraju, dolgoletni ravnatelj Čevljarskega šolskega izobraževalnega centra (ČŠIC) Žiri, žirovski in logaški župan in republiški poslanec. Pisal je pesmi, v teh zapisih pa ga spoznamo kot človeka s pretanjenim občutkom za našo dediščino. Ob visokem življenjskem jubileju mu želimo predvsem zdravja, da bi lahko še naprej tako živo pričeval o časih, ki so minili, a ne smejo v pozabo.

Jernej Naglič (stoji desno) z družino in rojaki v Ameriki (Van Buren, Fort Smith, Arkansas). V sredini je njegova žena Ivana (roj. Fortuna, Špičkova iz Govejka), v rokah drži sina Karla (1912), pod njeno roko stojita sinova Franc (1909) in Jernej (1910).

DOMOZNANSTVO

Marija Velikonja

Zidarski mojster Gabrijel

Starejši Žirovci se ga bodo še spomnili. Bil je nižje postave, vedno z baretko na glavi. Med domačini je izstopal zaradi svoje značilne primorske, tolminske govorice. Spomnili se bodo njegovega pogostega klica »Dej mi kladva« (Daj mi kladivo), ko je pri delu potreboval to orodje.

V nekdanji Stari vasi ob poti proti Strojarni še stoji hiša, ki jo je zgradil, ko je leta 1930 prišel v Žiri. Takrat je imela hiša številko 60, sedaj Stare vasi ni več, hiša pa stoji v Strojarski ulici. V njej ne živijo več njegovi sorodniki ali potomci. Je povsem spremenila zunanjo podobo in se izgublja med gospodarskimi objekti. A življenje Gabrijela Velikonje je bilo pestro in zanimivo, že pred drugo svetovno vojno in zlasti po njej pa je spreminjal tudi podobo Žirov, ko je kot zidarski mojster sodeloval pri obnovi porušenih objektov in gradnji številnih zgradb v kraju.

Dom družine Velikonja v Stari vasi, hišna številka 60. Hišo je postavil mojster Gabrijel leta 1931.

Doma na Tolminskem

Rojen je bil 23. marca 1902 v majhnem naselju Kozmerice pri Sveti Luciji, zdaj Mostu na Soči. Starši so bili kmetje. V družini je bilo dvanajst otrok, Gabrijel je bil deseti po vrsti. Ob začetku prve svetovne vojne je imel dvanajst let in je ostal doma pri starših, medtem ko so bili vsi starejši bratje vpoklicani v avstro-ogrsko vojsko. Trije bratje so padli na soški fronti, eden od njih je pokopan na vojaškem pokopališču v Brjah, o drugih dveh so se izgubile vse sledi. Leta 1917 so med sovražno ofenzivo z družino odšli v begunstvo in se po dobrih dveh mesecih vrnili. Dva meseca za tem mu je umrl oče.

Rojstna hiša v Kozmericah je že obnovljena. Vgradili so večja okna in obnovili fasado.

Gradnja Jurečevega hleva v Ledinah v letih 1927 in 1928. Lastnik fotografije Dušan Bogataj, Ledine.

Poročna slika mladoporočencev Marije Bogataj in Gabrijela Velikonje s svati leta 1930.

Po vojni se je Gabrijel začel učiti zidarske obrti pri zidarskem mojstru Valentinu Štruklju v Sveti Luciji. Ko je bila Primorska priključena Italiji, so ga leta 1922 vpoklicali v italijansko vojsko v prvi planinski polk v Pineroli, pokrajini Piemonte. Ker je med vojno izgubil tri brate, so ga na njegovo prošnjo, da bi pomagal na kmetiji, že naslednje leto izpustili iz vojske. Tega leta mu je umrla tudi mati. Ko se je vrnil iz italijanske vojske, je nadaljeval učno dobo v zidarski obrti. Pri mojstru se je učil tudi risanja in matematike. Po letu 1924 je bil zaposlen pri svojem bratu Francu Velikonji, ki je bil lastnik stavbnega podjetja in je deloval tudi na Idrijskem. V tem obdobju je že projektiral razne zgradbe, predvsem stanovanjske hiše in hleve, opravil je tudi pomočniški izpit. Tedaj je »zašel« v Ledine, kjer so na kmetiji pri Jureču gradili nov hlev. V tistih tednih je pri Jureču spoznal domačo hčer Marijo Bogataj in se leta 1930 z njo poročil.

Družina v Žireh

Tu pa se začena njegova pot v Žiri. Sam piše, da je »prešel preko meje« v Žiri in nastopil službo delovodje pri zidarskem mojstru Ivanu Gladku in »pri njem vršil vse posle od načrta do izdelave«. A storjena je bila še druga pot, pot iz Italije v staro Jugoslavijo. Gabrijel je tako kot mnogi Primorci v tistih časih odšel iz fašistične države, ki je zatirala slovensko prebivalstvo. Jurečev gospodar Ivan Bogataj iz Ledin je svoji hčerki za balo v Žireh kupil zemljišče, prodal mu ga je Petrič, tedanji lastnik polja, ki se je raztezalo od sedanje Alpine pa vse do Sore. Prebrisani Jureč pa je del zemljišča vpisal na svoje ime in tako imel izgovor za lažji prestop državne meje, češ saj je lastnik zemljišča, ki ga je bilo treba obdelovati. Leto kasneje, 1931, je bila hiša zgrajena, kmalu zatem, leta 1932, se jima je rodila hči Nada, leta 1936 pa še sin Stane.

Mlada družina mojstra Gabrijela. Fotografija je nastala pred drugo svetovno vojno.

Vojna kalvarija

Ko je mojster Gladek umrl, je Gabrijel od leta 1935 služboval pri zidarskem mojstru Jožefu Zupanu iz Rovt pri Logatcu. Iz tega časa (1939) je ohranjena tudi Poslovna knjižica, neke vrste delovna knjižica, v kateri sta zapisana njegova zaposlitev pred drugo svetovno vojno in tudi opravljen izpit za zidarskega mojstra. V tem času je do leta 1941 opravljal vse gradbene posle v Žireh.

To so bila leta, ko se je že napovedovala vojna, ljudje pa so razumno premišljali, kaj storiti z imetjem, ki mu vojna ne bo prizanašala. Zlasti obrtniki, tedaj je bilo v Žireh kar nekaj čevljarskih delavnic, in trgovci, so želeli skriti vsaj del svojega

Poslovna knjižica (delovna knjižica). »Združenje zidarstvih in studenčarjev« je v knjižico zapisovalo splošne podatke lastnika knjižice, njegovo strokovno izobrazbo in zaposlitev. Knjižica je bila izdana leta 1939, v njej so podatki o zaposlitvi od leta 1930 do 1939 in naj bi veljala deset let.

Mojster Gabrijel na gradbišču, ko je adaptiral Zajčevo stanovanjsko hišo v Žireh. Alfonz Zajec še hrani fotografijo iz leta 1936.

premoženja pred vojsko, saj so imeli mnogi še živ spomin na škodo, ki so jo utrpeli med prejšnjo, prvo svetovno vojno. Menda jih je tudi mojster Gabrijel reševal iz zadreg. Poklicali so ga, da jim je v njihovih domovih, v manj opaznih delih hiš, zazidal del imetja, npr. usnje in opremo za čevljarstvo delavnico, in ga tako ohranili.

Zatem pa se je začela njegova kalvarija. Sedmega avgusta 1942 so ga aretirali Nemci in ga tri dni kasneje v Šentvidu pri Ljubljani predali Italijanom. Italijanom zato, ker je kot italijanski državljani pred leti skrivaj zbežal v kraljevino Jugoslavijo. Nikoli ni bilo pojasnjeno, kako so Nemci izvedeli za njegov prebeg. Po zaslišanju v ljubljanskih zaporih so ga Italijani 20. septembra poslali v Rim v zloglasne zapore Regina Celi, septembra so ga pred posebnim sodiščem obsodili na šest let zapor. Marca naslednjega leta so ga prepeljali v politično kaznilnico v Castel Franco v severni Italiji. Tam je bilo zaprtih več Slovencev, med njimi tudi znani politični delavec Miha Marinko in pravnik dr. Milan Orožen, s katerim sta se po vojni pogosto srečevala. Po enem letu, 2. marca 1944, medtem je te predele že okupirala nemška vojska, so ga odpeljali v Trst na revizijo procesa. Da pa se ne bi vrnil v Žiri, ki so bile zunaj italijanskih meja, ga še vedno niso pustili na prostost. Po posredovanju brata, ki je živel na domačiji v Kozmericah (tedaj Italiji) in je jamčil z življenjem in posestvom, da se Gabrijel ne bo vrnil v Žiri, pač pa bo odšel k bratu v rojstno hišo, so ga izpustili iz zaporu prav na njegov rojstni dan, 20. aprila 1944.

Še vedno hranimo dve njegovi pismi iz tega časa. Prvo, datirano 12. decembra 1943, je napisano v nemščini, Gabrijel ga je le podpisal. Verjetno ga je zapisal kak njegov sotrpini. Območja v severni Italiji so namreč po kapitulaciji te države že zasedli Nemci in pazniki so vsako pismo preverjali, ali v njem ni bilo napisano kaj sumljivega, prepovedanega. A v pismu ni bilo mogoče zapisati kaj posebnega. Potožil je, da od družine ne dobi nobenega glasu, sprašuje, kaj se dogaja doma. Ženo še prosi, naj spiše vlogo na vojaško komando v Bologno, da bi ga izpustili. Drugo pismo je pisal sam, v italijanščini, z datumom 30. januar 1944, svaku v Ledine. V njem toži, da so mnogi že odšli iz taborišča na revizijo procesa in kasneje domov, on pa še vedno čaka.

Pred kakim letom dni pa smo na njegovem domu v Kozmericah pri (zdaj) Mostu na Soči dobili pismo, ki sta mu ga pisali na takratno prisilno domovanje v Kozmerice

žena in hči Nada. Ker nas besedilo spominja na takratne stiske in bolečine družine, ki je v najtežjih časih brez moža in očeta, navajamo nekatere misli. Žena piše (Žiri, 5. november 1944) med drugim:

»Zmeraj povprašuješ, kako živimo in ali imamo kaj živeža. Ne skrbi toliko, saj sem se celo leto trudila za zimo, da bomo kaj imeli. Seveda tako dobro ne bo kakor včasih, ko si bil ti doma, pa saj smo z vsem zadovoljni. Le pridi tudi ti domov, ravno lačen ti ne bo treba biti, samo zadovoljen boš moral biti z vsakim fižolom. Ne bo manjkalo niti krompirja, tudi koruze smo precej pridelali. Samo kruh je bolj slab, pa vseeno ga imamo zmeraj. Drugo bo že, samo maščobe ne bo, pa bo šlo vseeno naprej.

Drva sem dobila dva voza iz Ledin, enega mislim da bodo še pripeljali. Veš, dragi Gabrijel, do sedaj je bilo zelo hudo kuhati, ker nisem imela nobenih drv, vse sem razcepila spod strehe tiste slabe deske in tisto, kar si ti pustil za izdelati kakšno orodje za nasadit, ne vem, ali boš kaj hud zaradi lesa, ko prideš domov.«¹

V nadaljevanju je pisala o sestri Ivanki, Johana so ji rekli, ki so jo Nemci odpeljali v zapor, v taborišče v Dresden. Med vojno je bila partizanska aktivistka.

»Sestra se je pozdravila, sedaj je že morala na delo. Bila je zelo hudo bolna, je pisala, da je osem dni visela med življenjem in smrtjo. In zraven v tujem delajo po 13 ur dnevno, je samo zjutraj in zvečer malo črne kave in opoldan samo grenko. Sem ravno sinoči prišla domov iz Loke, ko sem zanjo nesla paket na pošto, seveda le peš, ker se drugače sedaj ne more.

Prejmi tisoč pozdravov od vseh skupaj in poljubov Tvoja Mici.«²

Svoj delež je v pismu dodala še takrat dvanajstletna hči Nada. Najprej ga opozarja, naj kmalu pride domov, vsi ga že težko čakajo. Nato nadaljuje:

»Drva smo dobili v Ledinah. Za zimo jih bo dosti, a poleti jih bo gotovo kaj zmanjkalo kakor letos. S Stankotom hodi v šolo, Stanko že zna brati in pisati. Včeraj je šla mama peš v Loko, peljala je za teto paket, nocoj je prišla tako izmučena domov. Nekaj časa je vozil iz Gorenje vasi Furlanov avto³, a zdaj so se mu raztrgale gume in zdaj ne vozi več.«

Kasneje nadaljuje: *»Ali bo kmalu konec vojne? Pri nas imamo ovčko, v Ledinah je. Enkrat smo jo že ostrigli in bom imela jaz jopo. Opredla mi bo mama. Le pridi domov, boš imel tudi ti novo jopo, o božiču jo bo ostrigla zopet mati.«*

In konča: *»Prejmi mnogo pozdravov od vseh skupaj tvoja hčerka Nada.«*

Zaradi slabega zdravja, kar je bila posledica dolgega zapora, je oče Gabrijel ostal doma v Kozmericah. Po osvoboditvi je bil tam izvoljen za krajevnega tajnika.

Žena Mici je bila med vojno nenehno v skrbih, ali bodo, tudi zaradi očetovega prebega v Jugoslavijo, in ker je bil zaprt, izselili tudi njihovo družino. Sina Staneta je pogosto poslala v Ledine, kjer je živel na kmetiji pri Jureču in po svojih zmožnostih delal na kmetiji. Pa s hrano je bil preskrbljen.

Spet v Žireh

Poleti, točneje 28. julija 1945, se je Gabrijel vendar vrnil k družini v Žiri. Postal je delovodja v Obnovitveni zadrugi Žiri, kasneje tudi njen tajnik. Ko je to podjetje

¹ Zapisi iz pisem in pripovedi so objavljeni brez jezikovnih popravkov.

² Tako so domači klicali ženo Marijo.

³ Ta »avto« je bil tovarnjak.

šlo v likvidacijo, je postal delovodja pri novo ustanovljenem podjetju Krajevnega ljudskega odbora (v nadaljevanju KLO) Žiri, Splošnem remontnem podjetju. Prav to podjetje je leta 1949 gradilo »dvonadstropno osnovno šolo« v Žireh, kot je sam zapisal tisto leto v svojem življenjepisu.

Družina je bila spet skupaj. A življenje je bilo tudi po vojni zelo skromno, kot za mnoge druge Žirovce. Gradbeništvo je dajalo delavcem kruh le polovico leta, drugo polovico se je bilo treba preživljati kako drugače. Čez zimo je Gabrijel postal projektant, kolar in mizar, pripravljal je vse, kar bo potreboval v drugi polovici leta, ko bo spet zidaril.

Naj o razmerah v tistih časih govorijo pisma, ki so še ohranjena. Mama je pisala hčerki Nadi, ki je bila od leta 1948 v srednji šoli v Ljubljani: *»Tukaj ti pošiljamo perilo nazaj, kruha imamo bolj malo, zato ti ga nisem dala nič noter, saj kmalu prideš domov, pa ga boš jedla doma.«* In kasneje v istem pismu: *»Nada, glej, kaj boš kupovala, da prehitro ne porabiš točk, kupiti je treba, kar bolj rabiš.«* (pismo nima datuma, napisano je pred letom 1950)

Trinajstletni Stane je prav v tistih časih pisal sestri Nadi v Ljubljano takole: *»Praviš, da se imaš kar dobro, hrane dosti, kruh da ti ostaja. Zato te prav lepo prosim, če mi boš kaj kruha prinesla domov, da bom imel malo priboljška.«* (Žiri, 10. avgusta 1949). Leta 1951 je v Ljubljano odšel tudi on. Ohranjeno je pismo, ki mu ga je pisal oče kmalu po njegovem odhodu. Takole piše: *»Nisi mi pisal, koliko naj ti pošljem bonov in denarja. Jaz ti bom poslal danes 500 din in 550 bonov. Piši, ako boš imel zadosti. / .../ Drugače je doma ponavadi, čevlje bom dal delati še ta teden, kdaj bodo narejene, ne vem. Prejmi lepe pozdrave od Ata.«*

Skromno se je dalo živeti, tudi s pomočjo točk in bonov. A življenje nam piše čudne poti. Prav v letu 1951, ko je v Ljubljano odšel tudi sin, je umrla žena in mama Marija. Gabrijel je ostal sam v Žireh, otroka pa v Ljubljani, Nada že v službi v Litostroju, Stane v šoli in internatu.

Povojno obdobje obnove in gradnje

Pred drugo svetovno vojno in po njej je Gabrijel načrtoval in gradil različne stanovanjske objekte, tudi mnogo družinskih hiš v Žireh. Za sedanje čase bo zanimivo, kako je risal načrte zgradb. Sin Stane se tega spominja:

Risal in projektiral je s tušem na pavspapir (prosojen papir za prerisovanje in kopiranje). Na načrtih so bili narisani tlorisi etaž, presek objektov, ostrežje in fasade. Povsod je izračunal in označil dimenzije posameznih elementov (debelino sten, presek tramov itn.). Zatem je bilo treba načrte kopirati. Za ta postopek je uporabil lesen zastekljen okvir. V okvir pod steklo je vstavil matrico, pavspapir, pod njim pa ozalid (fotokemično občutljiv papir). Vse to je odnesel na sonce, po nekaj minutah pa je ozalid izločil, ga zvil v role in ga odnesel v posebno komoro (zaboj). V komoro je spredaj na dno namestil salmijak, za tem pa zavitke ozalida. Po približno desetih minutah je bilo kopiranje končano. Zanimivo je, da je zatem na načrtih z raznimi barvami označil posamezne gradbene elemente. Tako je na primer ostrežje označil z rumeno barvo, nosilne elemente z rdečo. Kopije je bilo tako izdelane treba le še vložiti v mape.

Kadar ni sam kopiral načrtov, je naročal hčeri Nadi, ki je bila tedaj že v Ljubljani:

»Načrte daj kopirati, potem pa jih pošlji po šoferju nazaj domov. Upam, da boš imela toliko denarja, da boš plačala kopiranje. Pozdrav, G.« (iz pisma hčeri Nadi, brez datuma)

Gradnja osnovne šole v Žireh

Kot je mogoče razbrati iz zapisnikov sej Krajevnega ljudskega odbora, KLO, so se prve zamisli o gradnji osnovne šole med vodilnimi v kraju rojevale že takoj po vojni, leta 1946 pa jih že najdemo v zapisnikih sej KLO.

Pred tem je treba mlajšim bralcem pojasniti razmere v teh prvih letih po vojni. Žiri so sodile v državo Jugoslavijo, medtem ko so bili že bližnji kraji (npr. Žirovnica, Ledine, Mrzli Vrh itn.) vse do leta 1954, do londonskega sporazuma, v okviru Svobodnega tržaškega ozemlja, s kratico STO, v tako imenovani Coni B, ki je bila pod vojaško upravo Jugoslovanske armade (Cona A je bila do takrat pod zavezniško vojaško upravo) in je bila šele po tem letu priključena Jugoslaviji. Zato je bila preskrba v med vojno uničeni državi z vsem, posebno z gradbenim materialom, zelo težavna. Na drugi strani državne meje pa je bilo mogoče že takoj po vojni lažje dobiti material za gradnjo.

Pa še nekaj: država Jugoslavija je tedaj imela »plansko gospodarstvo«, kar pomeni, da brez soglasja državnih ali republiških organov ni bilo mogoče ničesar načrtovati, graditi, kupiti. Krajevni ljudski odbor Žiri je torej moral za vsako potrebo vlagati prošnje na državne ali republiške organe.

Že avgusta 1946 je KLO Žiri (29. avgusta 1946) naslovil dopis Korpusu narodne obrambe Jugoslavije, da jim odobri uvoz 15.000 kg negašenega apna iz Ledin. Podpisan je bil predsednik KLO Leander Mlinar.

S prostovoljnim delom so prebivalci čistili razdejanje, ki ga je pustila vojna. Slika je nastala leta 1945 ali 1946, desno so vidne razvaline nekdanje občinske hiše, porušena zgradba je bil Prosvetni dom. Tu je sedaj park pred osnovno šolo. Fotografija je last Alberta Potočnika, Brezovica pri Ljubljani.

Sledi tale vloga KLO⁴:

KLO Žiri, 5. sept. 1946
Ministrstvu za trgovino in preskrbo v Ljubljani

KLO bo v kratkem začel z gradbo nove šole in mu je za to potrebni gradbeni material (apno, les). Ta material pa se nahaja v coni B, od kjer nam je dovoz najprikladnejši in najcenejši, zato prosimo, da naslov da dovoljenje za carine prost uvoz zgoraj omenjenega materiala.
Predsednik šolskega gradbenega odbora Hribernik Edo

Kot vedno in povsod so nastajale tudi denarne težave. V tem času so zaprosili Ministrstvo za prosveto, gradbeni oddelek, za denarno podporo 200.000 din. Podpisan je bil predsednik Ivan Blažič.

Zanimivo je, da med zapisniki sej Krajevnega ljudskega odbora v vsem letu 1947 nismo našli razprav o gradnji osnovne šole.

Devetega januarja 1948 je nastal dopis KLO Žiri, naslovljen Načrtni komisiji Okrajnega ljudskega odbora Škofja Loka, katero prosijo, da bi šolo gradilo podjetje Projekt iz Kranja. Dopolnili so, da to podjetje gradi že tovarno športnih čevljev v Žireh.

Kasneje je sledil dopis:

KLO Žiri, 6. februar 1948
Ministrstvo za prosveto
Gradnja šole

.../Izvršena so vsa pripravljalna dela, posekali in sežagali smo les, navozili pesek in šoder za betoniranje ter apno. Pripravljen je načrt in stavbišče. /
... / ker je gradnja šole neodložljiva, učilnice so raztresene in ne odgovarjajo šolskim higijeničnim zahtevam. /...

A vse kaže, da so se občani odločili, naj šolo gradi domače podjetje. V zapisniku izredne seje odbora KLO Žiri z dne 12. aprila 1949 lahko preberemo:

Remontno podjetje KLO Žiri: Nujno je in potreba, da se pri tukajšnjem KLO-ju ustanovi remontno podjetje. Odborniki se strinjajo, da se remontno podjetje da takoj v registracijo. Vprašanje je samo osnovnih sredstev.
Predsednik Kosmač Rado

Prav v istem obdobju (1949) je nastal tale zapis s seje Izvršnega odbora KLO.

Ob priliki likvidacije obnovitvene zadruge se odbor strinja, da se ustanovi Krajevno gradbeno podjetje s sedanjimi delavci, ki jih ima obnovitvena zadruga.
Predsednik Kosmač Rado

⁴ Zanimivi deli iz zapisnikov so navedeni brez jezikovnih popravkov.

Mojstrove naloge pri gradnji

Od ustanovitve remontnega podjetja dalje pa že lahko spremljamo, kako sta povezana gradnja osnovne šole v Žireh in zidarski mojster Gabrijel. Najprej ju je torej povežalo gradbeno podjetje, v katerem je bil zaposlen kot delovodja. Med gradnjo šole, že pred ustanovitvijo novega podjetja in kasneje, pa mu je KLO dodelil tudi posebne naloge, ki smo jih razbrali iz zapisnikov sej odbora.

V zapisniku Krajevnega ljudskega odbora Žiri dne 3. julija 1948 smo našli tale zapis:

»Tov. Leander pripomni, da se mora poživiti delo na gradbišču nove šole ter se mora zadolžiti zidarja tov. Velikonja Gabrijela, da bi lahko prevzel in ga spravil v pravi tek.«

Kmalu zatem je sledilo pooblastilo Krajevnega ljudskega odbora Žiri mojstru Gabrijelu:

KLO Žiri, 7. septembra 1948

Potrnilo, s katerim potrjujemo, da je tov. Velikonja Gabrijel, zidarski mojster, pooblaščen s strani KLO Žiri zastopati gradbeni odbor pri gradnji nove šole v Žireh.

Tajnik Naglič Peter

Predsednik Žakelj Vinko

Iz zapisnikov KLO v letih 1948 in 1949 je še naprej razbrati, kakšne težave so morali premagovati pri nabavi gradbenega materiala. Tako so Ministrstvu lesne industrije sporočali, da nimajo opeke (dopis dne 21. 12. 1948), Ministrstvu za komunalne zadeve, gradbeni odsek, so oddali vlogo za 2400 kg betonskega železa (dopis dne 3. 3. 1949), apno so dobili z Mirna pri Novi Gorici (cona B).

»Izdelana je bila specifikacija gradbenega materiala za leto 1949, pripravi jo je Gabrijel Velikonja, gradbeni mojster Žiri«, piše v enem od zapisnikov Krajevnega ljudskega odbora (21. april 1949).

Iz zapisnikov je tudi razbrati, da so poskušali ravnati čim bolj gospodarno.

Tako piše v zapisniku 3. seje plenarnega odbora KLO Žiri, dne 30. marca 1949:

Tov. predsednik pripomni, da sedanji avtomobili, najeti v Tolminu, ki vozijo opeko za novo šolo, plača šolski odbor polne vožnje od Žirov do Bobouka in nazaj do Žirov. Ker pa omenjeni avtomobili vozijo iz Žirov les za lesno zadrugo oziroma Kmetozo, plačajo pa samo malenkostni znesek za vožnjo, ker že šola plača polno vožnjo. To naj član Kmetoze tov. Žakelj Vinko poroča na seji Kmetoze, da bo morala ista prispevati tudi večji delež plačila za te vožnje, da se s tem šola nekaj razbremeni.

Predsednik Vinko Žakelj

Nekatere težave, v katere so se zapletli, so za današnje razmere težko razumljive. V zapisniku 3. redne seje KLO Žiri dne 4. maja 1949 beremo tole:

Prejeli smo sedaj tudi nakazilo za 15 ton cementa za novo šolo in sedaj stojimo pred problemom, kako bomo izvozili cement, ker ni mogoče dobiti nobenega prevoznega sredstva, naš avto pa še vedno stoji brez gum v garaži.

Predsednik Vinko Žakelj

Žirovci na udarniškem delu

A očitno so zmogli urediti prevoze in rešiti druge razplete. Gradnja se je nadaljevala, zelo veliko je bilo prostovoljnega dela. V ta čas (dopis nima datuma) sodi tudi poziv odborom OF (Osvobodilne fronte), *»naj vsak odbor poskrbi, da bo veliko ljudi na »gradbišču« ter »naj skupno določijo, kako bi se določevalo dnevno ljudi za prostovoljno delo na gradbišču osnovne šole«.*

In spet podatek iz zapisnika izvršnega odbora KLO Žiri, dne 7. septembra 1949:

Tov. Zajc Pavel poroča o delu na gradnji šole, da se sedaj postavljajo že štukadurci, in to s prostovoljnim udarniškim delom. Isto se s prostovoljnim udarniškim delom betonirajo nosilci štukadurcev. V nedeljo, 11. t.m. pa se bo masovno prostovoljno udarniško prenašala zidna opeka iz skladišča na gradilišče (stavbo).
Predsednik Rado Kosmač

Sin Stane, tedaj je bil v nižji gimnaziji v Žireh, star 13 let, se tega časa »udarniškega dela« spominja takole:

»Pri gradnji šole je bilo opravljenega veliko udarniškega dela. Pri tem so sodelovali tudi mladi. Tako smo delali tudi otroci. Izkoristili smo »potovanje« s kamionom. Tako smo npr. šli v opekarno v Mengeš ročno natovarjat opeko, ki so jo rabili za gradnjo šole. Vozili smo se na kesonu in med vožnjo, kamion je vozil seveda počasi, po stari makadamski cesti med Logatcem in Vrhniko, kar s kamiona nabirali jabolka. Nazaj grede smo se naložili spet na kamion, kar na opeko, in brez nezgod pripotovali domov. Nam otrokom je bil ta »izlet« več vreden, kot sedaj pomenijo mladim potovanja na morje. Opeko smo sami razložili s kamiona na skladiščni prostor.

Iz tega skladišča so bili začasno postavljeni železniški tiri, po katerih so z vagončki prevažali opeko na gradbišče. Ob prostem času smo se otroci tu igrali. Tam sem si med igro nalomil roko in dobil prvi »gips«, ki mi ga je naredil zdravnik dr. Bernik.

S hitro gradnjo šole smo bili otroci navdušeni, tako da smo se lotili svojega projekta, gradnje mostu čez Račevo. Most je bil več let v uporabi in je zdržal mnoge poplave in povodnji, dokler ga ni sosed podrl, saj je most omogočal pot preko njegovega travnika. Več let kasneje so most ponovno zgradili.«

Nadzor nad gradnjo šole je prevzelo Mestno gradbeno podjetje Škofja Loka (dopis Krajevne LO Žiri dne 15. avgusta 1949). Okrajni ljudski odbor Kranj pa je z dopisom dne 8. januarja 1951 KLO Žiri obvestil, da »pogodbo za izdelavo glavnega projekta za šolo Žiri izdela republiško podjetje Slovenija projekt«.

Sredi leta 1949 so načrtovali gradnjo za naslednje leto. Tako preberemo v zapisniku 5. redne seje odbora KLO Žiri dne 1. junija 1949:

Plan gradnje za leto 1950. Za sestavo plana, potreb po materialu, delovni sili in finančnih potreb se zadolži tov. Zajc Pavel, ki bo z zidarskim mojstrom Velikonja Gabrijelom in predsednikom Obnovitvene zadruga⁵ Kavčič Pavlom v teku jutrišnjega dne pristopil k delu in bodo sestavili plan vseh potreb glasom omenjene okrožnice.
Predsednik Vinko Žakelj.

⁵ Predvidevamo, da je imel v mislih Remontno podjetje, Obnovitvene zadruga takrat ni bilo več.

Sporočilo (ali poročilo) je bilo namenjeno Okrajnemu ljudskemu odboru v Kranju. Sicer pa so vsa poročila o gradnji pošiljali Okrajnemu ljudskemu odboru Kranj, njegovi planski komisiji.

Sami pa so opozorili na pomanjkanje gradbenih delavcev, kar preberemo v zapisniku 4. seje KLO Žiri dne 12. maja 1950:

Tov. Kavčič Pavel vpraša, kako je glede gradnje šole in zakaj delo na stavbi stoji, ko je vendar tako nujno, da bi se šola zgradila ter bi na podlagi tega naši otroci dobivali lepe in sončne prostore in na podlagi tega tudi lepe uspehe. Predsednik (Rado Kosmač) pojasni, da so krediti za drugi kvartal prve prioritete. Je pa velika verjetnost, da se bo izgradnja v tretjem kvartalu ponovno pričela in da če bi imeli razpoložljivo delovno silo, bi nekako uspeli, da bi se še v letošnjem letu učenci preselili v nove šolske prostore. Pač pa pripominja, da so nastale velike težave ravno pri gradbenih delavcih, katerih je bilo zaposlenih 22, potem po prvi redukciji skrčeno na 16, po drugi na 12, kar pa je z ozirom na velikost našega KLO-ja absolutno premalo za kritje potreb gradbene dejavnosti. Predsednik Rado Kosmač.

Kdaj je bila odprta nova šola

Kljub vsem težavam je zgradba rasla in v Šolski kroniki Osnovne šole Žiri za leto 1950/51 je šolski upravitelj Edvard Hribernik zapisal:

Nova osnovna šola Žiri. Fotografijo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki. (SI_ZAL_ŠKL/0405, Osnovna šola Žiri, Kronika šestrazredne osnovne šole v Žireh (1937–1957), t.e.1.a.e.5.) Na fotografiji ni podatkov, kdaj je bila posneta in kdo je fotograf. Predvidevamo, da je nastala ob odprtju leta 1950 ali 1952.

29. 11. 1950, proslava Dneva republike:

Ta dan je bila delna otvoritev nove šole. Osnovna šola se je vselila v pritličje nove šolske zgradbe iz dosedanjih prostorov. / ... /

Proslavo je otvoril Leander Mlinar, predsednik odbora za gradnjo šole. Po kratkih uvodnih besedah je predal ključ in besedo šolskemu upravitelju Hriberniku. Ta je omenil težave pri gradnji in zadovoljstvo nad tem, ko se šola v Žireh, prvič v zgodovini tega kraja, seli res v svojo zgradbo. Govorila sta še zastopnik ministrstva za prosveto LRS iz Ljubljane in načelnik prosvetnega oddelka iz Kranja tov. Bavdek Dušan. Nato je bil program otvoritve šole izpolnjen s krajšimi prizori, deklaracijami in petjem obeh šolskih zborov. Hribernik Edvard, šolski upravitelj.

Zanimali nas bodo še podatki o vrednosti gradbenih del, ki jih je nanizal v kroniki:

»Do februarja 1951 je znašala vrednost gradbenih del na novi šoli 8.500.000.- din.

Porabljeni material: cementa 147 ton, zidakov 236.000 kosov, strešnikov 32.000 kosov, lesa 517 m³, kamenja 328 m³, peska 1097 m³, železa 35 t, živega apna 58 t, električne žice 2380 m, pocinkane pločevine 342 kg, bitumena 6 sodov, barve olja, firmeža 105 kg.«

A tudi naslednje leto ni šlo brez težav. Najprej je KLO Žiri dobil dopis okrajnega LO Kranj z dne 8. januarja 1952 in vsebino:

Tako je videti zgradba osnovne šole danes. Sprednji del zgradbe je prav tak kot ob odprtju.

Po nalogu vlade LRS Gospodarskega sveta vam naročamo, da takoj prekinete z investicijskimi deli, ker še niso v planu 1952 (sedemletka Žiri).
Poverjenik za lokalno gospodarstvo, Peter Likar.

Vsa gradbena dela tudi še niso bila plačana. V zapisniku 1. seje občinskega LO Žiri dne 17. decembra 1952 smo našli tole informacijo:

Predsednik poroča, da sta se s tajnikom Občinskega LO v sedanjem razdobju od volitev odločila za ostrejške ukrepe proti davčnim zaostankarjem, kajti od dokončne izterjave davkov zavisi ali bomo prejeli investicije za gradnjo nove šole v Žireh in Račevi v znesku 4.000 000,- din.

Preseneča še kasnejši podatek s seje Sveta za kulturo in prosveto pri Občinskem LO Žiri dne 12. junija 1953:

Zidava šole v Žireh je v teku, v Račevi je v začetku, v Brekovcah pa v načrtu. Ovira je povsod pomanjkanje cementa.
Predsednik Mirko Kosmač.

Občani Žirov, tudi vodstvo osnovne šole trdijo, da je bila nova šola zgrajena leta 1952, a kot je razbrati, zapisniki KLO Žiri tega ne potrjujejo. Tudi v šolski kroniki Osnovne šole Žiri iz tega obdobja ni podatkov, kdaj je bila gradnja dokončana. Natančnega podatka o tem ni bilo mogoče najti v pregledanih dokumentih.

Gabrijel Velikonja (desni na fotografiji) v bolnišnici v Ljubljani leta 1965 s svojima bratoma. V sredini sedi brat Ludvik, ki je živel z družino v Idriji, prav tako zidarski mojster; levo brat Feliks, gospodar na kmetiji v Kozmericah.

Prav je, da zapišemo še besede iz šolske kronike Osnove šole Žiri za leto 1954/55:

Upokojen je bil tovariš Hribernik Edo, ki je bil žirovski upravitelj od leta 1921 do 1953. V času njegovega učiteljevanja v Žireh je moral prehoditi mnoge težave, pomanjkanje učnih prostorov, in njegova zasluga je, da se Žiri ponašajo z moderno stavbo, ki jo bodo uživali naslednji rodovi.

Leta so tekla

Otroka Nada in Stane sta se šolala v Ljubljani in se oba zaposlila v Litostroju. Leta 1954 se je poročila hči Nada, stiki z očetom so bili bolj redki. Po nekaj letih samskega življenja se je Gabrijel februarja 1953 znova poročil. Še vedno je delal v podjetju Remont. V tem času je vodil še gradnjo Zadružnega doma. Sin Stane se spomni, da je oče v tem obdobju opravljal strokovni izpit, saj je njega in Nado večkrat zaprosil za pomoč, zlasti pri matematiki in tehničnem risanju. Očitno pa se je v podjetju moralo nekaj zgoditi, da se je zadnja leta svojega službovanja iz Žirov vozil na delo v Pivko, zaposlil se je v podjetju Primorje v Ajdovščini. Njegovo zadnje obsežnejše delo je bila gradnja počitniških hiš na Trebiji. Dolga leta jih je bilo dobro videti nad cesto, ob robu vasi. Po več desetletjih jih je zaraslo drevje, lastniki pa so nekatere hiše že povsem spremenili.

Leta 1963 se je poročil tudi sin Stane, zapustil je Ljubljano in Litostroj ter odšel v službo v Trebnje, kjer je nastajalo Kovinsko podjetje. Naslednje leto je Gabrijel dobil vnuka in poldrugo leto za tem, leta 1965, umrl v bolnišnici.

Zahvaljujem se Zgodovinskemu arhivu, Enota Škofja Loka, vodji gospe Juditi Šega, ravnatelju Osnovne šole Žiri g. Marijanu Žaklju, g. Jerneju Podobniku in g. Alfonzu Zajcu iz Žirov, ki so mi omogočili vpogled v gradiva, uporabljena v tem besedilu.

Viri:

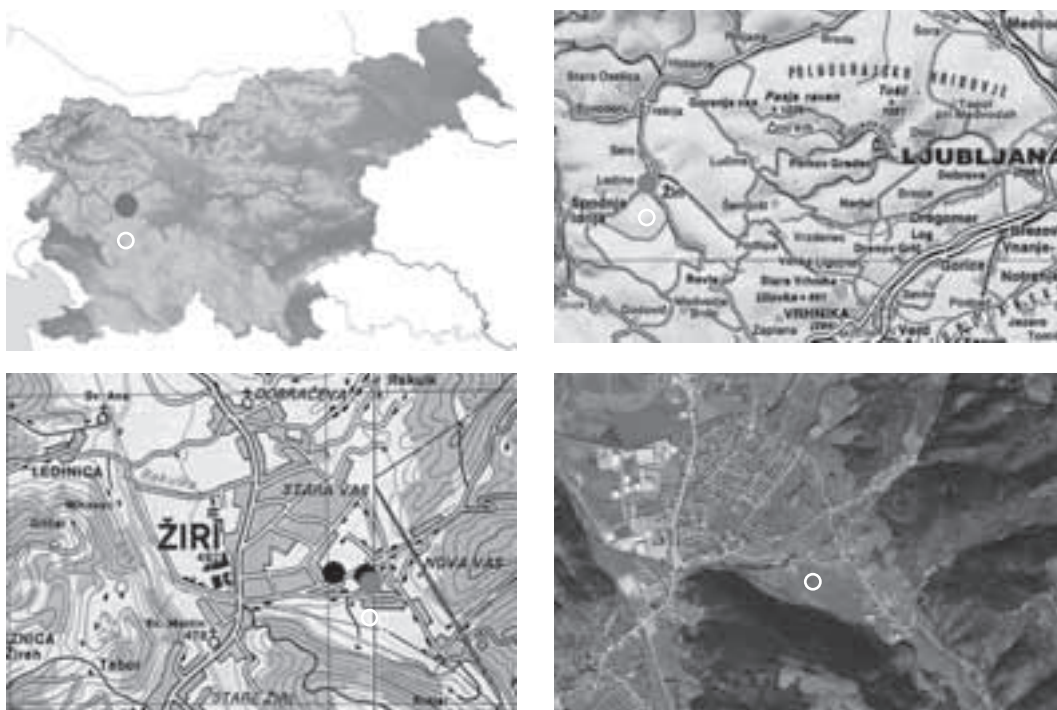
Pri pripravi besedila so bila uporabljena gradiva Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki, in sicer SI_ZAL_ŠKL/0030, Krajevni ljudski odbor Žiri, Sejni zapisniki (1964–1952), t.e.3.a.e.9. in SI_ZAL_ŠKL/0030, Krajevni ljudski odbor Žiri, Gradnja šole v Žireh (1946–1953), t.e.13.a.e.108., zasebno gradivo Jerneja Podobnika iz Žirov, podatki iz šolskih kronik Osnovne šole Žiri ter zasebni arhiv družine Velikonja.

VREME NA ŽIROVSKEM

Mateja Nadbath

Meteorološka postaja Žiri

Agencija RS za okolje ima v Žireh padavinsko meteorološko postajo. V občini Žiri je to edina meteorološka postaja, v Rovtarskem hribovju pa je poleg te še padavinska meteorološka postaja v Rovtah.

Slika 1. Geografska lega meteorološke postaje; s črno sta označeni lokaciji, ki sta delovali od septembra 1948 do julija 1982 (vir: Atlas okolja¹; Interaktivni atlas Slovenije²)

Meteorološka postaja v Žireh je od julija 1982 na istem mestu, opazovalni prostor je na nadmorski višini 499 m. Instrument je postavljen na vrtu ob gredici; v okolici sta hiši, ena na severu, druga pa na jugozahodni strani, na severovzhodni so sadna drevesa.

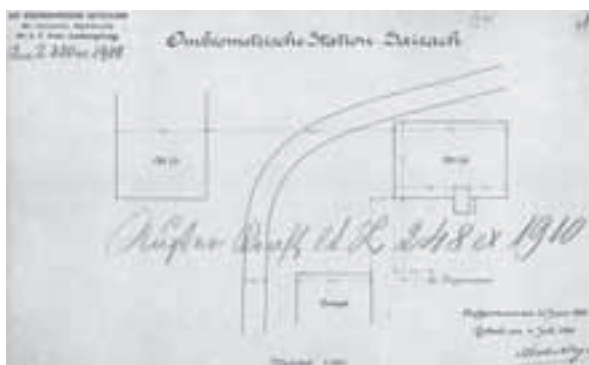
V dolgi zgodovini meteoroloških opazovanj v Žireh se je lokacija postaje večkrat menjala. Na sliki 1 (spodaj levo) so prikazane lokacije meteorološke postaje po septembru 1948. Pred drugo svetovno vojno je dokumentirana lokacija ob šoli

¹ Atlas okolja, 2007, Agencija RS za okolje, LUZ d. d.; ortofoto iz leta 2011.

² Interaktivni atlas Slovenije, 1998, Založba Mladinska knjiga in Geodetski zavod v sodelovanju z Globalvision.

(Stara šola, Tabor 2, op. ur.), na nadmorski višini 484 m (slika 4). Kot ilustracija tistega časa sta še skici iz leta 1900 (slika 2), ta je prva, ki dokumentira lokacijo postaje v Žireh, in iz 1921, slednja je zanimiva tudi zato, ker je popravljena skica iz leta 1913, takrat dokumentirana še v nemščini, postaja pa je v obeh letih stala pri isti hiši (slika 3).

Na začetku meteoroloških meritev in opazovanj, julija 1895, so Žiri imenovali tudi Sairach; prvič so prekinili z opazovanji in meritvami julija 1903. Aprila 1904 so jih ponovno vzpostavili, trajala so do konca 1910. Za krajši čas je bila v Žireh meteorološka postaja še leta 1913 (od aprila do septembra), potem spet od aprila 1914 do oktobra 1915 ter od julija do decembra 1921. Meteorološke meritve in opazovanja so spet potekala od januarja 1924 do konca leta 1929 in od januarja 1932 do aprila 1941. Od novembra 1945 meteorološke meritve in opazovanja v Žireh opravljamo brez prekinitev.

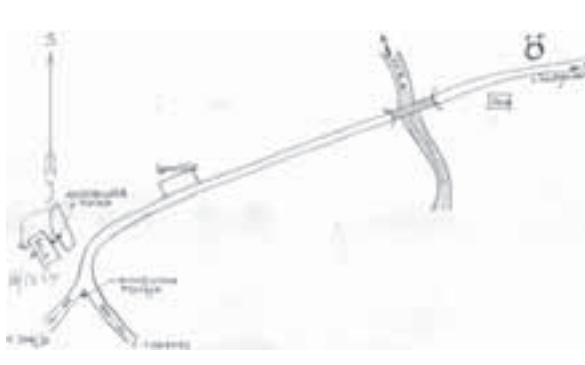
Slika 2. Skica lokacije meteorološke postaje Žiri iz leta 1900; na tem mestu je bila do leta 1910. (vir: arhiv ARSO)

Slika 3. Skica lokacije meteorološke postaje Žiri iz leta 1913, dokumentirana v nemščini; leta 1921 je bila popravljena, popravki pa so že v slovenščini. Avtor skice je bil v obeh primerih Leo Lewicki. (vir: arhiv ARSO)

Slika 3. Skica lokacije meteorološke postaje Žiri iz leta 1914.

Slika 4. Skica lokacije meteorološke postaje Žiri iz leta 1937; 16. 9. 1937 so premestili termometer na drugo stran šole. (vir: arhiv ARSO)

V Žireh je od januarja 1971 le padavinska meteorološka postaja, zato vsak dan ob 7. uri (ob 8. uri v poletnem času) merimo višino padavin in višino snežne odeje ter novozapadlega snega. Preko celega dne opazujemo pomembnejše atmosferske pojave, med drugim meglo, slano, roso, in čas začetka in konca vseh vrst padavin ter važnejših atmosferskih pojavov. V obdobju 1945–1971 smo poleg že navedenih

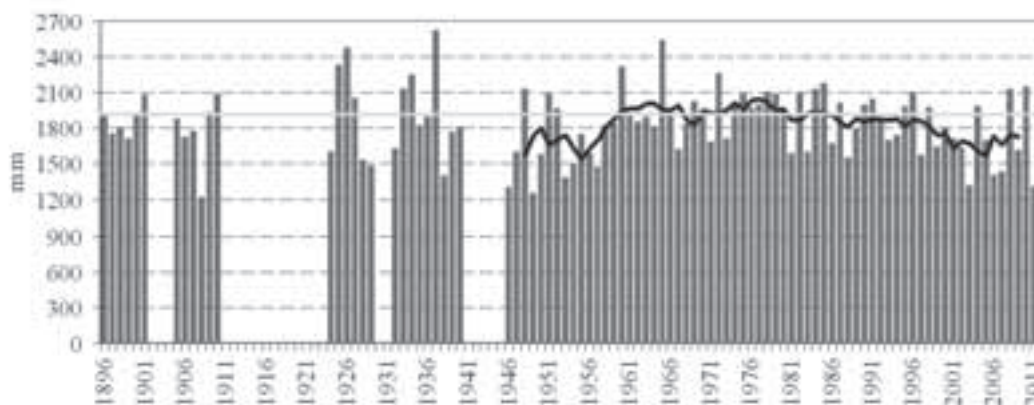
spremenljivk merili in opazovali še temperaturo zraka po suhem, maksimalnem in minimalnem termometru, stanje tal, oblačnost in smer ter jakost vetra.

Pred drugo svetovno vojno smo višino padavin in temperaturo zraka po običajnem termometru merili s krajšimi prekinitvami v obdobjih 1895–1910, 1913–1915 in leta 1921; brez prekinitev pa v obdobjih 1924–1929 in 1932–marec 1941, tokrat temperaturo zraka po maksimalnem in minimalnem termometru (najvišjo in najnižjo dnevno temperaturo zraka). Podatke o snežni odeji imamo iz obdobji 1895–1910, 1914–1915, leta 1921, 1938–marec 1941.

Prvi meteorološki opazovalec v Žireh je bil Luka Eržen, januarja 1902 ga je zamenjala Ivanka (Johanna) Kalin. Od aprila 1904 do konca leta 1911 je delo meteorološkega opazovalca opravljal Johann Boria, leta 1913 pa Ivan Strlič. Od aprila 1914 do oktobra 1915 je meteorološke meritve in opazovanja opravljal Janko Jan, od julija do konca leta 1921 pa Marušič (imena v arhivih ni najti), od januarja 1924 do junija 1925 Leopold Hladnik. Julija 1925 je opazovanja in meritve prevzel Edvard Hribernik, vodil jih je do junija 1962. Njega je nasledila Marija Hribernik, ki je opazovanja in meritve opravljala do avgusta 1977; delo meteoroloških opazovalcev sta vse do julija 1982 nadaljevala Viktor in Berta Gruden, ko je njuno delo prevzel Simon Oblak in ga opravlja še danes.

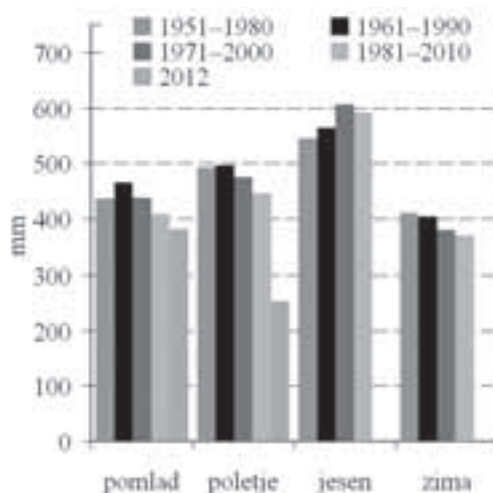
V članku so prikazani merjeni meteorološki podatki; na nihanje vrednosti posamezne meteorološke spremenljivke vplivajo podnebna spremenljivost in drugi dejavniki, kot so sprememba lokacije, zamenjava opazovalca ali instrumentov, način merjenja ipd.

V Žireh je 1928 mm padavin letno referenčno povprečje,³ v tridesetletnem obdobju 1971–2000 je povprečje 1897 mm, v obdobju 1981–2010 pa 1815 mm. Leta 2011 smo namerili 1310 mm padavin, kar je četrta najnižja letna višina padavin od razpoložljivih letnih vrednosti (93 vrednosti) v obdobju delovanja postaje. Manj padavin je bilo zabeleženih v letih 1908, 1216 mm, 1949, 1256 mm, in 1946, 1304 mm. Leta 2010 je padlo 2153 mm, kar je deveto najbolj namočeno leto ob upoštevanju vseh podatkov; v tem obdobju je padlo največ padavin leta 1937, kar 2625 mm. Ob upoštevanju le meritev po letu 1945 je bilo najbolj sušno leto 1949, najbolj namočeno pa leto 1965, 2541 mm (slika 5).

Slika 5. Letna višina padavin (stolpci) in petletno drseče povprečje (krivulja) v obdobju 1896–2011 ter referenčno povprečje (1961–1990, zelena črta) v Žireh.

3 Referenčno povprečje je povprečje, izračunano po podatkih iz obdobja 1961–1990.

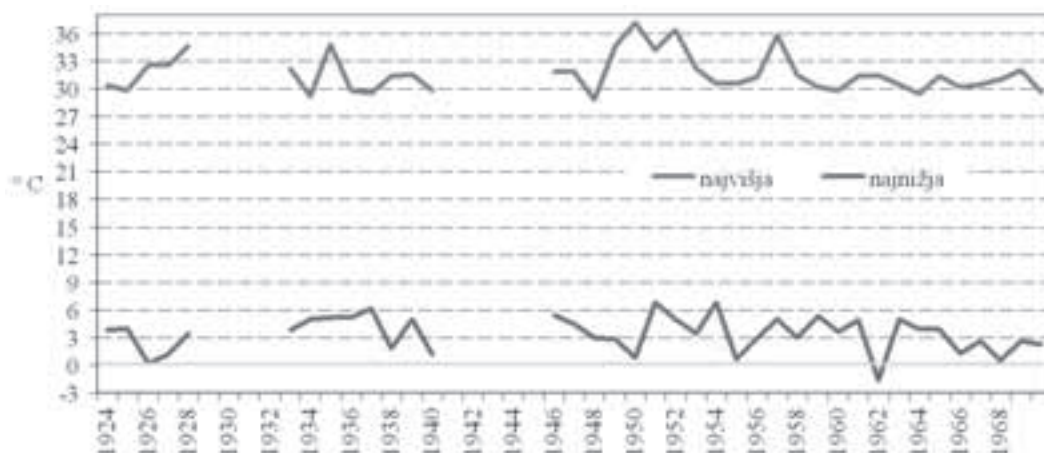

Slika 6. Povprečna višina padavin po letnih časih po obdobjih ter leta 2012 v Žireh.

Od letnih časov je v Žireh najbolj namočena jesen, referenčno povprečje za jesen je 564 mm (slika 6, črni stolpci), povprečje obdobja 1971–2000 je 606 mm, 591 mm je povprečje obdobja 1981–2010. Najmanj padavin od letnih časov dobi zima z referenčnim povprečjem 403 mm, v obdobju 1971–2000 je to povprečje 378 mm, v obdobju 1981–2010 pa je še 8 mm nižje. Spomladi pade v povprečju manj padavin kot poleti. Ob primerjavi tridesetletij med seboj je opazno zmanjševanje padavin spomladi, poleti in pozimi ter na drugi strani njihov porast jeseni.

Spomladi 2012 je v Žireh padlo 380 mm padavin, kar je 82 % referenčnega povprečja, poleti pa 253 mm ali 51 % pripadajočega referenčnega povprečja (slika 6, roza stolpci).

V obdobju 1946–2011 so bili najbolj namočeni letni časi: pomlad 1975 z 849 mm, poletje 1948 z 821 mm, jesen 1998 z 944 mm in z 908 mm padavin zima 1976/77. Zima 1991/92 je bila v obdobju po drugi svetovni vojni najbolj sušna, namerili smo 84 mm padavin, z 241 mm je bila najbolj sušna jesen 2006, najmanj poletnih padavin smo namerili leta 1949 – 224 mm in le 186 mm padavin je bilo spomladi 1952.

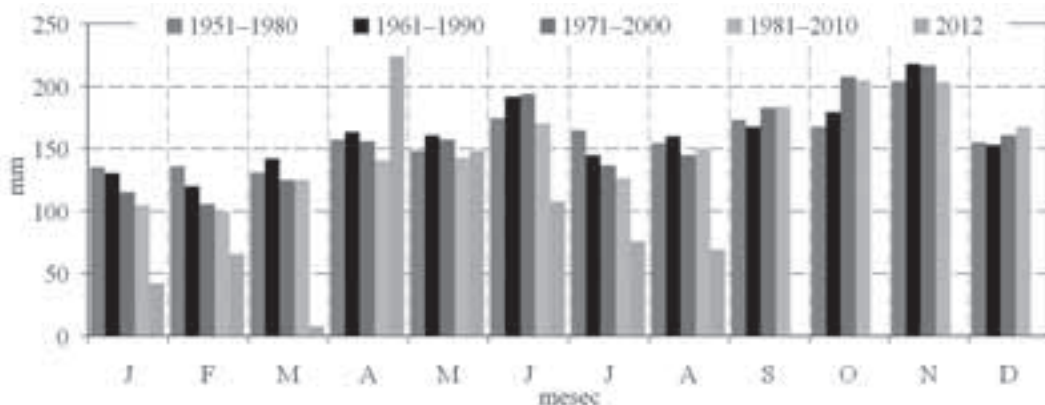
Slika 7. Najvišja in najnižja dnevna temperatura zraka v poletnih mesecih v Žireh, 1924–1970

Temperaturo zraka smo v Žireh merili do konca leta 1970. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so bili termometri pogosto obešeni na oknu, na senčni strani hiše, na različni višini od tal, kasneje pa so jih namestili v zaklon. V arhivih Agencije RS za okolje je najti zapis, da so bili termometri v Žireh do julija 1958 v pločevinasti

4 Meteorološki letni časi: pomlad = marec, april, maj; poletje = junij, julij, avgust; jesen = september, oktober, november; zima = december, januar, februar.

hišici, na katero je poleti sijalo sonce, zaradi česar so bile izmerjene vrednosti previsoke. Tako so zabeležene najvišje dnevne vrednosti v poletnih mesecih 37,2 °C 5. julija 1950, 36,4 °C 5. julija 1952, 35,8 °C 7. julija 1957; po letu 1958 pa je bila najvišja dnevna temperatura zraka izmerjena 28. julija 1969, 32 °C (slika 7).

Najnižja dnevna temperatura zraka je v Žireh tudi v poletnih mesecih občasno padla proti ledišču. Iz razpoložljivih podatkov obdobja 1924–1970 (39 let poletnih podatkov) je bila 4. junija 1962 najnižja dnevna temperatura zraka celo –1,6 °C, 1. junija 1955 0,6 °C, 22. julija 1926 je bila le dve desetinki nad lediščem, 20. avgusta 1968 pa smo izmerili 0,5 °C.

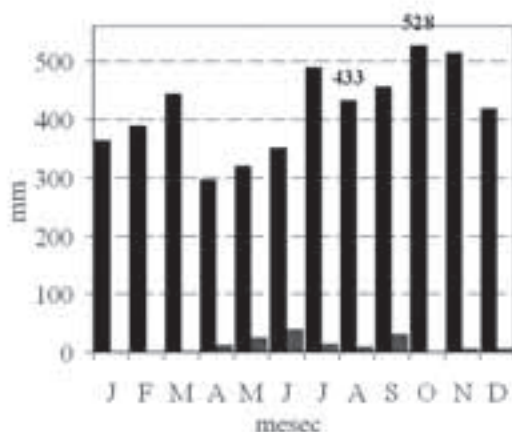
Slika 8. Povprečne mesečne padavine po obdobjih in višina padavin leta 2012 v Žireh

Od mesecev v letu je v referenčnem povprečju najbolj sušen februar s povprečjem 120 mm; november je z referenčnim povprečjem 217 mm najbolj namočen mesec (slika 8, črni stolpci). V obdobjih 1971–2000 in 1981–2010 velja v povprečju februar še vedno za najbolj sušen mesec leta s 105 mm oziroma 99 mm padavin, november pa je najbolj namočen mesec z 216 oziroma 203 mm padavin, slednjemu se pridružuje oktober z 207 oziroma 205 mm padavin. Povprečna mesečna višina padavin je v zadnjih 30 letih (1981–2010) v primerjavi z referenčnim nižja v devetih mesecih leta; septembra, oktobra in decembra pa je višja (slika 8, svetlo modri stolpci).

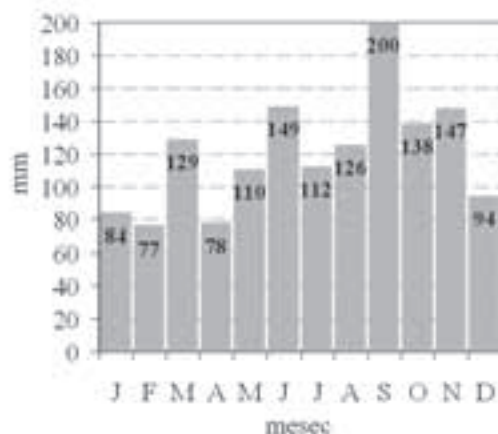
Avgusta 2012 je v Žireh padlo 69 mm padavin (slika 8, roza stolpci), to je 43 % referenčnega povprečja za omenjeni mesec. Od razpoložljivih podatkov v obdobju julij 1895–avgust 2012 (102 mesečni vrednosti za avgust) je najmanj padavin padlo avgusta 1903, 9 mm, avgusta 1969 pa največ, 433 mm.

V Žireh je bila od zbranih podatkov v obdobju julij 1895–avgust 2012 izmerjena najvišja dnevna višina padavin 27. septembra 1926, kar 200 mm (slika 10); to je malo manj, kot je sicer referenčno povprečje za celoten mesec november. Ob teh padavinah so bile Žiri poplavljenе (slika 11), saj je že dan prej, to je 26. septembra, padlo 138 mm padavin; v zadnjih petih dneh septembra 1926 pa je padlo skupaj kar 376 mm padavin.

Od razpoložljivih podatkov za obdobje julij 1895–avgust 2012 smo v Žireh 30-krat namerili 100 mm ali več padavin v enem dnevu, večina teh, kar 24, jih je bilo izmerjenih v drugi polovici leta in še od teh 9. septembra. Če upoštevamo le podatke po letu 1945, ko imamo v Žireh neprekinjene meritve, pa je največ padavin

Slika 9. Najvišja (črni stolpci) in najnižja mesečna višina padavin od razpoložljivih podatkov v obdobju julij 1895–avgust 2012

Slika 10. Najvišja dnevna višina padavin po mesecih od razpoložljivih podatkov v obdobju julij 1895–avgust 2012

v enem dnevu padlo 5. novembra 1998, 147 mm; nazadnje je bil dan z najmanj 100 mm padavin zabeležen 30. marca 2009, 129 mm. V prvih osmih mesecih leta 2012 je največ padavin v enem dnevu padlo 13. maja, 52 mm, najvišja avgustovska dnevna višina padavin pa je bila 35 mm.

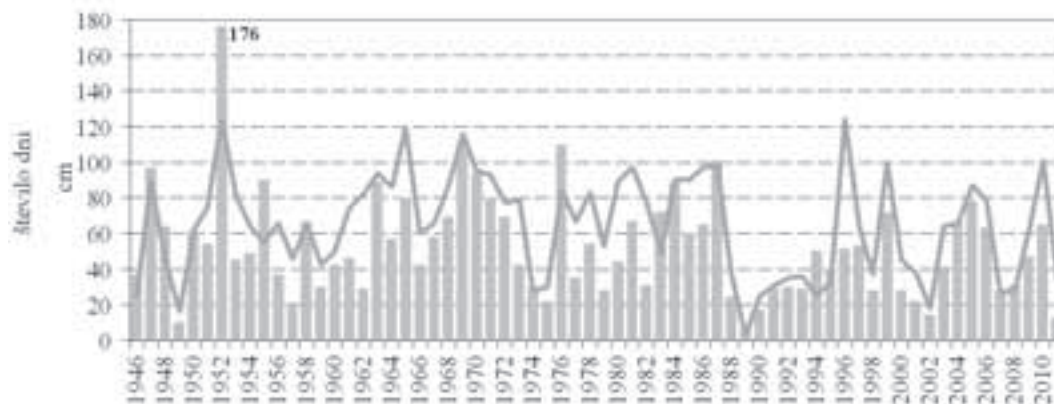
Slika 11. Žiri po 27. septembru 1926 (vir: splet, http://www.bendeho.net/forum/forum_posts.asp?TID=200, shranjena 5. 1. 2010)

V referenčnem povprečju je v Žireh 74 dni s snežno odejo na leto, v obdobju 1971–2000 je to povprečje 63 dni in 59 dni je povprečje za obdobje 1981–2010. Prvi mesec s snežno odejo je november, od leta 1946 je bil sneg 11-krat že oktobra, nazadnje oktobra 2011: osmega, ko je le snežilo, in 21. ter 22., ko je bila snežna

5 Dnevna višina padavin je vsota padavin od 7. ure prejšnjega dne do 7. ure dneva meritve; pripišemo jo dnevu meritve

odeja zjutraj ob merjenju debela 5 oziroma 3 cm. April je v povprečju zadnji mesec s snežno odejo; po letu 1946 je bila v Žireh snežna odeja 5-krat še maja, nazadnje maja 1985.

V Žireh je bila najvišja snežna odeja izmerjena 15. februarja 1952, kar 176 cm. V obdobju 1946–2011 smo debelo snežno odejo, ki meri meter in več, izmerili še februarja 1969, 111 cm, februarja 1976, 110 cm, in januarja 1987, 101 cm. Iz razpoložljivih podatkov o snežni odeji pred drugo svetovno vojno pa smo več kot meter debelo snežno odejo izmerili še januarja 1940, 101 cm, januarja 1915, 107 cm, in marca 1909, 130 cm.

Slika 12. Letno število dni s snežno odejo (krivulja) in najvišja snežna odeja (stolpci) v obdobju 1946–2011

Preglednica 1. Najvišje in najnižje letne, mesečne in dnevne vrednosti izbranih meteoroloških spremenljivk v Žireh v obdobju julij 1895–avgust 2012, razpoložljivi podatki

	Največ	Leto / datum	Najmanj	Leto / datum
Letna višina padavin (mm)	2625	1937	1216	1908
Mesečna višina padavin (mm)	528	okt. 1992	0	jan. 1964 in 1989, feb. 1949, okt. 1965
Dnevna višina padavin (mm)	200	27. sept. 1926	0	—
Najvišja višina snežne odeje (cm)	176	15. feb. 1952	6	4. mar. 1989
Najvišja višina novozapadlega snega (cm)	81	21. jan. 1910	0	—
Letno število dni s snežno odejo	125	1940	3	1989
Število dni s snežno odejo v sezoni*	145	1908/09	3	1989/90

* Sezona: od julija do konca junija naslednjega leta.

PODOBAR JERNEJ JEREB (1838–1929)

Lojze Potočnik

Jernej Jereb, podobar in slikar z Vrha Svetih Treh Kraljev

V tem prispevku vam bom opisal življenje in delo podobarja Jerneja Jereba in njegovih potomcev, še posebej sina Vincencija, ki je nadaljeval očetovo delo v Metliki. Jernej Jereb se je rodil na Vrhu Svetih Treh Kraljev 8, ki je sedaj v občini Logatec, v njegovem času pa je ta kraj sodil v tedanjo žirovsko občino. Tudi vrhovska župnija je bila včasih del žirovske, zato ga uvrščam tudi med žirovske rojake.

Njegova življenjska pot je bila zelo zanimiva in razburljiva. Vodila je iz rojstnega kraja v Metliko, dve leti pred smrtjo pa se je odselil na Hrvaško, v Igrane pri Makarski, nato v bližnji Drvenik in nazadnje v Vrbosko na otoku Hvaru, kjer je tudi pokopan.

Najprej bom napisal podatke iz temeljnih virov: iz rojstne in krstne knjige župnije Vrh Svetih Treh Kraljev in iz Knjige hiš na Žirovskem dr. Petre Leben Seljak in dr. Alojza Demšarja.

Izpis iz rojstne in krstne knjige župnije Vrh Svetih Treh Kraljev za Vrh št. 8

Zapis se nanaša na nekdanjo hišno številko (Vrh 8) kmetije »Pri Jerebu«.

Zemljak: MARTIN JEREB (1794–1850)

Njegova žena: URŠULA, rojena DEBELAK (1800–6. 2. 1872), poročena leta 1821

Njuni otroci:

JOŽEF: 13. 3. 1822–12. 11. 1904, krščen še isti dan (postal duhovnik, posvečen 5. 7. 1848)

Botra: Jožef Treven – zemljak

Uršula Sedej – zemljakinja

Babica: –

Krstitelj: Jelenc

(vpisan: leto 1822, str. 56, zap. št. 4)

(umrl: 12. 11. 1904 v Ljubljani)

MICA: 4. 4. 1824–?, krščena še isti dan

Botra: Jožef Treven – kmet

Maruša Sedej – kmetica

Babica: –

Krstitelj: Jelenc

(vpisana: leto 1824, str. 60, zap. št. 6)

JAKOB: 16. 7. 1826–28. 12. 1908, krščen še isti dan

Botra: Jožef Treven – kmet

Maruša Sedej – kmetica

Babica: –

Krstitelj: Jelenc

(vpisan: leto 1826, str. 65, zap. št. 16)

(umrl: 28. 12. 1908, star 82 let)

TOMAŽ: 10. 12. 1830–16. 7. 1907, krščen še isti dan

Botra: Matevž Gantar – zemljak

Maruša Sedej – zemljakinja

Babica: Neža Trček

Krstitelj: Jožef Kos, kaplan

(vpisan: leto 1830, str. 73, zap. št. 11)

(umrl: 16. 7. 1907, star 77 let)

HELENA: 7. 4. 1834–?, krščena še isti dan

Botra: Janez Sedej – zemljak

Jera Žust

Babica: Elizabeta Albreht

Krstitelj: Josip Belc (Bele?)

(vpisana: leto 1834, str. 79, zap. št. 5)

JERNEJ (Bartholomeus): 22. 8. 1838–?, slikar, naslikal ikonostas v Metliki, krščen 23. 8. 1838

Botra: Janez Sedej (sosed, Petračeva bajta)

Jera Žust

Babica: Marija Brus

Krstitelj: Josip Podobnik

(vpisan: leta 1833, str. 56, zap. št. 4)

(umrl 22. 2. 1929, na Hrvaškem, star 91 let)

JANEZ: 25. 8. 1840–1878, krščen 26. 8. 1840

Botra: Janez Sedej (sosed, Petračeva bajta)

Jera Žust

Babica: Mica Lampreht

Krstitelj: Josip Podobnik

(Vpisan: leta 1840, str. 87, zap. št. 4)

Vir zapisa: ROJSTNA in KRSTNA knjiga duhovnije na Vrhu Svetih Treh Kraljev, od 24. 4. 1789 do 5. 12. 1883, str. 1–167. Iz opomb je razvidno, da je bila po tej knjigi napisana nova, zato se strani z novo ne bodo ujemale!¹

¹ Podatke je posredoval Alfonz Zajec z Dobračeve.

Vrh Sv. Treh Kraljev št. 8: Pod Jereb (1825), Jereb (1840, 1900)

Zanimivi so podatki o rojstni hiši našega podobarja. Našteti so tehnični podatki in lastniki hiše.

Huba HVŽ, Stanomer hribu (urb. št. 2), Stanomer hribu (rektif. št. 27); p. c. Vrh, fara Vrh

Stavbne parcele: hiša (št. 8) in hlev (št. 7) v k. o. Vrh

Lastniki: Iuri Marintzek (1501), Gregor, sin Lenarta Jereba (1560), Gregor Jereb (1586), Primoss Jereb (1604, 1610), Andrej Jereb (1630), Andree Jeröb (1659, 1668–1674), Spella Jeröbin (1677–1682, 1688–1694, 1709), Marthin Jerröb (1714), Valentin Jerreb (1754, 1 huba), Lukas Jereb (1785, donos 161 fl.), Martin Jereb (ok. 1828, 1 huba), Janez Jereb (1869, 1 huba), Frančiška Jereb (1880), Luka Logar (1900).

Leta 1501 je bil lastnik Jurij Marinček, od leta 1560 pa Jerebi. Luka Jereb je bil poročen z Uršo Žakelj (1758–1833), njegov sin in naslednik Martin Jereb (1794–1850) pa z Uršo Debeljak (1800–1872). Imela sta 8 otrok, grunt je prevzel najmlajši Janez Jereb (1840–1878), ki se je oženil z Jero Cankar (roj. 1848, por. 1863). Za njim je dedovala hči Frančiška Jereb (roj. 1866, por. 1885), v Sh je vpisan njen mož Luka Logar (roj. 1853) iz Izgorij 6.²

Življenje in delo Jerneja Jereba

Poznejši podobar in slikar se je rodil 22. avgusta 1838 na Vrhju Svetih Treh Kraljev št. 8. V Metliki si je kupil hišo, ki jo je moral na starost prodati in je potem živel pri hčeri, omoženi v Dalmacijo. Umrl je 22. februarja 1929 v Vrboski na Hvaru, star 91 let.

Že kot 13-letni mladenič se je odšel učiti k Juriju Tavčarju v Idrijo, pet let podobarstva in eno leto slikarstva. Nato je pri njem ostal kot pomočnik še nadaljnjih sedem let.

Kot samostojni podobar je odšel na povabilo župnika Škofica v Suhor v Beli krajini, kjer je izdelal spovednico. Za Semič pa je napravil okvire za križev pot.

Potem je šel v Kamnik k Ozbiču, kjer je ostal sedem mesecev, ko ga je spet povabil župnik Škofic, naj mu naredi kip sv. Jožefa in ranjenega Jezusa. Nato se je pogodil za veliki oltar v Črnomlju. Naselil se je v Kranju, tu ustanovil lastno delavnico in delal za Belo krajino. Toda kmalu se je po nasvetu župnika Škofica preselil v Metliko, saj je dobival največ naročil prav iz Bele krajine.

V Adlešičih je prenovil veliki oltar (1862) in napravil dva stranska. Semiški dekan mu je naročil veliki oltar v Semiču (1875) ter razne naprave in obnove v vseh podružnicah.

V župnijski cerkvi na Radovici naj bi naredil veliki oltar Matere Božje, in sicer prav tak, kakršen je v Petrovčah pri

Podobar Jernej Jereb (1838–1929), doslej edina znana fotografija tega umetnika / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

2 Petra Leben Seljak in Alojz Demšar, *Knjiga hiš na Žirovskem*, str. 116, 2010.

Celju. Šel je tja in oltar v ilovici zmodeliral in potem prav takega napravil na Radovici. Nato se je lotil dela pri vseh podružnicah župnije Radovica.

Na Preloki in v Ziljah je naredil veliki oltar in dva stranska.

V Metliki je izdelal oba stranska oltarja v cerkvi, veliki oltar pa je prenovil njegov nekdanji mojster Jurij Tavčar iz Idrije. Jernej Jereb je prenovil tudi Fabrisove slike na stropu prezbitarija.

Pri Treh farah je obnovil stenske slike in napravil veliki oltar v spodnji cerkvi, prenovil pa veliki oltar v gorenji cerkvi.

V Drašičih je naredil vse tri oltarje s kipi vred, prav tako na Gabrovcu.

Na Lokvici je naredil veliki oltar s kipi vred, sliko sv. Janeza Krstnika pa je naslikal njegov pomočnik Čeferin.

V Vidošičih je prenovil veliki oltar, kipe je naredil njegov mojster Jurij Tavčar.

V cerkvi sv. Roka v Metliki je naredil oltar brez kipa, ker so ohranili prejšnjega.

V cerkvi sv. Duha v Črnomlju je napravil veliki oltar s kipi vred. Načrt za veliki oltar za župnijsko cerkev v Črnomlju je oskrbel suhorski župnik Škofic. Tega je delal, ko je bil še v Kranju. Pri prevozu na dveh vozovih v Črnomelj skozi Dolenjske Toplice in Črmošnjice se je v Vrčicah voz prevrnil in bi Jereba skoraj ubil. Po pogodbi naj bi dobil za ta oltar 700 goldinarjev in od vsake podružnice vedro vina. Vina ni dobil. Zato je imel od tega oltarja škodo.

V Dragi pri Ribnici je naredil župniku bratu Jožefu dva nova stranska oltarja.

V Loškem Potoku je naredil oltar sv. Barbare, v podružnični cerkvi v Retjah pa je prenovil dva oltarja.

V Novi Štifti pri Sodražici se je pogodil za pozlatitev velikega oltarja (1872), za prižnico in dva stranska oltarja (1876). Račun za pozlatitev velikega oltarja se je glasil na 130 goldinarjev, za stranska oltarja 140 goldinarjev, za prižnico pa 350 goldinarjev.

V Koprivniku na Kočevskem in v treh podružnicah je popravljал oltarje, v Dolenjskih Toplicah pa veliki oltar.

V graščini na Hmelniku je napravil tabernakelj. Prenavljal je v Podgradu, na Planini blizu Črnomlja pa dva stranska oltarja. V Hinjah je prenovil tabernakelj, v kočevski podružnici Reichenau veliki oltar. V Nemški Loki je prenovil vse oltarje, božji grob, prav tako pri dveh podružnicah.

V podružnični cerkvi sv. Petra v Drašičih v Beli krajini (1773) je glavni oltar iz leta 1883; ta in oba stranska so izdelki podobarske delavnice Jerneja Jereba.³

Delal je še za Dragatuš in dve podružnici, za Poljane ob Kolpi, za metliške podružnice, ikonostas in stenske slike za novo uniatsko cerkev v Metliki itd. Zdi se, da je posebno pozornost zbudil njegov ikonostas (pregraja z ikonami pred oltarjem v pravoslavni cerkvi) za novo cerkev grkokatolikov v Metliki. Slike na ikonostasu ne kažejo ruskega oziroma bizantinskega sloga, naslikane so po zgledu zahodnega slikarstva.

Jerebova dela na Hrvaškem

Jernej Jereb je veliko delal tudi na Hrvaškem. Za župnijsko cerkev v Čabru je naredil veliki oltar in naslikal sliko sv. Trojice. V Žakanju so dobili iz Zagreba lep

³ Tilka Jamnik, *Drašiči, Vinomer in Božakovo*.

marmornat oltar. Župnik je Jereba naprosil, naj napravi natančen lesen posnetek. Jereb ga je naredil (1885) tako izvrstno, da se je župnik čudil. Delal je že leta 1882 nov veliki oltar in še v njenih dveh podružnicah.

V župnijski cerkvi v Vivodini je naredil tri oltarje, slikal je tudi še v treh njenih podružnicah.⁴

Leta 1889 je naredil ikonostas v Liješču na Hrvaškem, nedaleč od Metlike na žumberaški strani.⁵

Delal je tudi na Podvozlju in še v dveh podružnicah. Za pravoslavno cerkev pri Veliki Nedjelji je napravil ikonostas v slikah, prav tako za uniatski cerkvi v Sošicah, v Kašči in njenih treh podružnicah.

Jerebov značaj in pomen za nas

Ker je delal poceni in mnogokrat samo na obljubo, je težko shajal. Dokler je še živel brat župnik Jožef Jereb, je kar šlo, ko pa je ta umrl, se ni imel na koga nasloniti. Podobar Jernej je bil blage narave, zanesljiv delavec in temeljit restavrator. Najraje je delal sam, čeprav je vseskozi imel pomočnike in vajence.⁶

Bil je družaben. Rad se je družil s sosedi, Metličani in tudi poklicnimi tovariši. Bil je človek, ki ga niso cenili samo zaradi številnih del, ampak tudi zaradi drugih vrlin. Bil je družaben in zelo vljuden, strokovno izobražen, znal je nemško. Tudi v visoki starosti se je znal dobro prilagoditi novemu okolju in novim ljudem. Čeprav ni živel v Dalmaciji niti polni dve leti, si je pridobil številne prijatelje, ki so ga spoštovali in imeli radi.⁷

»Brez dvoma pa lahko zapišemo, da je mojster Jernej z Vrha prvi po imenu znani v dolgi vrsti likovnikov, ki so se rodili na Žirovskem (*genius loci*) ter nato ustvarjali doma in po svetu.«⁸

Izpisek iz župnije Metlika⁹

Jernej Jereb (1838–1929) & *Ivana (roj. Novak) Jereb* (1848–7. februar 1926).

Poročila sta se 4. junija 1971 v Šmihelu v Novem mestu.

Njuni otroci:

Ivana (Johana), rojena 12. aprila 1872, v Metliki. Poročena je bila z žandarjem Francem Juvanom. Datum smrti ni znan.

Jožef, rojen 11. aprila 1875, umrl 7. novembra 1876.

Jernej (Bartolomej), rojen 9. avgusta 1877 – odšel v Ameriko, umrl neznano kdaj in kje.

Vincencij, rojen 2. aprila 1880, umrl 10. 5. 1951 doma v Metliki.

Rafael, rojen 23. oktobra 1884, umrl 29. oktobra 1916 v umobolnici na Studencu pri Ljubljani.

⁴ Viktor Steska, *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana 1925–1932, str. 405.

⁵ Kulturna baština zagrebačke županije, *Žumberak – katolici istoka i zapada*, str. 71, 2008.

⁶ Glej opombo št. 4.

⁷ To lepo kaže tudi poslovilni govor ob smrti Jerneja Jereba, ki ga je imel Marin Ružević, obrtnik iz Vrboske na otoku Hvaru.

⁸ Miha Naglič, *Kdo je kdo na Žirovskem*, letnik XIX, 1998, št. 28.

⁹ Župnija Metlika (NM), *Status animarum*, posredoval župnik Jože Pibernik, 14. maj 2012.

Justina, rojena 3. oktobra 1891, umrla 4. februarja 1976, poročena s finančnim preglednikom Alojzijem Japljem.

Družina Jerneja Jereba

Ker je veliko delal v Beli krajini, si je tudi v njeni bližini našel ženo. Dne 4. julija 1871 se je v Šmihelu pri Novem mestu poročil z Ivano Novak, ki je bila doma z Jame 14 (sedaj Jama pri Dvoru) v bližini Žužemberka. Še istega leta sta se naselila v Metliki. Tu sta si v naslednjih letih ustvarila dom in družino, iz katere je zraslo šest otrok, štirje sinovi in dve hčeri.

Prva tri leta sta živela v hiši št. 19, katere lastniki so bili Hranilovičevi. Hiša je bila postavljena v delu mesta, imenovanem Hrib, bila je zidana iz kamna in opeke, ki pa so jo Jerebovi potem dokončali. V prvih letih so Jerebovi stanovali

Jerebova družina. Sedijo: mati Ivana Jereb, hči Justina, oče Jernej Jereb. Stojijo (z leve) sinovi Rafael, Vincenc in Jernej. / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

le v nadstropju. Tu se jima je rodila najstarejša hči Ivana, pri kateri je oče založil precejšnjo vsoto denarja, da bi do smrti skrbela zanj.

Dne 4. marca 1874 so Jerebovi kupili hišo št. 195, ki jo je še nedograjeno prodal Ivan Derganc. Hiša je bila majhna, spodaj zidana, zgoraj lesena. Bila je prislonjena v breg, tako da se je z zadnje strani prišlo naravnost v nadstropni stanovanjski del hiše. Pri nakupu jim je z denarjem precej pomagal tudi Jernejev brat, župnik Jožef. V tej hiši se je potem rodilo še pet otrok, po vrsti Jožef (umrl že naslednje leto), Jernej, Vincenc, Rafael in Justina.

Poleg hiše je bila v njegovi lasti tudi njiva »na Svržakih«, na kateri je prideloval zelenjavo in druge poljščine.

Oče Jernej je imel v tej hiši delavnico, v kateri je posel nekaj časa kar lepo cvetel. Postopoma pa je bilo naročil vse manj in s tem tudi manj zaslužka. Ker je Jernej Jereb delal poceni in mnogokrat samo na obljubo, je težko shajal, saj je imel vedno veliko stroškov (za hčer Ivano je plačal 20 goldinarjev kavcije). Zato se je začel zadolževati in se nazadnje odločil, da bo hišo prodal. Po ženini smrti (7. februar 1926) je v njej ostal sam s sinom Vincencem, preostali še živi otroci pa so že prej odšli od doma. Tako je 19. novembra 1926 hišo prodal krojaču Francu Prusu.

Jernej Jereb je nato stanoval pri Tanckovih, sin Vincenc pa še vedno v njihovi prejšnji hiši, čeprav so se že vselili novi lastniki. Vendar to ni trajalo dolgo. Ko je oče poravnal vse dolgove, je za preostali denar (1800 din) kupil od Ane Kramar hišo št. 219 in jo 2. maja 1927 izročil sinu. Za dosmrtno preživnino se je s sinom dogovoril za skupno hrano in stanovanje. Toda ker se s sinom Vincencem nista preveč dobro razumela, hči Ivana, ki naj bi bila dolžna skrbeti in vzdrževati očeta, pa je že umrla, se je oče Jernej Jereb obrnil na najmlajšo hčer Justino, ki je z možem, finančnim preglednikom Alojzijem Japljem, živela v Igranih blizu Makarske. Hči in zet sta prišla v Metliko po skoraj 89-letnega očeta, ki mu je bilo sprva žal zapustiti Metliko, saj je tu preživel največji del svojega življenja. Dejal je: »Ne grem na fruško!« (Pri tem je mislil na Bosno in Dalmacijo.) Kljub vsemu je potem le odšel v Igrane in nato v Drvenik. Tu se je poleti skoraj vsak dan kopal v morju, češ da se v tisti vročini ne da živeti. Ljudje so se čudili temu po letih staremu, a vitalnemu kopalcu. Ko je bil njegov zet službeno prestavljen v Vrbosko na otok Hvar, je šel tja tudi Jernej Jereb. Tu je umrl 22. februarja 1929, kot vzrok smrti je navedena španska gripa. Leži na pokopališču med vinogradi v grobu št. 7, ki je vsekane v skalo in betoniran.¹⁰

Trije njegovi otroci (Jernej, Vincenc in Rafael) so se pri očetu Jerneju učili podobarske in rezbarske obrti. Kmalu so se razšli po svetu. V glavnem pa je z očetom delal samo sin Vincenc.¹¹

Jerebovi otroci

Ivana, rojena v hiši št. 19, kjer so najprej stanovali Jerebovi. Zanj je precej založil oče, da bi zanj skrbela na starost.

¹⁰ Andreja Brancelj, *Metliški podobarji Jerebi*, seminarska naloga (mentor: asistent Janez Bogataj), Metlika, januar 1980.

¹¹ Ivan Sedej, *Problemi likovne in socialne opredelitve Slovenske ljudske umetnosti*, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 409–454.

Jožef (umrl star eno leto).¹²

Jernej – Nejče, umrl v Ameriki, neznano kdaj in kje. Bil je poročen z Metličanko Ano Navratilovo. Priženil se je na dom njenega strica Ivana Navratila (1825–1896). Imela sta tri otroke. Toda ker je bil doma slab zaslužek, je že pred letom 1919, ko mu je za sušico umrla žena, odšel v Ameriko, od koder je nekajkrat pisal, potem pa je za njim izginila vsaka sled in je bilo vsako poizvedovanje neuspešno.¹³

Vincenc – Vince, ranjen v prvi svetovni vojni, umrl kot zadnji belokranjski rezbar leta 1951. Od 2. maja 1927 je živel v hiši št. 219, ki mu jo je kupil oče Jernej. Živel je precej siromašno in se včasih le s težavo prebijal iz dneva v dan. Poročen ni bil, zadnja leta je živel precej samotarsko in nekoliko čudaško. Ker je živel sam in bil zelo nezaupljiv do ljudi, je velikokrat mislil, da ga bo kdo napadel in oropal. Ob njegovi smrti 10. maja 1951 je v Dolenjskem listu pisalo: »V Metliki je umrl zadnji belokranjski rezbar in slikar nabožnih podob Vinko Jereb, star 70 let. Bil je izredno pošten in dober možakar, ki se je skromno preživiljal v zadnjih letih z obdelovanjem njivice, saj mu poklic ni več prinašal kruha.«¹⁴

Ob hiši je imel tudi nekaj sliv. Kadar so dobro obrodile, je rad kuhal žganje, ki ga je v glavnem tudi popil.¹⁵

Rafael – Rafo, najmlajši sin, izmed vseh bratov najbolj nadarjen. Že zgodaj je duševno zbolel in zadnjih 16 let preživel v umobolnici na Studencu pri Ljubljani, kjer je tudi umrl.¹⁶

Justina, najmlajša hči, ki je z možem, finančnim preglednikom Alojzijem Japljem, živela v Dalmaciji.

Jerebova delavnica

Jerebova podobarska delavnica je delovala v Metliki med letoma 1871 in 1951. Njeno delovanje lahko razdelimo na dve obdobji: prvo je obdobje očeta Jerneja Jereba (1871–1927), drugo obdobje pa je čas ustvarjanja sina Vincenca.¹⁷

Delavnica, ki se je spominjajo le še najstarejši Metličani, je bila v pritličju hiše.¹⁸ Imela je tri okna, tako da je v prostor prihajalo dovolj svetlobe. Delavnica je bila izredno skromno opremljena. Tla iz ilovice in kamna so bila pokrita z lesenimi in drugimi odpadki, ki so jih le redko pometali in odnesli iz prostora. Na eni strani je bil »ubelponk« (nem. die Hobelbank – skobeljnik), na drugi pa miza za barvanje in zlatenje predmetov. Ob steni pod okni je bilo še nekaj polic, kjer so bile posode

¹² Glej opombo št. 10.

¹³ Glej opombo št. 11.

¹⁴ H. R., *Umrli je zadnji belokranjski rezbar*, Dolenjski list, Novo mesto, 26. maja 1951.

¹⁵ Podatke je posredovala avtorici seminarske naloge Andreji Brancelj gospa Pepca Barbič, roj. 1913, najbližja sosedja Jerneja Jereba, Metlika 1980.

¹⁶ Glej opombo št. 11.

¹⁷ Glej opombo št. 10.

¹⁸ Gorazd Makarovič, *Slovensko ljudsko kiparstvo*, katalog razstave v Slovenskem etnografskem muzeju, Ljubljana 1969, str. 1–14.

z barvami, čopiči, dleta in še kaj. Poleg peči in dveh, treh nizkih stolčkov je bilo to vse, kar se je dalo videti v prostoru.

Vendar je bil prostor kljub temu zapolnjen. V njem so bili včasih večji, včasih manjši kupi lesa, predvsem lipovine, ki je bila osnovni material za delo. Po les so hodili navadno sami v gozd, in to v kateri koli, saj v tistih krajih lastniki na to niso bili pozorni.

Tudi orodje, ki so ga uporabljali pri delu, je bilo enostavno in razmeroma skromno. Če ne omenjamo kladiva, noža in svinčnika, so bila v glavnem to le žlebasta različno velika dleta za dolbenje in čopiči za barvanje, ki so bili vedno namočeni v vodi, da se ne bi strdili.¹⁹

Prva leta je dobival zelo veliko naročil. Obnavljal je in na novo postavljal številne oltarje, kipe in podobe po Beli krajini, Dolenjskem, Kočevskem in na Hrvaškem. Večje oltarje je delal iz več kosov in jih potem sestavil. Izdelke je sproti sestavljal in zlatil. Navadno je sodeloval tudi pri prevozi in postavitvah oltarjev, saj je bilo pogosto treba še na mestu samem kaj popraviti in dodati.

Najbolj pogosti rezbarski izdelki so bili oltarji, kipi svetnic in svetnikov ter Križani, redkejši pa tabernaklji, spovednice, prižnice in okviri za križev pot. Vse je bilo rezljano iz lipovine, barvano in pozlačeno. Manj je bilo slikarskih del – le nekaj ikonostasov, stenskih in tabelnih slik z nabožno motiviko.

Preden je začel obdelovati les, si je mojster Jereb za vsak predmet narisal risbo, skico ali načrt, tako da potem ni prihajalo do napak. Pri teh opravilih je bil izredno natančen in je že za izdelavo najmanjšega predmeta porabil veliko časa.

Poleg tega so imeli tudi številne načrte za oltarje (zdaj je večina v Belokranjskem muzeju v Metliki), risane s svinčnikom ali tušem, akvarelirane in večkrat signirane, ter olje na platnu ali lesu in risbe z najrazličnejšimi, v nekaj primerih celo s posvetnimi motivi.

Lastnik delavnice je bil Jernej Jereb, podobar in slikar hkrati. To je potrjevala tudi napisna tabla na fasadi hiše in žig v nemškem jeziku. Zaradi Jerebove podobarske obrti se je pri hiši reklo »Pri Piltaverjevih« (nem. der Bildhauer – kipar). Skoraj vsi Metličani so jih poznali pod tem imenom, tako da marsikdo ni poznal njihovega pravega priimka.²⁰

V delavnici so se razvrstili številni pomočniki in vajenci. Samo naštejemo jih lahko.

Josip Čeferin, potujoči slikar – umetnik, ki je kmalu zbolel in umrl.

Ludvik Grilc, rezbarski in podobarski pomočnik, ki je prišel iz Idrije.

Alojz Gangl, slovenski realistični kipar, doma iz Metlike, v letih 1874–1879 se je v tej delavnici učil rezbarske in podobarske obrti, s tem v zvezi je zanimiva učna pogodba.²¹

Tudi trije Jerebovi sinovi, Jernej – Nejče, Vincenc – Vince in Rafael – Rafo, so odraščali v delavnici in na terenu z očetom. Drug za drugim so se pri njem učili podobarstva in slikarstva in pozneje postali njegovi pomočniki. Nekaj časa so delali skupaj, tako da srečamo na marsikaterem oltarju poleg signature očeta Jerneja tudi imena njegovih sinov, ki so imeli celo svoje štampiljke. Čeprav so bili dobri in

¹⁹ Podatke je posredoval avtorici seminarske naloge Andreji Brancelj Karel Hanzelj, roj. 1906, ki je kot otrok rad zahajal v sosedovo – Jerebovo delavnico, Metlika 1980.

²⁰ Glej opombo št. 10.

²¹ Gorazd Makarovič, *Slovenska ljudska umetnost – likovna umetnost na kmetijah*, katalog razstave v Slovenskem etnografskem muzeju, Ljubljana 1979, str. 7–10.

temeljiti delavci, jim oče ni zaupal prav vsakega dela. Sicer pa jih je usoda kmalu razdvojila. Tako sta vse do leta 1926 delala v delavnici v glavnem le mojster oče Jernej in sin Vincenc.²²

V zapuščini Jerneja Jereba je ohranjenih 49 načrtov za oltarje in ikonostase.²³

Nadaljevanje očetove delavnice s sinom Vincencem

Z Vincencem je torej prenehala 80-letna tradicija metliškega podobarstva. Čeprav je bilo njegovo delo v primerjavi z očetovim le zahajajoče sonce, ga ne smemo podcenjevati.

Po očetovem odhodu na Hrvaško leta 1926 k hčeri Justini je delavnico prevzel sin Vincenc. V njej je bil »ubelponk« (slov. skobeljnik), nizek »kosen«, nem. der Kasten – omara) s predali, v katerem je bilo precej knjig z najrazličnejšo vsebino (večji del jih hrani Belokranjski muzej v Metliki). V teh pretežno nemških knjigah so bile ilustracije in reprodukcije, v katerih je dobil Vincenc marsikatero idejo za svoje delo. V delovnem prostoru je bila še železna peč, po stenah pa so bile nameščene številne police za material in orodje.

Lipovina, ki jo je Vincenc kupoval in potem doma sušil, je bila njegov osnovni material. Barvo je izdeloval sam, in sicer iz barvnega pigmenta v prahu, ki ga je naročal v Ljubljani ali drugod. Na veliki kamniti podlagi je stal nekoliko usločen kamen, s premerom 30 cm. Na njem je z manjšim ovalnim kamnom mešal barvni pigment z oljem, in to toliko časa, dokler ni dobil kot las tanke barve, če jo je potegnil s čopičem. Temu delu so v tistem času rekli »ribati barvo«. Za zlatenje je uporabljal zlate lističe. Ti so bili speti v blokec, ki ga je dobil po pošti iz Ljubljane. Vendar ni velikokrat naročal, ker je imel še precej zaloga iz očetove delavnice, včasih pa so zlato prinesli sami naročniki. Za premaz nekaterih izdelkov je uporabljal firnež.

Orodje je ostalo nespremenjeno, različna dleta, nožki in čopiči, to je bilo v bistvu vse, kar je potreboval za delo. Izdeloval je podobno kot prej oče, vendar manj oltarjev, ker zanje ni dobival naročil. Naredil pa je zato nekaj kompletov jaslic, ki so jih ljudje kar radi kupovali.²⁴

Preden je začel obdelovati kos lesa, si je poiskal ustrezno reprodukcijo z motivom, ki ga je želel prikazati. Včasih je zadostovalo, da jo je samo gledal, včasih pa jo je razdelil na kvadrate in črte natančno prenašal z reprodukcije na les. Ko je predmet izdelal, je sledilo barvanje.

Kamen, na katerem je delal barve, mu je služil kot stoječa paleta. Na njej je imel različne barve, te je med seboj mešal in jih nanašal s čopiči na predmet. Nemško navodilo o slikanju z oljnatimi barvami, ki so ga našli v njegovi delavnici, priča, da se je želel tudi strokovno čim bolj izpopolniti.

Najbolj zanimivo pa je bilo zlatenje. Večkrat se je zaprl v hišo in ni trpel nikogar ob sebi. Nikomur ni odpiral vrat. Koščke zlatih lističev je s posebnim čopičem prenašal na mesta, ki jih je želel pozlatiti. Ker so bili lističi izredno lahki, je moral biti zelo pazljiv in zadrževati celo dih, drugače bi bilo delo zaman.

²² Glej opombo št. 11.

²³ Glej opombo št. 10.

²⁴ Glej opombi št. 15 in 19.

Najraje je delal po naročilu, saj je vedel, da je to edini način, da bo dobil plačilo. Naročil za oltarje je bilo mnogo manj kot včasih. Ljudje se še spominjajo, da je nekoč izdelal velik oltar in ga poslal v Slavonijo. Druge izdelke, v glavnem figure svetnikov, je pri njem v največji meri naročal tedanji metliški župnik. Včasih je prodajal tudi na sejnih, vendar je bil ta zaslužek precej negotov. Proti koncu življenja, zlasti po drugi svetovni vojni, je imel vse manj dela, ali pa skoraj nič.²⁵

Vincencijevo šolanje

Od 1. januarja 1895 do 1. januarja 1899 je Vincenc Jereb obiskoval obrtno nadaljevalno šolo v Metliki. Učni predmeti so bili elementarno prostoročno risanje, strokovno risanje za podobarje, obrtno spise, obrtno računstvo, obrtno knjigovodstvo in verouk.²⁶

Na praksi, kot bi temu rekli danes, je bil pri očetu. Pri njem je potem delal še nadaljnjih 10 let kot pomočnik. Ko se je po sedmih letih vrnil od vojakov, je šel za poldrugo leto še v Ameriko. Prav škoda je, da se iz tega obdobja ni ohranilo več podatkov, ki bi verjetno razkrili marsikaj zanimivega.

Leta 1920 je prijavil obrt podobarja, in ker ni bilo posebnih ovir, so mu izdali Obrtni list in ga vknjižili v obrtni register pod številko 101 Metlika.

V začetku je še vedno delal v okviru očetove delavnice, potem pa se je osamosvojil. Imel je stampiljko s svojim imenom in napisno tablo na fasadi hiše številka 219. Ljudje pa so mu rekli kar Piltaverjev Vincelj.²⁷

Vincencijev način življenja

Bil je poštenjak in je živel zelo skromno. Da ne bi česa pozabil, si je različne stvari zapisoval: račune, plačila, dolgove, cene, pogodbe, opravke in prepire s sosedi, vreme, nasvete ipd.

Pri tem so mu prav dobro služile prazne strani in robovi v knjigah, stari računi, načrti ali kar stene. Na teh se je dalo prebrati vse mogoče, kot na primer: »Barbičevi so mi dali klobaso«; »Prošt je naročil Bugca«; »Pepca dvakrat odnesla vodo«, in še in še.

Vincenc je bil sicer rad v družbi, toda ljudem ni zaupal. Ker je neprestano živel v nekem strahu, je vrata, ki navzven niso imela kljuke, tudi podnevi trdno zapiral. V podboju notranjih vrat je bila luknja, prekrita s koledarjem. Sem je podobar spravljaj denar, češ da je tu pred tatovi najbolj na varnem.

Sosedi Barbičevi so vedeli, da marsikakšnega gospodinjkega opravila ne more ali ne zna sam narediti, zato so mu bili pripravljeni pomagati. Nekajkrat so mu celo spekli kruh in oprali perilo, toda tudi njim ni preveč zaupal in je kar najrajši delal sam. Sosedi je na primer rekel, da perilo premočno drgne in bi se tako prekmalu raztrgalo. Največkrat je jedel žgance, za božič in veliko noč pa si je spekel boljši kruh, ki ga je zamesil s »plavičkom« in nadeval z marmelado (plaviček je zmes alkohola in vode, ki pri kuhanju žganja zadnja priteče iz kotla).

²⁵ Glej opombo št. 10.

²⁶ Obrtno spričevalo, shranjeno v Belokranjskem muzeju v Metliki.

²⁷ Glej opombo št. 10.

Sicer pa je bil Vincenc precej družaben. Denar, ki ga je zaslužil, je navadno kaj hitro nesel »spravit«, enkrat v eno, drugič v drugo gostilno. Tu je pod vplivom alkohola plačeval različnim ljudem pijačo, rad pa je pogledal tudi za natakarcami. To je toliko bolj zanimivo predvsem zato, ker trezen žensk sploh ni maral. Včasih so hodili k njemu domov tudi metliški fantalini in ob pitju kave so se navadno vsi skupaj kar dobro zabavali. Zato bi bilo mnenje, da je bil Vencelj nedostopen in čudaški človek, preveč posplošeno in neutemeljeno. Zavedati se je treba, da je bilo njegovo obnašanje, pa tudi delo, rezultat nekoliko drugačnega načina življenja, ki ga je narekoval samski stan.

Vincenc je delal po zmernih cenah, tako da se ljudje glede teh niso pritoževali. Na račun je skoraj vedno napisal, koliko stane delo, koliko obraba dleta in čopiča, koliko barva in zlato. Potem je vse seštel in dobil končno vsoto. Spodaj se je podpisal ali pa je pritisnil štipaljško. Občasno se mu je nabralo celo več denarja, kot ga je potreboval, zato ga je tudi po nepotrebnem zapravljaj. Odnese ga je v gostilne, pa tudi za cigarete ga mu ni bilo škoda. Nikakor pa ni hotel plačevati davkov. Čeprav se je z vstopom v Zadrugo vseh obrtnikov metliškega sodnega okraja zavezal, da bo davek redno plačeval, in čeprav je imel toliko denarja, da bi to lahko storil, ga v tem pogledu ni nihče pregovoril. Ko je dobil pismo, za katero je vedel, da je iz Davčne uprave, ga ni odprl. Kuverto je obrnil in napisal: »Nisem 100 din nikjer frkal, da bi jih tebi zastonj dal.«

Brez znamke je pismo poslal nazaj. Ko pa je potem prišel davkar sam k njemu, ga je Vincenc tebi nič, meni nič zaprl v klet. Od tu so morali rešiti davkarja sosedje. Kakor je razvidno, je bil zadnji metliški podobar posebnjš, ki je živel po svojih ustaljenih navadah. Mogoče je zanimivo, da je vztrajal pri njih, čeprav so bile vsaj nekatere že preživete. Zato se je ljudem zdel smešen – nenormalen.²⁸

Vincencijevi recepti za zdravljenje

Tudi zdravil se je sam. Prav zanimivi so njegovi domači recepti za zdravljenje različnih bolezni.²⁹ Za primer jih pogledajmo le nekaj:

Če kri iz nosu teče:

- *vzemi korenine hrena, zreži jo (jih) na kolešča, katera naberi na korenino živih kopriv, ter si oboje obveži na vrat, takoj bo kri nehala;*
- *ali pa stolči bezgovega perja in ga po malem šnofaj.*

Če se usekaš ali urežeš in ti kri hudo teče:

- *pajčevino naloži na rano, je dobra;*
- *stolči širokega trpotca in ga zmešaj z jajčnim beljakom, hitro kri ustavi.*

Uši in gnide:

- *namaži si glavo s česnovim sokom;*
- *živega srebra vnesi v Lorbarjeve mazila in s tem glavo maži.*

²⁸ Glej opombo št. 10.

²⁹ Jože Dular, *Domači recepti Vincenca Jereba*, Dolenjski list, Novo mesto, 28. decembra 1972.

Če bi se komu mešalo:

- *vzemi jesiha in soli, vsakega po eno žlico, pomoči v to mešo roke in pomaži noge pod podplati;*
- *pušpanovo perje posuši, zmelji in štopo na mandeljnovem olju izpij;*
- *telohove korenine namakaj tri ure v vinu, potem tisto vino spij, preden greš spat, to vzame norost iz glave.*

Če koga trebuh boli:

- *skuhaj česna na vinu in primešaj nekaj korijandra, to pij in prešle bodo vse bolečine;*
- *pij vodo, napravljene iz žgane leče;*
- *zmešaj korenine šentjanževke, sladkega janeža, fengelnja in kumine v enakih delih, skuhaj na vodi, in tisto vodo pij, trebuh te ne bo več bolet.*

Sklep

Koliko in na kakšen način so podobarji Jerebi sooblikovali kulturno podobo med nami? To so njihova dela, ki so ostala v Metliki in tudi v bolj oddaljenih krajih. Njihovi izdelki so raztreseni po številnih cerkvah in domovih in bilo bi nemogoče, da bi ostali neopazni.

Pomen Jerebove delavnice v širšem slovenskem prostoru se da ugotoviti na podlagi umetnostnozgodovinskih študij. Od vseh, ki so pisali preglede slovenske likovne umetnosti in so zajeli 19. stoletje, omenja Jerneja Jereba le Emilijan Cevc (Slovenska umetnost, 1966), in še to kot manj vidnega oblikovalca.

Nekaj je o njem napisal tudi Sergej Vrišer (Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji, 1976).

Pisane in slikovne vire Jerebove zapuščine je leta 1962 darovala Belokranjskemu muzeju Justina (roj. Jereb) Japelj, hči Jerneja Jereba (za pridobitev sta se zavzela Albina Možina in Jože Dular, ki sta želela zapuščino ohraniti tudi poznejšim rodovom).³⁰

Zanimiva je tudi seminarska naloga etnologinje Andreje Brancelj (Metliški podobarji Jerebi), ki jo je zagovarjala na Filozofski fakulteti pred 30 leti. Sedaj je direktorica Belokranjskega muzeja v Metliki. Zahvaljujem se ji za gradivo, iz katerega sem črpal večino podatkov.

Viri:

Seminarska naloga Andreje Brancelj (Metliški podobarji Jerebi, mentor: asistent Janez Bogataj) na Filozofski fakulteti, Ljubljana 1980.

Izpisek iz rojstne in krstne knjige župnije Vrh Svetih Treh Kraljev (Nadškofijski arhiv v Ljubljani).

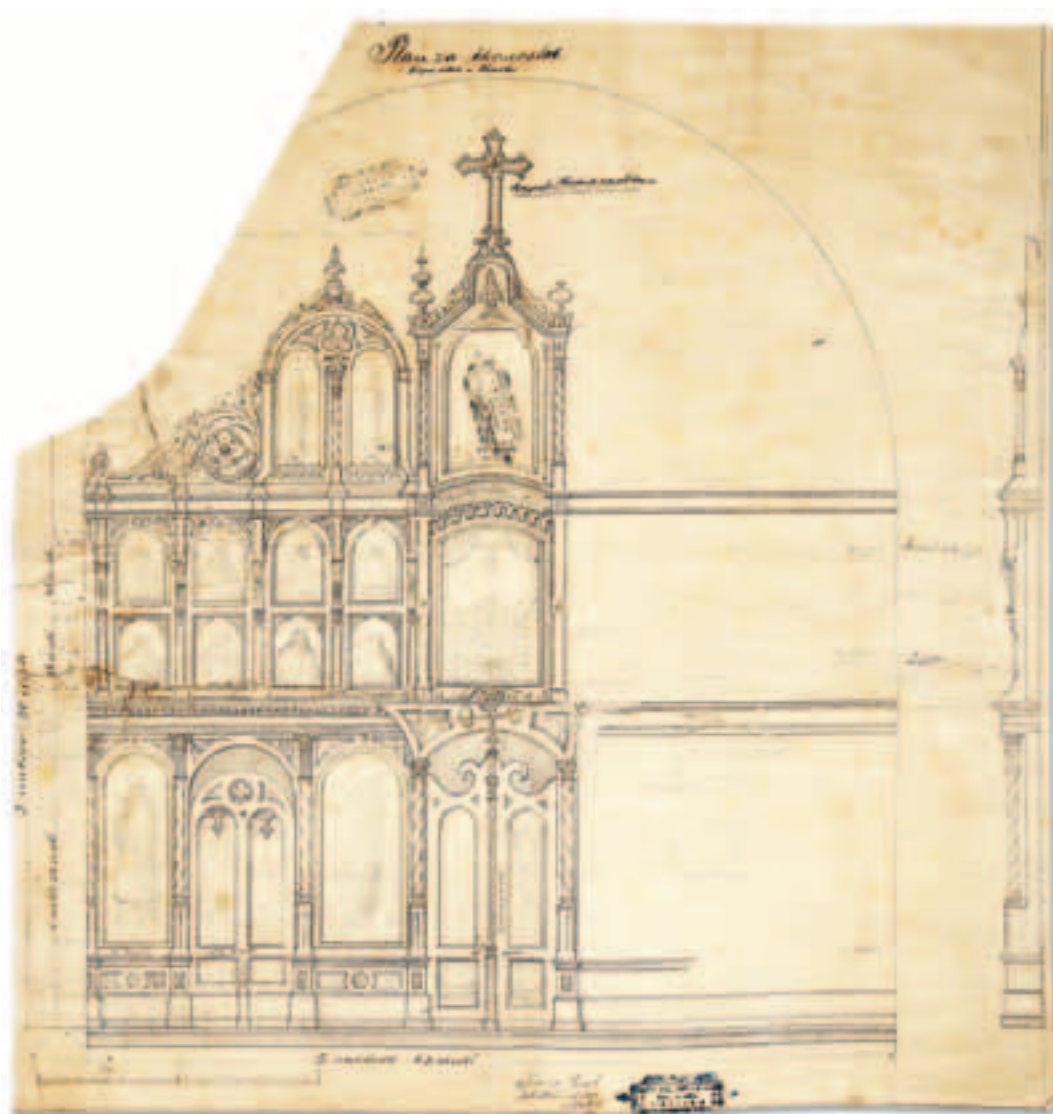
Izpisek iz župnije Metlika, maj 2012.

Viktor Steska: *Podobar Jernej Jereb*, Zbornik za umetnostno zgodovino, XIX /1943, zvezek 1–2, str. 64–65.

Viktor Steska: *Jernej Jereb*, Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1925–1932, str. 405.

³⁰ Glej opombo št. 10.

PODOBE JERNEJA JEREBA

Jernej Jereb, načrt za ikonostas / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, »Bildhauer in Idrija« /podobar v Idriji/, risba za Dragatuš, 11. 7. 1858 / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, risba / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

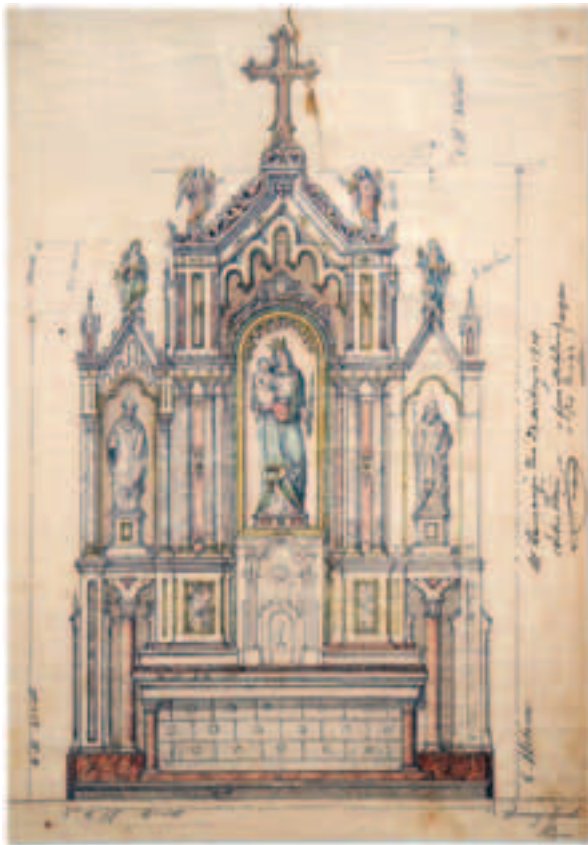
Jernej Jereb, risba / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, skica za oltar / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, skica za oltar / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, skica za oltar, na desni podpisan Anton Vidovič, župnik, v Kamanju (na hrvaškem bregu Kolpe vzhodno od Metlike), dne 24. svibnja 1908 / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, skica za oltar / Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika

Jernej Jereb, stranski oltar v župnijski cerkvi sv. Nikolaja v Metliki, posvečen Mariji Kraljici. Oltar stoji levo od glavnega, mojster Jereb je zanj uporabil kipe in okrasje enega starejših oltarjev, 1889 / Foto: Mirjam Bezek Jakše

Jernej Jereb, stranski oltar v župnijski cerkvi sv. Nikolaja v Metliki, posvečen Srcu Jezusovemu. Oltar stoji desno od glavnega, mojster Jereb je zanj uporabil kipe in okrasje enega starejših oltarjev, 1889. / Foto: Mirjam Bezek Jakše

Jernej Jereb, Psevdogotski oltar v spodnji (južni) cerkvi pri Treh farah v Rosalnicah, iz začetka 20. stoletja. V osrednji niši Lurška Mati božja, levo in desno stojita sveta Ana in sveti Jernej. Upodobitev slednjega je zanimiva tudi zaradi tega, ker je največji romarski shod v Rosalnicah ravno na Jernejevo nedeljo, ko je godoval tudi naš podobar. / Foto: Niko Goleš

Jernej Jereb, Ikonostas v grškokatoliški cerkvi sv. Cirila in Metoda v Metliki, postavljen 1903. / Foto: Niko Goleš

MINEVANJA

Polona Mlakar Baldasin

Iz serije »Minevanja ... « Pekova in Boštjanova hiša, posneto 2012

So Žiri in so hiše. Nekatere le še na razglednicah, druge že zdavnaj zaraščene s plevelom in pogreznjene same vase. Tretje so dale prostor novim, modernejšim zgradbam ali se prepustile delni nadgradnji. Najbolj pa so zanimive tiste najstarejše, lepo ohranjene, ki še vedno kljubujejo času in v sebi skrivajo polno nostalgije in zgodb. Žalostnih, veselih, skrivnostnih, nedokončanih ... V sebi skrivajo tudi prenekatero dilemo sedanjih lastnikov. Podreti, prenoviti, pustiti propadati? Čeprav so nekatere arhitekturno gledano zgodovinskega pomena, denarja za ohranitev ali prenovo ponavadi ni.

Kakorkoli, dokler so, bi jih bilo škoda spregledati. Če ne drugega, vsaj z dokumentarne in umetniške plati. Večina jih je zapuščenih, a vendar so lepe, na čuden, mističen in srhljiv način. Ravno zaradi vseh zgodb, ki so ostale v prostorih skupaj s predmeti in ostanki.

NAŠE ZGODBE

Alfonz Zajec

Miha

Miha mu je bilo ime. Pod tem imenom smo ga Žirovci poznali. Malokdo pa se je vprašal, kako se ta človek piše. Za Žirovce je bilo pomembno, da je bil Miha v nedeljo pred cerkvijo in je tam ponujal razna zelišča, mila in druge drobne predmete. Celo pletene nogavice iz prave volne je imel. Že pred drugo svetovno vojno je hodil v Žiri. Na desni strani cerkve si je postavil stojnico (štant). Kje jo je imel spravljeno? Ali si jo je samo sposojal od nekoga? Za vaščane je bilo glavno to, da je Miha spet prišel na svoj običajni prostor. Bil je postaven, stasit možakar z gromkim glasom, obogaten s posebnimi besedami. Vljudnejši in prepričljivejši z ženskim svetom in bolj odrezav z možmi. Kar precej ljudi se je nagnetlo okrog stojnice. Kupovale so predvsem ženske, možaki pa so imeli več opravka z Mihom samim. Spraševali so ga marsikaj. Miha jim je vselej zavito in pošteno odgovoril. Brez odgovora ni ostalo nobeno vprašanje.

Med vojno ga ni bilo. Saj tudi maš ni bilo. Če pa so bile, so bile velikokrat tudi popoldne.

Po vojni enkrat se je spet pojavil. Starejši so se ga razveselili. Mlajši pa so prišli zraven zaradi radovednosti in se čudili, da se z nekaterimi Miha pozna, kot bi bili celo vojno skupaj. Spominjam se ga, sedaj malo bolj rejenega, pa še vedno istega, iskrivega in glasnega v odgovorih. Razlika je bila le v tem, da je imel še več zelišč in za vsako zel svojo razlago. Nekateri so vedeli povedati, da je njegova hči zdravnica in da mu ona razloži učinek zelišč. Povedal je, kako je treba skuhati čaj. Zelišče, namočeno v žganje, pa bi imelo še za stopnjo močnejši učinek. Še je imel tudi nogavice iz prave domače volne. Ni imel pa več drobnjarij kot včasih. Mila* tudi ne več.

Bilo je pred vojno. Šla sva s teto v cerkev. Ustavila sva se pri štantu. Teta je zagledala med ponujenimi mili tudi milo skoraj črne barve. Vprašala je Miho, za kaj se tisto milo, ki je tako temne barve, rabi: »To je pa za ritko.« Tak je bil Miha.

Kako je prihajal v Žiri pred vojno, ko ni bilo toliko avtobusnih zvez? Po vojni je prihajal redno z avtobusom. Leta so naredila svoje in v nedeljo ni šel takoj domov. Kje je bil doma, še do danes ne vem. Vem samo, da je v Žireh prespal. Najverjetneje je šel h Katri, si naročil postrežbo, odvisno od prometa, in si zagotovil tudi prenočišče. V ponedeljek šele je šel na avtobus. Usedel se je vselej na zadnji sedež in na obe strani sta mu bila soseda velika bundra. Velikost je bila spet odvisna od prodanega.

Zgodilo se je, da sem en ponedeljek moral v Ljubljano. Na Dobračevi sem vstopil na avtobus, Miha je že kraljeval na zadnjem sedežu. Ne vem natančno, na kateri

postaji so prišli na avtobus mladi, razigrani mladostniki. Ali je bilo to na Hotavljah, v Gorenji vasi ali Poljanah. Očitno pa je bilo, da Miho dobro poznajo. Razigrani, kot so bili, so silili vanj z vprašanji in Miha je kot vedno mirno odgovarjal. Mladi, komaj izučeni poklica, vsaj tako sem jih presodil, so si privoščili še več. Eden izmed njih je bil precej zgovoren in tekla mu je beseda, da joj. Naravnost je Miho vprašal, kakšno zelišče bi mu priporočil, ko bo prišel malo v leta in bi se še rad poigral zvečer pri svoji izvoljenki. Ali ima kaj takega? Moram zapisati, da je v avtobusu takoj potihnil razgovor, kar ga je še bilo med ostalimi potniki. Gotovo je bilo več poslušalcev radovednih, katero zelišče ima takšno moč, da bi se mu kazalo že pri rasti prikloniti. Miha, glasen kot vedno, je tudi na glas vsem povedal takole: »Tudi za to stvar je rešitev. Vsak, ki čuti tako potrebo, naj gre na pokopališče. Med grobovi naj poišče tistega, ki je bil zadnji pokopan. Sveže rože mu bodo povedale, kdo je bil zadnji položen k počitku. Prav gotovo bo med rožami tudi venec. Iz tega venca naj odtrga trak s pomenljivim napisom. Doma naj trak opaše okrog ledij. Edino to učinkuje.« Tako je zaključil Miha svoj nasvet. Dodatno vpraša Miho najbolj zgovoren mladeč: »Kateri pomenljivi napis je tak, da je tako učinkovit?« – »Naj v miru počiva,« je odgovoril Miha. Fantič potem ni imel več vprašanj.

Kmalu nato smo se pripeljali v Škofjo Loko. Iz avtobusa smo izstopali vsi veselo razpoloženi: fantiči, ostali potniki, nazadnje še Miha s svojimi bundri.

* O »stasitem možakarju« Mihi še tole. Njegove povojne vrnitve pred žirovsko cerkev se je zelo razveselil tudi moj oče (Jože Stanonik, 1919), saj je, prišedši domov po deseti nedeljski maši, vedno z veseljem oznanil: »Spet je bil Miha pred cerkvijo!« Med kosilom je potem o njem povedal še to in ono. Za vse večne čase pa sem si po očetovem pripovedovanju zapomnila tole Mihovo reklamo, povezano z vsesplošnim spovedovanjem pred velikimi cerkvenimi prazniki (žegnanje, velika noč ipd.) in njegovim priljubljenim prodajnim »artiklom« – milom. Miha je zajel cel kup »žajf« in jih vrgel med ljudi, rekoč: »Bog vam je opral duše, jaz vam bom pa telesa.« (op. Tončka Stanonik)

*Stanko Mlinar***Vespa**

Videl sem jo najprej na filmu. Takoj sem se zaljubil vanjo. Bila je to ljubezen na prvi pogled. Vendar takrat, v času po drugi svetovni vojni, sem to ljubezen lahko gojil le na daljavo. Prvo priložnost, da jo s svojo roko pobožam, sem dobil, ko sta z njo iz Trsta v Žiri prišla na obisk sestrična Albina in njen mož Bruno. Bila sta zelo ponosna nanjo. Imela je lepo razvit sprednji del, v sredini ozka, zadek pa je bil širok in lepo zaokrožen. Ko sem jo poslušal, se mi je zdelo, da prede kot mačka. Ves nor sem bil nanjo, toda kaj ko je bila zame nedostopna. O njej sem lahko le sanjal. Sanjal sem o njenem imenu, ki je bilo z lepimi pisanimi črkami napisano na njenem ospredju. Pisalo je vespa. Vespa pa ni bila navadno motorno kolo, bila je nekaj več.

Pri nas se prvi dve desetletji po drugi svetovni vojni ni dalo kupiti industrijske izdelke večje vrednosti. Da bi si leta 1949 kupil deset let star radio Philips, sem moral prodati svojo harmoniko in še nekaj dodati zraven. Napredek je bil, ko so se v prosti prodaji pojavili prvi domači radijski aparati Kosmaj in kolesa Partizan in Rog. Prodajali so se na kredit na dve ali tri leta.

Možnosti za nakup novega motornega kolesa ali avtomobila pa ni bilo. Brat Branko je bil zelo ponosen, ko mu je uspelo kupiti več kot deset let staro motorno kolo Ardie z 200 cm³. Garaža je bila predsoba novega stanovanja, do katerega je moral premagati osem stopnic. Le kako je kot invalid brez noge to zmogel?

Motor je imel tudi nekaj svojih muh. Kar nekaj časa sva z Brankom porabila, da sva ugotovila, da motor niti s porivanjem ne vžge, če je bila pipa za dovod goriva zaprta. Takrat sva se zmenila, da o tem ne bova govorila, vendar mislim, da mi ne bo zameril, če o tem spregovorim po petdesetih letih.

Tudi brat Zdravko je bil zagret za motorizacijo. Kot študent je v Nemčiji nekaj mesecev delal na Baustelle in vse prihranke vložil v že kar precej utrujeno vespo.

To je bil za mene znak za alarm. Tudi jaz sem si želel vespo. Domovina vesp je bila Italija. V Italiji (Trstu) pa je živela moja teta Marija. Toda kaj ima moja teta opraviti z vespo? Ima! Po zakonih nekdanje naše države vespe v Italiji nisem mogel kupiti, lahko pa sem jo dobil kot darilo, in sicer darilo svoje tete. Toda teta, ki je bila zame zelo dobra, ni bila premožna. Živela je od skromne italijanske pokojnine.

Pomislil sem, kako bi svoji dobri teti pomagal. V tistem času sem s svojo družino živel v Tolminu in bil zaposlen na nižji gimnaziji kot predmetni učitelj. Potnih listov takrat še nismo imeli, vendar smo prebivalci obmejnega pasu (Tolmin) lahko potovali čez italijansko mejo z obmejnimi prepustnicami. Čez mejo nismo smeli nositi skoraj nič denarja, lahko pa smo nosili omejeno količino prehranskih izdelkov (meso, maslo itd.). To bi bila legalna pot, toda za mene in mojo teto prepočasna.

Skušnjava je bila prevelika, pa sem se odločil, da bom svojo državljansko in partijsko zavest potisnil malo v stran in prevaral državo, ki sem jo desetletje poprej pomagal ustvarjati. Sploh pa nisem ponosen na to, da greh do svoje socialistične države priznam šele potem, ko je ta država propadla. Prav velikega sramu pa ne čutim, saj je bilo v tistem času pri nas zelo veliko takih grešnikov.

Do kaznivega dejanja me je navedla tudi moja ljubezen do kolesarstva. Zelo rad sem s kolesom delal izlete iz Tolmina ob Soči navzgor do Vršiča, ob Soči navzdol pa čez mejo do Gorice. Cariniki so mi pregledali denarnico in žepe. Kolo pa nikoli ni bilo sumljivo in rodila se je grešna ideja.

S ključem številka 13 sem odvil matico in s kolesa demontiral sedež. V cev okvirja sem vtaknil denar in vrnil sedež na svoje mesto. Podal sem se na pot. Z nekaj nervoze sem prevozil prvih 40 km poti od Tolmina do meje v Gorici. Zdelo se mi je, da je veliko lažje šlo preostalih 40 km od Gorice do Trsta.

V Trstu sem spet uporabil ključ številka 13, potem pa se je zataknilo. Denar ni hotel ven iz skrivališča, vendar tudi to je nazadnje uspelo.

Bil sem zadovoljen, da je šlo gladko, pomislil pa sem, kaj bi bilo, če bi tudi carinik uporabil ključ številka 13.

Pri teti sem pustil denar, prespal in se drugi dan po štirih urah kolesarjenja (80 km) iz Trsta vrnil v Tolmin. Taka potovanja sem do jeseni 1957 še nekajkrat ponovil, pa se je pri teti nabralo kar nekaj denarja.

Teta je tako postala moj dobrotnik. Kupila je vespo in jo kot darilo čez carino po železnici poslala na moj naslov. Plačal sem nekaj carine, vespo registriral in opravil vozniški izpit.

Vespa je bila moj ponos, čeprav ni bila nova in ne posebno hitra. Bila je družinsko vozilo za tri osebe. Žena ali hčerka je sedela za mano, sin pa je stal spredaj. Ko smo se leta 1958 preselili iz Tolmina v Slavonijo, je vespa velikokrat izmerila cesto od Vinkovcev do Ljubljane in Žirov. Poznala je pot na Mangart in pot čez Vršič. Poznala je Slovensko primorje in Istro ter vso jadransko obalo do Ulcinja. Le čez italijansko mejo si ni upala, pa nikoli nisem razmišljal, zakaj.

Še vedno se čudim potrpežljivosti mojega, takrat komaj šest let starega sina Bojana, ki je stoječ na sprednjem delu vespe skupaj z menoj in hčerko Željko v enem dnevu prepotoval skoraj 500 km dolgo pot od Žirov, Ljubljane in Zagreba do Vinkovcev, s potovalno hitrostjo do 60 km na uro. Vprašam se, ali je po toliko letih od te njegove potrpežljivosti še kaj ostalo.

V posebno čast sem si štel, ko sem z vespo lahko vozil svojo teto Marijo (donatorko), ki je iz Trsta prišla na obisk v Žiri. Vozil sem jo po hribovskih cestah okoli Vrha Svetih Treh Kraljev. Tam je obiskovala svoje znance, ki so ji med vojno pomagali s hrano, saj so med vojno v Trstu slabo jedli. Trije Kralji so med vojno bili na italijanski strani nemško-italijanske meje, pa do svojega rojstnega kraja – Žirov, teta ni mogla. Vmes je bila meja z bodečo žico.

Več kot sedem let je bila vespa moj verni spremljevalec, po lepem vremenu in dežju. Velikokrat sem bil moker, ker nisem imel primerne obleke. Dež me je močil, a veter sušil.

V Vinkovcih, kjer smo takrat živeli, me mnogi niso poznali po imenu, poznali so me po moji vespi.

LEPOSLOVJE

Janez Ramoveš

Dve pesmi

Šrangarska

*Pod niskmvampastmmoblakaam
adndrugmtlačja
mogljenezvjevnenepogljede
v presošene oči.
Z rvoda v rvodpožlahtani
konctidna mlaje postavlaja.
Vsi maja zaribanenasmjehe,
smejaja se.
Nevista se drži sovražn.*

Šješkarska

*Ta jagarsk klobuk mi je premejhn,
že civživlejne me teši,
te štoumfivovnjene me bodeja,
ta jwopa je zelena.*

*Te sove se preveč dereja,
te zvonovi z bakra pa kositra
sa v duru uglašeni,
do tamle je bivpozim zamet.*

*Ta kri se sesirja,
nuč nas nazaj vkop tlač.
Na prstah si stala,
ke si mi nikiparpoveduala.*

Janezu Ramovešu, avtorju teh pesmi, čestitamo za Jenkovo nagrado za poezijo, ki jo je prejel oktobra 2012!

Tončka Stanonik

Najina dvojina (odlomek)

O krivdi in upanju in še drugih pomembnih rečeh

Ko je sredi dopoldneva Timijanka izstopila iz domačega dvigala, so bila vhodna vrata stanovanja odklenjena. Torej Julija še vedno ne hodi v službo. Mamo je našla v dnevni sobi, napol ležečo na kavču. Stopala je imela podložena z avstralsko ovčko, tisto blazinico, ki jo je lani prinesel stric in je vse dotlej rabila zgolj za okras. Na majhni štirioglati mizici na kolesčkih – Julijin ponos, ker jo je nekega sobotnega popoldneva, ko je bila Julija pri Ondini, sestavila Timijanka sama, ni zdržala, da bi se projekta lotili skupaj – na tej mizici pa je bil velik vrč z umazano zelenkasto brozgo – nekakšen čaj, ki ga priporočajo obolelim za rakom.

»Živ, mami ...!« Tako veselo, dekleško razigrano je pozdravila. Potem, potem, kot če bi v trenutku zmanjkalo elektrike – tema, beseda odrezana sredi zloga. In po kratkem izrezu spet škljoc.

»Dobivaš kemo?«

»Ja, kemo,« je bolj z očmi kot z usti pritrdila mami. Celih štirinajst dni se je pripravljala na to, v vseh variantah in odtenkih, zdaj pa ji ni bilo treba ničesar razlagati. Kot da je Timijanka prišla samo potrdit, izgovorit tisto magično besedo, ki bo zaznamovala njeno nadaljnje življenje. In poslej ne bo treba iskati nobenih ovinkov, ko se bosta zaupno pogovarjali z Ondino po telefonu. Ko bi vendar vsak takoj zakapiral, o kakšni temi teče beseda.

»Pridi sem, da mi poveš, kako ste se imeli, kartice še nisem dobila,« je Julija preskočila trenutek, ki ju je tako nenačrtovano soočil z resnico, in se iskreno razveselila svoje male. Timijankin obraz pa, kot bi jo ob šestih zjutraj zasliševali stvari, ki so bile še za popoldansko uro odvečne. Skoraj zarentačila je:

»Pa kako, misliš, naj bi se imeli. Jasno, da OK. Če ne bi bilo toliko zidov in starih škatel, ki smo si jih morali ogledovati, bi se gotovo še boljše. Pa te razpaljene kugle.«

»Oh ...« je Julija skušala popravljati in uravnovesiti Timijankino nerazpoloženje in spregledati njeno nenadno nasajenost.

»A kaj rabiš?« se je Timijanka ritenski umikala iz sobe, ki so jo kazila mamina stopala na ovčkasti blazini, umazana brozga v vrču ... »Naj grem v trgovino?«

»Ne, zdaj ne, se bova opoldne zmenili.«

»Pol grem pa dol!«

Vrata za Timijanko so se zaloputnila. Nobenega pogovora, kako naprej, kako morda vsaka svojo pot. Zdaj še ne. In kako razdeliti ti dve zraščeni polovici in ju osamosvojiti. Nihče ju ne bo čakal. V tistem tresku so se razletele nikoli izgovorjene, nikoli slišane besede, tiste, ki bi Juliji povedale: »Dosti imam vsega, tvojih strahov, tvojega preplašenega pogleda, teh tvojih bolezni, prizadevanja, da bi bilo vse videti normalno, tako blazno blazno dosti, da se ti niti ne sanja.« Ne, nič takega ni izgovorila Julijina hči, a Julija je vse to slišala, ja, zelo razločno.

Ni minilo pol ure, ko se je Timijanka vrnila, se vrgla Juliji k nogam, k tistim drobnim stopalom, zaradi katerih je že pred leti lahko nosila njene natikače, ne da bi ji noga kolovratila v odvečnem prostoru, še kot punčka je poskušala cokljati v »maminih visokih petkah« in peketati po stanovanju. In je jokala, zaradi vsega tega, kar se jima je dogajalo. Zaradi Ondine, ki je njeno mami konec aprila odvedla na onkološki pregled. Zaradi tiste njene rjave pege na prsih, ki je bila vsega kriva, zaradi Julijine kemo. Zaradi tega, ker ni bilo nič tako kot pri drugih sošolkah, ki so živele skupaj z očiji, z babicami in dedki, imeli vrtove in hiše, vabili prijatelje, sošolke, prirejali piknike in rojstne dneve.

Nikoli ni nikomur povedala, kako si je želela praznovati rojstne dneve s pikniki. Kupiš veliko hladilno torbo in vanjo naložiš najboljše stvari. In se s prijateljicami in sošolkami in sorodniki odpelješ iz mesta, na Jakoba na primer. Spodaj pod vzpetino bi razprostrli veliko odejo, naredili 'mizico, pogrni se', se preizkušali, kdo bo prvi pritekel do cerkvice in škatlice s štampljko. In potem bi drugi dan pripovedovala v šoli, da bi kar zijali od začudenja; tako kot Polona, ki se vedno širokousti, ali Mirč, ki samo mimogrede omeni, da je bil z očetom na nogometni tekmi, ali Marina, ki pripoveduje, kaj je njen štoserski očka spet ušpičil mami. 'Vsi živijo tako normalno. Je to rekla Timijanka, je Julija prav slišala? 'Ah, daj no, bi ji v tem primeru morala kljubovati Julija, pa se je nečesa spomnila.

Takrat v prvem razredu je bilo, ko je Timijanka za svoj sedmi rojstni dan ostala sama. Vse ji je pripravila za praznovanje, tako kot je prebrala v knjigi o otroških ustvarjalnih igrah. Nekaj posebno izvirnega bo, se je veselila mami. Treba je bilo samo počakati, da se težka torba približa iz šole in da pridejo povabljeni. Torba se je res približala in mamico ihtavo postavila na trdna tla.

»Nočem praznovanja, pa tudi nobenih sošolk in sošolcev ne bom vabila, da bodo potem videli, kako majhno stanovanje imava.«

Majhno stanovanje? Naj ji namesto o svoji bolezni zdaj pripoveduje, kakšno neizmerno razkošje sta imeli. Stanovanje je bilo še brez opreme, samo v kuhinji so visele omarice iz serijskega programa. Vsak ponedeljek, ko se je Julija vrnila z Gorice, je prinesla vrečko s Timijankinimi oblačili. Zlezla je na pult, tudi stolov še ni bilo, in na poličke zlagala malo bogastvo: majčke, puloverje, ki jih je spletla, otroške žabice, to, kar bo Timijanka rabila, ko bo šla jeseni v vrtec. Potem je skočila dol na tla, vrata omaric pa so bila še vedno odprta. Kako lepo imam vse urejeno! je sama sebe pohvalila, kot bi jo gotovo pohvalila mama z Gorice. In niti na misel ji ni prišlo, da bi se ji zdelo to stanovanje majhno. Bilo je tako svetlo, bleščalo se je od dopoldanskega sonca. Ja, o vsem tem bosta morda nekoč poklepetali kar tako, po kosilu, ko bo prva brisala posodo, druga pa jo zlagala v omarice. In o krivdah vseh vrst, ker se je kar naprej treba prilagajati temu, kar ti prinaša življenje.

Najprej pa mora Julija razčistiti s svojo krivdo, ker je zbolela. Saj ni hotela, ali pač: včasih se je res želela zaviti v kaj, četudi v odejo bolezni, samo da ne bi bilo treba prenašati položaja, v katerem ni hotela biti. Pomagala si je tudi s tavorjem, dobro je prijemal, marsikakšno noč je predremuckala v njegovi družbi, dokler ji punčka nekoč ni zastokala iz svojega spalnega kota: »Mami, saj bom pridna, ne jej zdravil.« Zdaj pa jih mora, veliko tablet. In veliko mora piti, pesni sok, sok iz aloje. In ostati mora na nogah. Dokler stojiš, si. Si tu! In tudi zdravnik je ni obsodil. »Gospa, poglejva, kako kažejo izvidi.« Julija je razločno slišala le zadnje zdravnikove besede: »Za zdaj ni razsevkov.«

'Timijanka, ali slišiš! Tole sem ti hotela povedati: Ni razsevkov!' je namesto Julije zapisala Rebernikova.

Tja gor, med šelestenje sojenic

Zjutraj je Timijanka odšla k Poloni, bile se počitnice, in če nič drugega, lahko se frizirata ali pa odideta na kopališče, gotovo bo mimo pripeljalo še koga, morda bo prišla Marina, Mirč skoraj gotovo. Timijanka ga je zadnje čase čudno pogosto vpletala v svoje pripovedi. Julija je počakala, da je dekle odšla, ne bo se ji kazala prav zdaj. Zjutraj je bila še v najboljših letih porazno videti, sama sebe je bila žalostna. Zato si je umivala zobe in obraz, ne da bi se nadzorovala v ogledalu. Šele po nekaj pljuskih vode se je upala poškilliti vanj. Zdaj je spila kozarec medenega mleka in previdno izpustila po grlu drobno jagodko, preganjala ji bo obupne slabosti. Včeraj jo je poklical Stara raglja.

»Hej, stara,« se je drl v aparat. »Na uho mi je prišlo, da se nekaj kisaš. Eh, dai no!« Potem je čisto resno nadaljeval: »Ko boš dala tisto reč skozi, te povabim na dolgo turo po Veliki planini. Če si boš zaželela, lahko ponoviva solo gondolo nazaj v dolino.« Julija mu je bila hvaležna, ker je ni na dolgo in široko zasliševal, kako je z njeno boleznijo, jo pomiloval in tolažil. Raje je pritisnil na gumbek, ki jo je vedno vrgel v zrak, če je le omenil gondolo in Veliko planino. V kateri čas že sodi ta dogodivščina! Novembra, sredi delavnega dne je bilo – onadva pa na planini skoraj edina pohajalca. Pri gondoli je pocingljalo za zadnjo vožnjo v dolino, a se njenemu prijatelju ni nikamor mudilo, lovil je zadnji sončni žarek, da bi mu ugasnil na nastavljačem se obrazu. Nič pa se za to lovljenje sonca ni zmenil žičničar, ki je natanko po urniku spustil v dolino nekaj redkih obiskovalcev, in čudaška planinca sta ostala v kraljestvu tišine in prihajajoče teme sama. Ja, potem so od nekod priklicali nekega pomožnega voznika gondol, pred nekaj dnevi je opravil strokovni izpit, in svojo krstno vožnjo izpeljal izključno zanju.

»Porkež, s solo gondolo še nisva obračunala, kar misli si, bova že poravnala, ampak ne tako, da bi jo ponovila.«

»Stara, to rad slišim, ja, to mi delaj, to, da si jezna, da si besna, to pomaga, več ... Pa česa močnega se okleni, lahko tudi mene, če ne boš našla kaj boljšega.«

Beštija, še ne bo nehal, sama usta so ga. A je Julija tisti hip vedela, česa se bo oklenila. Šla bom tja gor, v brezov gaj nad našo vasjo. Tja sem zahajala s Timijanko, tam sem prosila za njeno srečo, lepo sončno, zlato ožarjeno, takšno, kot se mi je ponujalo v tistih jesenskih barvah.'

Julija je varčevala z močmi, na novo je spravljala skupaj energijo, po koščkih jo je nalagala in preverjala z vsakim korakom, ki ga je podrsala med dnevno sobo in kuhinjo. Potem je vzela svinčnik in napisala listek za Timijanko: 'Odpeljala sem se na Gorico, pridem do štirih.'

Avto je pustila zadaj za vasjo, a steze, po kateri je nekoč nesla otročiča v brezov gaj, da bi ga priporočila vetrovim vilam, te steze že dolgo ni bilo več. Praprotni in grmičje se je razraslo daleč čez gozdni rob in sililo v travno pobočje. Zoprna lepljivost utrujenega telesa se je postavljala na poti njenemu cilju, načrt je prekinjala z brisanjem potu, pa si ni upala odrezavo potegniti robca čez čelo, da ji v roki ne bi ostal šop las. Rinila je naprej. Kako, da tu nihče več ne kosi praprotni? Steza se je zarasla, slabo kaže, da bi lahko takale, kot je, prišla do svojega ljubega drevesa. Drevo iz otroštva. 'Stolček' na Kovtrovcu. Kdo bo prvi na 'Stolčku'? so se drli otroci, ki so se družno odpravili po borovnice. Zapodili so se navzgor in tisti, ki se je prvi usedel nanj, je zakraljeval, še na misel mu ni prišlo, da bi ga odstopil komu

drugemu. Kaj se je zgodilo mlademu drevesu sredi košatih smrek, da se je nekje na svoji poti premislilo in ni hotelo (ali pa ni moglo) več rasti. Po zakonih narave naravnost v višino programirano deblo se je v nekem trenutku prostovoljno ali prisiljeno zasukalo v obliko, ki je spominjalo na sedalo, potem pa spet poskušalo slediti programu matere narave. A je ostalo pohabljenno, zato pa s svojo obliko v veliko veselje otrok. Nek poseben smisel so drevesu dali kričači, ko so sedali na tisti iznakaženi del debla. Stolček, stolček, so kričali. Potem je drevo spet raslo naprej, zgodnji pohabi kljubovalo z lepim gladkim deblom. 'Ono že ve, kaj se pravi kljubovati, ono me bo razumelo.' Vzpetina, vrhu katere je nenavadna bukev našla svoj dom, se je v letih nekam ponižala, zravnila, in tam ni bilo samo enega listnatega drevesa, več jih je bilo. Katero je 'Stolček', si je lahko samo domišljala. »Si ti,« je vprašala deblo poleg sebe, »si ti tisto, ki je svojo grbo skrilo v tla, in zdaj rasteš pogumno naprej?« Julija je stegnila roke in se z vso močjo oklenila mogočnega debla. Saj ji je prav Stara raglja pripovedoval, da ima drevo v času, ko se olistava in cveti, neizmerno, božansko moč. 'Malo te božanske moči mi daj, milo moje. Daj, odstopi mi nekaj svoje energije, ki jo tako zelo potrebujem.' Bilo je hladno, čvrsto in zdelo se ji je, da sliši bítí njegovo mogočno srce. S prsmi, v katerih je mati narava bogve zakaj spremenila program rasti celic, se je prižela nanj. S prsti je pogladila mlado lubje, da bi iskra življenja preskočila v končiče njenih celic. Prislonjena z vročim licem na deblo, ki je v senci drugih dreves ostalo hladno tolažeče, je sprejemala vase njegovo moč. Nikamor se ji ni mudilo.

Vračajoč se v dolino, ni poskakovala ob robu travnika in sosedovih njiv, kot v Timijankini prvi jeseni, ni vihravo tekla, kot kadar je v roki nesla jurčka in kričala, da jo je slišala vsa vas: 'Poglejte, kaj sem našla', od hiše gor pa ji je mahala njena mala. 'Mami, pridi že dol.'

Po ovinkih, tako kot se je vzpenjala, je prišla do avta, se usedla in si potrpežljivo brisala čelo. Ne, sama mora opraviti s svojim telesom, sama se mora soočiti, sprijazniti, pobotati, ga vzljubiti, ga prositi za sodelovanje. In ni še pripravljena na srečanje s svojimi najbližjimi na Gorici, zdaj še ne. Predstavljala si je, kako bi vest o njeni bolezni sprejeli njeni domači. Počasi bi lezli na kup ... Kaj se je zgodilo? »Vidiš,« bi rekla mama, »kako je bilo z Vando, se spomniš, ko nam je pripovedovala o svoji bolezni. Prežgali so ji mehur, ko so jo obsevali, ona pa je pila konjak z jajčnim rumenjkom, za moč, je pojasnila zdravniku. Pri postelji so jokale hčere. 'Potolažite jih no,' je dejal dežurni zdravnik. – Ona nje, ne hčere matere. Pa je vstala in odšla. Vanda še zdaj živi, saj jo poznaš, v tisti hiši pod Vrhom. Pa Barbara, kakšno bulo so ji izrezali, komaj je hodila po vasi.« Mama bo, želeč jo opogumiti, postavila prednjo celo vas, vse obsojene in vstale od skoraj gotove smrti. Ali ta trenutek res potrebuje vse te zgodbe? 'Hotela sem le obiskati svoje drevo in se pogovoriti z njim. In brezov gaj, v katerem sem tako rada dremuckala s svojim detetom v naročju.'

Julija je za vrnitev v mesto imela še dovolj časa. 'Do štirih pridem', je sporočala Timijanki. Zato si je izbrala najdaljšo pot. Počasi je vozila po dolini. Še nikoli se ji ta ni zdelo tako lepa, tako cvetoča. Bila je ponosna nanjo in vedno se je rada pohvalila z njo. 'Timijanka, ti pa se zdaj sončiš na kopališču, kajne. Tam so sošolke ... Polona ... Ne, ni prav, da jo tako težko prenašam, res je zelo jezikava, zato pa praktična in vesela punca. Tvoje živo nasprotje je. A očitno potrebujeta druga drugo. Gotovo ti je ona pokimala tudi tedaj, ko si se odločila za vpis na frizersko. Vedela si, kako bi me tvoja odločitev prizadela, zato si morala narediti toliko obvodov. Morda

se res preveč cmerim. Zdaj pa sem se že skoraj sprijaznila s tvojo odločitvijo. Hodila boš na frizerske sejme v Bologno, London ... Mala damica z damskim salonom. Ej, pa sem res tudi jaz nečimrna, ne samo moj otrok. – Na kopališču so najbrž tudi tisti fantje, ki te kličejo Princeska, od Polone sem izvedela. Ona tako ali tako vse izčveka. Tunkali te bodo, saj vem. A samo, če jim bo pustil Mirč. Mi je prišlo nekaj na uho, veš. Tudi za mano so se podili fantje v razredu in mi na vsak način hoteli povezniti koš na glavo. Potem je prišel »veliki« sošolec in razgnal rajo. Tisti, ki me je rad videl. Vedno ista igra. Dokler niso zakapirali, za kaj gre. Tako se to začne. Ah, zate se veselim te igre. Pomembno je, da boš nehala misliti, da je pri naju vse drugače. Saj ni, samo po najino je in s tem najinim se morava naučiti živeti. Pa kaj, če sva sami sebi dvojina. Obljubim ti, Timijanka, da se bom borila zanjo, z vsakim dnem posebej. Toliko stvari še morava skupaj doživeti, preden boš odšla po svoje. Saj veš, kako sva tkali načrte, kaj vse bova počeli skupaj. Nisva še šli na potovanje na Rodos, nisva še do onemoglosti zapravljali – počakati morava vendar na tvojo prvo plačo. Saj si mi lani rekla, da se že zdaj veseliš, kako me boš povabila na šampinjone na žaru z gorgonzolo. Nisva še vadili angleškega valčka za tvoj maturantski ples. V najini kuhinji, med kuhinjskim pultom in mizo, se bova sukali in delali obrate. Da se to da, sva nekoč davno ugotovila z Vidom. Kako me je sukal, delal obrate! In skupaj bomo praznovali z Ondino in njenim možem, sta mi dala častno ...'

In se je Julija v spravljivem popoldnevu, ko si je na tem svetu želela samo eno – da bi se ta vrtel skupaj z njo – spomnila tudi Vida. 'Kakšen lep moški je bil, kakšen gentleman. Res je tale njen fant od sile rad jedel in pil, a je tudi kuhal. S kakšnim žarom in strastjo, da mu je bil obraz ves siv od potnih kapelj. Igral je na orglice in kitaro in zunaj na balkonu je vlekel dolge dime, a v tej moji mini skupnosti se je čutil utesnjenega. Jaz pa še kar naprej gojim do njega strašno zamero. Kako sem si želela te zveze, koliko sem si prizadevala zanjo, samo jaz vem. Ko vsaj ne bi kar naprej odhajal, bežal. Nikoli zjutraj nisem vedela, ali bova zvečer še par. Bil je posebnej in meni so bili vseč posebnejši. Ko sem jih dobila, pa jih nisem znala udomaćiti. Saj je bilo tudi z Džonijem tako, le da njemu nič ne zamerim. Od vsega začetka sem vedela, kako je z njim. Ne, tu bi zamerila lahko predvsem in zgolj sebi. Da sem Timijanki izbrala očeta, ki tega bremena ni znal nositi. Še tega mu ne zamerim, da se jo je tako kruto otresel zdaj, ko postaja tako čeden deklič. Seveda tudi naporna, težavna pubertetnica.'

Česa vsega Julija ni pretresla tisto popoldne, ko se je z domače jase vračala v mesto. Globoko v sebi je predla dolge monologe in dolina, vsa ožarjena od popoldanskega sonca, kakor da ji je prijateljsko prikimavala.

NOVE KNJIGE

Alojz Demšar

Vsak šesti v Ameriko

Franc Jan, Izseljevanje iz Žirov v Združene države Amerike (1892–1924), samozaložba, Žiri, 2010, 248 strani, 25 evrov

Knjiga žirovskega rojaka Franca Jana (248 strani, veliki format, trda vezava) opisuje, kako so se Žirovci vključili v veliko izseljevanje Slovencev v ZDA konec 19. in v začetku 20. stoletja in kakšno je bilo njihovo življenje v novi domovini. Takrat naj bi se izselil vsak četrti Slovenec. Največ se jih je izselilo iz Dolenjske, Bele krajine, Kočevskega in Posavja. Vzroki za izseljevanje so bili različni, najbolj pa so vabili izseljence boljši zaslužki. V knjigi beremo spomine Antona Majnika (roj. 1893), ki je leta 1911 v ameriških tovarnah dnevno zaslužil do dva, v rudniku pa do tri dolarje, kar je ustrezalo 10 in 15 avstrijskim kronam. V domovini je bil takrat dnevni zaslužek delavca med eno in dvema kronama. Zato ni čudno, da so mnogi v Ameriki videli obljubljeni deželo. O izseljevanju je bilo napisano veliko, vendar knjiga Franca Jana verjetno predstavlja prvi celovit pregled vseh izseljencev iz nekega večjega kraja v ZDA v nekem obdobju. Poleg tega v knjigi avtor predstavlja dragocena pričevanja o njihovem življenju v novi domovini, kot so pisma, fotografije, zapiski in spomini.

Avtor je zbral imena vseh izseljencev iz Žirov v ZDA v obdobju od 1892 do 1924. Glavni vir so bili dokumenti ameriškega imigracijskega urada s seznamami potnikov ladij, ki so pristajale v pristanišču na otoku Ellis Island pred New Yorkom. V seznamih potnikov so zapisane med drugim tudi starost, zakonski stan, datum prihoda, narodnost, država in kraj bivališča, od koder prihajajo, in ime osebe ter kraja v ZDA, kamor je izseljenec namenjen.¹ Nekateri izseljenci so označeni tudi v družinskih zapisih (statusih animarum) žirovske župnije, žal večinoma brez letnice odhoda. Nekaj izseljencev ni najti v pisnih virih, so pa ostali v spominu sorodnikov.

O vseh izseljencih je Franc Jan poskušal izvedeti čim več, da bi tako osvetlil njihovo življenje v stari in novi domovini. Pred njihovim odhodom o njih govorijo zapisi v župnijskih krstnih in poročnih knjigah, redke dragocene fotografije in spomini sorodnikov. Njihovo ameriško usodo pa nam približajo že omenjeni dokumenti imigracijskega urada, pisma in fotografije, ki so jih pošiljali domov

¹ Seznami so dostopni na spletni strani <http://www.ellisland.org/>.

sorodnikom in znancem, njihovi zapiski in spomini ter rodbinske kronike, ki jih hranijo ali so jih napisali njihovi potomci. S potomci izseljencev se je avtor tudi srečal, saj nekateri še vzdržujejo stike s sorodniki v domovini, to so zdaj večinoma vnuki in pravnuki in vedno bolj redki otroci izseljencev. Avtor knjige je iskal podatke o izseljencih tudi v ameriških evidencah: seznamih naborniških komisij med prvo svetovno vojno, popisih prebivalstva, nekrologih in seznamih umrlih.² Uporabil je tudi tiskano gradivo izseljenskih organizacij.

Seznam izseljencev Žirov v ZDA v obdobju od 1892 do 1924, ki sledi uvodnemu delu knjige, obsega 636 oseb, od teh je približno četrtnina žensk. Približno 550 izseljencev je avtor odkril med potniki ladij, ki so pristajale v pristanišču na otoku Ellis Island.³ Nekateri (36) so na seznamu, ker so jih izseljenci navedli kot osebe, h katerim v ZDA potujejo, o njih pa podatkov v imigracijskih zapisih ni bilo mogoče najti. V seznamu so tudi tisti izseljenci, na katere je ostal le spomin pri sorodnikih ali zabeležka v statusu animarum. Približno dve tretjini izseljencev je avtor natančno umestil v rodni kraj, saj je v župnijskih arhivih našel datum rojstva in naslov rojstne hiše. Podatki iz seznama žirovskih izseljencev so avtorju odgovorili na nekatera vprašanja. Po podatkih imigracijskih zapisov (547 oseb z vpisano starostjo, 425 moških in 122 žensk) so odhajali otroci do 15 let (85), največ jih je bilo starih med 16 in 30 leti (323), 130 oseb pa je bilo starih od 30 do 40 let. Poročeni moški so bili 103, poročenih žensk je bilo 33. Te so največkrat odšle z otroki k možu, potem ko je ta dobil delo, prebivališče in je poslal denar za vožnjo. Do leta 1900 je prispelo v New York 38 Žirovcev, nato do leta 1906 med 30 in 40 na leto, največ, tj. od 40 do 60 na leto, pa med letoma 1907 in 1913. V letih 1902, 1908 in 1911 je bilo odhodov precej manj. Za 508 Žirovcev je znano, v katere ameriške zvezne države so bili namenjeni: največ (203) v Pensilvanijo z rudniki premoga in železarskim Pittsburgom, v premogovnike Kolorada (77), industrijski Ohio z »ameriško Ljubljano« Clevelandom (57), v premogovnike Zahodne Virginije (41) in Wyominga (28). Avtor je pripravil tudi seznam 109 izseljencev, ki so se iz ZDA vrnili, med njimi je le 10 žensk. Med temi se jih je 12 odpravilo v ZDA še drugič, Anton Majnik (roj. 1865) pa je odpotoval trikrat in se na koncu vrnil. Moški so odhajali torej tudi kot začasni delavci in ne le kot izseljenci. Ko so zaslužili nekaj denarja, so se nekateri

2 Evidence so dostopne na spletni <http://www.ancestry.com/>.

3 Spletna stran <http://www.ellisland.org/> zahteva pri iskanju priimek ladijskega potnika. Ni pa mogoče izseljencev iskati samo po kraju, iz katerega prihajajo. To pa omogoča, vsaj od aprila 2011 naprej, spletna stran <http://familysearch.org/>. Iskanje po krajih Žiri, Žirovski Vrh (tudi v nemški obliki), Račeva, Dobračeva, Govejk, Ledine, Vrsnik in Sora odkrije še nekaj žirovskih izseljencev (25), ki jih avtor knjige z iskanjem po priimkih ni našel. Morda bo ta dopolnitev seznama v knjigi komu v pomoč, zato navajam njihova imena, starost, datum prihoda v New York in kraj, od koder so prišli, dodajam njihovo, pogosto zelo popačeno ime v spletni bazi – s tem imenom se enostavno najde internetni zapis: Pavel Bogataj (Paul Bagalaj, 18 let, 16. 3. 1910, Žiri), Gašper Gregorač (Gasper Gregorac, 28 let, 30. 6. 1906, Žiri), Viktorija Gregorač (Viktoria Gregovac, 20 let, 20. 3. 1912, Žiri), Matevž Guzelj (Guzelj Mateoz, 17 let, 6. 8. 1906, Račeva), Jožef Hanc (Josef Hanz, 35 let, 2. 2. 1901, Račeva), Franc Jerani (Franz Jerani, 33 let, 8. 10. 1906, Žiri), Frančiška Jereb (Franciska Tereb, 9 mesecev, 28. 7. 1901, Račeva), Ignac Jereb (Ignaz Tereb, 25 let, 28. 7. 1901, Račeva), Marija Jereb (Marie Tereb, 33 let, 28. 7. 1901, Račeva), Marija Jereb (Marie Tereb, 8 let, 28. 7. 1901, Račeva), Jožef Jereb (Josef Jerel, 37 let, 26. 1. 1902, Žirovski Vrh), Janez Kavčič (Johan Kav.i., 25 let, 7. 11. 1913, Vrsnik), Karel Kavčič (Karl Kavick, 11 let, 7. 8. 1904, Žiri), Lovrenc Kavčič (Lorenz Kavcic, 24 let, 5. 3. 1907, Ledine), Ivana Klemenčič (Ivana Kiemencic, 16 let, 14. 11. 1920, Žirovski Vrh), Marija Klemenčič (Maria Klamencic, 25 let, 14. 11. 1920, Žirovski Vrh), Janez Lapajne (Johann Lapajne, 24 let, 10. 3. 1907, Ledine), Janez Pivk (Johann Pioh, 49 let, 17. 11. 1901, Žiri), Jožef Plestenjak (Josef Plestenjak, 21 let, 26. 1. 1902, Žirovski Vrh), Franc Seljak (Franz Seljak, 29 let, 22. 2. 1910, Sovra), Janez Štremfelj (Johann Strempfel, 43 let, 25. 10. 1899, Žirovski Vrh), Marjana Terpin (Marianna Terpin, 17 let, 30. 8. 1913, Ledine), Janez Trček (Johann Ticek, 17 let, 25. 12. 1913, Račeva), Anton Tušar (Anton Puser, 35 let, 25. 7. 1900, Račeva), Jakob Vehar (Jakob Vehar, 30 let, 16. 5. 1907, Ledine).

vrnili, odplačali dolgove, dokupili zemljo in zgradili ali obnovili hiše. Matevža Govekarja (roj. 1880) se je po vrnitvi iz Amerike prišlo ime Čikagar. Seveda pa so se nekateri vrnili tudi kot invalidi ali hudo bolni, Franc Erznožnik na primer (roj. 1880) je v Ameriki izgubil nogo. In za konec poigravanja s številkami: leta 1900 je v naseljih, ki jih knjiga pokriva, živelo 3828 prebivalcev,⁴ v ZDA pa jih je med 1892 in 1924 odšlo okrog 661 ali približno vsak šesti prebivalec.⁵

Opis družin in posameznikov predstavlja večji del knjige (okrog 200 strani). V knjigi so izseljenci domiselno opisani po družinah. Pogosto je prvemu članu družine ali sorodstva v ZDA sledilo še več drugih. V ZDA je odpotovalo devet otrok Antona Majnika (roj. 1832, Mežnarjevega iz Ledinice), šest sinov Franca Blažiča (pri Županu na Dobračevi), rojenih med 1876 in 1886, trije sinovi Janeza Eržena (roj. 1835, zdaj hišno ime pri Koklju na Ledinici) in Jakob Naglič (roj. 1862) in njegovih šest sinov. Opis vsake rodbine ima rodoslovno predstavitev,⁶ ki jo je avtor knjige dopolnil s tistimi kamenčki iz mozaika njihove izseljenske zgodbe, ki jih je našel in iztrgal pozabi. Beremo pisma, zapise in spomine izseljencev, njihovi obrazi nas gledajo z dragocenih fotografij in začutimo njihovo navdušenje nad ameriškim prostranstvi (Anton Majnik), krivice, ki so se dogajale izseljenskim otrokom v šoli, ker niso dobro govorili angleščine (Frank Doolzan, Cecilija Majnik), stisko žena, katerih možje so zboleli v desetletjih dela v prašnih rudnikih ali podlegli pijači (Neža Gantar), težak položaj v veliki gospodarski krizi po letu 1930, ko so se delavci iz ZDA izseljevali celo v Sovjetsko zvezo (Neža Gantar in Mary Marinšek). Nekatere življenjske zgodbe iz knjige potrjujejo tudi možnost uspeha, ki je bila odprta podjetnim, sposobnim, delavnim in tistim s srečno roko, ali ameriški sen, s katerim je Amerika k sebi vabila priseljence (Jožef Demšar).

Pot v ZDA je izseljence vodila najprej do enega od evropskih atlantskih pristanišč, največ jih je potovala preko Le Havra, Southamptona, Antwerpna, Bremna in Hamburga. Iz bližnjega Trsta je odpotovala le osmina izseljencev. Anton Majnik je odpotoval 20. oktobra 1910 preko Southamptona in je v New York po šestdnevni vožnji z ladjo prispel 29. oktobra 1910. Za vozovnico je bilo treba odšteti okrog 42 dolarjev, nato so cene padle do 24 dolarjev. Toliko je dobro plačan delavec v ZDA zaslužil prej kot v mesecu dni. Seveda je bilo z delom v Žireh težje privarčevati toliko denarja, zato so si nekateri denar za vozovnico v Žireh izposodili, na primer Vinko Kavčič (roj. 1890). Karto so kupili tudi fantje za svoja dekleta, ki so prišle v ZDA in se poročile z njimi.⁷ Potovali so pogosto v skupini. Tako je v New York 12. oktobra 1907 prispelo 8 Žirovcev, 17. oktobra 1912 jih je prispelo 10, še več (13) pa 14. marca 1909. Na Ellis Islandu so šli potniki najprej »skozi«⁸ zdravniški pregled,

4 Naselja občine Žiri do leta 1918 brez naselij Lavrovec, Vrh Sv. Treh Kraljev, Hleviša in Hlevni Vrh, dodani sta naselji Koprivnik in Mrzli Vrh. Podatki o številu prebivalcev v teh naseljih so iz *Leksikona občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru VI Kranjsko*. Dunaj: C. Kr. centralna statistična komisija, 1906. Zajeto 19. 10. 2012: <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/Repertoriji/Kranjska%201900.pdf>.

5 636 oseb iz knjige in 25 oseb iz opombe 3 tega prispevka.

6 Letnice in datumi so najljubše bivališče tiskarskih in danes tipkarskih škratov, kar poznamo vsi, ki smo poskušali kdaj napisati sestavek z biografskimi podatki. Škratov tudi Franc Jan iz knjige ni uspel popolnoma pregnati, vendar tisti bralci, ki želijo imeti popolnoma zanesljive biografske podatke, lahko s knjigo te podatke zelo hitro preverijo v arhivu, vsaj desetkrat hitreje, kot če bi podatke iskali.

7 Fant je poslal dekletu vozovnico, na dan njenega prihoda vzel dopust, se uredil in lepo oblekel in jo čakal na postaji. Toda prispela je z enodnevno zamudo, ko je bil spet na delu in je prišel na postajo naravnost iz rudnika. Zagledala ga je vsega umazanega in utrujenega in ni si mogla predstavljati, da bi bil njen mož. To mu je tudi povedala, kar je slišal znanec nesojenega ženina. Vprašal je, če bi se poročila z njim. Odgovor je bil da. Novopečeni ženin je odprl denarnico, odštel razočaranemu nesojenemu ženinu denar za dekletovo vozovnico in odšel s svojo nevesto. Zgodbico mi je iz svoje neizčrpne zakladnice povedal Alfonz Zajec septembra 2010.

kjer so nekatere vrnili nazaj v Evropo. V knjigi nisem zasledil, da bi se to zgodilo kateremu od Žirovcev. Nato so šele vstopili v ZDA in se z vlaki odpeljali do svojega cilja. Najdlje so imeli tisti, ki so potovali v Kolorado in Wyoming, najbližje je bila Pensilvanija. Anton Majnik je potoval teden dni do Somerseta v Koloradu.

Prvo delo moških je bilo z redkimi izjemami v rudniku. Delo v rudnikih je bilo težko, nevarno in zdravju škodljivo, toda najbolje plačano in neznanje angleščine ni bilo ovira. Nekateri so ostali pri tem delu, posledice za zdravje pa so se pokazale čez leta. *»Strašno slabo je za tiste, ko so še mladi, ko pridejo iz Stare Domovine, pa morajo iti globoko pod zemlo delat in potlej ko postanejo starejši, pa dobijo naduho, ko se nažro tistega praha, kga je toliko notri po Majnah. Druge službe tudi ne morejo dobiti ko ne hodijo tukaj v šolo, ne znajo angleškega jezika«*... je pisala Neža Gantar (roj. 1869) leta 1930 v Slovenijo svoji prijateljici Marjani Oblak (Žunarjevi). Prav znanje angleščine in prihranki so omogočali lažje in zdravju manj škodljivo delo. Anton Majnik (roj. 1893) je šel na tečaj angleščine kmalu po prihodu v ZDA, vendar je po mnogih službah v mladosti zadnjih 35 let pred upokojitvijo delal v premogovniku in nato dočakal 88 let. S prihranki so kupili zemljo in postavili kmetije med drugimi Franc Eržen (roj. 1873), Janez Lazar – Liznik (roj. 1889) in Franc Majnik (roj. 1875). Zemljo so prodajale gozdarske družbe, ki so posekale gozd, kupci pa so morali zemljišče sami kultivirati. Vrtnarstva sta se oprijela brata Anton in Lovrenc Blažič (Županova z Dobračeve, roj. 1886 in 1883), v vojski sta bila »zaposlena« nekaj let Anton Majnik (roj. 1893) in Vinko Kavčič (roj. 1890), Tomaž Jereb (roj. 1879) je delal v kuhinji gostišča, Marjana Kavčič (roj. 1884) pa je v ZDA celo prodajala žirovske čipke. Nekateri so kupili trgovine (Marjana Majnik, roj. 1887 in njen mož Franc Dolžan, roj. 1886 v Tržiču, Rupert Blažič, roj. 1880), drugi so oddajali stanovanja v najem (Ivana Blažič, roj. 1880).

Priseljenci iste narodnosti so v naseljih pogosto živeli skupaj, za potomce izseljencev je bil to kar *geto*. *»Naša cerkev, sosede in prijatelji so bili večinoma naše narodnosti. Po današnjih merilih bi rekli, da smo živeli v getu. Bilo je lepo.«* Tako se spominja svoje mladosti na kmetiji v vasi Harrieta v Michiganu Julia Lazar (roj. okrog 1920), hči Janeza Lazarja (roj. 1889). Frank Doozan ml., sin Marjane Majnik in Franca Dolžana, je v svojih spominih zapisal: *»Rodil sem se 20. novembra 1912 leta v Saginawu v Michiganu. Slovenci so takrat živeli v getu, ki je bil dolg okoli šest in širok tri bloke.«* Takole pa je rudarsko naselje Scofield v Utahu opisala Cecilija Majnik (roj. 1903), ki je tam s starši živela od leta 1913: *»Naselja so bila ločena. Grki in Italijani so bili nad razkladališčem premoga, Slovani pa takoj pod njimi.«*

Prva generacija žirovskih izseljencev, vsaj tisti, ki so v ZDA prišli odrasli in za katere je avtor dobil podatke, je skoraj brez izjem ustvarila družine, kjer sta bila mož in žena Slovenca. V teh družinah, posebej kmečkih, so ohranili vrednote, ki so jih prinesli starši iz slovenske domovine in so jim bile v trdno oporo v težkih letih, predvsem v času velike krize v tridesetih letih. Lep opis take družine, Lazarjev v Harrieti, je napisala Julia Lazar. Narodnostno mešane zakone so ustvarili nekateri izseljenci, ki so prišli v ZDA kot otroci (Cecilija Majnik, roj. 1903).

Otroci izseljencev, rojeni še v domovini in rojeni v prvih letih izseljenstva staršev v ZDA, imajo precej grenkih spominov na otroška leta. Angleščino so znali slabo, saj se je niso imeli priložnosti naučiti doma ali na ulicah »geta«. Frank Doozan ml. je bil *»otrok z druge strani tirov«*, njegova mati ni znala angleško in ni hodila na roditeljske sestanke. Zato so ga učitelji zapostavljali, šele ko se je posebej izkazal pri

risanju, so ga pričeli pravično ocenjevati. Cecilija Majnik je bila v šoli tarča posmeha sošolcev zaradi obleke in slabe angleščine, niso je tudi vabili na otroška praznovanja, kar je njo in tudi starše zelo prizadelo. Ni čudno, da so zato slovenščino v mnogih družinah uporabljali čim manj, da bi otrokom olajšali šolanje in bi lahko delali kaj drugega kot najtežja dela. Tudi zato je bila asimilacija Slovencev v ameriškem talilnem loncu v prvi polovici 20. stoletja tako hitra.

ZDA so bile v začetku 20. stoletja brez državnega zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, ki je v Evropi že začelo nastajati. Izseljenci so ostali tudi brez široke sorodstvene mreže in vaše skupnosti, ki je v domovini olajšala preživetje pri nesrečah, ki so zadele družino. Izseljenci so ustanavljali podporne jednote, ki so delovale kot zavarovalnice. Člani jednote so vplačevali mesečni znesek in dobili denarno nadomestilo v primeru nesreče pri delu ali bolezni. Nekateri Žirovci so bili med ustanovitelji jednot v mestih, kjer so delali. Najtežje je bilo za vdove, katerih možje so v nesrečah umrli v Ameriki (Marijanca Zajec, roj. 1874, vdova po Janezu Bogataju, roj. 1869).

Izseljenci in njihovi potomci so pomagali sorodnikom v domovini z denarjem in pošilkami, posebej po 2. svetovni vojni, ko je bilo pri nekaterih družinah v Sloveniji hudo pomanjkanje, v ZDA pa relativno blagostanje. Izkazal se je Franc Grošelj (roj. 1875), ki je leta 1927 poslal odborniku Valentinu Poljanšku 50 dolarjev in ga prosil, naj denar »*Razdeli po tvoji najboljši sodbi*« najbolj potrebnim po poplavi leta 1926.

Svetovni vojni tudi izseljencev nista pustili čisto ob strani, čeprav so plačali mnogo manjši davek kot njihovi sorodniki v domovini. Z nekaterimi se je usoda poigrala. Ludvik Bogataj (roj. 1897) je leta 1913 prispel v ZDA, nova domovina pa ga je poslala v vojno na soško fronto proti vojakom prejšnje domovine, tudi rojakom iz Žirov. Jernej Naglič (roj. 1879) se je kljub nasprotovanju žene leta 1914 tik pred vojno vrnil iz ZDA. Bil je takoj vpoklican v vojsko, poslan na fronto in prišel v rusko ujetništvo. Srečno se je leta 1918 vrnil domov, vendar mu je medtem medvojna inflacija odnesla prihranke, s katerimi je nameraval kupiti kmetijo.

V pismih v domovino so izseljenci pisali tudi o novih stvareh, ki jih v domovini še niso poznali. Nekateri so angleške izraze uporabljali s slovensko slovnico. Neža Gantar je opisovala vodovodno napeljavo v hiši, kjer je »*vse v tistih pajpah pa vse konektano*«. Drugi so angleške besede dobesedno prevajali, tako je nastal izseljenski izraz »*vzeti fotografijo*« za fotografiranje.

Pri iskanju Žirovcev med potniki pristanišča Ellis Island v New Yorku naletimo na izseljence Kavčiče, Čadeže, Bajte, Likerje, Vončine, Vidmarje, Kolence, Pintarje, Kende, Podobnike, Erjavce, Frelihe, Puce, ki so prihajali iz Ravne Gore v Gorskem Kotaru na Hrvaškem. Mogoče je nanje postal pozoren tudi kateri od Žirovcev, ki so potovali v Ameriko, saj so se pogovarjali v čudno znanem jeziku. Predniki teh izseljencev so za seboj imeli že eno izseljensko izkušnjo, saj so se v Gorski Kotar izselili okrog leta 1730 z območja loškega gospostva, nekateri lahko tudi iz Žirov. Gradili so cesto, ki je povezala Karlovec z Reko.⁸

Avtor je vložil veliko truda v zbiranje fotografij in nam z njimi opisane človeške usode zelo približal. Pri opisih fotografij bi več podatkov, lahko tudi približnih, o času in kraju nastanka fotografije, bralcu olajšalo umestiti osebe s fotografije v prostor in čas.

Seveda niso v Ameriki samo delali, našli so tudi čas za zabavo. Ko je Anton Majnik prišel v saloon v Pueblu v Koloradu, se je čudil, ker ni bilo miz in stolov,

⁸ P. Blaznik, O preselitvi loških podložnikov, *Loški razgledi* 26 (1979), str. 77–89.

»ampak gostje stojijo pri bari, kot v starem kraju voli pri jaslih ali žlebu.« Pri veseljačenju je tekla pijača, včasih pa tudi kri. Zdi se, da so se Slovenci posebej radi stepli z Italijani. Vinko Demšar (roj. 1891) je bil ob oko, ko so se z Italijani udarili glede vprašanja, čigav je Trst. Janez Bogataj – Kadrna (roj. 1878) pa je imel prerezan živec na roki in tri prste »gluhe«, tudi tu je nož držal Italijan.

Knjiga je dragoceno delo, ki je nastalo lahko le v tem času. Zdaj so ameriški viri o izseljencih že dostopni na svetovnem spletu, potomci izseljencev in sorodniki v Sloveniji pa še vzdržujejo stike in pričevanja v pisni obliki in spomini se v Žireh še niso izgubili. Pristop k tematiki je premišljen in vreden posnemanja in le upamo lahko, da bo še kdo na ta način osvetlil izseljenstvo v svojem kraju. Knjige o izseljevanju iz posameznih krajev pa bi lahko dale jasnejšo sliko o izseljevanju Slovencev, ki je pomembno poglavje v slovenski zgodovini.

Uredniški pripis:

Knjigo Franca Jana je še mogoče dobiti, z nakupom avtorju pomagata pokriti stroške, ki jih je imel s samozaložbo tega dragocenega dela. Pokličite na 059 017 618 ali pa pišite na franc.jan@t-2.net.

Petra Leben Seljak

O nežirovskem Žirovskem Vrh

Milan Vodnik, Žirovski Vrh sv. Urbana in sv. Antona, Zgodovina kraja, domačij in njenih prebivalcev, samozaložba, Škofja Loka, 2012, 275 strani, 20 evrov

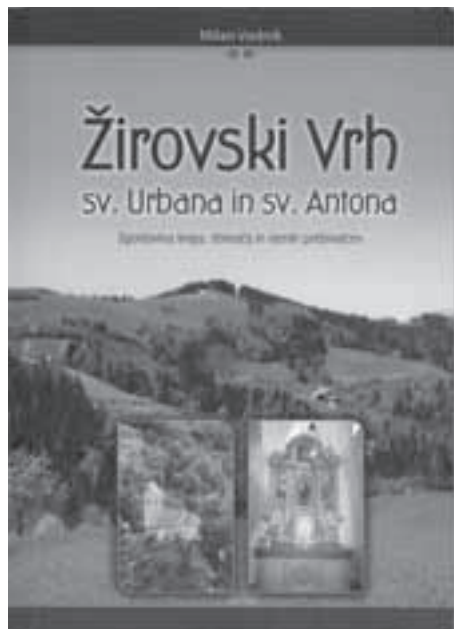
Avtor knjige Milan Vodnik živi v Škofji Loki, občasno pa tudi v Žirovskem Vrh sv. Antona, kjer si je leta 1977 postavil hišico: nekateri jo poimenujejo po njem (Pri Brdarčkovem Milanu), drugi pa po njegovi ženi (Pri Jurkovi Minki). Oba sta namreč domačina, Milanova mama Marjana Vodnik je bila rojena leta 1901 v Žirovskem Vrh sv. Urbana, pri Brdarčku. Tam je avtor knjige preživel tudi del otroštva, kasneje pa mami in ženinim staršem pomagal pri delu na kmetiji. Obenem je zbiral tudi podatke o domačijah in ljudeh, temeljitejšim raziskavam pa se je posvetil po upokojitvi ter letos v samozaložbi in v nakladi komaj 200 izvodov izdal knjigo malega formata (15,5 × 21,5 cm).

V njej je opisana zgodovina dveh vasi na »gorenjevaškem« pobočju Žirovskega vrha, ki zajema dobri dve stoletji, približno od leta 1788 pa do današnjih dni. Začetni del je namenjen splošni predstavitvi (zgodovina, število prebivalcev, poljedelstvo itd.), glavnino pa zavzema opis posameznih domačij: 39 hiš iz Žirovskega Vrh sv. Urbana ter 19 hiš iz Žirovskega Vrh sv. Antona. Novejše podatke je avtor dobil od domačinov, starejše je poiskal v arhivih (zemljiška knjiga

in knjige župnije Trata – Gorenja vas). Pri tem naj omenim, da je treba rodoslovne podatke, zlasti tiste pred letom 1800, obravnavati z določeno mero previdnosti, na kar opozarja že avtor sam. Milan Vodnik je po stroki namreč gradbeni tehnik in ne zgodovinar, prve matične knjige so zapisane v gotici in težko berljive, dodatno težavo pa povzroča tudi mešanje priimkov in hišnih imen. Meni so seveda padle v oči tiste napake, ki se tičejo Žirovcev: teh pa ni »zakrivil« avtor knjige, temveč Žirovci, ki so mu posredovali napačne podatke.

To je tudi edina kritika, ki pa se izgubi v obilici prednosti. Knjiga je namreč dober domoznanski zbornik, ki dokumentirano prikazuje način življenja v prejšnjem stoletju. Rodovi pri posameznih hišah so opisani od leta 1788 pa vse do leta 2009 in so predstavljeni tudi s starimi fotografijami. V knjigi se ne bodo našli le Žirovskarji, ki jim je knjiga namenjena – svoje prednike bodo odkrili tudi številni Žirovci, npr. Cankarji s Sela in Bedriharji. Če zbrani podatki o domačijah dajejo tudi odlično osnovo za nadaljnje raziskave, tako rodoslovne kot zgodovinske. To sem že s pridom izkoristila in lahko kot zanimivost dodam, da sta vsem znana domačija Javorč in sosednja Selakova kmetija nastali sočasno kot rovta loškega gospostva okoli leta 1570, ime Javorč pa je zelo staro: kmetija Selak je namreč leta 1577 opisana kot nov rovt pri Javorču na vrhu Žirovskega vrha (»zu Jaueritshi aus dem hch Sayracher perg«).

Za zaključek dodajam nekaj stavkov, ki jih je »Knjigi na pot« zapisal Tone Košir: »Vodnikovi zapisi so predvsem dokumentacijsko gradivo, ki teži k ohranjanju spomina na dogajanja. Zato priporočam bralcem, naj ne bodo preveč zahtevni pri postavljanju umetniškega vtisa. Pomembno je, da bo prebiranje knjige razumljivo in koristno. V to pa ne dvomim.«

Miha Naglič

Sociolog in domači kraj

Zdravko Mlinar, *Globalizacija bogati in/ali ogroža?*, Ljubljana, 2012, 482 strani, 29 evrov

Sociologa Zdravka Mlinarja sem osebno spoznal pred dobrimi 30 leti, ko sem ga povabil k sodelovanju v Žirovskem občasniku. Ustanovili smo ga leta 1980, pomanjkanje močnejših sodelavcev med domačini pa smo kompenzirali tako, da

smo k sodelovanju povabili več žirovskih rojakov, ki so se uveljavili v različnih strokah. Med njimi je tudi dr. Marija Stanonik, ki je kot etnologinja obdelala tako rekoč vse žirovske narodopisne posebnosti in ob tem napisala razpravo z naslovom *Etnolog in domači kraj* (Loški razgledi 38, 1991). Etnologu se snov ponuja kar sama po sebi. Kaj pa lahko v takem primeru naredi sociolog, ki s svojim domačim krajem že desetletja ni več tesneje povezan?

Upam si trditi, da je bilo v zadnjih treh desetletjih sociologu Zdravku Mlinarju ravno sodelovanje v Žirovskem občasniku tista vez, ki ga je poleg sorodnikov močnejše povezala z domačim krajem. Za objavo v tej publikaciji je napisal vrsto člankov, katerih naslovi so že sami po sebi več kot zgovorni: O spoznavanju preteklega in usmerjanju bodočega razvoja Žirov (1982), Vsakdanje življenje in ekonomska kriza (1985), Odpiranje v svet (1987), (Ne)samostojnost posameznika in spremembe v načinu življenja (1990), Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh (1992–93), Kako naj se vključujemo v globalno informacijsko družbo (2002), Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet (2003). Za lanski zvezek pa je napisal sociološko razpravo s pomenljivim naslovom: *Z inovativnim nadgrajevanjem tradicije vstopajo v svet*. Izdali smo jo kot samostojno prilogo našemu zborniku, avtor pa jo je uvrstil tudi v monografijo (kot njeno šesto poglavje na straneh 325–372), na katero se navezujem v tem zapisu. Izšla je aprila 2012 in bila predmet dveh znanstvenih srečanj. Prvi simpozij pod naslovom knjige – *Globalizacija bogati in/ali ogroža?* – je bil 14. maja na Fakulteti za družbene vede, drugi 21. junija v veliki dvorani SAZU.

V prej imenovani razpravi piše dr. Mlinar o »globalizaciji Rovtarije«. Rovtarija je za zdaj le moj, sicer neuveljavljen in nepriznani izraz, z njim označujem tisti del Slovenije (pretežno v trikotniku med Škofjo Loko, Logatcem in Tolminom), v katerem se govorijo rovtarska narečja, kraje, ki so nastali z rovtarskim načinom kolonizacije in še danes veljajo za »odmaknjene«, sicer pa niso nič bolj rovtarski (v slabem smislu) od drugih. Drugače rečeno: gre za pisanje o tem, kako se naši kraji, ki jih nekateri označujemo za »rovtarske« (v več pomenih), soočajo z izzivi globalizacije. O tem je dr. Mlinar pred leti že pisal, a je čas prinesel veliko novega, dodana vrednost te razprave pa je tudi v tem, da dogajanje na Žirovskem primerja s tistim pri sosedih, tako rekoč na celotnem območju Rovtarije, zlasti pa v tistih lokalnih subjektih in središčih, ki so v globalna dogajanja najbolj vpeta. »Čeprav se 'rovtarska odmaknjenost' in globalizacija načeloma izključujeta, se vendarle pojavlja izziv, ko ugotavljamo, da največja in najbolj dinamična podjetja tega območja – Alpina, Žiri; Kolektor, Idrija; Hidria, Spodnja Idrija; ETA (E.G.O.) Cerčno; Domel, Železniki in še druga – delujejo kot globalni akterji v svetovnem merilu. Prav presenetljivo: vsa imajo že svoje proizvodne obrate na Kitajskem!« In še Mlinarjeva sklepna misel: »V kontekstu te obravnave je bilo treba globalizacijo 'prizemljiti' na raven vsakdanjega življenja. Zapiranje delovnih mest in njihova 'selitev' na Kitajsko pa je izostrilo tudi povsem nasprotna stališča do globalizacije. Čeprav je šlo za

predvidljive spremembe, so dejansko nastopile iznenada, kar je zaostriło krizo. Osrednjega pomena je vprašanje, kako se z inovativnim nadgrajevanjem tradicije kvalificirati za uspešno vključevanje v svet. Analiza je razkrila, da so navidezno celo povsem nove dejavnosti (npr. fluidna tehnika ali proizvodnja elektrotermičnih aparatov) našle določeno oporo v predhodnih dejavnostih (prostorih, znanjih ipd.). Delovanje v globalnem merilu je ustvarjalo potrebe po revitalizaciji lokalne kulturne dediščine ali pa vsaj simbolno navezovanje na tradicijo v kraju. Prikazani so tudi razlogi za prenos proizvodnje na Kitajsko, pri čemer nizka cena delovne sile prepušča prvo mesto pomembnosti velikega in rastočega tržišča. « Sociologu v njegovi obravnavi ne gre za to, da bi se ideološko opredeljeval za globalizacijo ali proti njej. Obravnava jo kot dejstvo, s katerim se moramo soočiti, v tem pa smo, kot kažejo številni in nazorni primeri, lahko bolj ali manj uspešni. V rovtarski rezervat na koncu sveta se tako ali tako ne moremo zapreti, tudi če bi to hoteli, svet tega ne dopušča. Bistvo je v tem, kar pove naslov razprave: vstopati v svet z inovativnim nadgrajevanjem tradicije. Spominjam se, kako začudeno in zadržano so se odzvali nekateri rojaki, ko je naš sociolog v ŽO objavil članek z drznim naslovom Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh (1992–93). A že takrat, še bolj pa v letih od takrat do danes se nam je dejansko zgodilo prav to, kar nakazuje ta naslov, tako na individualni kot na skupinski ravni, tako v življenju posameznikov kot v delovanju gospodarskih družb in ustanov.

Ta zapis sem začel s primerjavo dveh znanstvenikov, etnologinje in sociologa. Etnolog skuša dokumentirati in ohraniti tisto, kar je bilo, a je v času odmrlo, sociolog proučuje aktualno dogajanje in nanj lahko tudi vpliva. Naš sociolog nam je skušal večkrat razložiti, kaj se nam dogaja v procesih globalizacije. Ob tem je večkrat predlagal, da bi se v te procese vključevali bolj dejavno in sebi v prid. Predlagal je, denimo, da bi se v krogu sodelavcev Žirovskega občasnika oblikovalo nekakšno znanstvenoraziskovalno jedro, da bi se Žirovci doma in po svetu še bolj povezali v žirovsko omrežje, nekakšno elektronsko diasporo, da bi se poleg e-trgovine preizkusili tudi v e-demokraciji ... Dr. Mlinar je bil s svojimi pobudami mogoče tudi nekoliko prezgoden. So pa prav zato še vedno aktualne in upam, da se bodo nanje odzvali vsaj tisti, ki na sceno prihajajo zdaj in so za svet odprti bolj kot njihovi predniki.

Sicer pa je bil naš sociolog včasih tudi sam nekoliko etnološki. Nekoč je opisal, kako se je živelo na njihovi domačiji in pri sosedih v času njegovega otroštva. »... kako so se kot številna družina zbrali in posedli po klopih okrog velike mize v 'hiši', današnji dnevni sobi. Na sredo mize so postavili veliko lončeno skledo, iz katere so z doma narejenimi lesenimi žlicami vsi zajemali isto jed. Tu seveda ni bilo mesta za različne okuse, tu – še zlasti pa v bajtarskih domačijah – ni mogel računati vsak na svojo posteljo, kaj šele, da bi imel vsak svojo sobo tako kot danes. V takšnih okoliščinah torej ni bilo možnosti za uveljavljanje človekove individualnosti. Tu je šlo za nekakšno predstopnjo procesa individualizacije, kateremu že več desetletij posvečam veliko pozornost ...« Povedal je, kako se je kot otrok poleti zatekel v kak skrivni kotiček in bral. Pozimi pa spričo mraza in teme niti to skrivno branje ni bilo mogoče. Zdaj pa primerjajte tedanje okoliščine z današnjimi, ko ima večina vse leto na voljo svoj svetli in ogrevani prostor pa vso IKT (informacijsko-komunikacijsko tehnologijo). Ko lahko ves svet sprejema in dojema kar v svojem domovanju ali pa se iz njega napoti po vsem svetu, bodisi individualno ali pa v službi katere od domačih družb, ki delujejo globalno. Razlika je res velika.

O vsebinskem bogastvu nove knjige, ki šteje skoraj petsto strani, priča že pogled v njeno kazalo na sedmih straneh. Navedimo samo naslove osmih poglavij, ki sledijo avtorjevemu Predgovoru: 1. Sociološka izhodišča in družbeni kontekst; 2. Globalizacija in preobrazba teritorialne organizacije družbe; 3. Slovenija in njeno odpiranje v svet; 4. Spreminjajoča se vloga posameznika in (pod)skupin v kontekstu globalizacije; 5. Lokalni odzivi na globalne spremembe; 6. Od rovtarstva k svetovljanstvu: z inovativnim nadgrajevanjem tradicije vstopajo v svet; 7. Izbrane teme iz slovenske Istre; 8. Dodatek. K boljši orientaciji v knjigi pomaga tudi stvarno kazalo. Na vprašanje v naslovu je avtor po svoje odgovoril tudi v posvetilu; knjigo je posvetil svojim trem vnukom, »ko vstopajo v širši svet, ki jih bogati in ogroža«.

Ta knjiga je že druga v obsežni znanstveni trilogiji s skupnim naslovom *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi*. Prva knjiga (Prostorsko-časovna organizacija bivanja) je izšla pred tremi leti, 2009. Tretja nastaja pod delovnim naslovom Informatizacija in ustvarjalnost v prostoru. Tako prva kot druga sta izšli v sozaložništvu avtorjevih matičnih ustanov, Fakultete za družbene vede in Slovenske akademije znanosti in umetnosti; akademik prof. dr. Mlinar je zaslužni profesor prve in redni član druge. »Gre za najbolj celovito družboslovno obravnavo problematike globalizacije doslej pri nas, ki presega številne enostranosti in zamejitve v razumevanju tega procesa. Globalizacije ne obravnava kot nekaj odmaknjenega, daleč proč od nas, ampak kot sestavino našega vsakdanjega življenja. Pri tem vključuje analizo enotnosti nasprotij osamosvajanja in podrejanja ter raznovrstnosti in uniformnosti na lokalni in nacionalni ravni ter v svetovnem merilu. Knjiga predstavlja temeljno delo tako z vidika dolgoročnih razvojnih usmeritev, kot tudi v reševanju aktualnih vprašanj slovenske družbe.«

Miha Naglič

Novi slovar Milke Bokal

Slovenski smučarski slovar, uredila Milka Bokal, Založba ZRC, Ljubljana, 2011, 416 strani, 34 evrov, zalozba.zrc-sazu.si

Proti koncu zime 2012 smo dobili nekaj, kar ni minljivo kot lanski sneg, ampak velja v vseh zimah, minulih in bodočih: Slovenski smučarski slovar (SSS). Uredila ga je Milka Bokal. Bila je moja sošolka v žirovski osnovni šoli, takrat se je pisala Stanonik, rekli pa smo ji *Milka Kališerjeva*. Že dolgo je tudi stalna sodelavka Žirovskega občasnika, zanj je napisala že več tehničnih prispevkov. Po stroki je profesorica slovenščine, njen naziv pa je strokovna sodelavka specialistka v humanistiki oziroma specialistka leksikologinja, ki ga je sodelavcem Slovarja slovenskega knjižnega jezika na podlagi dolgoletnih jezikovnih izkušenj podelila

ustanova, katere ime je po dolžini primerljivo z najdaljšo smučarsko disciplino – tekom na 50 kilometrov. Dela namreč v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) v Ljubljani. Njen oče in moja mama pa sta delala v podjetju, ki je imelo v svojem imenu samo eno besedo; zaposleni so rekli, da delajo v Tovarni, uradno pa se ta imenuje Alpina. Omenjam jo seveda tudi zato, ker je s slovensko smučarijo neločljivo povezana. Dokler ni bilo uvoza, smo bili tako rekoč vsi slovenski smučarji obuti v njene smučarske čevlje, v izdelavi tekaških čevljev pa je še vedno ena vodilnih v svetu.

No, pa pogledjmo, ali je v SSS res vse, kar mora biti. »Pancer«, denimo, po katerem je včasih slovela ravno Alpina. Brž ga najdem, geslo me usmeri na bolj slovenski izraz, ki pa rabi kar tri besede: alpski smučarski čevlj. In tega razloži, kot sledi: »zimski dvojni čevlj z notranjo mehko sredico iz izolacijskega materiala in zunanje školjke iz trde plastike, z ravnim, s predpisi določenim podplatom in zaponkami«. V nadaljevanju gesla izvemo, da se temu čevlju pogovorno reče »pancer« ali kar »smučarski čevlj«, sorodna gesla pa so: planinski čevlj, skakalni čevlj, tekaški čevlj, telemark smučarski čevlj, turnosmučarski čevlj. Na koncu sta kot pri vsakem geslu še njegova angleška in nemška ustreznica: *alpine ski boot* in *alpiner Skischuh*, *alpiner Skistiefel*. Če bi nevesč prevajalec prevajal te besede nazaj v slovenščino, bi se lahko tudi zmotil in zapisal: Alpinin smučarski čevlj ...

»Slovenski smučarski slovar je prvi razlagalni, informativno-normativni in prevodni slovar smučarskega izrazja. Zajema zgodovinsko in sodobno smučarsko in žičničarsko izrazje z vseh področij – alpsko smučanje, tek na smučeh, smučarski skoki, turno smučanje, alpinistično smučanje, biatlon, deskanje na snegu in nove zvrsti. Pomensko je obdelanih 4050 iztočnic. V slovarju so tudi strokovno pogovorni izrazi, žargonizmi in starinske besede iz zgodovine našega smučarstva in najnovejše smučarsko izrazje. V prvem delu so slovarski sestavki s slovenskimi iztočnicami, razlaga pomena in ustrezniki v angleškem in nemškem jeziku. Tuji ustrezniki po posameznih jezikih so zbrani v obrnjenem angleško- in nemško-slovenskem razdelku. Slovar je pisan po sodobnih slovaropisnih načelih in temelji na gradivu, ki je obsegalo čez 6000 izrazov iz strokovne in poljudne literature, medijskih govornih besedil in besedil s spleta. Nekatere iztočnice so ponazorjene s fotografijami. V slovarju so podrobno obdelani geometrijski elementi skakalnice, ki so ponazorjeni s skico. Dodani sta lestvici težavnosti turnega in alpinističnega smučanja. Slovar je namenjen strokovnjakom, ki se ukvarjajo s smučarstvom, o njem pišejo ali govorijo v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku, športnikom, novinarjem, študentom in ljubiteljem tega športnega področja.« Tako SSS povzame naša Milka kot njegova urednica. In nato predstavi sodelavce. »Soavtorji slovarja so priznani poznavalci posameznih disciplin, ki so prispevali k razvoju smučanja na Slovenskem in pisali strokovne knjige in učne programe šole smučanja (po abecedi): dr. Borut Batagelj, Nina Bednarik, Gorazd Bedrač, Oto Giacomelli, Aleš Guček, Milena Kordež, Iztok

Kordiš, dr. Blaž Lešnik, mag. Vlado Makuc, Doroteja Muhič, dr. Matej Supej, Roman Šturm, mag. Andrej Terčelj in dr. Mateja Videmšek. Ljudmila Bokal z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša je leksikografsko obdelala gradivo in je urednica dela. Fotografsko gradivo so prispevali: Miha Andoljšek, Borut Batagelj, Ljudmila Bokal, Aleš Fevžer (arhiv ZUTS Slovenije), Boštjan Gostinčar, Sabina Gostinčar, Iztok Grilc, Aleš Guček, Tone Kajzar, Alenka Kolenc, Iztok Kordiš, Robert Kump, Miran Martinjak, Juš Medič, Andrej Terčelj in Dušan Uršič.« In ne nazadnje: kdo je bil pobudnik slovarja in čemu naj služi? »Pobudo za slovarsko obdelavo smučarskih izrazov je dala stroka. Soizdajatelj Slovenskega smučarskega slovarja je Smučarska zveza Slovenije. Slovar prispeva k prepoznavni identiteti slovenskega jezika in potrjuje slovensko smučarstvo tudi kot del slovenske kulture.« (Mimogrede: Za stroko se skriva Aleš Guček).

V strokovni ekipi slovarja sta bila torej kar dva od žirovskih rojakov – urednica in Oto Giacomelli, včasih tudi sam smučarski skakalec in trener pa priznani športni novinar za to področje. In še tretji je bil s svojimi močmi zraven – mag. Andraž Kopač, tudi on nekdanji smučarski skakalec, predsednik uprave Alpine (2004–2006), zdaj pa poslovni direktor Smučarske zveze Slovenije, član sveta Fundacije za šport in dolgoletni predsednik Smučarskega skakalnega kluba Alpina. V sodelovanju z urednico in z njim smo slovar predstavili tudi v Žireh na prijaznem in poučnem srečanju, ki je bilo 22. marca 2012 v Galeriji Svobode Žiri. O svojem delu so poleg urednice spregovorili še Aleš Guček, mag. Andrej Terčelj in Milena Kordež.

Podpisani sem v uvodu skušal poudariti dejstvo, da Žirovci s smučarijo nismo povezani le z Alpino kot svetovno uveljavljeno proizvajalko smučarske obutve pod lastno blagovno znamko. Žirovci namreč tudi veliko smučamo. Nekaj od naših pa je (bilo) tako dobrih, da so se kot tekmovalci uvrstili na zimske olimpijske igre (ZOI) in druga vrhunska tekmovanja. Roman Seljak (*Hamcov*) je na olimpijadi v Innsbrucku 1964 nastopil v tekih na 15 in 30 kilometrov. Primož Kopač (Andražev brat) je tekmoval v smučarskih skokih na ZOI v Albertvillu 1992, kjer so bili naši ekipno šesti. Na Dobračevi rojeni veleslalomist Boris Strel (v nekaterih virih je kot njegov rojstni kraj napačno navedena Škofja Loka) je nastopil na dveh ZOI: v Lake Placidu, 1980, je bil osmi, v veleslalomu, v Sarajevu 1984, pa peti v tej disciplini, v kateri je dosegel tudi svojo in najvišjo slovensko moško uvrstitev na svetovnih prvenstvih – v Schladmingu, februarja 1982, kjer je osvojil bronasto medaljo. Zmagal pa je v tekmi za svetovni pokal v Cortini d'Ampezzo decembra 1981. In še bi se kaj našlo, a ostanimo pri olimpijcih. Za Milko Bokal pa lahko ob njenem slovarju zapišemo, da je zmagovalka v strokovni umestitvi smučanja v slovenski slovarski prostor. Prepričani smo, da bo s svojim strokovnim delom nadaljevala, saj je tudi po rodu delovne sorte.

Milka Bokal

»Niso vaši ti gozdovi«

Marija Stanonik, Irena Uršič, *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah*, Zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991, založil Muzej novejšje zgodovine Slovenije v sodelovanju z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU, izdal Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 2011, 568 strani

Ustna zgodovina, ki ji njena uradna sestrška stroka priznava tehtnost, je v letu 1991 ob dvajsetletnici slovenske osamosvojitve dobila bogato enoto za svoje raziskave. To je zbirka spominov posameznikov na obrambo samostojne Slovenije z naslovom *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah* in podnaslovom *Zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991*. Avtorici sta ddr. Marija Stanonik in Irena Uršič, ki sta gradivo zbrali in uredili. Spremno besedo so napisale dr. Rosvita Pesek, priznana televizijska komentatorka, ddr. Marija Stanonik in Irena Uršič. Rosvita Pesek se osredotoča na historiat objektivnih razmer, ki so pripeljale do osamosvojitve, ddr. Marija Stanonik in Irena Uršič pa podajata pregled praktičnih dejstev, odločilnih za nastanek dela. Imensko kazalo, seznam kratic in seznam padlih je prav tako pripravila Irena Uršič. Seznam krajev je sestavila Andreja Zupanec Bajželj. Zbranih je bilo 565 zapisov; v knjigi je objavljenih 417 pričevanj, 125 moških, 132 ženskih, 156 otroških iz Slovenije in štiri iz zamejstva. Posamezni razdelki so ločeni s črno-belimi fotografijami. Avtorji fotografij, ki jih večino hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije, so Nace Bizilj, Tone Stojko, Edi Šelhaus in Martin Ozmec.

Obsežni zbirki je bila prva podlaga gradivo (463 enot), ki so ga zbirali študentje slavistike s Filozofske fakultete v Ljubljani in Pedagoške fakultete v Mariboru od leta 1998 do 2001 pri mentorici ddr. Mariji Stanonik. Gradivo je bilo predano Muzeju za novejšjo zgodovino Slovenije, Irena Uršič pa ga je v naslednjih letih dopolnila zlasti z intervjuji. Sodelavce je pridobila z vabili po časopisih, radiu in s konkretnimi dopisi na zadevne naslove. Irena Uršič se, kot piše v uvodu, v Muzeju za novejšjo zgodovino Slovenije posveča vojni za Slovenijo.

Gradivo je razvrščeno po spolu in starosti in razdeljeno po posameznih slovenskih pokrajinah: Ljubljana z okolico, Gorenjska, Primorska, Notranjska, Dolenjska, Bela krajina, Zasavje, Štajerska, Koroška, Prekmurje. Ti pokrajinski razdelki se ponovijo pri moških, ženskih in otroških pričevanjih. Spominski zapisi

se začenjajo s pretresljivimi spomini svojcev padlih, sledijo spomini ranjenih in nato najbolj obsežni preostali. V knjigi je prvič objavljen poimenski seznam vojnih in civilnih invalidov vojne za Slovenijo, ki ga je sestavil Jože Romšak. V razdelku Ranjeni v vojni za obrambo samostojne Slovenije je navedenih 106 imen. Glede na seznam padlih v vojni za obrambo Slovenije pa je bilo žrtev 89.

Naslov knjige nazorno nakazuje vsebinsko zasnovo knjige. V spominih moških, ki so najbolj obsežnejši in segajo od strani 65 do 309, prevladujejo vojaški operativni sestavki; odsev te vsebinske razsežnosti je izraz položaj v naslovu. Odraz vsebine pomeni seveda izbiro besedja, v katerem se ob splošnih izrazih pogosto pojavljajo tudi izrazi iz vojaške terminologije: akcija, manever, tarča, dolžnost, poziv, umik, živa blokada, biti na muhi, paziti, zabarikadirati, opraviti nalogo. Udeleženci vedo, kaj vse hudo se skriva za temi besedami. Opise vojaških akcij prepletajo čutenja v težkih življenjskih okoliščinah.

Ob zapisih vojaških akcij se jasno izrisuje nekaj vsebinskih silnic:

1. Nezavedanje resnosti položaja. Ljudje, vajeni živeti v miru, se niso zavedali nevarnosti in so vrtnarili, sušili seno, hodili po vsakdanjih opravkih. Nekaj citatov to nazorno razkriva: »Takrat nismo prav resno razmišljali o vojni. Ker če bi, ne bi hodili toliko naokrog. Bili smo radovedni, /.../« (Ernest Brunec, str. 56); »Toda še vedno, kljub temu da je bila na cesti vojska JLA, je nismo dovolj resno vzeli,« (Janez Bučar, 58); »Računal sem na to, da te lahko aretirajo, zaslišijo, zaprejo. To ni nič takega, ampak v to, da bi lahko streljali na človeka, pa nisem nikoli verjel,« (Boris Fras, 61); » /.../ ob alarmu za letalski napad /se/ niti razmišljalo ni, da bi šli v zaklonišče,« (Nace Bizilj, 67).
2. Naslednji širok tok spominov zadeva dokaj pogosto neobvladovanje položaja, s pridržkom rečeno zmeda. Citati: »Streljali smo – eni nekontrolirano, eni iz strahu, eni zares, eni so bili bolj prisebni, z več izkušnjami in so se pri teh dejanjih bolj kontrolirali,« (Drago Dovgan, 60); »To zgodbo predstavljam zato, da se bo lažje razumelo, kaj vse se je dogajalo in kakšne neumnosti so počeli nekateri na najvišjih mestih,« (Miha Butara, 80); » /.../ je imel puško usmerjeno vame. Nevarno je bilo, ker je bil zmeden, ker je bil nervozen,« (Nace Bizilj, 65). Zaposleni v vojski so se zavedali različnih motivov med prostovoljci: »Najbolj so me skrbeli prostovoljci. Med njimi je bilo nekaj patoloških osebnosti, nekaj je bilo pustolovcev, nekaj je bilo romantikov, nekaj je bilo izgubljenih v času in prostoru. Velika večina je bila seveda normalnih zavednih Slovencev, ki so želeli braniti svojo domovino,« (Alojz Kovšca, 98). Od tu ni daleč do zavedanja, da so imeli pri vsem »srečo«. Vojna je tudi poglobila znanje o strelnih ranah v bolnišnicah. Zapisi omenjajo nelagodje zdravnikov, ki do tedaj niso imeli opravka z bojnimi poškodbami.
3. Kljub pogosto neobvladljivemu položaju pa je deloval razum, presojanje s stališča posledic. Ta etična drža je pogosta tudi na nasprotni strani. Navodila nadrejenih so razumno tehtali in ravnali tudi po svoje. Citati: »Janez, nehaj se igrat vojne, tu je tristo tisoč ljudi. Brez pismenega ukaza ne bom naredil nič,« (Miha Butara, 76); »Med drugim smo dobili ukaz za sestrelitev helikopterja nad Ljubljano, ki je imel oznako Rdečega križa, pa ga nisem pustil sestreliti /.../« (Miha Butara, 83); »Fantje so bili živčni, ker so težko kar streljali na drugega človeka in so vsi zgrešili,« (Anton Martinčič, 62); »Mislim, da me ni imel namena ubiti, vedel pa je, kje človeka poškoduje,« (Boris Fras, 61); » /.../

vodil jih je oficir, ki je govoril slovensko in mi rekel: »Umaknite se, ker vas bo kdo ustrelil,« (Nace Bizilj, 65).

4. Sestavke spremlja občutje iskrenosti, ki ga pisci večkrat jasno izrazijo: »Čisto pošteno povem, da v tistem dogajanju nisem bil obremenjen z nobeno stvarjo, kljub temu da sem imel doma ženo in štirinajst dni staro hčerko,« (Janez Bučar, 59). Vojaki so bili mladi. Pogosto omenjajo noseče žene in majhne otroke, ki so jih zapustili doma. Veliko se jih je iz mesta umaknilo na podeželje. Tu je smiselno poudariti, da je podeželje še zmeraj uteha pred mestom in prizadevanje za njegovo varovanje in ohranjanje.

Zapisi spominov so za mnoge pomenili svojevrstno katarzo. Večkrat kdo omenja, da »tega« še ni nikoli nobenemu povedal. Posamezniki so se zavedeli ambivalentnosti vojaškega poklica in temeljito presodili svoje življenje: »/.../ ampak moraš zarezati v dušo ljudi zaradi tega, ker bo vojna, ki jo predstavljaš, nekje v prihodnosti v njihovo dušo zarezala dosti bolj, kot režeš sam kot bojevnik. Po drugi strani pa moraš biti doma družinski oče, mož, razumevajoč sosed in mislim, da se nekje v čustvenem življenju ta zadeva, to preklapljanje dveh osebnosti polomi. Ali zaškripaš doma ali zaškripaš v vojaški službi. Jaz sem se odločil, da bom imel družino /.../« (Alojz Kovšca, 97/98).

Spomine na osamosvojitveno vojno sta leta 2007 zapisala tudi dva Žirovca, Jože Stanonik in Andrej Vehar, prvi v daljšem zapisu s psihološkimi prebliski, med katerimi velja omeniti različno doživljanje slovesa pri materi in očetu: »Spomnim se le to, da mi je mama naredila križ na čelo (prvič, kar se spominjam), ata pa mi je samo rekel: 'Pazi nase in na svoje,'« (Jože Stanonik, 131). Andrej Vehar je v krajšem zapisu bolj zadržan in niza faktografska dejstva. Tretji Žirovec, Štefan Petrovčič, je spomine zapisal prej, v časovnem razponu 1998–2001. Nenavadno živo, tako rekoč pretresljivo je opisal dogajanje v sebi, v »sotrpinih« in zunaj sebe.

Spomini žensk so po obsegu na zadnjem mestu, segajo od 314. do 420. strani. V njih prevladuje predvsem čustvo strahu, kar okvirno zarisuje že pronicljivo izbran naslov. Njihovi zapisi so krajši, opisujejo nevojaške zunanje okoliščine, hvalijo Jelka Kacina, ki je diplomatsko vodil tiskovne konference, omenjajo poslušanje radia, gledanje televizije, pripravljanje hrane. Njihov stil je poročevalski, osebne note so redkeje, a globoke: »Živeli smo v velikem strahu. Nismo pa mogli razumeti, kako smo si lahko kar naenkrat 'bratski' narodi tako veliki sovražniki, da drug drugemu strežemo po življenju,« (Meta Ivanušič, 325); »Naenkrat pa tako počí, da sem pomislila, sedaj je pa konec. Letalo je prebilo zvočni zid. Vedela sem, da se je tedaj resnično začela vojna. Po hrbtu so mi zagomazeli mravljici in obšla me je grozna skrb, kako bo z otroki. Bili so sami doma s starim bolnim očetom in skrbelo me je, ali bom uspela priti do njih pravočasno,« (Marinka Miklavčič, 317). (Mimogrede: Tudi sama sem imela ob treh majhnih otrocih takrat dvakrat po tri tedne moža v vojski in vem, kako je.)

Zapisi otrok so po obsegu na drugem mestu. V velikem razponu doživljanja so nakopičena občutja nerazumevanja dogajanja, strahu, groze. Njihovi opisi so polni drobnih opažanj. Občutja ogroženosti je do tedaj odmaknjene človeške stike povezal: »Vsa odtujenost med ljudmi, živečimi v istem bloku, se je razblinila in prešla v nekakšno intimnejšo povezavo med nami vsemi,« (Polona Ponikvar, 424). Nekateri otroci so poznavanje vojnih razmer okusili pozneje še siloviteje: »Resnično vojno oziroma njene posledice na ljudeh, deželi, pa ne nazadnje tudi naravi, sem

okusila potem na obisku v Sarajevu. Vesela sem bila, ko je gospa, pri kateri sva s prijateljem živela, rekla, da so se vrnile ptice in čebelice, ki so jih dolga leta vojne tako pogrešali,« (Petra Klučar, 424).

V naslovu knjige so otroci omenjeni v zvezi s češnjami. Po vsej gotovosti se ta omemba med drugim navezuje tudi na naslednji spretno napisan sestavek: »Bil je čas, ko so bile ravno zrele češnje. Tudi pri nas smo imeli staro češnjo /.../ vsak dan sem jo hodila opazovat in močno sem si želela, da bi splezala nanjo in končno zaužila njene tako vabeče sladke sadeže. Bila sem dovolj močna, da sem privlekla lestev /.../ Najprej sem se jih lotila jesti bolj spodaj, kasneje pa sem plezala višje in višje, do tistih najbolj rdečih, najbolj debelih in sploh najbolj dobrih. Ko sem tako sedela skorajda na najvišjem vrhu, sem iznenada zaslišala močno brnenje letal, ki je bilo vse bližje in vse glasnejše. /.../ Popadel me je takšen strah in zgrabila me je panika, saj nisem vedela, kaj naj storim. Okoli mene se je razlegel neznanski hrup, veter je začel na vso moč pihati. /.../ Kako sem prišla takrat s češnje, ne znam povedati, vem le, da sem, kakor so me nesle noge, stekla domov v varen objem moje mamice. Od takrat nisem nikoli več plezala na češnjo, čeprav so me njeni sadeži še tako vabili,« (Tinkara Žagar, 446).

Množica osebnih zapisov razkriva ponavljajoče se silnice, ki nakazujejo tipiziranost pripovedi. V prvih stavkih zapisovalec navede, kako se je dogajanje pri njih začelo, kje so bili, kako so ravnali, v zadnjih pa je povzetek njihovega delovanja, obračun s svojo vojno dejavnostjo, tudi želje, kako naj bi bilo.

Izhajajoč iz tega se pojavlja strokovno vprašanje. Bi bilo mogoče na podlagi teh zapisov in še ob množici tistih, zbranih v zbirki folklornih pripovedi Glasovi, ki jo prav tako ureja ddr. Marija Stanonik, govoriti o poetiki folklornega ustvarjanja? Njeni namigi o »določenih zakonitostih, ki so tu le nakazane«, omogočajo tako sklepanje.

Težko je preverjati, a naj bo zapisano: mogoče je to knjiga, ki ji ni para v svetovni književnosti. Nekoliko spominja na zbiranje pesmi, napisanih v letih odpora ali v stari terminologiji med narodnoosvobodilno borbo (NOB). Tudi v strokovni uvod ddr. Marija Stanonik vplete pesniške utrinke iz tedanjega časa, izmed katerih je tudi verz iz pesmi njenega nečaka Janka Stanonika in je v naslovu tukajšnjega sestavka. Spominjam se, da je prof. dr. Boris Paternu, vodja omenjenega projekta, poudarjal, da je število pesmi, ki so takrat nastale pri Slovencih, predvidoma večje kot pri drugih narodih. Domneve, ki mi silijo ob teh mislih na dan, se izoblikujejo v vprašanje: ali je mogoče na delu nek prikriti čustveni naboj, ki ga Slovenci spravimo v trenutkih hude ogroženosti na dan, ki nas poenoti (recimo ob osamosvojitvenem plebiscitu) in nas pomaga ohraniti? Čustvom daje tudi sedanji čas velik pomen in čustvena inteligenca se menda postavlja nad inteligenčni kvocient. Kaj pravi psihologija o kolektivih čustvih? Konec koncev opazujem, da je tudi tole pisanje polno čustev. Seveda, za domovino je šlo. To je tudi ključni izraz v prvem stavku dr. Rosvite Pesek in se je nezavedno zapisal tudi med zadnje tega člančiča. So zgornja vprašanja potem sploh potrebna?

Tončka Stanonik

Rime so ji bile položene že v zibelko

Marija Gantar, *Moje pesmi niso sanje*, Samozaložba, Žiri, 2011, 185 strani

Zgolj naključje je bilo, da sem prav tisto poznoavgustovsko dopoldne, ko me je v poštnem nabiralniku čakala knjiga pesmi Marije Gantar, na prvem radijskem programu v oddaji Intelakta poslušala razmišljanje dr. Mihe Kovača o pojavu elektronskih knjig in o tem, kakšna vloga v spremenjenih okoliščinah ostaja tiskani izvedbi knjige (o tem tudi v njegovem članku *E-knjiga. Algoritem, ki me bere*, Delo, SP, 28. 7. 2012). Če njegovo razmišljanje poenostavim posebej za to priložnost, potem naj opozorim vsaj na tole: tiskana knjiga je v primerjavi z elektronsko zanimiva tudi kot izdelek, ki nas ob vsakokratnem srečanju na poseben način izziva. Knjigo vzamemo v roke, ocenjujemo njeno zunanjo podobo (oblikovno), jo prebiramo, potem nekam položimo, na primer na knjižne police. Vemo, da je natanko tam in vsak trenutek jo lahko vzame v roke njen »lastnik« oziroma vsakdo od sobivajočih. In prav to sem naredila s knjigo Marije Gantar tudi jaz: radovedno sem odpirala ovojnico, izvlekla knjigo, jo podržala v roki, pogladila naslovnico, obrnila prve strani (Ja, tudi črke so v redu, dihajo!), potipala papir, prebrala kazalo, kolofon ... In prvi vtis: Kako lepa knjiga. Ja, res je, kar sem prav tisti dan slišala od strokovnjaka za knjigo: tiskana knjiga je tudi izdelek, lahko zelo estetski izdelek v primerjavi z e-knjigo, ki se s klikom na miško prikaže in s klikom izgine.

In drugo naključje: naslovnica, s katere skozi cvetočo jablano pronica vas v ozadju, me je nečesa spomnila: nekaj tako prijaznega sem že videla, ne samo videla, je tudi nekje v moji knjižnici. Segla sem na polico s sodobno slovensko poezijo in si izbrala pesnika Toneta Kuntnerja. Nisem se motila. Prav to knjigo sem iskala. Tudi njegovo dvojezično pesniško zbirko *Moj svet/My World* (Ljubljana 2009) krasi naslovnica cvetoče pokrajine, pesnikove domačije na Tratah v Slovenskih goricah. Pri knjigi Marije Gantar je fotografija posneta v sadovnjaku nad Dobračevo, tako da se vidi dobračevska cerkev od zadaj /.../, nato del Dobračeve, Stara vas do Zadrúžnega doma in dela Žirov. /.../ Na zadnji strani knjige je posnetek z istega mesta, le da je tokrat slikana Ledinica in Mrzli vrh. Čez to pa veja, obložena z jabolki – carjeviči ... (Naslovnico, ki jo je oblikoval Ciril Eniko, mi je na moje pisno vprašanje zelo natančno opisala avtorica knjige.) Dva svetova torej, odeta v cvetoča drevesa, eden na koncu Poljanske doline, drugi nekje v Slovenskih goricah, dve knjigi, v katerih s pokrajino in ljudmi korespondira delo

dveh ustvarjalcev. Nisem se mogla upreti temu odmiku od vsebine knjige, izzvala me je prijaznost, ki veje z obeh naslovnih, zdaj pa se vračam k avtorici in njenim pesmim.

Marija Gantar, avtorica knjige *Moje pesmi niso sanje*, kot pesnica na Žirovskem ni neznana oseba. Preden se je odločila za samostojno knjižno objavo pesmi, je v zadnjih dveh desetletjih objavljala v lokalnih glasilih, časopisih in zbornikih (*Ločanka*, *Gorenjski glas*, *Kmečki glas*, glasilo M Sora, *Čipkarski bilten*, glasilo Vrtca pri sv. Ani, *Žirovski občasnik*, *Zbornik Društva upokojencev Žiri*). Za vse druge in tudi popolnosti knjige v prid pa je na koncu knjige objavljen njen življenjepis (*Moje življenje*, str. 179–185), v katerem se je Gantarjeva s posebno skrbnostjo posvetila tudi svojemu kulturnemu zorenju in knjižnemu izobraževanju. To se je začelo ob žirovskem eruditu Valentinu Poljanšku, saj je že kot šolarka dobila vstop do njegove bogate knjižnice. Tako je lahko že »zgodaj prebrala vse knjige Josipa Vandota o Kekcu, Bedancu in Pehti ...«. Drugi literarni vzor ji je bil oče Ivan Potočnik. Njen odnos do bralne kulture se je utrjeval tudi v žirovski knjižnici, kamor jo je kot sodelavko ob preselitvi knjig iz Alpinine Sindikalne dvorane pri Arharju v Zadrudni dom povabil Franc Bačnar. Pozneje je v Gantarjevi pretehtala trezna in gospodarna odločitev in je ljubiteljsko (neplačano) službo v knjižnici zamenjala za redno v Kmetijski zadrugi; njej je v različnih vlogah (nazadnje kot vodja Hranilno-kreditne službe) ostala zvesta do upokojitve. A najbrž tudi spodbudno kulturno okolje ne bi bilo dovolj, če ne bi bilo v njej sami tiste ustvarjalne iskre, ki se je kar naprej prižigala, in ne bi tistega sveta, ki ga je živela v sebi in zunaj sebe, kar naprej spreminjala v rime (»Dar, da lahko spravim pripoved v rimo, mislim, da mi je bil položen v zibko.« Prav tam, str. 184). Prva pesem je nastala že v osnovni šoli, zapisana pa je bila le v spominu (*Žirovska dolina je lepa zares*), zdaj je tudi objavljena in v knjigi uvaja razdelek *Domače okolje in rod*. Po upokojitvi se je našel čas, da je začela ta dar izkoriščati in ga udejanjati v daljših »pripovedih v rimah«, najpogosteje za posebne priložnosti, kot so odhodi v pokoj, obletnice, osebni prazniki ipd. Potem ko se je opogumila in svojo ustvarjalno žilico dala na ogled tudi javnosti, se je odločila za samostojno knjižno predstavitev. »Tudi meni se je že nabralo kar nekaj pesmi. Če jih ne bi dala v knjigo, bi obležale nekje na polici, dokler jih ne bi kdo vrgel stran.« Tako mi je napisala v spremnem pismu, ki ga je poslala s knjigo 20. 8. 2012.

Pesmi Marije Gantar so tematsko razporejene v devet razdelkov, prvi je poimenovan kar z rimano štirivrstičnico (*Kar tu sem zapisala, / skoraj vse je res, / le kanček domišljije / sem dodala vmes.*) in je od vseh preostalih najbolj osebno in refleksivno intoniran. V preostalih bolj ali manj kroniških zapisih se izrisujejo objektivne danosti, kot so dom, rojstni kraj in dogodki, povezani z njim, rod, ožja družina (*Domače okolje in rod*), pa tudi manj osebne družbeno aktualne teme (*Ljudje in družba*). Prav pri slednjih je avtorica objektivnim izrisom vdahnila tudi največ kritičnosti. Nato sledijo prigodniški zapisi, strnjeni v razdelke *Kronike*, *Jubileji in srečanja*, *Pesmi za druge*. Prigodniške so tudi klekljarske v igrivo poimenovanem razdelku *Namesto klekeljnov predevam besede*. Svoj razdelek so dobile pesmi, nastale na potovanjih (*Rada potujem*). Knjigo sklepa narečni razdelek *Še mal pa žerovsk*. Objektivnost pesmi se kaže tudi v njihovem dokumentiranju s fotografijami iz avtoričinega »družinskega albuma« in pogosto v natančnem datiranju nastanka ali dogajanja upesnjenege. Oblikovno prevladujejo štirivrstične

kitice, večinoma gladko rimane, le sem in tja se je prikradla tudi kakšna le navidezna rima. Stvarno naravnost najbolj popestrijo mesta, kjer stopi v ospredje avtoričina kritično-šaljiva ubranost upesnjene, kot se na primer kaže v pesmi *Kmetijstvo skozi stoletje*.

*Najraje bi se ga znebili,
a kaj, ko so ga še rabili.
Saj lahko bi šel na cesto,
a kdo potem bi hranil mesto.*

Kot poznavalka kmetijske problematike svojo ogorčenost do postopkov v mlekarstvu izraža s stopnjevanjem kritičnosti že kar v porogljivost:

*Vzgojit bo treba take krave,
te bodo kot gospe ta prave,
ki bodo v belih rjuhah spale,
v stranišča lulale in srale.*

*Če pa takih ne vzgojijo,
bo treba vključit industrijo
in za zaščito kravjih riti
plenice »pampers« narediti.*

Sproščujoč šaljiv ton na račun zakonskih ljubezenskih težav diha iz ene najbolj zapaženih pesmi tega izbora *Jajca*. Od večine objektivnih pesmi iz posameznih razdelkov izstopajo tudi razpoložensko ubrane pesmi, ki jih poraja sožitje z naravo (*Kapljice*, *Zimska pravljica*, *Snežna narava*), in pa baladno ubrana pesem *Usodne besede*. Da za stvari, ki se človeka najbolj dotaknejo, ni treba velikih besed, bralec pesmi Marije Gantar pomisli ob zadnji pesmi iz razdelka *Domače okolje in rod*. Večina v tem razdelku zbranih pesmi se navezuje na lepe stvari (otvoritev vrtca, njegova prva desetletnica, spomin na očetovo stoletnico rojstva, družinska slava). Za zadnjo z naslovom *Leon* ne velja nič od zapisanega, tudi nobenega pojasnila nima. Kratka trikitična pesem s postavljanjem vprašanj izzveni le v nemi krik tesnobe in bolečine.

*S čim nisi upal se spopasti?
Te je prestrašil internet?
Te je b'lo mogoče strah odrasti
v ta današnji kruti svet.*

Avtorica je na moje povpraševanje o izvoru te pesmi (presenetil me je zasuk njene poetike iz širokega nizanja dogodkov v redkobesednost, strnjenost ...) natančno dokumentirala okoliščine, ki so pripeljale do tragičnega izida nekega konkretnega življenja. A tisto, kar diha iz pesmi, kar jo dela drugačno, je zapisano na koncu njenega odgovora. »...V takem okolju so mi prišle na misel tiste tri kitice. Kasneje sem doma hotela še kaj dodati, pa ni šlo. Ostala je taka, kot se je rodila v tistem nadvse žalostnem okolju.«

Iz kakšnega testa so torej pesmi Marije Gantar? Odgovora na to ni treba iskati v nobeni poetiki. Ponuja nam ga kar avtorica dobesedno že z naslovom zbirke: *Moje pesmi niso sanje*, eksplicitno pa tudi na koncu svoje biografske predstavitve, v kateri je moč prebrati tudi tole: »Nikoli se nisem imela za pesnico, vendar mi sploh ne dela veliko težav, če hočem kakšno pripoved spraviti v rimo, samo da sem prav razpoložena in da imam mir. To je lahko tudi med kuhanjem ali sprehodom po gozdu. Nimam pa neke bujne domišljije, da bi pisala z glavo v oblakih. Pišem stvarno, kar se dogaja, v zadnjem času je v njih za spremembo tudi nekaj fantazije.«

H končni vsebinski podobi knjige je prispeval tudi uvodni zapis z naslovom *Jabolko ne pade daleč od drevesa* ddr. Marije Stanonik, ki je knjigo uredila in jezikovno pregledala. Vsebinsko bogato je tudi že omenjeno zadnje besedilo *Moje življenje* s skrbno zbranimi biografskimi dejstvi, ki bralcu lahko marsikaj pojasnijo, zato tudi napotek Stanonikove, češ »... najprej se splača prebrati Marijin življenjepis.« O oblikovni podobi knjige sem že nekaj napisala, pohvalila bi tudi zgledno notranjo ureditev, le izvirna paginacija (oštevilčene so samo tiste strani, na katerih je začetek pesmi z naslovom, vendar se pesem ne konča vedno na eni strani) je samo izvirna, ne pa tudi praktična.

Vendar naj zapis o knjigi Marije Gantar končam z avtorico in oporekam njeni malce jedki samooceni. Kajti prav tam, kjer je pesnica rimum pripovedim dodala še ščepec hudomušnosti, igrivosti (fantazije!), kritičnosti, in tam, kjer se je iztrgala iz vloge kronista in se prepustila samorefleksiji, se je pesniško najbolj sprostila. Spodbudimo pesnico Marijo Gantar: naj se ne boji več fantazirati, naj se ne sramuje pisati »z glavo v oblakih«, naj si da duška kritični žilici, njej v zibelko položene rime pa naj bodo še naprej vestno v službi njenega pesnjenja.

PRISPEVKI ZA KULTURNO KRONIKO

Miha Naglič

Jobstova vrnitev v rojstno vas in hišo

Jobstovo zgodbo poznamo. Rodil se je 12. septembra 1894 na Brdu (Egg) v Ziljski dolini, umrl 11. julija 1981 v Žireh na Gorenjskem. Kot nadarjen mladenič je bil poslan na orgelsko šolo v Ljubljano, iz nje pa oktobra 1912 za »začasnega« zborovodjo in organista v novo župno cerkev z novimi orglami v Žiri, kamor se je pripeljal s poštnim vozom. To začasno poslanstvo se je podaljšalo do smrti v visoki starosti. V Žireh pokojnega organista, ki je bil tudi zborovodja, kapelnik in glasbeni učitelj in od stroke priznan slovenski skladatelj, zelo cenimo, gojimo pravi Jobstov kult. Ko je leta 2005 Muzejsko društvo Žiri s strokovno pomočjo Olge Vončina (Občina Žiri) iskalo partnerja za čezmejno sodelovanje v okviru evropskega projekta Interreg, ga je našlo v Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik v Celovcu. Ugotovili smo, da na Koroškem svojega rojaka komaj še poznajo, in se odločili, da spomin nanj obudimo skupaj in čim bolj ustvarjalno. Vrhunec te skupne zgodbe je bil dosežen v nedeljo, 30. oktobra 2011, ko sta se na Brdo pripeljala dva avtobusa pevcev in kulturnikov iz Žirov. Cerkveni mešani pevski zbor Anton Jobst (vodi ga Anton Čadež) in moški pevski zbor Alpina (pod vodstvom Andreja Žaklja) sta pela pri maši, ki sta jo darovala župnika Stanko Trap in Igor Jereb, po maši so pevci v župni cerkvi sv. Mihaela skupaj zapeli še nekaj Jobstovih. Iz svetišča smo se nato napotili do bližnje domačije pri Kopiču, kjer se je Jobst rodil, in mu na pročelju odkrili spominsko ploščo. Zaupano nam je bilo, da bi bilo kaj takega pred leti še nemogoče ali pa ne bi šlo brez zapletov. No, to pot so Jobstovi koroški rojaki in njegovi žirovski someščani družno počastili njegov spomin, pri maši in pred hišo se je besedovalo v obeh jezikih, zapletov ni bilo, vse skupaj se je sklenilo z dobrim kosilom in prijaznim druženjem v gostilni Stara pošta v Bistrici na Zilji ...

Jobstova spominska plošča na rojstni hiši pri Kopiču na Brdu v Ziljski dolini / Foto: Tanja Mlinar

Sodelovanje, ki je pripeljalo do tega imenitnega finala, se je torej začelo v okvirih čezmejnega sodelovanja med obmejnima regijama sosednjih držav v EU. Partnerja sta imela vsak svoj projekt. Celovski inštitut je urejal etnografsko zbirko v Drabosnjakovem domu na Kostanjah (Koestenberg), pri ureditvi čevljarke zbirke sta pomagala tudi naša čevljarja Anton Gorjup in Alfonz Zajec; žirovski muzealci pa smo ravno iz naslova Interreg pridobili pomembna sredstva za prenovu naše muzejske hiše in postavitev stalne razstave Pozdravljeni, ljubitelji utrdb! – o življenju ob rapalski meji, ki je v svojem času ljudi predvsem ločevala. Postavitev in odkritje Jobstove spominske plošče pa je tisto dejanje, ki je to zgodbo povežalo v skupno celoto. Povezava med Koroško in Slovenijo oziroma Gorenjsko je že v Jobstovem življenju in delu samem. Jobst se je rodil v času, ko sta bili Koroška in Kranjska sosednji deželi pod isto, habsburško krono, med njima je bila le naravna meja na Karavankah. Prva svetovna vojna, razpad Avstro-Ogrske in nastanek novih in sovražnih si držav so na Karavanke postavile državno mejo, ki jo je »železna zavesa« po drugi svetovni vojni še okrepila. Tudi Jobst je bil zaradi ideološke nestrpnosti in brez dejanske krivde z ženo in eno od hčera (drugi trije otroci so bili takrat že od doma) na dan pred božičem 1945 izgnan čez to mejo v svojo rodno deželo; tu je dobil službo na celovškem glasbenem konservatoriju; od tu je pisal Titu s prošnjo, da bi se smel vrniti, in dobil odgovor, da se »mora vrniti«; v Žiri, kjer si je pred vojno postavil novo hišo, se je vrnil 1947 ... V svoji rodni deželi je bil v zadnjih desetletjih skoraj pozabljen in upamo si zapisati, da se je s postavitvijo spominske plošče simbolno vrnil v svojo Ziljsko dolino, v domačo vas Brdo in v svojo rojstno

Žirovska zbor pojeta pred oltarjem župne cerkve sv. Mihaela na Brdu, 30. 10. 2011. / Foto: Tanja Mlinar

Na Brdu, 30. 10. 2011. Z leve: domači župnik Stanko Trap, žirovski župnik Igor Jereb, žirovski župan Janez Žakelj, Martina Piko Rustja, znanstvena vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu. Jobstovo ploščo sta odkrila župnik Trap in župan Žakelj. / Foto: Tanja Mlinar

Kopičevi in gosti pred pravkar odkrito ploščo, 30. 10. 2011 / Foto: Tanja Mlinar

hišo pri Kopicu. Jobstova zgodba je pravzaprav ena od paradigmatičnih evropskih zgodb v 20. stoletju. Vsebuje pot od doma, stvaritev novega doma v sosednji deželi, ki zaradi političnih sprememb postane tujina, pa pot v izgnanstvo in vrnitev iz njega, po smrti pride čaščenje in simbolna vrnitev v rojstni kraj; ta je mogoča šele po politični odjugi, ki sledi vstopu Slovenije v EU in koncu Haiderjeve nacionalistične in protislovenske vladavine na Koroškem. Jobstov kult, ki smo ga donedavna častili le v Žireh, se zdaj širi nazaj v svojo čezmejno in evropsko razsežnost.

P. S. Ploščo smo odkrili v letu ob 30-letnici Jobstove smrti, ta članek objavljamo ob stoletnici Jobstovega prihoda v Žiri. Za izdelavo in postavitve plošče je poskrbelo Muzejsko društvo Žiri ob denarni podpori Občine Žiri. V pripravi na odkritje in pri odkritju samem so sodelovali tudi Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu, Klub koroških Slovencev v Ljubljani in Župnija Brdo, ki so delno tudi finančno podprli ta projekt. Ploščo je oblikoval akademski slikar Stane Kosmač, relief Jobstovega obraza je po znani Majheničevi fotografiji izdelal kipar Branko Vegelj, na kamen je vse skupaj spravil kamnosek Igor Padovac, ki je ploščo na prvo septembrsko soboto s svojim pomočnikom tudi montiral. Koordinator vseh priprav je bil Rok Klemenčič, skrbnik zbirk Muzejskega društva Žiri. V veliko pomoč sta mu bila Dušan in Mihela Strlič. Mihela je na računalniku potrpežljivo urejala popravke in spremembe, preden je šla plošča v dokončno izdelavo. Tudi Dušanova zasluga je, da smo Žirovci končno stopili od besed k dejanju in to dolgoletno zamisel udejanjili, koordinatorju je bil desna roka. Da je bila marsikatera pot na Koroško prihranjena, je poskrbela gospa Milka Olip, tajnica celovškega inštituta, bila je »agentka za zvezo« med Žirovci in Korošci. Preden so ploščo odpeljali na Brdo, jo je 28. avgusta pri nedeljski maši blagoslovil župnik Igor Jereb, v cerkvi, v kateri je Jobst skoraj 70 let orgljal in vodil mešani cerkveni pevski zbor, ki nosi njegovo ime. Plošča je bila nameščena prav v času, ko so se po Koroškem končno postavljale že dolgo pričakovane dvojezične krajevne table. Brdo je žal ni dobilo. Zato pa je to najbolj zahodno naselje v Avstriji, v katerem danes še živijo Slovenci – in je skupaj z Rezijo v Italiji in zahodnim koncem Češke republike ena od treh najdlje na zahodu ležečih točk slovanstva – dobilo Jobstovo dvojezično »tablo«, ki ne pričuje le o našem rojaku in njegovih delih, ampak tudi o slovenstvu.

Miha Naglič

Izkušnja dediščine v Ledinah

V dneh od 22. do 29. septembra 2012 so v Sloveniji potekali Dnevi evropske kulturne dediščine (DEKD), katerih pobudnik in pokrovitelj je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), letos so se zgodili pod »firmo« Izkušnja

dediščine. V množici prireditev po vsej državi, ki jih je bilo že v napovedniku za celo brošurico, se je ena najbolj posrečenih in zgovornih zgodila 29. septembra v Ledinah, na Jurečevi šupi, kjer je že nekaj let stalno razstavljena bogata muzejska zbirka kmečkega orodja. Zbral ga je Dušan Bogataj, sedANJI gospodar kmetije *Pr Jureč*.

V napovedniku je pisalo, kaj vse bo mogoče videti in doživeti: Ogled in prikaz mlačve žita s cepi, z navadno mlatilnico (ročno, pogon »gepl« in bencinski motor – kolorni), vejanja žita z velnico, nečkami, velnikom, mletja žita, izdelave ovsenih kosmičev in ličkanja koruze, izdelave škop za slamnato streho in rezanja slame, dela kolarjev, mizarjev, šuštarjev, mlekarjev, gozdarjev ...

Napovedano se je tudi res dogajalo, celo popoldne, ob 19. uri pa se je začel kulturni program. Oblikovali so ga pevci MoPZ Alpina Žiri pod vodstvom Andreja Žaklja, učenci podružnične OŠ Ledine, duo Meh in del folklorne skupine Sovodenj, povezovala pa ga je Jerneja Lapajne.

Še posebej dragoceno je bilo predavanje, ki ga je kot komentirano videoprojekcijo pripravil dr. Alojz Demšar, sicer profesor na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo. Bralcem ŽO ga seveda ni treba posebej predstavljati. V Ledinah, ki so mu še posebej pri srcu, saj je bila v bližnjih Krnicah pri Erjavcu doma njegova mama, je to pot nastopil že drugič, prvič 13. 3. 2011, ko smo v dvorani tukajšnjega gasilskega doma predstavili Knjigo hiš na Žirovskem. To pot je prikazal življenje, kmečko delo in orodje na Ledinski planoti v preteklih stoletjih. Vrhunec večera pa je bil, ko je profesor kemije pred stoglavo publiko skoval žebelj iz živega srebra! Ne verjamete? Preberite njegov povzetek predavanja v odstavkih, ki sledijo.

Naslovnica programa prireditev DEKD 2012 /
Fotografija: Srečo Kolar, 1969

Življenje, kmečko delo in orodje na Ledinski planoti v preteklih stoletjih (povzetek predavanja)

»Vasi na ledinski planoti – Ledine, Pečnik, Krnice in Govejk – ki ležijo pod Gradiščem in Mrzlim vrhom in nad dolinama Idrijce in Žirovnice, so stale že leta 1291 ali nastale nekaj desetletij za tem. Ledinci so z imeni zapisani prvič leta 1501 v urbarju loškega gospodstva. Eden od njih je bil Jurij, Pavlov sin, ki je gospodaril na Jurečevi kmetiji in dal potomcem svojega rodu priimek Jurjovčič, hiša pa je po tem priimku dobila ime Jureč. Ledine so pripadale loškemu gospodstvu freisinških škofov in nemškemu svetemu rimskemu cesarstvu. Streljaj proč od Ledin, na robu ledinske planote, nad Idrijco, se je začejalo tolminsko gospodstvo, ki je bilo takrat pod Benečani. Globoko spodaj, v Idriji, so kopali prvi rudarji v živosrebrnem rudniku, riba faronika pa se je pripravljala, da čez deset let zamahne z repom in strese zemljo. Ledince je bližina meje drago stala, saj so leta 1510 uradniki loškega gospodstva v Ledinah našli izropane kmetije in požgane hiše. Jurečeva kmetija je tudi bila požgana in izropana, vendar je marljivi Jurij ponovno zgradil bivališče. V zapisih

iz tistega časa stoji, da je to naredil sovražnik. Kdo, zelo verjetno beneški najemniški vojaki ob začetku beneško-avstrijske vojne, ki je trajala od leta 1508 do 1516. V tej vojni se je meja Avstrije pomaknila na rob Furlanije. Minila so štiri stoletja in eno desetletje, Avstrija je razpadla in spet so se pojavili prišleki z zahoda, zdaj z zastavami Italije. Tokrat so ostali 25 let.

Ledinci so živeli od včasih bolj, včasih manj radodarne zemlje. Kmetije v Ledinah so bile v urbarjih loškega gospostva označene kot sirnice, torej usmerjene v rejo živine in izdelavo sira. Po letu 1600 se je povečal pomen poljedelstva. Sejali so pšenico, rž, ječmen, ajdo in največ oves. Na šestih kmetijah v Ledinah so okrog leta 1750 posejali 140 mernikov žita, kar priča o pridnosti Ledincev in dokajšnjem blagostanju. Pridelovali so lan in iz njega izdelovali platno.

Ogledali smo si merilne posode za žito in drobne zvijače, s katerimi so pobiralci dajatev poskušali ob predpisani obveznosti dobiti od kmetov čim več žita.

O ledinskih hišah v preteklih stoletjih vemo le malo. Verjetno so tudi Ledinci svoje domove povečevali in namesto lesenih delov stavb postavljali zidane, kakor so pač dopuščale gospodarske razmere na kmetiji in kakršna je bila podjetnost gospodarja. Prve fotografije izpred sto let prikazujejo velike, skladno zgrajene zidane hiše gruntarjev in veliko bolj skromna bivališča manj premožnih Ledincev.

Ledine so bile ob meji loškega in idrijskega gospostva. Tu se je srečevalo fužinarsko-žebljarsko znanje z loške strani in raznolika živosrebrna kultura Idrije. Precej za šalo in čisto malo zares smo poskusili združiti ti dve dediščini. Skovali smo živosrebrn žebelj. Uporabili smo kalup za kovanje podkovskih žebeljev iz muzejske zbirke Jurečeva šupa in trdno, kovno živo srebro, ohlajeno na minus 196 stopinj Celzija. Čeprav tak žebelj ne bi nikoli zarjavel, ne pričakujemo prav široke uporabe, saj se je skovan primerek že med prireditvijo spremenil v živosrebrno lužico ... Morda bi predavatelj lahko skoval lepši žebelj in ugotovil, kako ga dalj časa ohraniti, če bi že pred prireditvijo preizkusil postopek. Vendar bi v tem primeru obiskovalci ne videli prvega žeblja iz živega srebra.«

Ob vseh nastopajočih, ki so v Ledinah pripravili prijeten večer, pa je bil glavni junak tega podviga gostitelj, Dušan Bogataj. Dr. Demšar: »Opravljen delo pri Jurečevi zbirki znam ceniti šele zdaj, ko sem iskal predmete za žirovsko muzejsko zbirko. Zbirka bi bila vredna podrobnega opisa, narediti pa bi ga moral nekdo, ki pozna muzejsko stroko. Sami še niso pripravili izčrpnega kataloga, imajo nekaj zgibank.« Zbirka na Jurečevi šupi je torej vredna podrobnejše in strokovne predstavitve, a najprej si jo pojdite pogledat! Gospodarju kmetije in skrbniku zbirke pa zahvala in čestitke!

Namesto sklepa pa še tole vprašanje: Ste vedeli, da je bila naslovna podoba DEKD 2012 posneta v Žireh? Na fotografiji je legendarni žirovski Tajnik (Slavko Eržnožnik, 1893–1989), ki uči klekljati svojega vnuka Petra. Imenovani je bil vsestranski človek, pevec, igralec in režiser, zaradi njegove dolgoletne tajniške službe na žirovski občini med obema svetovnima vojnama pa so mu ljudje rekli kar Tajnik. Fotografija je v fototeki Slovenskega etnografskega muzeja, kjer najdete še več žirovskih: <http://www.etno-muzej.si/sl/spletne-zbirke/klasifikacije/cipkarstvo>

Profesor Lojze Demšar kuje živosrebrni žebelj na Jurečevi šupi v Ledinah, 29. 9. 2012. / Foto: Pavel Dolničar

Učenci podružnične osnovne šole v Ledinah med nastopom na Jurečevi šupi, 29. 9. 2012 / Foto: Pavel Dolničar

Tončka Stanonik

Jurij Bavdaž: Diskutirali smo kulturno

Ob koncu leta 2011 (29. 12.) je po dolgi in hudi bolezni v Ljubljani v 83. letu starosti umrl Jurij Bavdaž, upokojeni ravnatelj Mestnega muzeja Idrija in pomemben predstavnik družbenega, kulturnega in političnega življenja na Idrijskem. Žirovski občasnik (ŽO) pa je z njegovo smrtjo izgubil tudi iskrenega prijatelja in privrženca poslanstva, ki ga zbornik opravlja. Prijatelja – pravim tudi zato, ker je bil gospod Bavdaž med prvimi, ki se je odzval na izhajanje ŽO, pohvalil njegovo vsebino in ponudil možnost izmenjave zgodovinskega gradiva, povezanega s tradicionalno prijateljskimi idrijsko-žirovskimi stiki (ŽO, št. 2, 1980/1981, str. 3). Svojo naklonjenost do Žirovcev je ohranil tudi pozneje. »Pa zmeraj, ko smo prišli v Idrijo na prireditve, nas je Žirovce in mene posebej pozdravljal ...« mi je napisal urednik Miha Naglič, ko sva se prek elektronskega dopisovanja spominjala njegove osebnosti.

Jurij Bavdaž se je rodil v Gorenji vasi pri Kanalu 4. 9. 1928.

Po diplomi na Višji pedagoški šoli v Ljubljani je 1954–65

služboval na nižji gimnaziji in osnovni šoli v Idriji ter na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, nato bil skoraj 20 let ravnatelj idrijskega Mestnega muzeja in likovne galerije, 1969–77 tudi urednik Idrijskih razgledov, pozneje še njegov sourednik (povzeto po leksikonu *Osebnosti*, 1. knjiga, 2008). Kot ravnatelj idrijskega muzeja je muzejsko dejavnost širil tudi na druge muzejske zbirke in objekte (Bolnica Franja, Tiskarna Slovenija). Spodbujal je likovno ustvarjalnost (likovne kolonije in razstave) in promoviral uveljavljene likovne ustvarjalce. (retrospektiva del Avgusta Černigoja – Menda je slikar Černigoj rad poudarjal: »Mene je odkrila Idrija.«) Velik del poklicnega delovanja je namenil tudi preučevanju idrijske čipke in drugih ročno klekljanih čipk. Poudarjal je pomen sodelovanja s čipkarskimi središči doma in v tujini. Leta 1989 je prejel Valvasorjevo nagrado, ki jo je 1971 ustanovila Skupnost muzejev Slovenije ob 150-letnici nastanka Kranjskega deželnega muzeja – prvega muzeja na Slovenskem (od 1998 jo podeljuje Slovensko muzejsko društvo).

Prav na točki slovenskega klekljarstva pa so se prvič srečale tudi najine poti. Zdaj je priča tega dogodka le še na tankem lističu napisan koncept »čipkarskega projekta« z naslovom *Slovenske klekljane čipke*, pod katerim se je podpisala ddr. Marija Stanonik in nosi datum 22. februar 1984. Tisti čas sem bila zaposlena pri založbi DDU Univerzum v Ljubljani, ki je v uredništvu avdio-vizualnega programa izdajala izobraževalne filme, posvečene med drugim etnološki dediščini. V tem sklopu je bil posnet tudi film o čipkarstvu. Ob tem se mi je porodila ideja, da bi o klekljani čipki izdali tudi knjigo. K temu me je spodbujala zlasti urednica naravoslovne strokovne in učbeniške literature Tatjana Angerer. Povezala sem se z etnologinjo Marijo Stanonik, ki se ni ustrašila raziskovalnega dela. Najina prva pot k

temu cilju je tako vodila v Idrijo. Začeli sva – kje drugje kot – pri gospodu Bavdažu. Priznam, da toliko zanimivega, kot sem o klekljani čipki slišala tedaj, nisem še nikoli: o deželah, kjer se kleklja drugačna čipka, pa o samostanih in sirotišnicah, kjer so klekljali v posebnih okoliščinah, da je sukanec ohranjal primerno vlažnost in se nit ni trgala, o tehnikah, tankih sukancih itd. Jaz pa sem mislila, da se vse klekljanje začenja in konča v naši »Rovtariji«. Slišala sem že za žene čeških rudarjev, ki naj bi zanesle klekljanje na Kranjsko, pa morda še kaj o italijanskih trgovcih, to pa je bilo tudi bolj ali manj vse. Po končanem »predavanju« sva bili napoteni še v idrijsko čipkarsko šolo. Tu so nama prijazne klekljarske učiteljice povedale, da že dalj časa pripravljajo klekljarski učbenik, a imajo težave s terminologijo, kako zajeti vse »premete, posuke, postavke« v besede; za vse to najti prave izraze ni lahko. Poslovili smo se z obljubami, da se bomo pri ustvarjanju »monografije o čipkah« sproti obveščali in se še srečevali. Po tem obisku je Stanonikova pripravila sinopsis z več kot desetimi točkami, kaj vse naj bi ta monografija obsegala. A ko bi se stvari morale začeti razvijati, je DDU Univerzum kot prvo založbo na Slovenskem doletel stečaj, bolj ali manj končani »projekti« (rokopisi) so bili razneseni po različnih založbah, kopija klekljarskega načrta pa je ostala le še v vlogi dragocenega osebnega dokumenta, ki priča o hvalevrednem poskusu, da bi po dolgem obdobju razvojenega klekljarstva na Slovenskem le-tega strokovno utemeljeno spet združili. Tako se mi takratna prizadevanja vidijo danes, tedaj pa tega vpogleda nisem imela. Kakor se tudi nisem zavedala dejstva, da je bil ta poskus že opravljen, in to prav z razstavo *Klekljane čipke* 1970 v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, pri kateri je zavzeto sodeloval tudi Jurij Bavdaž.

Iskanje novih poklicnih možnosti me je odvrnilo od želje, da bi se poglobila v zgodovinski razvoj klekljane čipke na Slovenskem, ne pa tudi od praktičnega dela (klekljanja) in leposlovnih prizadevanj, saj so prav v tem času nastajale moje »čipkaste podobe«. Izid knjige *Podobe iz čipkaste preje* konec leta 1996 in promocija knjige v prvi polovici 1997, vse to je sovpadlo s predavanjem Jurija Bavdaža o zgodovini idrijske čipke v Ljubljani. S seboj je prinesel tudi svoj lastni izvod moje knjige in jo predstavil nekako takole: »Doslej je bila čipka predstavljena z zgodovinskega, gospodarskega vidika ..., s to knjigo pa je dobila tudi svojo literarno upodobitev.« Na krilih te pohvale, ki je prihajala iz samega klekljarskega središča, sem se tedaj trudila zapisati vse, kar sem tisto popoldne slišala. Ne samo o čipki kot zelo estetskem predmetu, pa o belih nitih, ki polzijo med hitrimi prsti klekljaric (tega sem bila včasih že malo sita, saj sem izhajala iz tistega kroga ljubiteljev čipke, kjer se je klekljalo zaradi zaslužka). Ne, predavatelj Jurij Bavdaž je govoril o umeščenosti klekljane čipke na Slovenskem iz zgodovinske perspektive, jo utemeljeval kot gospodarsko dejavnost, pri kateri je imela pomembno vlogo izobraževalno-trgovska naveza dveh idrijskih rodbin (predavatelj je uporabil izraz klan) – Ferjančič in Lapajne. Drugo obdobje čipkarstva je po Bavdažu zaznamoval nastop Ivana Vogelnika, ki je leta 1895 prišel v Idrijo na mesto ravnatelja čipkarske šole, pozneje pa postal tudi glavni inšpektor za vse čipkarske šole v Avstriji. »Ko bi imela čudežno pisalo«, ki bi namesto mene zapisovalo ne samo besede, ampak tudi ves ta žar, energijo, ki je kipela iz predavatelja, to govorniško spretnost, ki je še dodatno osvetljevala dejstva, podprta s številkami, primerjavami. Pozneje sem te besede ponovila in z njimi naslovila najin pogovor v *Čipkarskem biltenu* (Kje je čudežno pisalo, ki bi zapisovalo bogato znanje Jurija Bavdaža ..., št. 3, 2003, str.

4–9). Iz najinih srečevanj in dopisovanj se mi je počasi izluščilo temeljno poslanstvo Bavdaževih prizadevanj, povezanih s spoznanjem, da je čipko na Slovenskem v začetku 2. polovice prejšnjega stoletja zajela velika kriza (slab zaslužek, slaba kakovost čipk, nezahtevnost vzorcev, več klekljaric kot kupcev, vdor tretjega sveta z zelo poceni delovno silo). Naj iz najinih srečevanj citiram samo delček pogovorov, ki bi bili lahko zanimivi za bralce ožjega žirovskega območja. Najprej o sodelovanju Jurija Bavdaža pri postavitvi vseslovenske razstave klekljane čipke.

»Okoli 1968 se je pokazal velik padec kakovosti čipk. V naglici sva se sestala z dr. Marijo Makarovič z namenom, da se v SEM pripravi razstava o čipki. To naj bi bila spominska čipka, ki bi otela pozabi predvsem idrijsko čipko. Polemiki, ali gre za idrijsko ali slovensko, smo se poskušali izogniti tako, da smo razstavo naslovili Klekljane čipke. /.../ Obdobje zatona nekega obdobja in začetek novega naj bi prikazala prav omenjena razstava v SEM. In ko je dr. Makarovičeva pripravljala omenjeno razstavo, se je preselila kar v Mestni muzej v Idriji in imela v njem svojo »centralo«. /.../ Ure in ure smo diskutirali, kulturno diskutirali,« ne pozabi posebej poudariti gospod Bavdaž.

Razstava, ki je bila odsev celotne zgodovine klekljarstva na Slovenskem in je zajela vse pokrajine s klekljarskimi središči, je bila odprta spomladi 1970 v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, pozneje pa preseljena v Mestni muzej Idrija kot »stalna zbirka čipkarstva na Slovenskem« (*Klekljane čipke*, 1970) in taka z nekaj dopolnitvami (med drugim prt Jovanke Broz; pri njegovem načrtovanju je sodelovala strokovna učiteljica klekljanja Nežka Pelhan Klemenčič, nečakinja Leopoldine Pelhan, prve klekljarske učiteljice v Žireh) vztrajala vse do leta 2008, ko je Mestni muzej Idrija dobil novo postavitev idrijske čipke. Omenjena razstava v Ljubljani se je močno usidrala tudi v moj spomin. Nanjo sem namreč po popoldanskih predavanjih na Filozofski fakulteti odpeljala nekaj svojih kolegic in kolegov, in ko sem jim na priloženi klekljarski blazini hotela pokazati, kako se čipka dela, je k meni pristopila dežurna na razstavi z opozorilom, naj raje pustim blazino pri miru, češ vsi bi radi poskusili in glejte, kaj so naredili. Previdno sem vztrajala ob »povštru« in počasi reševala neznosen žmukelj, da sem končno lahko poravnala kleklje in začela klekljati. Dobila sem povabilo, naj se kakšno soboto ali nedeljo oglasim pri njih in klekljam, a za to nisem imela več časa, bila pa sem zelo ponosna na svoje znanje in občudovana od gledalcev začutila, da je – povedano z besedami gospoda Bavdaža – »čipkarstvo /res/ zelo resna zadeva«. Nič manj kot razstava z naslovom *Klekljane čipke* (Bavdaž: naslov le izhod v sili) pa je pomemben tudi sočasno izdan katalog, »vodnik po razstavi«, saj prinaša ob bogatem fotografskem gradivu razstavljenih čipk tudi temeljno razpravo o čipkarstvu na Slovenskem avtorice Marije Makarovič. V njem so predstavljene klekljarice in njihove čipke z vseh tedanjih slovenskih klekljarskih območij, med drugim iz Idrije, Železnikov, Žirov, Gorenje vasi, Stahovice pri Kamniku in drugod, pa tudi klekljarji. Na fotografiji z naslovom *Starejši učijo klekljati mlajše*, Žiri, 1969 je fotografiran Slavko Erznožnik – Tajnik z vnukom Petrom ob klekljarski blazini. Gre za prav tisto fotografijo, ki je letos kot naslovnica *Dnevov evropske kulturne dediščine 2012* obkrožila Slovenijo.

Iz pogovorov z gospodom Jurijem Bavdažem za bralce ŽO morda še eno zanimivo poglavje. Pri potovanju po zgodovinskem zemljevidu slovenskega klekljarstva sva se ustavljala tudi pri Vogelnikovem nasledniku Božu Račiču in

njegovi razpravi Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje (*Loški razgledi*, 1964). V omenjenem članku najdemo namreč tudi tale zapis:

»Da bi dobile čipkarice škofjeloškega območja nekakšno javno priznanje in pohvalo, je priredila Kmetijska zadruga v Žireh s čipkarskim odsekom dne 7. septembra 1952 čipkarski festival z razstavo in tekmovanjem med čipkarskimi zadrugami v sindikalnem domu pod pokroviteljstvom predsednika Sveta za prosveto in kulturo Borisa Kidriča. Prijavilo se je veliko število čipkaric. Idrija je prijavila 2500 čipkaric, Žiri 850, Sovodenj 200, Gorenja vas 600, Lučine 100, Poljane 100, Trebija 80, Železniki 50, skupaj 4630 čipkaric. Festival je bil prava manifestacija našega čipkarstva in je potekal v najlepšem redu in razpoloženju.«

Priznati moram, da me je ta odlomek iz Račičeve razprave neizmerno vznemirjal, to toliko bolj, ker v Žireh nisem našla nikogar, ki bi vedel povedati kaj o tem dogodku. Kako je bilo mogoče spraviti na kup toliko ljudi hkrati? Gospoda Bavdaža pa ti podatki niso prav nič presenečali. »Treba se je vživeti v tedanje razmere. Prireditvev je bila gotovo povezana s politično mobilizacijo, nekakšnim ukazom, v smislu, da mora vsaka klekljarica priti na tekmovanje, ali čim podobnim.« (*Čipkarski bilten*, 2003) Moram priznati, da sem si kar precej prizadevala, da bi o tem dogodku dobila kaj več podatkov tudi od v tistem obdobju dejavnih klekljaric, a mi nihče ne doma ne drugod o tem ni vedel nič povedati. Pa naj tudi s tem zapisom ostane izziv še za naprej.

Pogled Jurija Bavdaža pa se je v razmere slovenskega čipkarstva ostril tudi ob srečevanju z drugimi evropskimi čipkarskimi središči in sodelovanju na mednarodnih razstavah. Tako je bil 1984 za razstavo najlepših čipk v Buranu (Benetke) odgovoren za slovenski del. V pismu, s katerim mi je poslal štiri fotografije iz kataloga Dragotina Lapajneteta za najin pogovor v *Čipkarskem biltenu*, mi je potožil: »Upal sem, da bom v tem katalogu dobil več reprezentativnih vzorcev, med stotimi čipkami pa sem lahko izbral le štiri ali pet primerkov. Druge so bile zelo grobe. Za primerjavo pošiljam lepoglavske čipke. /Čipko, poimenovano po mestu Lepoglava na Hrvaškem, nam je odkril prav gospod Bavdaž./ Razstavo sem takrat reševal z razstavnimi vzorci in diplomskimi izdelki.«

Seveda so se razmere od takrat precej spremenile. Tudi mednarodne razstave in z njimi povezani natečaji spodbujajo k ustvarjalnosti pri oblikovanju zahtevnih vzorcev in kakovostni izdelavi čipke. V potrditev tega dejstva naj ponovim vest, ki je letošnje poletje obkrožila ves čipkarski svet: na 15. svetovnem čipkarskem kongresu OIDFA v Caenu v Franciji je predstavitev slovenskih čipk z naslovom *Rastlinsko bogastvo Slovenije* prejela nagrado za najlepší razstavni prostor po izboru udeležencev kongresa. A motivno bogate z vrhunsko izdelanimi čipkami so tudi domače razstave (Cerkno, Žiri, Idrija, Črni Vrh, Borovnica, Ljubljana, Polhov Gradec itd.). Prepričana sem, da v današnjem času h kreativnosti veliko pripomore tudi dejstvo, da se zdaj vse manj kleklja iz potrebe po zaslužku, pač pa predvsem iz potrebe po estetskem doživetju, ali povedano preprosteje: iz želje narediti nekaj lepega.

Bi se o tem danes dalo diskutirati z gospodom Jurijem Bavdažem? Kulturno diskutirati – bi me dopolnil on. Veselil se je združevalnega vala, ki je v začetku 90. let prejšnjega stoletja zavel po čipkarski deželi, a je bil ta val preslaboten, da bi obrodil sad. Po stari latinski modrosti, da nihče ni prerok v lastni deželi, smo gospoda Bavdaža vse redkeje srečevali v klekljarskih strokovnih krogih. Jaz pa se sprašujem ... Kako bi bilo, če bi – tako kot je to počel pokojni ravnatelj idrijskega

muzeja – pogosteje ponavljali mantro o zgodovinskem izvoru in razvoju čipkarstva na Slovenskem? Diskutirali vztrajno in kulturno, kot so to počeli tisto leto, ko so v Ljubljani pripravljali veliko razstavo? Govorniške nastope Jurija Bavdaža je spremljal kak listič s konceptom, to je bil ves aparat, ki mu je bil potreben, da je povedal vse, kar se mu je zdelo potrebno povedati, ob tem pa vztrajno ponavljal, češ da bodo temeljite raziskave opravljene šele tedaj, ko se bodo pregledali tudi arhivi na Dunaju – in nikoli ni pozabil navesti, koliko to pomeni v metrih. Ko je govoril o resni zadevi, kot je čipkarstvo, je poudarjal obdobja, ko je bilo klekljarstvo vsega spoštovanja vreden poklic: Ena pridna klekljarica je zaslužila na dan za pol knapovskega zaslužka, če sta bili pri hiši dve izurjeni klekljarici, je to prineslo v družino še eno plačo. Kar pa zadeva kvaliteto, klekljarstvo se bo ohranilo, če se bo dvigala kakovost čipke. Zato: treba je klekljati, klekljati, klekljati ... Vsaj delno sem pomirjena, da sem v *Čipkarskem biltenu* vendarle opravila tisti pogovor z njim, čeprav brez čudežnega pisala, ki bi o ognjeviti osebnosti Jurija Bavdaža vedel povedati še veliko več. Kajti v nasprotju z bleščečim govorniškim nastopanjem je njegova bibliografska dediščina razmeroma skromna. Ta zapis, ki je bil prvotno načrtovan le kot tihi poklon sodelavcev *Žirovskega občasnika* pokojnemu ravnatelju Mestnega muzeja Idrija, pa naj bo navsezadnje tudi ponovitev priznanja njegovim prizadevanjem po ustvarjanju razmer za enoten slovenski čipkarski prostor.

Otvoritev obnovljene kamšti. Z leve: Jurij Bavdaž, Stojan Ribnikar in minister za kulturo RS Sergij Pelhan. Idrija, 17. 11. 1994. / Foto: Janko Prelovec, fototeka Mestnega muzeja Idrija

Milena Miklavčič

Dobra igra žirovskih gledališčnikov

**Evald Flisar, Kaj pa Leonardo?, uprizoritev gledališke skupine DPD Svoboda
Žiri v režiji Nadje Strajnar Zadnik, premiera 17. 3. 2012**

Najprej povzetek vsebine. Na nevrološkem inštitutu je zbrana pisana družina bolnikov: Človek pes, Trzavi šaljivec, profesor Caruso, Poševni, Rebeka in Gospod Martin. Ustanovo, ki jo vodita požrtvovalni dr. Hoffman in ustrežljivi medicinski brat Marjan, obišče doktorica DaSilva s fakultete za psihologijo in si za predmet svoje študije izbere Martina. Gospod Martin se je pred pritiski sveta zatekel v alkoholno amnezijo, nato pa v popolno pozabo, pri čemer je izgubil sposobnost čutenja. Dr. DaSilva ob Gospodu Martinu, ki deluje zgolj mehanično, dobi zamisel za zgodovinski projekt. Martina, ki je očitno popolnoma prazen, bo napolnila z novo, idealno osebnostjo ...

Na premiero tragikomedije *Kaj pa Leonardo?*, ki so jo pod vodstvom režiserke Nadje Strajnar Zadnik letos naštudirali žirovski gledališčniki, se je že kar nekaj časa nestrpno čakalo. Ves čas pa se je šušljalo, da tako dobre predstave, kot bo ta, na odru DPD Svoboda še ni bilo ...

Nabito polna dvorana je v soboto, 17. marca, v trenutku zajela sapo, še preden so luči ugasnile in se je na odru pojavila pisana družina bolnikov: Človek pes, Trzava šaljivka, Profesor Caruso, Poševni, Rebeka, Gospod Martin, požrtvovalni Dr. Hoffman in ustrežljiva medicinska sestra. S svojo prepričljivo igro so za dve uri pričarali vzdušje na psihiatričnem oddelku, kjer se je vse vrtelo okoli pacienta Martina, ki je bil v sebi popolnoma prazen, zato so ga – kako shizofreno –

Dinamični prizor. Na tleh leži Bojana Žakelj (dr. Robertsova). Nad njo (z leve): Boris Pečelin (profesor Caruso), Nina Dragovan (sestra), Branko Pečelin (Martin), Marko Mrlak (dr. Hoffman), Nena Poljanšek (Rebeka). / Foto: Tanja Mlinar

strokovnjaki vnovič želeli napolniti z drugačno, a idealno 'vsebino'. Če jim to na koncu uspe, je vprašanje, s katerim se gledalci ubadajo še potem, ko zastor pade.

Za izziv naj zapišem besede doktorice DaSilve: »Plovba v neznano je glavna značilnost znanosti. Brez upanja in zaupanja bi še zmeraj živeli v jamah in lovili žabe za malico. Po židovski mistični tradiciji je Bog ustvaril človeka, ker je potreboval partnerja v kreativnosti. Naša dolžnost je, da s svojim delom uresničimo in transformiramo ves tihi potencial zemlje, na kateri živimo.« Rečeno še drugače: Postati nor, ker te pač večina za takega označi. Ustvariti človeka, ki bi bil videti nenormalno v svetu, ki naj bi bil normalen. Ta postavka je za Žirovce pomenila izjemno priložnost, da se preizkusijo.

Igralska ekipa je bila tokrat na odru neprekosljiva. Blesteli so domala vsi igralci, zlasti še Branko Pečelin v vlogi Martina, pa Milena Padovac kot »trzava šaljivka«, Nena Poljanšek, ki so jo najboljše razumeli in znali pozdraviti prav njeni sotrpini, da o »poševnem«, ki je s svojo pojavnostjo, pisano na kožo Roku Klemenčiču, na odru vzbujal pozornost vsak trenutek, ko se je le pojavil, ne govorimo.

Če mi je dovoljena pripomba, bi osrednjo nit predstave – fanatično željo po eksperimentiranju – prenesla zgolj na dr. DaSilvo, ker bi zategadelj bolje in bolj občečloveško zaživel tudi lik dr. Hoffmana, ki ga je igral Marko Mrlak. Gledalci so se v dvorani smejali tudi takrat, ko se ne bi smeli, vsaj tako je pozneje dejal avtor besedila Evald Flisar, a to ni pomembno. Gledalci se pač smejejo, ko se jim zdi smešno, mar ne?

Evald Flisar je ob koncu, ko so se igralci poklonili navdušenemu občinstvu, le-te s svojim godrnjanjem spravil v zadrego, gledalce pa prav tako, saj je ploskanje in upravičeno vzklikanje potem kar zbledelo. Žal.

P. S. Na 15. festivalu gorenjskih komedijantov, ki je sredi junija 2012 potekal na Dobu pri Domžalah, sta dobila priznanji JSKD Gorenjske tudi člana DPD Svoboda Žiri: Nena Poljanšek, ki je v predstavi nastopila v stranski vlogi Rebeke, Rok Klemenčič pa je požel priznanje kot Poševni. Obema iskrene čestitke!

Sodelavci predstave. Zadaj stojijo (z leve): Evgen Podobnik (vodja predstave), Branko Pečelin (Martin), Ivica Novak (gospa Martin), Boris Pečelin (profesor Caruso), Vanja Harej (garderoberka), Nina Dragovan (sestra), Jaka Prosen (snemalec), Blaž Podobnik (oblikovalec luči). Sedijo (z leve): Klemen Poljanšek (Človek pes), Rok Klemenčič (Poševni), Nena Poljanšek (Rebeka), Nadja Strajnar Zadnik (režija in scenografija), Bojana Žakelj (dr. Robertsova), Marko Mrlak (dr. Hoffman), Barbara Burnik (dr. DaSilva), Viktor Zadnik (Novinar). Ležita (z leve): Metka Debeljak (asistentka režije) in Milena Padovac (Trzava šaljivka). / Foto: Tanja Mlinar

ODMEVI IN POLEMIKA

Stane Primožič

Brez krivice – kriv!

V enem od zadnjih dni novembra leta 1943 (verjetno je to bilo res 29.) se je Drugi bataljon Vojkove brigade spuščal iz Koprivnika v dolino, in ko se je zmračilo, že po padcu mraka, prišel v Žiri. Zadržal se je na dvorišču pri Maticu (Gostiša) in se tu razdelil na skupine, ki so potem odšle na razne strani. V skupini, ki je odšla skozi Staro vas proti Dobračevi, je bilo kakšnih 18–20 partizanov, komisarka bataljona Ana – Marija, eden od brigadnih obveščevalcev Poljak Tomo (Tadeusz Sadowski) in tudi jaz. Skupina se je najprej zaustavila pri Homcu, potem pa pri Dekli na Dobračevi.

Kolikor sem jaz razumel, je bil namen izvesti rekvizicijo prehrabnih artiklov. Večina partizanov se je gnetla okrog vrat, v prostorih trgovine in v pritličju stanovanjskega dela hiše. Ker sem bil domačin, nisem hotel biti pri vratih, še manj pa v prostorih. Bil sem zunaj na drugi strani ceste, točno nasproti zaklonišča v vrtu. Z menoj je bil še en partizan. Pisal se je Trček, doma iz okolice Rovt. Iz hiše se je slišalo govorjenje, včasih tudi vpitje. Primca ni bilo nikjer blizu, kar je razumljivo. Terenci so ponavadi samo iz razdalje pokazali objekt, hišo ali kaj podobnega, potem pa so se hitro umaknili. Komisarke bataljona tudi ni bilo videti blizu. Kasneje mi je rekla, da je bila nekje zunaj na severni strani hiše.

S Trčkom sva opazila, da se od zadnje strani hiše proti zaklonišču pomikajo neke osebe. Kmalu zatem je od hišnih vrat priletel Tomo in v popačeni slovenščini zavpil: »V sklonišče so zbežali!« in takoj zatem od vrtna ograje z brzostrelko ustrelil proti zaklonišču. Po nekaj sekundah se je iz zaklonišča zaslišal krik: »Ubijalci!« Jaz sem Poljaku Tomu rekel: »Ja Tomo, kaj pa noriš!«. Nismo takoj vedeli, da so posledice strela tragične. Torej, edina pozicija, iz katere se je točno videlo, kdo in kam je streljal, je bila ta, na kateri sva bila jaz in tovariš Trček. Vsi drugi so lahko samo slišali strel, videli pa niso, čeprav se je to noč že zvedelo. To je edina in prava resnica, vse drugo je »konstrukt slabega režiserja«. Partizan oziroma kmet iz Žirovskega vrha je po krivici težko obtožen. Po Žireh se govori tudi o njegovem imenu. Vprašanje je, kdo je dal povod za takšno obtožbo. V tem, kar pišem, nimam nobenega osebnega interesa. Toda ker sem bil na žalost neposredni očividec neželenega dogodka, imam moralno obveznost, da na ta način protestiram proti krivični obtožbi kmeta (partizana) iz Žirovskega vrha in proti stališču avtorja obtožbe.

S piscem, ki je za zločin javno obtožil kmeta iz Žirovskega Vrha, sem poskušal osebno razjasniti dogodek, toda na žalost on tega ni želel. Ljudje pravijo, da je sposobnost priznanja napake pozitivna karakterna lastnost. Zanimivo in neprimerno

je tudi to, da interpret tega dogodka mojo željo in prizadevanje, da se pride do resnice, jemlje kot dokaz nemogočnosti sprave. Osebnost mi je neprijetna, da sem bil navzoč pri tem dogodku in ga obžalujem, storilca pa brez rezerve obsojam. Bi pa nekaj pripomnil v zvezi s Poljakom Tomom. Bil je hraber in predrzen borec. Svoje življenje je žrtvoval pri napadu na nemško postojanko v Selški dolini. Bil pa je tudi nepremišljen, maščevalen in izkompleksiran ter je poveljstvu večkrat povzročal neprijetnosti. Če je kakšen član poveljstva bataljona res dal kakšno izjavo o storilcu tega zločina, domnevam, da je namerno zamolčal pravo resnico, ker je bil Tomo že obremenjen z nekaterimi nespodobnimi dejanji. Način izvajanja akcij je verjetno del njegovega osebnega značaja, del pa posledica vojnih razmer. Pristojna partizanska služba je o njem razpolagala s podatki, ki nazorno kažejo na to. Namreč, njegovega očeta, mater in starejšo sestro so Nemci ubili na začetku leta 1940 pred njegovimi očmi, hišo požgali, njega, ki takrat še ni imel polnih 18 let, in njegovo mlajšo sestro pa transportirali v neko taborišče v Avstriji, od koder je pobegnil in po mesecu dni skrivanja in tavanja prišel do slovenskih partizanov.

Stanko Mlinar

Vojna se ni začela šele maja 1945

Prvi prispevek za Žirovski občasnik sem napisal pred dvajsetimi leti. To je bilo moje reagiranje na seznam vseh žrtev druge svetovne vojne med Žirovci, ki ga je napisal Alfonz Zajec in je bil objavljen v Žirovskem občasniku leta 1990. Pred tem se je javno govorilo le o žrtvah ene strani. Žrtve poražencev so bile zavite v meglo. V evforiji povojnega zmagooslavja se nismo obremenjevali z žrtvami druge, »napačne« strani.

Na žirovskem partizanskem spomeniku je 132 imen. Alfonzov seznam nam odkriva, da je število žrtev na nasprotni strani skoraj dvakrat večje. To me je pretreslo in navedlo na razmišljanje o tem, kaj se je dogajalo z našimi sosedi, znanci, prijatelji, ki so se v kritičnih časih našli na »napačni« strani. Moje razmišljanje se je pretvorilo v moj članek o grdih stvareh, ki so se dogajale na naši (partizanski) strani. Članek je objavljen v Žirovskem občasniku leta 1992. Ko pišemo o naših in vaših, je za vse slabo vedno kriva druga stran. Pod vplivom Alfonzovega seznama sem jaz takrat napisal drugače.

Za moj tedanji prispevek sem dobil kar nekaj priznanj od desno usmerjenih rojakov. Kot bivši partizan pa sem od »svojih« večkrat slišal: »Le kaj brskaš po preteklosti. Pusti, naj to gre v pozabo.« Vendar zgodilo se je nasprotno. Pozabe še ni!

Vedno več se govori o partizanskih zločinih, o zločinih Nemcev in domobrancev pa se ne piše več, češ v preteklosti se je o tem preveč pisalo.

Tudi v Žirovskem občasniku že leta o partizanih preberemo več slabega kot dobrega. Jaz pa sem še vedno ponosen na svoje partizanstvo. Zato bom z veseljem malo prebrskal po svojem spominu na čas vojne in okupacije. Precej drugače od mene je čas vojne doživel in opisal Alfonz (Žirovski občasnik, 2009, in Žirovski občasnik, 2011), pa bom malo primerjal.

Navkljub utrdbam Rupnikove linije je jugoslovanska vojska razpadla, Italijani pa so brez strela zasedli našo kotlino. Le kak teden kasneje so se Italijani umaknili. Dobili smo novega okupatorja – Nemce. Okupacijska oblast je takoj ukinila slovenski jezik v državni upravi, šoli, cerkvi ... Meni ni bilo več ime Stanko, ampak Stanislaus. Moja mama ni imela več gostilne, ampak Gasthaus. Moja rojstna hiša ni bila več v Stari vasi 52, ampak v Altdorf 52, Gemeinde Sairach. Moj stric Tone ni imel več trgovine z mešanim blagom, ampak Gemischtwarenhandlung. Nismo imeli več časopisov: Jutro, Slovenec, Slovenski narod. Dobili smo Karawanken Bote (Karavanški sel) – malo v slovenščini, malo v nemščini. Mi nismo bili ne Slovenci, ne Gorenjci, ne Oberkrainerji, ampak Južni Korošci (Südkarntner). Takoj po prihodu so Nemci pregnali naše slovenske učitelje: Hribernika (upravitelja) z družino, Justinove, Gabrovčeve, Cirmanovo, Kržišnikove ... Mojega brata Zdravka in tudi Alfonza je namesto slovenske učiteljice poučevala Nemka, ki ni znala ene slovenske besede.

Nemci so pregnali žirovskega župnika Pečnika. Alfonz ga v svojem pisanju (v Žirovskem občasniku) komaj omenja, pač pa omenja nemškega patra Rudolfa Bessla, ki je Slovencem v Žireh občasno držal nemško mašo. Pri tem mu je bil, po Alfonzovih besedah (v Žirovskem občasniku), v veliko pomoč njegov oče.

Nemci so pregnali zdravnika Ernesta Demšarja z družino, zobotehnika Berčiča z družino ter celo vrsto najuglednejših vaščanov – družino Bahačevih, Žunarjevega Janeza z družino, Krošljevega Janka in druge.

Pregnani so bili tisti, za katere so Nemci pričakovali, da bi se jim pri njihovih zatiralskih akcijah lahko na kakršen koli način postavili po robu.

Nemci so celo žirovsko kotlino, razen poti po dolini navzdol, obdali z bodečo žico in minskimi polji. Rekli so, da je to nemško-italijanska meja. Vendar kakšna je to nemško-italijanska meja, če ob njej ne živijo niti Nemci niti Italijani. In zakaj med zavezniki bodeča žica in mine?

Pri delih na »nemško-italijanski« meji so nemške oblasti mobilizirale večje število domačinov. Tudi mene. Sodeloval sem pri rušenju hiš ob meji v Podlescu na koncu Račeve (Malnarčkove in Kovačeve).

Brat Miloš je bil s skupino žirovskih čevljarjev mobiliziran za delo pri gradnji prav take meje na dolenski strani Posavja, v okolici Krškega. Vasi, v katerih so bili nastanjeni, so bile pošastno prazne, saj so Nemci vse prebivalce izselili. Milošu so v spominu ostali bogati vinogradi, polni zrelega grozdja, ki pa ga ni imel kdo obirati. Sprašujem se, zakaj so Nemci Dolenjce izselili, nas pa ne, čeprav smo eni in drugi živeli ob isti (»nemško-italijanski«) meji.

Mogoče je razlog tudi v tem, da so se Gorenjci nemškemu nasilju prav kmalu postavili po robu, tudi z orožjem.

Začele so padati žrtve – nemške in slovenske. Nemci so nam dali vedeti, da je življenje enega Nemca vredno življenj petdesetih Slovencev. Po celih Žireh so bili nalepljeni plakati (Bekanntmachung), na katerih je pisalo, da so banditi ubili enega nemškega vojaka in kot povračilni ukrep so Nemci v Begunjah ubili 50 Slovencev.

Na plakatih so bila napisana imena in osnovni podatki o ubitih Slovencih (v nemškem in slovenskem jeziku).

Plakate, izobešene na Gantarjevem kozolcu v Novi vasi, sem vestno zbiral in jih skrival v našem kozolcu v Račevi.

Precej zajetno, grozljivo zbirko teh nemških plakatov so moji starši po vojni posodili Vinku Govekarju za neko razstavo. Jaz jih nisem nikoli dobil nazaj. Menda so se kasneje znašli v Loškem muzeju. Če so res v muzeju, mi ni žal. Rad bi jih pa tudi videl še na kakšni razstavi.

Na teh nemških plakatih za upornike ni bilo lepe besede. Bili so banditi. Tudi Alfonz za partizane ni imel lepe besede. V svojem prispevku v Žirovskem občasniku 2009 je poleg ostalega napisal (citiram): »V OF so bili terenci, gošarji, banditi. Beseda partizan ni bila tako pogosta.« Napisal je, da so prve novice o zločinih nad civilisti v naš kraj prišle leta 1942, z italijanske strani. Potem je napisal (citiram): »Pri nas na nemški strani je bilo še kar mirno.« Ali res? Saj so vendar tudi Dražgoše in Begunje (leta 1942) bile na nemški strani.

Poskušam razumeti, da po izgubi očeta Alfonz ni mogel imeti lepe besede za partizane in ne slabe za domobrance. Ne gre mi pa v glavo, da v njegovem pisanju (v Žirovskem občasniku) o času pred očetovo smrtjo ne najdem v tem prispevku nobene slabe besede o Nemcih – naših okupatorjih.

Dne 29. novembra 1943 je bil ubit Alfonzov oče. Ubijalec je bil partizan. Zločin ni bil vnaprej dogovorjen. Planirana je bila rekvizicija. Rekvizicija je beseda, ki spada v temnejšo plat partizanstva.

Vse redne vojske so imele urejen sistem preskrbe, pa tudi domobranci, le partizani ne. Osvobojena področja niso mogla dati dovolj hrane za številne partizanske enote, ki so bile locirane na našem področju. Zato so partizanske brigade (skupaj s terenci) odhajale na »preskrbovalne akcije« (rekvizicije) izven osvobojenega ozemlja (Žiri, Cerkno ...). To so bila področja blizu domobranskih ali nemških postojank. Geslo je pogosto bilo: »Domobrancem ste dali sina, nam boste dali pa prašiča ali kravo.« Te akcije pogosto niso potekale brez krvavih zapletov in brez žrtev.

Partizanske čevljarske delavnice v vaseh pod Blegošem so se z usnjem oskrbovale z rekvizicijami v Žireh. Prav zaradi tega so bili primorski partizani bolje obuti od ostalih. Tudi žirovske trgovine so bile »tarče« rekvizicij. Rekvizicija, izvršena na dan 29. novembra 1943 pri Dekl na Dobračevi, se je končala z zločinom, ki je pomenil veliko slabega tudi za partizansko stran. Za marsikaterega Žirovca je bil to znak, da se umakne v Rovte.

Še dober mesec poprej, v času osvoboditve Žirov (oktobra 1943), se je marsikateri naš sovaščan desne (katoliške) orientacije odločil, da se priključi partizanskim enotam (predvsem Vojkovi brigadi). V tem času sem tudi jaz odšel v partizane. Z nahrbtnikom na hrbtu sem se šel posloviti od naših sosedov – Homcovih. Tudi Homcov Janez je nekaj časa bil v Vojkovi brigadi. Vendar ne dolgo. Novembrska ofenziva (1943) je Janeza in še marsikoga drugega usmerila v eno od domobranskih posadk blizu Žirov.

Žirovska kotlina je bila na obrobju velikega partizanskega območja, ki je segalo preko Cerkljanskega celo do Vipavske doline.

Enote 31. divizije so se v času od osvoboditve Žirov pa skoraj do konca vojne pogosto nahajale na obrobju naše doline.

Kulturno življenje v Žireh je bilo tisti čas zelo živo. Za to je poskrbela igralska skupina 31. divizije. Ker sta bili dvorani Sokolskega in Prosvetnega doma požgani, so se mitingi organizirali v dvorani pri Arharju (nekdanja delavnica).

Tudi naši sosedi – domobranci pri Svetih Treh Kraljih – so vedeli za naše mitinge, pa so nam občasno z minometom poslali kako mino, ki pa ni kalila dobrega razpoloženja.

Domobrankska postojanka na vrhu hriba (Vrh Svetih Treh Kraljev) je bila osvetljena z električno razsvetljavo. Z Dobračeve smo vsak večer lahko gledali cel venec lučk, ki so osvetlile hrib (postojanko).

Za zvezo s partizani v Žireh smo imeli njihovega župnika, ki je občasno prihajal k nam v dolino. Prihajal je na pogrebe – tudi partizanske. Še vedno hranim fotografije partizanskega pogreba, ko je bil kot žrtev nesrečnega angleško-partizanskega bombardiranja Žirov, januarja 1945, ubit mesarjev Ferdo iz Žirov. Pred mrliškim vozom vidimo župnika, za vozom pa godbo na pihala 31. divizije. Ves čas vojne žirovska fara ni imela duhovnika. Žirovski verniki so ob nedeljah hodili k maši na Svete Tri Kralje ali pa v Ledine.

Na kratko bom še opisal, kako sem doživel čas, ko sem kot obveščevalni oficir 31. divizije deloval na našem področju od maja 1944 do aprila 1945.

Našo enoto je tvorila trojka: Jovo Malavašič iz okolice Rovt, Lojze Toncov in jaz. Naša naloga je bila, da vzpostavimo kontakte z domobranci iz sosednjih postojank in področja Dolomitov.

Naša baza je bila Jarčja Dolina ali pa Ledinica. Več kot pol leta smo bili na Pepli nad Ledinico. Z nami je bilo še nekaj terencev (Mrovcov Slavc, Vera Gostiša ...). Nikoli nismo imeli straže. Sosedje od Svetih Treh Kraljev ali iz Rovt so gotovo vedeli za nas, vendar nas niso poskušali presenetiti. Domobrankske enote so občasno prihajale v Žiri in Staro vas. Opozarjali so nas s streljanjem. Na Ledinico jih pa ni bilo.

Žiri smo smatrali za osvobojeno področje, vendar v Žireh po navadi ni bilo ne rdečih ne belih. Imeli smo celo vrsto organizacij: komando mesta (komandant Franko Kesič), gospodarsko komisijo, politične organizacije in druge.

Dolgo je na našem področju bilo mirno. Zelo zares pa je šlo aprila 1945. Vse sovražne vojske so se združile s ciljem, da nas uničijo.

V tem času v okolici Žirov ni bilo večjih partizanskih enot. Skupaj s terenci smo v gozdovih nad Ledinico imeli pripravljenih več skrivališč (vkopanih v zemljo), ki so nam občasno nudila zaščito.

Sovražne enote so vedele za našo taktiko. V tej (zadnji) ofenzivi so se potrudili, da so natančno preiskale gozdove od Ledinice do Koprivnika. Dva terenca in mene so skušali presenetiti v našem skrivališču v gozdu med Kovkom in Mausarjem. Niso uspeli. En cel rafal iz brzostrelke in hitre noge so nas rešile iz obkoljenega bunkerja. To se je zgodilo 13. aprila 1945.

Zelo nesrečno pa se je skrivanje v bunkerju nekje na Koprivniku, v času iste ofenzive, končalo za mojega prijatelja, soseda in sošolca Mrovcovega Poldeta. Bil je ujet. Kot ujetnika so ga imeli zaprtega pri Županu na Dobračevi. Poldetovi sorodniki so skušali intervenirati pri domobranski komandi, vendar niso uspeli. Na zelo grob način je bil umorjen blizu novovaškega mlina. Začelo se je z rafalom v noge. Morilcem se ni nič mudilo. Pa tudi streliva jim ni manjkalo. Nečloveške glasove ubijalcev in žrtve je poslušal takratni Kamškov mali hlapec Franc (Vrbanček).

Leto poprej je bil, le nekaj minut hoda od svojega doma, umorjen žirovski zdravnik doktor Demšar. Po odhodu Nemcev iz Žirov se je s svojo družino iz pregnanstva vrnil v svoj dom. Vendar le za kratek čas. Morilci so prišli z »italijanske« strani in niso bili partizani.

Sedaj pa še nekaj o tem, kako sem doživel konec vojne

Naša obveščevalna misija je bila končana, saj so se vse operativne enote napotile proti Trstu in Gorici. Jovo in jaz sva šla na dolgo peš pot iz okolice okupiranih Žirov do štaba 31. divizije na Predmejo nad Vipavsko dolino. Najin šef – šef obveščevalnega centra 31. divizije – je bil naš rojak Janez Jan.

S Predmeje in s hribov nad Vipavsko dolino smo gledali dolge kolone raznobarnih kvizlinških enot, ki so se po Vipavski dolini umikale proti Italiji. Z njimi se nismo spuščali v boje. Naši enoti (31. diviziji) je bil poglavitni cilj, da se čim prej prebije do Trsta, Tržiča pri Trstu (sedaj Monfalcone) in Gorice. Do vseh treh mest smo prišli nekaj dni pred zavezniki (do Trsta skupaj s 4. armado jugoslovanske armade).

Prvega maja so se Nemci še krepko upirali v predmestjih Trsta. Nemci v Tržiču pa so se brez odpora vdali.

Naša enota je bila v Opatjem selu (okoli 10 km od Tržiča). Prvega maja sva se z Jovom na lastno pest napotila v Tržič. Nemcev tam ni bilo več. Mesto je bilo prazno. Najin cilj je bilo motorno kolo (vojaško nemško). Vrnila sva se razočarana in – spet peš brez motorja. Najino početje je bilo neresno, zraven pa še nevarno. Oba pa sva ta dan, 1. maja 1945, prvič v življenju videla morje.

Prve ujete Nemce sva kak dan kasneje videla v osnovi šoli Doberdob nad Tržičem. Na šolskem dvorišču smo jih gledali, kako se umivajo. Bili so veliko bolje oblečeni od nas. Imeli so lepe zapestne ure. Sam je nisem imel. Spoštovali smo poražence. Vendar vse tako idilično pa le ni bilo. Drugi dan je eden od kolegov prišel v našo enoto s polnim žepom zapestnih ur. Tudi jaz sem dobil eno. Ni me preveč pekla vest. Sreče mi pa tudi ni prinesla, prav kmalu sem namreč ostal brez nje.

Maja 1945 parola »Trst je naš« ni bila le parola. Trst je bil partizanski. Z izposojenima kolesoma sva se z bratom Milošem iz Tržiča podala na pot do Trsta, kjer sva obiskala našo teto. Bila je vesela nemških konzerv, katerih takrat v Tržiču pri Trstu ni manjkalo, v Trstu pa so tiste čase bili bolj lačni kot siti. Takrat sva z Milošem obiskala naš Trst. Le takrat je Trst bil zares naš!

Štab 31. divizije (katerega pripadnika sva z Jovom bila) je v Tržiču ostal le kratko. Že sredi maja 1945 so nas zavezniki prisilili, da se umaknemo v Gorico, prav kmalu pa naprej proti severu do Tolmina in Baške grape.

Nemci so še tik pred koncem vojne poskušali uničiti naš 9. (primorski) partizanski korpus, da ga ne bi imeli za hrbtom, ko so pričakovali zaključne spopade z našimi zahodnimi zavezniki. Ni jim uspelo.

Domobranci na Primorskem skorajda ni bilo. Iz osrednje Slovenije, pa tudi iz našega kraja so se domobranci maja 1945 umikali proti severu, negostoljubnim Angležem naproti.

Vse, kar se je dogajalo na severu (maja 1945), je bilo dolgo zavito v meglo. O poveljskih pobojih se je začelo javno govoriti šele nekaj let po osamosvojitvi, da bi v

zadnjem času razne »hude jame« zasenčile vse partizanske zmage, izbojevanе v času do maja 1945.

Žirovski spomenik padlim partizanom je (ali je?) ostal v senci spomenika vseh nepriznanih žrtev vojne, ki stoji pred cerkvijo.

In še nekaj besed o spravi

Temo o spravi je naš rojak Jože Peternej – Mausar obdelal v svoji knjigi »40 let pozneje«. Leve je postavil na Trnov breg, desne pa v Travno vas. Vmes je bila deroča reka. Jože je čez to reko poskušal postaviti kak mostiček.

Ko sva se z Jožetom pogovarjala o njegovi knjigi in spravi, sva ugotovila: *Če bi bil Trnov breg malo manj rdeč, tudi Travna vas ne bi bila tako bela*. Po nekaj desetletjih so barve zbledele, zato je svojo knjigo lahko napisal drugače, kot bi jo napisal takoj po vojni.

Tragedijo žrtev vojne je lepo zajel ob razmišljanju dveh mater v črnem: ena z leve, druga z desne strani reke. Materi se ob levem in desnem grobu v mislih pogovarjata s svojimi mrtvimi sinovi, ki so štirideset let poprej padli za svobodo iz leve ideje ali pa za nekakšno drugačno svobodo iz desne ideje. Vmesne poti ni bilo. Vmes je bila le deroča reka, v kateri se ni dalo plavati.

Štirideset let je bilo potrebnih, da si ti dve materi zaželite en: »Bog daj, dober večer.«

Jože je tako razmišljal in pisal pred dvajsetimi leti. Mi pa še vedno nismo prišli tako daleč kot ti dve Jožetovi »materi v črnem«.

Na vprašanje urednika Žirovskega občasnika, kaj misli o spravi, odgovori Alfonz, da je zelo črnogled. Argument za črnogledost je ženin sorodnik iz nasprotnega tabora, ki vsakokrat, ko obiše njegovo ženo, Alfonzu zabrusi: »Nisem prišel zaradi tebe, pač pa zaradi tvoje žene, ki je moja sorodnica.« Trdim: Dokler bo Alfonz spravo povezoval z mišljenjem primitivca, kakršen je sorodnik njegove žene, sprave ne bo.

Če želimo spravo, moramo priznati, da je tudi nasprotna stran naredila včasih kaj dobrega in naša kaj slabega. Takega načina razmišljanja pa v Alfonzovih prispevkih s to tematiko (v Žirovskem občasniku, 2009, in Žirovskem občasniku, 2011) ni.

Jožetovi »materi v črnem« ob levem in desnem grobu sta rabili 40 let za en »Bog daj, dober večer«. Po šestdesetih letih je Alfonz glede sprave še vedno črnogled. Prepričan sem, da se bo »problem« sprave sam rešil v letih, ko nas, ki še govorimo o spravi, ne bo več.

In še nekaj besed o času, ko so se v Žirovskem občasniku še »glorificirale« partizanske akcije v letih vojne.

Ne vem, če še pomnimo, s koliko gorečnosti so nekateri bivši borci iz našega kraja zbirali dokumentacijo iz NOB. Govorili so (smo), da je to naš dolg do prihodnjih generacij, ki jih ne smemo prikrajšati za poznavanje tega – enega najsvetlejših obdobj slovenske zgodovine.

Spominjam se, s koliko žara je Janko Mrovlje (Kokljev z Ledinice) zbiral partizansko fotodokumentacijo. Zaradi nekaj mojih partizanskih fotografij je posebej dopotoval iz svojega Maribora v Ljubljano, da bi jih prevzel, uredil, kopiral, nekaj objavil v Žirovskem občasniku, vse skupaj pa arhiviral v muzeju NOB.

Govoril je, da moramo pohiteti, saj mi ne bomo več dolgo. Kot da je vedel, da se mu dnevi iztekajo. Kmalu zatem je umrl. Takih entuziastov ni več.

Tisto, kar je za nas mnoge bilo svetlo, je s časom potemnelo. Sedaj postaja sivo in gre počasi v pozabo (tudi v Žirovskem občasniku). Rekli boste: »Saj je že čas.« Je res?

Na koncu se bo bralec vprašal, kaj me je napotilo, da napišem ta prispevek s precej razdrobljeno vsebino.

Leta 1990 je Alfonz, v času, ko se je javno govorilo le o žrtvah vojne ene strani, objavil temeljito pripravljen Seznam vseh žrtev druge svetovne vojne na Žirovskem. Emocije je takrat zadržal zase.

Mene so ti podatki pretresli. V Žirovskem občasniku 1992 sem obsodil partizanske zločine nad našimi sosedi v času, ko se o tej temi še ni javno govorilo.

Pozneje se je vse obrnilo. Pozabljeni so zločini in vse hude stvari, ki so nam jih prinesli okupatorji. Zdelo se je, kot da se je vojna začela maja 1945.

Obsojam povojne poboje, vendar jih moramo gledati tudi kot zelo grob revanš za zločine okupatorja in njegovih domačih zaveznikov.

Alfonzu sta (po njegovem pisanju) v lepem spominu ostala nemški pater Rudolf in njegova (Alfonzova) nemška učiteljica.

Korektno bi bilo, če bi v svojem prispevku namenil kako lepo besedo tudi pregnanemu župniku Pečniku in pregnanim žirovskim učiteljem, saj brez nemškega terorja patra in tirolske učiteljice v Žireh ne bi bilo.

Za konec še to

V času, ko se o partizanih le redko sliši lepa beseda, s ponosom pišem o svojem sodelovanju na zmagoslavni poti našega 9. korpusa. Na tej poti smo italijansko mejo premaknili iz Osojnice in Mrzlega Vrha v predmestje Trsta in Gorice.

Ne želim, da bi bralec tega prispevka zaključil, da je to nekakšen moj obračun z Alfonzom. Spoštujem in cenim njegov trud pri zbiranju podatkov o vseh žrtvah vojne na Žirovskem. Kritičen sem pa do dela njegovega pisanja v Žirovskem občasniku 2009 in 2011.

Le enkrat sva se srečala. V zadnjem njegovem pogovoru z urednikom je rekel, da sem mu obljubil, da ga še obiščem, vendar to do sedaj še nisem storil.

Želim, da o vsem, kar sva o isti temi pisala v Žirovskem občasniku, ko pridem v Žiri, v miru predebatirava za mizo v vrtu pri Županu na Dobravčevi.

Andrej Kirn

Globalizacija negativnega

Hvala za poslano publikacijo Zdravka Mlinarja. Rad prebiram njegove razprave. Priteguje me širina in njegov smisel, da odkriva splošno v številnih podrobnostih. Ob branju njegovega teksta se mi porajajo naslednji razmisleki oziroma vprašanja.

1. Ali ne bi bilo smiselno razlikovati več vrst globalnosti in globalizacije? Mogoče bi bile umestne naslednje razlike:

- a) neposredna praktična globalnost, ki vsebuje take pojave, kot so ekonomske proizvodne povezave, selitve proizvodnje, poslovno komuniciranje ter sodelovanje z različnimi akterji v svetu, globalni tehnični standardi idr.;
- b) posredna ali neposredna duhovna, miselna globalnost, ki pozna in se opira na različne ideje in vrednote iz različnih družbenih kontekstov po svetu;
- c) pozitivna in negativna globalizacija, ki je v tem smislu relativna, ker je odvisna od kriterijev in interesov tistih, ki tako vrednotijo globalizacijo. Kar je za nekatere pozitivno, je za druge lahko negativno in obratno. Lep primer je »baliranje«, ki ga omenja tudi Mlinar. Po moji presoji gre tu za negativno globalizacijo neke prakse tako z estetskega vidika krajine (domačini pravijo balam »dinozavrova jajca«, Mlinar, 2011: 37), vpliva na kulturno dediščino (opuščanje kozolcev) kot tudi z ekološkega vidika. Baliranje je dober primer tistega trenda v tehničnem napredku, ki brezplačno storitev narave (v našem primeru sušenje sena) nadomešča z večjo porabo neobnovljivih virov (pri baliranju gre za porabo nafte za pogon traktorja in izdelavo folije), materialov za izdelavo traktorskega priključka za baliranje ter z veščino in znanjem človeka, ki opravlja baliranje. Baliranje je prispevek k razširitvi netrajnostne prakse. Ne vem, ali se folije sploh reciklirajo. Nekateri kmetje so mi rekli, da je zanje baliranje predrago. Nekaj časa sem bil prepričan, da baliranje dviguje krmilno vrednost sena. Slušatelji magistrskega študija »Varstvo naravne dediščine« na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani pa so me v razpravi opozorili, da ni tako. Baliranje je primer tiste globalizacije, o kateri Mlinar pravi, da nas ne bogati, ampak ogroža. Tehnični »napredek«, ki ga uteleša baliranje, predstavlja manjši del tehničnega napredka od industrijske revolucije dalje. Bistveno večji je glavni trend, ki se kaže v rasti produktivnosti človeškega dela, obenem zmanjšuje produktivnost energije in rabe surovin, a hkrati povečuje onesnaženje. S tretjo industrijsko revolucijo, revolucijo učinkovitosti, »dematerializacijo«, rastjo zelenega gospodarstva, informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, z družbo znanja in storitev naj bi se ta trend obrnil. Zadržali bi rast produktivnosti dela, rast BDP, a hkrati zmanjšali rast onesnaženja. Je takšno razmerje sploh mogoče trajno in globalno? Ali se je začelo uveljavljati pravočasno, da ne vodi k ekološki katastrofi? Rezultati nedavne konference v Durbanu potrjujejo, kako težavna je pot do soglasja v mednarodni skupnosti. Brez takšnega soglasja in njegovega uresničevanja pa ni mogoča vzpostavitev globalne družbenoekološke trajnostne paradigme,

ki vnaša nova razmerja med globalnim in lokalnim. Ta prehod k ekosocialni trajnostni družbi bo zahteval veliko samoiniciativne lokalne ustvarjalnosti.

2. Kot neekonomistu se mi zdi mogoče, da prenos proizvodnje v druge dele sveta ni motiviran predvsem z dobičkom, ampak s konkurenčnostjo in velikostjo tržišča. Sistemska prisila logike kapitala je neizprosna: bodi konkurenčen ali izgini s trga in prenehaj z dejavnostjo. Če s selitvijo proizvodnje ne povečaš dobička, pa vsaj ohraniš konkurenčnost s cenami izdelkov in storitev. S poslovno in tehnično inovativnostjo je bilo mogoče celo stoletje ohranjati oboje: povečevati stopnjo izkoriščanja delovne sile in dvigati njeno kupno moč z dviganjem njenega dohodka in s tem izboljšati njen materialni in kulturni standard. Seveda je bilo to tudi rezultat razmerja moči med sindikati in kapitalom. Delovnega dne, naprežanje delovne sile in zmanjšanje stroškov dela z nižjimi plačami ni bilo mogoče stalno povečevati. Večanje dobička na račun nizkih plač ima svoje meje v samem kapitalu. Rast obsega proizvodnje zahteva tudi rast potrošnje in s tem večje dohodke večine zaposlenih. Organizacijska, poslovna in tehnična inovativnost je ohranila ali celo povečala stopnjo izkoriščanja, kar je interes kapitala, a hkrati izboljšala standard delavskega razreda. Pomirila je nasprotje med kapitalom in delom ter zmanjšala ostrino socialnih konfliktov. Zahvaljujoč inovativnosti je ostal volk sit in koza cela. Sedaj sam tehnični napredek, rast blaginje in BDP zadeva na nove, to je ekofizične omejitve. Globalizacija svobodne trgovine, svobodnega pretoka blaga in kapitala je odkrila nišo cenene delovne sile drugod v svetu in ponudile so se nove priložnosti za dobiček ali vsaj za ohranitev konkurenčnosti v kombinaciji tehničnega napredka, poslovne inovativnosti, cenene, predvsem nekvalificirane delovne sile ter velikosti trga. Kapital se je vedno selil tja, kjer so bili nižji stroški dela. Sedaj ima ta selitev globalne razsežnosti. Seveda se objektivna sistemska prisila lahko razlaga zelo poenostavljeno in populistično. Takšne razlage pa nas ne smejo odvrniti od čim bolj verodostojnega razkrivanja logike sistemske nujnosti. Te konkurenčne niše cenene delovne sile prej ali slej ne bo več. Kaj potem? Kam nas vodi in kaj nam pripoveduje ta niša? Zaradi moči globalnega bo izginilo lokalno, če se mu ne bo inovativno prilagodilo. Lahko pa se zaradi ogrožanja in odpora lokalnega spremeni in prilagodi globalno. Obe smeri sprememb so mogoče in se že dogajajo, kar je Mlinar tudi opisal v svoji razpravi.

Literatura:

Mlinar, Zdravko (2011): Z inovativnim nadgrajevanjem tradicije vstopajo v svet. Sociološka razprava. Žiri: Knjižnica Žirovskega občasnika (15. zvezek).

Pripis urednika:

To besedilo nam je poslal filozof Andrej Kirn in je odziv na razpravo sociologa Zdravka Mlinarja, ki je izšla skupaj z lanskim ŽO. Za ta odziv se mu lepo zahvaljujemo in upamo, da se bo v razpravo o pozitivnih in negativnih nasledkih globalizacije vključil še kdo.

Jadran Sterle

Stujte mi gluh!

Spoštovane pohodnice, spoštovani pohodniki!

Pohod, ki ga že osmo leto prirejate neutrudni aktivisti in domoljubi občine Žiri, je pomemben pomnik zgodovinskih dogajanj na teh slovenskih prostorih. Zlasti domačinom, katerih očetje in dedi so tu živeli v prvi polovici krvavega 20. stoletja, je znana in blizu usoda teh krajev. In to je zgodovina slovenskega naroda v morda najbolj tragičnem stoletju. Pohod oživlja te usode, jih spreminja v živi spomin zgodovine. Dveh zgodovin, pravzaprav: zgodovino tistih krvoločnih apetitov velikih sil, ki so v 20. stoletju krojile usodo sveta in navadnih ljudi – in tisto našo, primorsko in slovensko zgodovino, ki se je takšnim zverinskim apetitom uprla. Prva, zgodovina velikih sil, nam je bila dolgo časa neznana, skrita v zakulisju tajnih pogajanj, kupčkanj, podkupovanj, spletk in prevar. Rapalska meja je polna takšnih lastnosti. In takšna je bila še pred tistimi večmesečnimi sprehodi, požrtijami, vljudnimi hinavščinami in kalkulacijami predstavnikov velikih imperialnih držav v majhnem letoviškem mestecu Rapallu leta 1920, daleč stran od primorskih ruševin, revščine, lakote in tragike komaj končane 1. svetovne vojne. Kakšen cinizem, brutalna brezsrčnost in brezčutno poigravanje s človeškimi usodami zaudarja iz skoraj stoletje zakritega in takrat tajnega Londonskega sporazuma, ko so Velika Britanija, Francija in Rusija tistega 26. aprila 1915 kar obljubile domovine drugih narodov italijanskim prekupčevalcem, če preidejo na njihovo stran v boju proti silam osi! Šele v knjigi vašega rojaka dr. Uroša Lipuščka »Sacro egoismo« – Sveti egoizem je razvidna vsa brezobzirnost italijanskega ozemeljskega ekspanzionizma, ki se je skliceval na prav tako barbarsko osvajalno politiko rimskega imperija. Ko sem snemal dokumentarni film o rapalski meji – naslovil sem ga »Rapalska kupčija« – mi je italijanski zgodovinar, sicer svetovalec ministra za zunanje zadeve v Rimu, lakonično dejal, da so nas Angleži, Francozi in Rusi pač podarili Italiji, ker – citiram – »smo bili majhni«! A majhen je človek samo, če je na kolenih. Nas pa na kolena ni spravil ne prvi ne drugi tržaški proces – samo bes se je nabiral v primorskih srcih. Mnoge knjige, ki so jih pisali in še pišejo naši primorski rojaki, razkrivajo tragične, a obenem herojske usode primorskega človeka, ki se je ujet v rapalsko kletko boril za goli obstoj, za svoj jezik, za svojo domačijo. Pavšičeva knjiga Ob stari meji zelo doživeto prikazuje ta boj za preživetje. Primorski domoljubi, borbaši, tigrovc, svečeniki svetega Pavla, orjunaši, mnogo znanih in še več neznanih junakov, moški, ženske, otroci, vsi so bodisi v pasivnem ali aktivnem odporu vstajali zoper italijanski fašizem, ki je teptal osnovne demokratične človekove pravice na vseh prostorih. Fašizem je bil zverinska državna politika na Primorskem, v Istri, Dalmaciji, Albaniji, Libiji, Somaliji in daljni Etiopiji, kjer so pobijali cela ljudstva in sežigali cele vasi s prebivalci vred, saj so bili kot temnopolti obenem še manjvredna rasa! Tudi Slovenci, Slovani, smo bili za nosilce butaric samo »sciavi – sužnji«!

A bilo je mnogo Bidovcev, Marušičev, Milošev, Valenčičev, Ščekov, Zelenov, Kravanjev, Brezavščkov, Vadnalov, Tomšičev, partizanskih borcev in komandantov

in še več takih, ki jim je ime odnesel vihar fašističnega nasilja in je ostalo zapisano samo v ranjenih srcih domačih. Rapalska meja, utrjena bolj kot kasnejša železna zavesa, je zapirala tudi demokratične Italijane, kolikor so se sploh lahko uprli domačemu fašizmu. Tudi oni so tvegali, da jih bodo njihovi lastni rojaki poteptali, izgnali, pobili.

A na koncu, leta 1943, je fašizem obvisel na kavljih, kakor so obešali prašiče ob zakolu.

Takrat je vstala partizanska Primorska!

Krvava vojna se je nadaljevala – tokrat je naša tla teptala in z našo krvjo oblivala nacistična soldateska Velikega Hitlerjevega rajha. Rapalska meja je ostala, le kletka se je razširila na vse slovensko ozemlje, na ves Balkan. In čeprav so borci Gregorčičeve brigade zanetili upor v Benečiji, čeprav je vstala vsa Primorska in skupaj s Titovimi in italijanskimi partizani zadajala nacistom, četnikom, ustašem, domobrancem, beli in plavi gardi ter ostankom fašizma uničujoče udarce, je meja – sramotna rapalska meja! – ostala zarisana na zemljevidih Evrope vse do leta 1947. A partizanskemu boju je le uspelo na pariških pogajanjih leta 1947 vrniti Primorsko matični domovini, dokončno leta 1954, z londonskim memorandumom. In čeprav je ostala meja med Italijo in Jugoslavijo še naprej krivična za mnoge naše rojake na Tržaškem, Goriškem, v Benečiji in Reziji, se je tudi na ostanke rapalske meje zrušil bes ljudi, ki so v njeni bližini tako trpeli. Hoteli so jo izbrisati z obličja zemlje, saj ni bila vredna obstoja. In meja z bunkerji, strojničnimi gnezdi, minskimi polji in ostrostrelci res ni vredna obstoja, čeprav jo strašila preteklosti v uniformah neofašizma še vedno skušajo vzpostaviti – na rapalsko mejo pa je vreden spomin primorskih Slovencev, ki so iz žrtev postali junaki, heroji, na svoji zemlji gospodarji.

In taki ostanite: neupogljivi junaki, pogumni možje in žene, vzravnani v dostojanstvu, s pozdravom pokončne drže, kot smo ga slišali od tigrovcev: »Stujte mi glih!«

(To je besedilo govora, ki ga je imel avtor ob sklepu 8. pohoda ob rapalski meji 16. septembra 2012 na zbornem mestu pred mežnarijo pri cerkvi sv. Ane na Ledinici. Jadran Sterle (r. 1949), po stroki komparativist in filozof, sicer pa urednik in novinar, je tudi scenarist in režiser več odličnih dokumentarnih filmov, ki prikazujejo življenje na primorski strani rapalske meje: Rapalska kupčija, Streli v Bazovici, Šola pod fašizmom ... Pohod smo posvetili 65. obletnici vrnitve Primorske k matični domovini.)

Avtorji tega zvezka

MILKA BOKAL, profesorica slovenščine, raziskovalka leksikologinja v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, doma z Dobračeve, živi v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu

Dr. ALOJZ DEMŠAR, kemik, redni profesor na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo (FKKT) Univerze v Ljubljani, zadnja leta tudi zavzet domoznanec, doma iz Žirov (Ledinica), živi v Ljubljani

IGOR JEREB, duhovnik, doma iz Stražišča (Kranj), od 2005 župnik v Žireh

ŽANA JEREB, športnica, tekmovala v maratonu na olimpijadi v Londonu 2012, živi v Žireh

MARKO KAVČIČ, organizator informatik, zaposlen v družbi Poclain Hydraulics d. o. o., Žiri, živi v Žireh

Dr. ANDREJ KIRN, filozof, teoretik znanosti in ekolog, rojen v Kokri, živi v Ljubljani

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri, živi v Žireh

Dr. PETRA LEBEN SELJAK, antropologinja, ima status zasebne raziskovalke, doma iz Škofje Loke, živi v Žireh

MILENA MIKLAVČIČ, novinarka in pisateljica, mlada upokojenka, avtorica osmih knjig, živi v Žireh

POLONA MLAKAR BALDASIN, samostojna poklicna fotografinja, živi v Žireh

Dr. ANTON MLINAR, teolog, izredni profesor Univerze na Primorskem, predstojnik Oddelka za filozofijo na Fakulteti za humanistične študije v Kopru, doma iz Žirov, živi v Kamniku

STANKO MLINAR, polkovnik v pokoju, doma iz Žirov, živi v Zagrebu

MATEJA NADBATH, dipl. geografinja in sociologinja kulture, meteorologinja I na oddelku za klimatologijo Agencije RS za okolje (ARSO)

MIHA NAGLIČ, urednik, publicist in kulturni delavec, živi v Žirovnici, južno od Žirov

PETER NAGLIČ, upokojenec, nekdanji ravnatelj Čevljarske šole v Žireh, živi v Žireh

NEJKO PODOBNIK, novinar in urednik, v pokoju, živi v Žireh

Mag. TITA PORENTA, etnologinja in zgodovinarica, kustodinja v Mestnem muzeju Radovljica, predsednica Slovenskega etnološkega društva

LOJZE POTOČNIK, diplomirani laični teolog, živi v Koprivniku (občina Žiri)

STANE PRIMOŽIČ, polkovnik vojnega letalstva v pokoju, doma iz Žirov (Opale), živi v Zagrebu

JANEZ RAMOVEŠ, pesnik, živi v Suši pod Blegošem, dobitnik Jenkove nagrade za poezijo 2012

TONČKA STANONIK, profesorica slovenščine, pisateljica, doma iz Žirov (Nova vas), živi v Ljubljani

JADRAN STERLE, komparativist in filozof, urednik in novinar, scenarist in režiser dokumentarnih filmov, po rodu iz Sežane, živi na Uncu

Mag. MARIJA VELIKONJA, profesorica pedagogike in andragogike, v pokoju, doma iz Pečnika, živi v Ljubljani

ALFONZ ZAJEC, upokojenec, žirovski kronist in domoznanec, prvi predsednik in častni član Muzejskega društva Žiri, živi v Žireh

Mag. VIKTOR ŽAKELJ, politik in ekonomist, v pokoju, predsednik Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar, živi v Žireh in Ljubljani

Avtorice knjige Žirovske pravljice

AJDA ERZNOŽNIK, diplomirana slikarka, doma iz Žirov (Novovaška cesta), živi in ustvarja v Kranju

OLGA VONČINA, dipl. ekonomistka, zaposlena v upravi Občine Žiri, živi v Žirovnici, južno od Žirov

HELENA ZORJAN, oblikovalka in slikarka, skoraj štiri desetletja oblikovalka v Etiketi Tiskarni Žiri, zdaj mlada upokojenka, živi v Žireh (Bedrih)

Kazalo ŽO 42

UVODNIKA

- 5 Igor Jereb: Svoboden za življenje in poklican k služenju
- 9 Miha Naglič: Zanimiva preteklost, zaskrbljena sedanost, negotova prihodnost

OB STOLETNICI ŽIROVSKE ŽUPNIJSKE CERKVE

- 17 Alojz Demšar in Miha Naglič: Kdo in kako je zasnoval stavbo in notranjo opremo žirovske župnijske cerkve sv. Martina (nova spoznanja ob njeni stoletnici)

AKTUALNI RAZMISLEK

- 33 Anton Mlinar: »Ne pozabite, da Cerkev ni nikakršen muzej!«
- 40 Viktor Žakelj: Pogled z razdalje

INTERVJU: MANCA AHLIN, ŽIROVSKA ARHITEKTKA V NEW YORKU

- 45 Milena Miklavčič: Ko postane iskanje smisel

MARATON IN ŽIROVCI

- 57 Nejko Podobnik: Tečem od leta 1947 ...
- 63 Marko Kavčič: Žirovski maratonci
- 65 Žana Jereb: Tečem ...

NOVA STALNA RAZSTAVA V MUZEJU ŽIRI

- 71 Tita Porenta: Žirovsko čevljarstvo na razstavi v Stari šoli

NA ŽIROVSKEM NEKOČ

- 88 Peter Naglič: Moji zapisi starih moževanj

DOMOZNANSTVO

- 111 Marija Velikonja: Zidarski mojster Gabrijel

VREME NA ŽIROVSKEM

- 125 Mateja Nadbath: Meteorološka postaja Žiri

PODOBAR JERNEJ JEREB (1838–1929)

- 132 Lojze Potočnik: Jernej Jereb, podobar in slikar z Vrha Svetih Treh Kraljev

LIKOVNA PRILOGA

- 145 Podobe Jerneja Jereba
- 153 Polona Mlakar Baldasin: Minevanja

NAŠE ZGODBE

- 161 Alfonz Zajec: Miha
- 163 Stanko Mlinar: Vespa

LEPOSLOVJE

- 165 Janez Ramoveš: Dve pesmi
- 166 Tončka Stanonik: Najina dvojina

NOVE KNJIGE

- 171 Alojz Demšar: Vsak šesti v Ameriko
- 176 Petra Leben Seljak: O nežirovskem Žirovskem Vrh
- 177 Miha Naglič: Sociolog in domači kraj
- 180 Miha Naglič: Novi slovar Milke Bokal
- 183 Milka Bokal: »Niso vaši ti gozdovi«
- 187 Tončka Stanonik: Rime so ji bile položene že v zibelko

PRISPEVKI ZA KULTURNO KRONIKO

- 191 Miha Naglič: Jobstova vrnitev v rojstno vas in hišo
- 194 Miha Naglič: Izkušnja dediščine v Ledinah
- 198 Tončka Stanonik: Jurij Bavdaž: Diskutirali smo kulturno
- 203 Milena Miklavčič: Dobra igra žirovskih gledališčnikov

ODMEVI IN POLEMIKA

- 205 Stane Primožič: Brez krivice – kriv!
- 206 Stanko Mlinar: Vojna se ni začela šele maja 1945
- 213 Andrej Kirn: Globalizacija negativnega
- 215 Jadran Sterle: Stujte mi glih!

SRCE NA ELEKTRIKO

dolgo je reka kopala zemljo
s čisto zeleno deročo vodo

kakor umetnica s svoje roke
da izkopala je raj pod goro

morda že kmalu ne bo več tako
vsi kar pomembnih je pravijo

da od lepote koristi ne bo
reka naj daje elektriko

ko sem bil deček sem se učil
dneve in ure ob reki prebit
čiste modrosti od nje se naužil

in še za moje je pesni
izliv

morda že kmalu ne bo več tako
kam bo šel deček po čisto
vodo

kam bo šel romar po duše zlato

bo mar srce na
elektriko

besedilo:

Aleksander Mežek

risbe:

Ajda Erznožnik

Strip Ajde Erznožnik objavljamo kot spodbudo k boljšemu odnosu do naših, žirovskih voda. V teh je v zadnjih letih najbolj dejavna Občina Žiri, s sodelovanjem v medobčinskem projektu Ureditev porečja Sore, ki ga delno financira EU. Pridružimo se ji tudi občani!

Plakat Alpine Žiri, avtor Tomaž Kržišnik, 1970, manekenka v podobi metulja je Manca Košir. Plakat, ki je verjetno edini ohranjeni primerek, hrani Muzejsko društvo Žiri.

Ta objava je poklon umetniku Tomažu Kržišniku, ki je eden od ustanoviteljev Žirovskega občasnika in bo 9. februarja 2013 dopolnil 70 let. Tomaž, čestitamo in zdravja ti želimo!

Gospa Jutta Krulc, 99-letna arhitektka, na razstavi o svojih vrtovih, Galerija Svobode Žiri, 24. 6. 2012. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

V župnijski cerkvi sv. Martina v Žireh na Martinovo nedeljo, 11. 11. 2012. / Foto: Tanja Mlinar

Z objavo te in drugih fotografij in besedil se slovesnostim ob stoletnici cerkve pridružujemo uredniki Žirovskega občasnika.

Mozaik sv. Martina v glavnem oltarju cerkve v Žireh, Leopold Forstner in Josef Wild, »Wiener Mosaikwerkstätte«, Dunaj, 1913 / Foto: Tanja Mlinar, avgust 2004

OBČINA ŽIRI

Loška cesta 1, 4226 Žiri

Tel. 04 50 50 700, faks: 04 51 05 444,

e-pošta: obcina.ziri@obcina.ziri.si, spletna stran: www.ziri.si

Osnovni podatki o občini:

površina 49 km², 5080 občanov, 2476 moških in 2604 ženske,
18 naselij (mesto Žiri in 17 vasi), 47 ulic, okoli 1400 hišnih števil,
v njih okoli 1700 gospodinjstev

Občinski praznik

25. junij

Župan

mag. JANEZ ŽAKELJ

Podžupana

Branko Jesenovec in Matjaž Oblak

Občinski svetniki

Peter Dolenc, Ida Filipič Pečelin, Silva Frelih, Branko Jesenovec, Angela Jezeršek,
Anton Klemenčič (Aleš Dolenc), mag. Martin Kopač, Vesna Kranjc,
Silvester Mlinar, Marko Mrlak, Judita Oblak, Martin Oblak, Matjaž Oblak,
Milan Oblak in Milan Sovinc.

Občinska uprava

Šteje 14 zaposlenih. V njenem okviru deluje režijski obrat s tremi zaposlenimi,
ki opravlja storitve gospodarske javne službe: vodooskrbo, zbiranje in čiščenje
odpadnih voda ter ravnanje z odpadki in samostojna pokopališka služba.

Direktor občinske uprave

FRANCI KRANJC

Nagrajenci Občine Žiri. Z leve: Marijan Dolenec (v imenu ZŠAM – Združenja šoferjev in avtomekanikov Žiri), Renata Jan (v imenu moža Franca), arhitektka Juta Krulc, župan Janez Žakelj, akademik Zdravko Mlinar, Martin Oblak (v imenu PGD Dobračeva). V Galeriji Svobode Žiri, 24. 6. 2012. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

Med nagrajenci Občine Žiri za leto 2012 so tudi trije iz kroga sodelavcev Žirovskega občasnika in Muzejskega društva Žiri. Z leve: Renata Jan (v imenu moža Franca), arhitektka Juta Krulc, župan Janez Žakelj, sociolog Zdravko Mlinar. / Foto: Polona Mlakar Baldasin

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXXIII (2012), zvezek 34, številka 42

Ustanovitelj

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri

Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni in stalni pokrovitelji

Občina Žiri, Alpina, d. o. o., Etiketa tiskarna, d. d., Poclain Hydraulics Group – Kladivar, d. o. o., M Sora, d. d., Žiri – vse v Žireh

Predsednik uredniškega sveta: akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor: dr. Alojz Demšar, Stane Kosmač, dr. Petra Leben Seljak, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik: Miha Naglič

Oblikovalec: Stane Kosmač

Lektorica: Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Metka Debeljak, Tone Eniko, Ajda Erznožnik, dr. Pavel Gantar, dr. Lojze Gostiša, dr. Spomenka Hribar, Joži Kacin, Vladimir Kavčič, Tomaž Kosmač, dr. Franc Križnar, Tomaž Kržišnik, mag. Matjaž Mazzini, Milena Miklavčič, Andrej Mlakar, Anton Mlakar, Barbara Mlakar, Polona Mlakar Baldasin, dr. Anton Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Peter Naglič, Jože Peternelj, Nejko Podobnik, Beta Poljanšek Koman, Lojze Potočnik, dr. Tadeja Primožič, Janez Ramoveš, Izidor Rejc, Ivan Reven, dr. Marija Stanonik, Olga Vončina, Alfonz Zajec, Helena Zorjan, Anton Žakelj, mag. Viktor Žakelj

Nekdanji sodelavci

Karel Bernik (1912–93), Marijan Dolenc (1930–81), Rado Jan (1925–2008), Franc Kopač (1953–2008), Vlasto Kopač (1913–2006), Janko Majnik (1918–2000), mag. Branko Mlinar (1923–2010), Matevž Pečelin (1948–2008), Konrad Peternelj Slovenec (1936–2000), Slobodan Poljanšek (1944–2003), dr. Ivan Sedej (1934–97), Vladimir Simončič Vlastja (1911–2000), Anton Žakelj (1907–2006)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik, SI – 4226 Žiri, p. p. 51

E-pošta: miha.naglic@siol.net

Naslov pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d. o. o. Ljubljana, Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana

E-pošta: pegaz.int@siol.net

Cena tega kompleta: 29 EUR

Naklada: 500 izvodov

Elektronski prelom: Pegaz CDT d. o. o., Ljubljana

Tisk: Studio Print d. o. o., Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija tega zvezka končana oktobra 2012.

ISSN 0351-5966

Žirovski občasnik je več kot časnik – je cela knjiga!

Hidravlične sestavine

Hidravlični sistemi

Storitve

Potni, tlačni in tokovni ventili
za odprte tokokroge

Zavorni ventili in izplakovalni
ventili za zaprte tokokroge

Posebni ventili in bloki

Hidravlične naprave

Motorji in črpalke

Elektronske sestavine

RAZVOJ, PROIZVODNJA IN TRŽENJE SESTAVIN, SISTEMOV IN STORITEV S PODROČJA FLUIDNE TEHNIKE

Poclain Hydraulics, razvoj, proizvodnja in prodaja hidravličnih sestavin in sistemov, d.o.o., Industrijska ulica 2 - SI - 4226 ŽIRI, SLOVENIJA
Tel.: +386 (0)4 51 59 100 - Fax: +386 (0)4 51 59 122 - info-slovenia@poclain-hydraulics.com - A Poclain Hydraulics Group Company

OBMOČNA OBRTNO-PODJETNIŠKA
ZBORNICA ŠKOFJA LOKA

Območna obrtno-podjetniška zbornica Škofja Loka
Telefon: 04/50-60-200, Faks: 04/50-60-202
e-pošta: ooz.sk.loka@siol.net, www.ooz-skofjaloka.si

Digitalni panoji iPegaz

Pegaz International d.o.o. Ljubljana
e-pošta: pegaz.prodaja@siol.net

www.ipegaz.si

Triglav komplet

Združite
vsa zavarovanja
in prihranite
do 50 %.

✓ Nova
zavarovanja,
dvojni popusti.

✓ Če dve
zavarovanji
sta komplet.

Triglav komplet v enoten sistem
seštevanja popustov povezuje
zavarovanja Zavarovalnice Triglav:

- avtomobilska,
- premoženjska,
- življenjska,
- pokojninska,
- zdravstvena ...

Več zavarujem,
več privarčujem.

Vse bo v redu.

triglav

www.triglav.si

vse tiskarske storitve na enem mestu

e-pošta: etiketa@etiketa.si, www.etiketa.si, Slovenija

www.etiketa-trgovina.si, e-pošta: info@etiketa-trgovina.si

4226 Žiri, tel.: +386 (0) 4 51 58 400, faks: +386 (0) 4 51 58 415,

ETIKETA, TISKARNA, D.D., Žiri, Industrijska ulica 6,

vaša prava izbira

M SORA

okno je več kot pogled

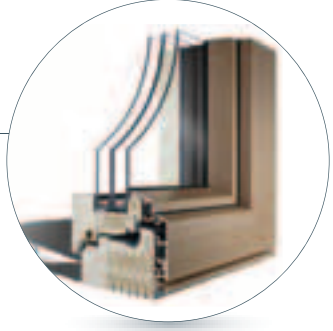
Okna **M SORA** imajo vsebino.
En sam pogled v notranjost pove
celotno zgodbo o izpopolnjenih
tehnoloških postopkih ter trudu in
uspehu ljudi, ki jim je uspela
edinstvena ekoinovacija. Okolju
prijazna naravna izolacija zagotavlja
odlično toplotno izolativnost in
navdušuje s prihrankom energije.

najsodobnejša
tehnologija
v Sloveniji

ekoinovacija
okolju prijazna
toplotna izolacija

moderno okno
vrhunske kakovosti
 $U_w=0,66 \text{ W/m}^2\text{K}$

ECO-innovation
WITH RESPECT TO THE ENVIRONMENT

M SORA d.d.
Trg svobode 2, 4226 Žiri

www.m-sora.si

PRODAJNI SALON
Letališka cesta 32b, 1000 Ljubljana
T: 01 54 41 310, F: 01 54 41 271
E: salon@m-sora.si

PRODAJNI SALON
Industrijska 13, 4226 Žiri
T: 04 50 50 232, F: 04 51 04 455
E: prodaja@m-sora.si

PODOBAR JERNEJ (1838–1929)

Lojze Potočnik

Jernej Jereb Podobar in slikar
Treh Kraljev

V tem prispevku opisal življenje in delo
in njegovih potomcev, se posebej sina Vincencija, ki je
Metliki. Jernej Jereb Vrhu Svetih Treh Kr
Logatec, v njegovem kraj sodil v tedanjo ž
vrhovska župnija je b žirovske, zato ga uv
rojake.

Njegova življenjska zelo zanimiva in razb
kraja v Metliko, dve tjo pa se je odselil na
Makarski, nato v bliž in nazadnje v Vrbosk
pokopan.

Najprej bom napisal podateke iz temeljnih virov: iz r

ISSN 0351-5966

9770351596002